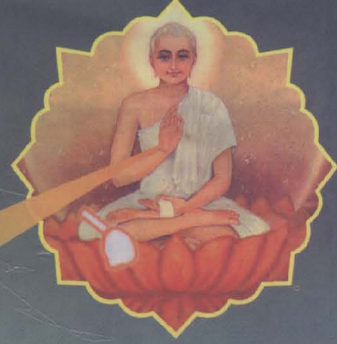
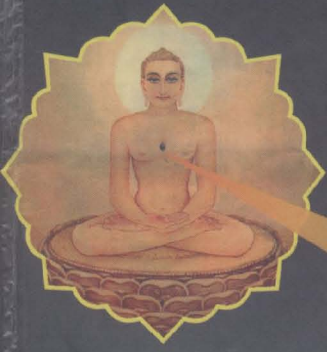

શ્રી હિમવદાર્ય નિર્મિતા

સ્થવિરાવલી
અને તેની આસપાસ

ભાવાનુવાદ-સંપાદન-સંકલન:-
પંચાસ શ્રીગુણસુંદર વિજયજી ગણી.

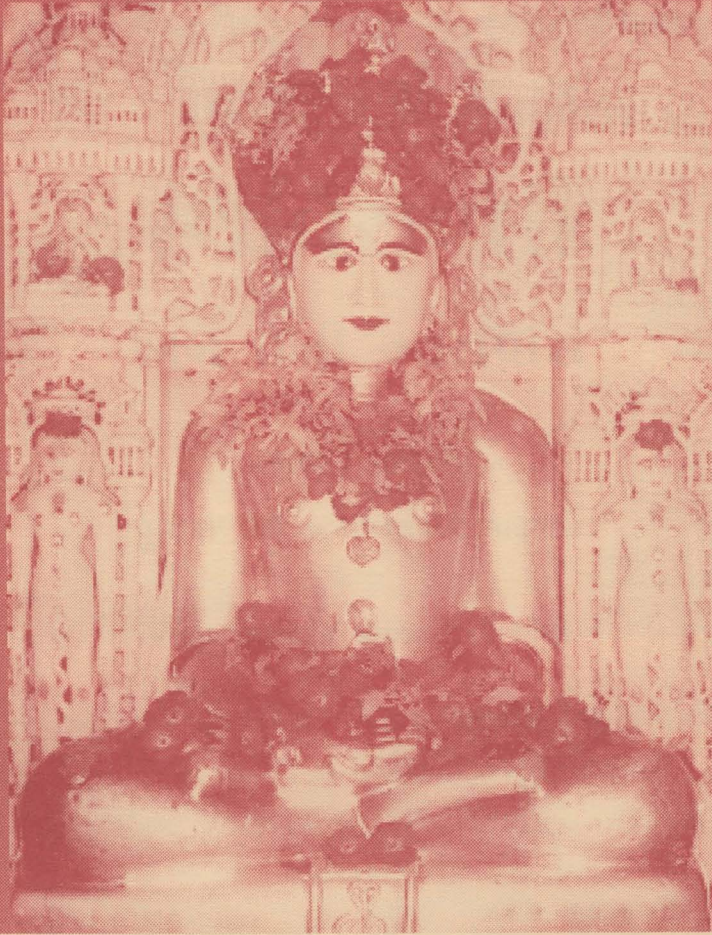
પ્રકાશક :- શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

चत्तारि-अद्द-दस-दोय वंदिया जिणवरा चउव्वीसं ;
परमद्द-निट्ठिअद्दा सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ।

आ छे अष्टापद गिरिवर ! अहो ! अहीं प्रभु ऋषभदेव स्वामीना
पुत्र यक्षवर्ती भरत महाराजअे योवीश तीर्थकरोनी रत्नमय
निज-निज देह प्रभाएा प्रतिमाओ बनावी पोतानी जिनभक्ति
व्यक्त करी.

ॐ ह्रीं श्री शंभुस्वर पार्ष्णिनाथाय नमः ;

હે વીતરાગ ! તારા બિંબને હૃદયમાં ધારણ કર્યા પછી સુતરાં બીજું કોઈ રૂપ સ્ફુરતું જ નથી. તે પછી તારા રૂપનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વી પર રૂપમાત્રની પ્રથા = પ્રસિદ્ધિ રહેતી નથી. તે પછી તારા અને મારા વચ્ચેની અભેદ બુદ્ધિના ઉદયથી 'તું-હું' એવા પદનો ઉત્તેજ પાશ રહેતો નથી અને માત્ર શ્રેષ્ઠ-ચિન્મય-અવાર્ણનીય જ્યોતિ જ ટમટમી રહે છે.

નમ્ર સૂચન

(પ્રતિમા શતક આધારે)

इस प्रमाण के अभ्यास का कार्य पूर्ण होते ही नियत

समयावधि में शीघ्र वापस करने की कृपा करें

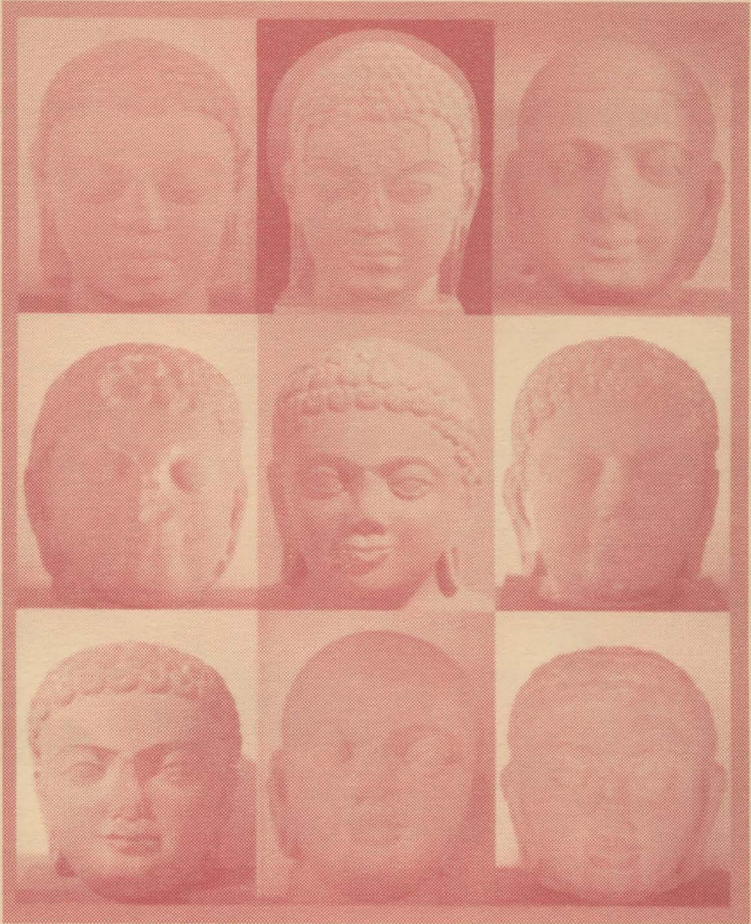
जिससे अन्य वाचकगण इसका उपयोग कर सकें.

ACHARYA SRI KALASAGARSURI GYANMANDIR

Koba, Gandhinagar-352, 009

Phone : (079) 23276252, 23276204-0.

MATHURA - KANKALI TILA ANCIENT JAIN SCULPTURE
1st TO 5th Century A.D. - Kushan-Gupta Period

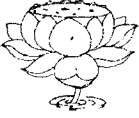

BRONZES - (7th to 16th Century A.D.)
From Rajasthan, Gujarat & Bengal, Rare Akota Bronzes

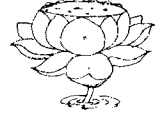
नमोऽस्तु वर्धमानस्वामिने ।
नमोऽस्तु बीडभंजन पार्श्वनाथाय ।
नमोऽस्तु श्रीमद् विजय प्रेम-भुवनलानु-ज्यघोषसूरीश्वरेभ्यः

श्री हिमवदाचार्य निमिता

रथविरावली

अने तेनी आसपास

-: (मूलना) संशोधक :-

मुनिराज श्री पुण्यविजयजी महाराज

तथा

पंडित लालचंद्र भगवानदास गांधी

मूणना प्रकाशक : आचार्य श्री विजय वल्लभसूरीश्वरज्जना शिष्य
विजय ललितसूरिज्जना उपदेशधी भरलूट निवासी
शा. डीरायंद ३पयंदज्जनी मातुश्री टीपुभाईना स्मरागार्थे

पावन प्रेरणा - प.पू. वैराग्यदेशनादक्ष आचार्यद्वेव
श्रीमद् विजय हेमचंद्रसूरीश्वरज्ज महाराज

भावानुवाद-संपादन-संकलन:-

पंन्यास श्रीगुलासुंदर विजयज्ज गणी

-: प्रकाशक :-

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट, मुंबई

विंक्रम संवत - २०६४

वीर संवत - २५३४

-: પ્રાપ્તિસ્થાન :-

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ, મુંબઈ

૧) બી.એ. શાહ એન્ડ બ્રધર્સ
૨, અરિહંત એપાર્ટમેન્ટ,
ઈર્લા નરસીંગ હાઉસ પાસે,
એસ.વી.રોડ, ઈર્લા,
પાર્લા (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૬
ફોન : ૨૨૨૫ ૨૫૫૭	૪) દિલીપ રાજેન્દ્રકુમાર શાહ
નંદિતા એપાર્ટમેન્ટ,
ભગવાનનગરનો ટેકરો, પાલડી,
અમદાવાદ- ૩૮૦ ૦૦૭
ફોન : ૨૬૬૩ ૯૧૮૯
૨) પી.એ. શાહ જ્વેલર્સ
૧૧૦, હીરાપત્રા, હાજીઅલી,
મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૨૬
ફોન : ૨૩૫૨૧૧૦૮, ૨૩૬૭૧૨૩૯	૫) ચંદ્રકાંત એસ. સંઘવી
૬, બી. અશોકા કોમ્પ્લેક્સ,
રેલ્વે ગરનાળા પાસે,
પાટણ (બી.ગુ.) ફોન : ૨૩૧૬૦૬
૩) મૂળીબેન અંબાલાલ રતનચંદ
જૈન ધર્મશાળા
બસ સ્ટેન્ડ સામે,
સ્ટેશન રોડ,
વિરમગામ (ગુજરાત)	૬) ડૉ. પ્રકાશભાઈ પી. ગાલા
બી-૬, સર્વોદય સોસાયટી,
એલ.બી.એસ. માર્ગ,
સાંઈનાથ નગર,
ઘાટકોપર (વે), મુંબઈ-૮૬
ફોન : ૨૫૦૦૫૩૭૮

આ પુસ્તક જ્ઞાનખાતામાંથી છપાયેલ છે. ગૃહસ્થે માલિકી કરતાં

પહેલા રૂા. :૭:૦: જ્ઞાનખાતામાં જમા કરવા વિનંતી છે.

કુલ નકલ - ૭૦૦ (૩૫૦ જ્ઞાનખાતામાંથી, ૩૫૦ ચોકખા પૈસામાંથી)

ટાઈપ સેટીંગ :

સમીર પારેખ

કિએટીવ પેજ સેટર્સ

૩૪, કાવસજી પટેલ સ્ટ્રીટ,

૧૭, લાખાણી ટેરેસ, ફોર્ટ,

મુંબઈ - ૧ ટેલી. ૨૨૮૨ ૫૭ ૮૪

મુદ્રણ :

નિલેશ પારેખ

પારસ પ્રિન્ટ્સ

૨૩/૨૫, હરેરામ હરેકૃષ્ણ ઈન્ડ. એસ્ટેટ,

આઈ.બી. પટેલ રોડ, ગોરેગામ (ઈ),

મુંબઈ - ૬૩ ટેલી. ૯૮૨૧૦ ૧૫૦૭૯

-: કૃપા વર્ષા :-

સિદ્ધાંતમહોદધિ, કર્મસાહિત્ય નિષ્ણાત, આદર્શ ગચ્છાધિપતિ,
સુવિશુદ્ધ માર્ગદર્શક, પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

વર્ધમાન તપોનિધિ, ન્યાય વિશારદ, સંઘ હિતચિંતક
પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ.ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સમતાસાગર

પ.પૂ.પંન્યાસપ્રવર શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિપર્ય મહારાજ

સર્વાધિક શ્રમાગ સાર્થવાહ, સિદ્ધાંત દિવાકર, ગચ્છાધિપતિ
પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. જયઘોષ સૂરીશ્વરજી મહારાજ

વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ

પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

સંયમૈકનિષ્ઠ

પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. જગચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

વિદ્વદ્વર્ય

પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. જયસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

અનેકશઃ સહાયકૃત

વર્ધમાન ૧૦૦ આયંબિલ ઓળીના તપસ્વી, સહોદર, ગુરુબંધુ,
પૂજ્ય પં. શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી ગણિપર મહારાજ

-: ભાવાનુવાદ-સંપાદન-સંકલન :-

પંન્યાસ શ્રીગુણસુંદર વિજયજી ગણી.

પ્રકાશકીય

શ્રી હિમવદાચાર્યનિર્મિતા ‘સ્થવિરાવલી અને તેની આસપાસ’ પુસ્તકના આ પ્રકાશન અવસરે હૈયે હરખ ઉભરાય છે. માત્ર ૧૦ પાનાની પુસ્તિકા ‘હિમવદાચાર્યનિર્મિતા સ્થવિરાવલી’ પૂ. મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજ તથા પંડિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી સંશોધિત શાહ હીરાચંદજી રૂપચંદજી તરફથી શ્રી આત્માનંદ સ્વર્ગવાસ અર્ધ શતાબ્દિ જૈન સિરીઝ નં. ૪ રૂપે પ્રકાશિત થયેલ. વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં તે જીર્ણ-શીર્ણ અને અલભ્ય જેવી બનતાં અમારા ટ્રસ્ટના પ્રેરણાસ્ત્રોત વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી. વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તરફથી પુનઃ સુઘડ - વ્યવસ્થિત સંપાદનાર્થે વિદ્વદ્વર પંચ્યાસજી શ્રી ગુણસુંદર વિજય ગણિવરશ્રીને મોકલાવાઈ. તેઓ આવા અદ્યત્ત ઉત્સાહ ને ખંતપૂર્વક પૂર્વપ્રકાશિત ઐતિહાસિક ગ્રંથોનું દોહન કરીને સોનાની લગડીને આવા સુંદર ધરેણાનું સ્વરૂપ આપી દેશે તેવી તો સ્વપ્નમાંયે કલ્પના નહીં. તે બદલ અમે પૂજ્યશ્રીનો ખૂબ આભાર માનીએ છીએ ને ભવિષ્યમાં પણ આવા ગ્રંથોનું સંપાદન કરીને પ્રકાશિત કરવાનો અમને લાભ આપે તેવી વિનમ્ર પ્રાર્થના કરીએ છીએ. પુનઃ પ્રકાશન પ્રસંગે પૂર્વ પ્રકાશક-સંપાદકનો પણ હાર્દિક આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

‘કલિકાળે જિનબિંબ જિનાગમ ભવિયાગ કુ આધારા’ જિનમંદિરોના જિણોદ્ધારમાં તો આપણે અગ્રેસર જ છીએ, સાથે સાથે તે જિનના જ માર્ગનો પ્રકાશ કરનાર જિનાગમો-શ્રુતસાહિત્યનો જિણોદ્ધાર એ પણ અતિ અગત્યની ફરજ છે. પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આ. શ્રી વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણા ને માર્ગદર્શન ઝીલી આ શ્રુતરક્ષાનું કાર્ય અમે આરંભ્યું. આજ સુધીમાં ૩૨૫ જેવા પ્રાચીન પુસ્તક-પ્રતાદિ નવજીવન પામીને ભારતભરના જ્ઞાનભંડારોના આભૂષણ બન્યા છે. શ્રુતદેવી ભગવતી મા સરસ્વતી અમને આ કાર્યમાં સહાયતા અર્પે તે જ અભ્યર્થના...

લિ.

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ

ચંદ્રકુમાર બી. જરીવાલા, લલિતકુમાર કોઠારી, પુંડરિકભાઈ શાહ

સંપાદક-સંકલનકારીય

નમોઽસ્તુ તસ્મૈ જિનશાસનાય ।

ઇતિહાસ એટલે ભૂતકાળનું વૃત્તાંત; થઈ ગયેલી ઘટનાઓ અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતી વ્યક્તિઓનું પ્રામાણિક વર્ણન...અતિ પ્રાચીન અને સ્વતંત્ર શ્રી જૈન શાસનના ઇતિહાસ સંબંધી અનેકાનેક ગ્રન્થો પૈકીનો એક ગ્રન્થ છે - સ્થવિરાવલી...

સ્થવિર એટલે પર્યાયથી-જ્ઞાનથી-ઉમ્મરથી વૃદ્ધ એ ત્રણ અલગ અલગ રીતે કે સંયુક્ત રીતે જૈન સાધુ અને આવલી એટલે એ સાધુના ચરિત્ર જણાવતો ગ્રન્થ. જૈનોના ચોવીશમાં તીર્થંકર-વીતરાગ-સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર દેવની પરંપરામાં થયેલા આવા સ્થવિરો માટેના ઐતિહાસિક બે પુસ્તકો વધુ પ્રસિદ્ધ છે. એક છે દેવદર્શિગણિનિર્મિત્તા સ્થવિરાવલી અને બીજી છે હિમવદાચાર્યનિર્મિત્તા સ્થવિરાવલી...

અમારા સમુદાયના શાસનાનુરાગી, શાસ્ત્રપ્રેમી પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ તરફથી આ બીજા નંબરની ૧૦ પાનાની સ્થવિરાવલી એમણે પાલી (રાજસ્થાન) થી તા.૧૭/૭/૬૨ના પત્ર સાથે મોકલેલ મને મળી...સાથે જ સૂચના હતી, “આનું સંશોધન-સંપાદન-ભાવાનુવાદ કરન્ને ઇત્યાદિ” મારા માટે આ કામ અઘડું હતું પણ પૂજ્ય વડીલોની કૃપાવર્ષા-આશીર્વાદ - “મૂકં કરોતિ વાચાત્, પઢગું લઢઘવતે ગિરિમ્” એ શ્રદ્ધા વિશ્વાસથી મેં કામ હાથમાં લીધું અને ઘણા ઘણા મહિનાઓ બાદ એ પૂર્ણ થયું.

આ સંકલન સંપાદનમાં :-

૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ - લેખક ત્રિપુટી મહારાજ (બીજી આવૃત્તિ વિ.સં. ૨૦૫૬)
૨. જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (સચિત્ર) લેખક શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ (પુન: પ્રકાશન વિ.સં. ૨૦૬૨)
૩. (લા.દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર અમદાવાદના જિતેન્દ્ર બી. શાહ તરફથી સાભાર પ્રાપ્ત થયેલ) પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ પ્રથમ ભાગ

સંગ્રાહક અને સંપાદક મુનિરાજશ્રી જિનવિજયજી મ. વિ.સં.૧૯૭૩ની
ઝેરોક્ષ નકલ

૪. પૂ. વિદ્વદ્વર્થ પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય જયસુંદરસૂ.જી મ. અને એમના શિષ્યો તરફથી પ્રાપ્ત થયેલ THE JAIN STUPA AND OTHER ANTIQUITIES OF MATHURA BY VINCENT SMITH, ICS (FEBRUARY 1900) નામનું પુસ્તક તથા બીજા લેખો આદિ આદિ.નો સાભાર આધાર લીધલો છે...

શબ્દોમાં કંડારાયેલી ઐતિહાસિક ઘટનાઓની સાથે પ્રાચીન તે કાળના શિલાલેખો આદિનો સુમેળ જામે છે ત્યારે એ ઘટના જણાવતા સાહિત્યકારો પર ઓવારી જવાય છે... સ્થવિરાવલીમાં જણાવેલ ગણ-કુલ-શાખા સાધ્વી દીક્ષા વગેરેની મજબૂતી જ્યારે પુરાણા શિલાલેખો કરે ત્યારે ખરેખર મન મયૂર નાચી ઉઠેજ... મથુરાના કંકાલી ટીલા આદિમાંથી નીકળેલ પ્રાચીન જૈન શિલાલેખો જૈન મૂર્તિઓ-આયાગપટો વગેરેએ ઐતિહાસિક ઘટનાઓને જાણે વાચા આપી છે. કહો, 'ગીત ગાયા પત્થરો ને !'

સ્થવિરાવલી અને શિલાલેખોથી જૈનધર્મની અતિ પ્રાચીનતા, સાધ્વી દીક્ષા; જૈન મૂર્તિ મંદિરનું પૂજનીયપણું જ્યારે અધિક પ્રકાશમાં આવતું હોય ત્યારે ધર્મશ્રદ્ધાળુ કયો જીવ આનંદાતિરેકમાં ન આવે ?

આશા છે પુસ્તક વાચન ભવ્ય જીવોને પણ પ્રસન્નતાપ્રાયક બનશે. પુસ્તક પ્રકાશનમાં નામી-અનામી અનેક પુસ્તકો-લેખો-વ્યક્તિઓનો સીધો કે આડકતરો સહકારભાવ જે મળ્યો છે તેની વિનમ્રભાવે કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરી આ લેખન અહીં સમાપ્ત કરું છું. આમાં જે કાંઈ ખૂબી છે તે દેવ-ગુરુની અમીદષ્ટિને ફાળે જાય છે. ઐતિહાસિક કે બીજી ક્ષતિઓ અંગે ક્ષમાયાચના કરું છું. સંવિગ્ન-ગીતાર્થ પૂજ્યો એ જણાવવા કૃપાવંત બને એ પ્રાર્થના સહ !

ન્યાયવિશારદ-સંઘહિતચિંતક - ગચ્છાધિપતિ પૂ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.નો. શિષ્યલેશ

પં.શ્રી ગુણસુંદરવિજયજી ગણી

ઈર્લા - મુંબઈ

વિ. સં. ૨૦૬૩

સૂરિપ્રેમાષ્ટક

બ્રહ્મચર્યનું તેજ વિરાજે જ મૂલ સર્વગુણોનું હો ગુરુવર, મન-વચન-કાયા વિશુદ્ધ જ એ તો, ચિત્ત હરે ભવિજનનું હો. ગુ.	૧	સંયમ મહેલ આધાર જ એ તો, દષ્ટિદોષે સવિ મીંડુ હો. મુ કર્મકટકને આતમધરમાં પેસવા મોટું છીંડું હો. મુ.	૫
ગુણગાતા મેં કેઈ જન દીઠા, અહો! મહાબ્રહ્મચારી હો., ગુ. આ કાળે દીઠો નહીં એહવો, વિશુદ્ધ વ્રતનો ધારી હો. ગુ.	૨	બ્રહ્મમાં ઢીલા પદવીધર પણ, જ્ય નરક મોઝાર હો . મુ . શુદ્ધ આલોચણ કરે નહીં તેહથી, દુઃખ સહે તિહાં ભારે હો. મુ.	૬
સ્ત્રી-સાધ્વી સન્મુખ નવિ જોયું, વૃદ્ધપણે પણ તે તો હો. ગુ. વાત કરે જબ હેતુ નિપજે, દષ્ટિ ભૂમિએ દેતો હો. ગુ.	૩	વિજ્ઞતીયનો સંગ ન કરજો, સાપ તણી પરે ડરજો હો. મુ. કામ કુટિલનો નાશ કરીને, અવિચળ સુખડા વરજો હો. મુ.	૭
શિષ્યવૃંદને એહી જ શિખવીયું, દઢ એ વિષયે રહેજો હો મુનિવર, તેહતણા પાલનને કારણ દુઃખ-મરણ નહિ ગણજો હો . મુ.	૪	પ્રેમસૂરીશ્વર ગુણના આકર, ગુણદેઈ અમ દુઃખ મીટાવો હો ગુરુવર ધીર પુરૂષ તે સહન કર્યું જો, તેહ તણી રીતિ બતાવો હો. ગુ.	૮

રચયિતા:- સંયમૈકનિષ્ઠ પૂ. આચાર્યશ્રી વિજય જગચંદ્ર સુરિવર મ.

ભુવનભાનુસૂરિ અષ્ટક

- ૧ બુદ્ધિબળે બૃહસ્પતિના પુત્રની પરે ઓપતા સ્યાદ્વાદગર્ભિત શાસ્ત્રના મર્મો સુપેરે ખોલતા સિદ્ધાન્તરક્ષા કાજ ખ્યાલા પી લીધા અપમાનના ગુરુ ભુવનભાનુ ચરણકજમાં ભાવથી કડું વંદના.
- ૨ કાયા ભલે હો કૃશ છતાં પણ તેજની સીમા નહીં વિકૃષ્ટ તપ આરાધતા પણ ત્યાગની કમીના નહીં આહાર કરતા'તા છતાં સ્વામી અનાસક્તિ તણા ગુરુ ભુવનભાનુ ચરણકજમાં ભાવથી કડું વંદના.
- ૩ વસે શ્વાસને ઉચ્છ્વાસમાં જિન આણ પાલન દક્ષતા વચને વચનમાં રસ ઝરે જિન આણની પ્રતિબદ્ધતા જિન આણ શ્રીજિન આણ શ્રી જિન આણ એક જ ઝંખના ગુરુ ભુવનભાનુ ચરણકજમાં ભાવથી કડું વંદના.
- ૪ શાસ્ત્રો તણી વાતો ન કરતા મુગ્ધજન વંચન કળે ખેંચે ન સ્વં પ્રતિ સત્યને કરે સત્યનો સ્વીકાર જે તન મન થકી જે ઉજળા, પાલક મહા સમુદાયના ગુરુ ભુવનભાનુ ચરણકજમાં ભાવથી કડું વંદના.

- ૫ જ્ઞાની છતાં અભિમાનની રેખા નહીં તન મન મહીં
વિકૃષ્ટતપ તપતા છતાં સમતા ભરી તન મન મહીં
સમુદાય છે સુવિશાળ પણ સ્વામિત્વની નહીં ખેવના
ગુરુ ભુવનભાનુ ચરાગુકજમાં ભાવથી કરૂં વંદના.
- ૬ યોદ્ધા બની ખૂંખાર આંતર જંગ ખેલે ખંતથી
જીતો મળે કે ના મળે પણ ઝૂઝતા મનરંગથી
કર્મો તણી સેના થતી ભયભીત લે તુઝ નામ ના
ગુરુ ભુવનભાનુ ચરાગુકજમાં ભાવથી કરૂં વંદના.
- ૭ અમીઓ તણી ઊર્મિ વહે તે ઝંખતો સાગર સદા
જે સૌમ્યતા મુખ પર તરે તે ઝંખતો ચાંદો સદા
ગુરુ સમ સહનશક્તિ મળો છે પૃથ્વીની એક ઝંખના
ગુરુ ભુવનભાનુ ચરાગુકજમાં ભાવથી કરૂં વંદના.
- ૮ સાગર છલકતા આંસુડા વહેતા તમારી યાદમાં
પળ પળ યુગો સમ જાય ગુરુવર ખેદને વિષાદમાં
જન્મોજનમ તુજ સાથ હો કલ્યાણબોધિ કામના
ગુરુ ભુવનભાનુ ચરાગુકજમાં ભાવથી કરૂં વંદના.

- પંચાસશ્રી કલ્યાણબોધિગણિવર્ષ કૃત
ગુરુ ગુણ બત્રીસીમાંથી સાભાર

卐 卐 卐

સિદ્ધાંત મહોદધિ આચાર્ય દેવેશ શ્રીમદ્દિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષ, શાસ્ત્રમાં જે જે વાંચ્યું તે તે બધું જ જીવનમાં અમલી બનાવ્યું. તારું શાસ્ત્રજ્ઞાન વિવાદ કે ચર્ચા માટે ન બનતા જીવનના આચારમાં પરિણમ્યું.

- (૧) શાસ્ત્રોપદિષ્ટ ગુરુ - સમર્પિતભાવને તેં દીક્ષાથી જીવનના અંતસુધી આત્મસાત્ રાખ્યો.
- (૨) દશવૈકાલિક શાસ્ત્રમાં 'एगभत्तं च भोषणं' ના વચનને તેં દીક્ષા પ્રારંભથી ૬૪ વર્ષ સુધી સતત અપનાવ્યું. એકાસણામાં પણ રસનેન્દ્રિયના વિજય માટે તું માત્ર સાદું ભોજન કરતો, મીઠાઈ, મેવા, ફળ વગેરેનો તો તેં જીવનભર ત્યાગ કર્યો.
- (૩) શાસ્ત્રકારે ત્રીજા પહોરે આહાર-વિહાર-નિહાર માટે ફરમાન કર્યું. તેં પણ ત્રીજા પહોરે આહાર અને નિહારની પ્રવૃત્તિ રાખી.
- (૪) શાસ્ત્રકાર ભગવંતોના " जो गित्वाणं सेवइ सो मां सेवइ" આ ઓધનિર્ચુક્તિના વચનને તેં ગરબના ભેદ વિના અમલમાં મુકીને સમસ્ત સંઘ પ્રત્યેના વાતસલ્ય ભાવને પ્રગટ કર્યો.
- (૫) चाउक्कालं सज्जाय, उभउरो कालं भंडोवगरण पडिलेहणा વગેરે શાસ્ત્રના વચનને અમલમાં મૂક્યું. સ્વાધ્યાયાદિ યોગો સાથે ઉગ્રવિહારચર્ચાને જીવનમાં આચરી. સ્વયં જીવનમાં ઉત્સર્ગ માર્ગને અપનાવી અન્યના સત્ત્વ, સંઘયાણ વગેરે જોઈ અપવાદની અનુજ્ઞા તું આપતો.
- (૬) સમિતિ-ગુપ્તિના પાલનમાં શાસ્ત્રવચનને તેં સંપૂર્ણપણે અમલમાં મૂકીને પાલન કર્યું.
 - (A) ઈર્ચાસમિતિના પાલનાર્થે નીચી દષ્ટિ રાખીને તું ચાલતો.
 - (B) ભાષા સમિતિના પાલન માટે સદા મુહપત્તિ રાખીને સાવધ-નિરવધના વિવેકપૂર્વક તું બોલતો.
 - (C) સદા બેતાલીસ દોષ રહિત આહાર-પાણીની ગવેષણા દ્વારા એષણાસમિતિનું પાલન કર્યું.
 - (D) વસ્તુ લેતા-મૂકતા સદા પ્રમાર્જન કરવાનું તું ચૂકતો નહીં. તે દ્વારા ચોથી સમિતિનું પાલન કર્યું.
 - (E) નિહારાર્થે ભર બપોરે ભયંકર તાપમાં પણ ધીમે ધીમે ડગ ભરતા દૂર દૂર સુધી જતા તું પાંચમી સમિતિનું પણ યથાયોગ્ય પાલન કરતો.
 - (F) સદા શાસ્ત્રવાંચન તથા શાસ્ત્રપદાર્થોના સતત ચિંતન દ્વારા મનગુપ્તિ મજબૂત કરી.

(G) સ્વાધ્યાય શાસ્ત્રવાંચન વગેરે દ્વારા વચન ગુમ્મિની સુંદર આરાધના કરી.
 (H) કાયાને સંયમ યોગોમાં સદા વ્યાપૃત રાખી કાયગુમ્મિનુ અદ્ભૂત પાલન કર્યું.

- (9) દીક્ષા-લબ્ધિ દ્વારા અનેકને દીક્ષા આપી સહુની સાધનાને વાચનાઓ વગેરે દ્વારા જ્વલંત કરી. સંયમી, જ્ઞાની, શાસનપ્રભાવક, તપસ્વી-ત્રણસો મુનિઓના વિશાળ ગચ્છનું તે સર્જન કર્યું.
- (૮) શાસ્ત્રકાર ભગવંતોની મહાવ્રતશુદ્ધિ વિશેષ કરીને બ્રહ્મચર્યશુદ્ધિની આજ્ઞાને સ્વજીવનમાં સુંદરપણે અપનાવી, સમસ્ત સમુદાયમાં તે વિસ્તારી મન-વચન-કયાથી શુદ્ધપણે દુર્ધર બ્રહ્મચર્યનું તે પાલન કર્યું.
- (૯) આલોચના-પ્રાયશ્ચિતને તું ખુબ મહત્ત્વ આપતો, ગુરુના વિરહમાં તું અન્ય સમુદાયના આચાર્ય પાસે પણ આલોચના કરી શુદ્ધિ કરતો, તેમજ સમુદાયના મુનિઓને અત્યંત વાત્સલ્યથી નવાજી મુનિઓ પાસે આલોચના કરાવી શુદ્ધિ કરાવતો.
- (૧૦) “સાધુ દોષ સેવે તો આચાર્યને ચારણું પ્રાયશ્ચિત આવે” આ શાસ્ત્રવચનને સદા સ્મૃતિમાં રાખી સમુદાયનું સારણા-વારણાદિથી યોગક્ષેમ કર્યું.
- (૧૧) ચર્તુવિધ સંઘને શાસ્ત્રીય માર્ગદર્શન કર્યું. ઉત્સર્ગ-અપવાદનું યથાયોગ્ય પાલન કર્યું-કરાવ્યું. “ઉત્સર્ગના સંયોગમાં ઉત્સર્ગની આચરણા કરવી-કરાવવી. અપવાદના સંયોગોમાં અપવાદની આચરણા કરવી-કરાવવી. વિપરીત એટલે ઉત્સર્ગના સંયોગોમાં અપવાદની આચરણાથી અને અપવાદના સંયોગમાં ઉત્સર્ગની આચરણાથી જિનાજ્ઞાની વિરાધના થાય છે. અનંત સંસાર વધે છે.” આ શાસ્ત્ર વચનને સદા સ્મૃતિમાં રાખી યોગ્ય રીતે સમુદાયને વહન કર્યો. સંઘમાં પણ માર્ગદર્શન કર્યું.
- (૧૨) સંઘભેદથી વ્યથિત એવા તે સંઘશાન્તિ અને સંઘએકતાની ખુબ જ હિમાયત કરી, તે માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરી તેમાં પટ્ટક કરી મહદંશે સફળતા મેળવી.
- (૧૩) શાસન અને સમુદાયના હિત માટે અપમાનોના અનેક ઘુંટડા તું પી ગયો.
- (૧૪) ફરતા વાના દુઃખાવાના તથા અંતિમ કાળે શ્વાસ વગેરે રોગના ઉપદ્રવને તે ખુબ સમાધિપૂર્વક સહન કરી અદ્ભૂત નિર્જરા સાધી.
- (૧૫) સર્વ જીવોને ખમાવી, ‘વીર-વીર’ના ઉદ્ગારો કરતા કરતા, મુનિઓના મુખે આરાધના સાંભળતા સાંભળતા તે અદ્ભૂત સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત કર્યું.

ચતુર્થ આરાના મહર્ષિઓની યાદ કરાવતા

પ્રેમર્ષિ !

તારા ચરણોમાં કોટિ કોટિ વંદન

- તારો ભાજ....

ગુરુ-ગુણ-અમૃત-અંજલિ ત્વદીયં તુભ્યં પ્રમર્પયમિ ।

- જેઓ સંસારીપણે લંડનની ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટીમાં C.A.ની સમકક્ષ બેકીંગની પરીક્ષામાં first class આવેલ હતા.
- જેઓ ભરયુવાનવયમાં દીક્ષિત બન્યા હતા.
- જેઓ પ.પૂ. ગુરુદેવશ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. ના સાંનિધ્યમાં જીવનભર રહેવા દ્વારા “**આજીવન અંતેવાસી**” બન્યા હતા, તેઓની તનતોડ સેવા કરી અને તેઓના ‘**પરમકૃપાપાત્ર**’ બન્યા હતા.
- જેઓ વર્ધમાન આયંબિલ તપની ૧૦૮ ઓળી કરવા દ્વારા ‘**વર્ધમાન તપોનિધિ**’ બન્યા હતા.
- જેઓ ન્યાય દર્શનનો ઊંડો અભ્યાસ કરી “**ન્યાય વિશારદ**” બન્યા હતા.
- જેઓ ન્યાય-વ્યાકરણ-કર્મગ્રંથો-યોગગ્રંથો-આગમગ્રંથો-સાહિત્યગ્રંથોના તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી ‘**મહાવિદ્વાન્**’ બન્યા હતા.
- જેઓ ષડ્દર્શનના સાંગોપાંગ ખેડાણથી ‘**તર્કસમ્રાટ**’ બન્યા હતા.
- જેઓ ૪૫ આગમ ગ્રંથોના સંપૂર્ણ અધ્યયન દ્વારા ‘**આગમજ્ઞ**’ બન્યા.
- જેઓ વિદ્વાન-સંયમી-આચારસંપન્ન એવા ૨૫૦ જેવા શિષ્યોના પરમતારક ગુરુદેવ અને વિજય પ્રેમસૂરિસમુદાયના મહાન ગરજાધિપતિ બન્યા હતા.
- જેઓ બેન્જેડ વિદ્વાન હોવાની સાથે ‘**પરમગીતાર્થ**’ હતા.
- જેઓ અનેક અંજનશલાકાઓ-પ્રતિષ્ઠાઓ-છ’રી પાલિત સંઘો ઉપધાનો-દીક્ષાઓ-ઊજમણાઓ વિ. શાસનના કાર્યો કરાવવા દ્વારા ‘**પરમ શાસનપ્રભાવક**’ બન્યા હતા.
- જેઓ શાસ્ત્રશુદ્ધ અને વૈરાગ્યનિતરતી દેશના દ્વારા ભારત ભરના સંઘો અને લોકહૃદયના ‘**આસ્થાકેન્દ્ર**’ બન્યા હતા.
- જેઓ પૂ. પ્રેમસૂરિ મ. ના અંતર આશિષથી પ્રારંભાયેલ યુવાનોની કાયાપલટ કરતી યુવા શિબિર ના ‘**આઘ પ્રણેતા**’ હતા.
- જેઓ પરમાત્માના ‘**પરમ ભક્ત**’ હતા.
- જેઓ કટ્ટર ‘**આચાર સંપન્ન**’ હતા.
- જેઓ નિર્દોષ જીવનચર્યાના આગ્રહી હતા.

- જેઓ ૪૦/૪૦ વર્ષથી ચાલતા 'દિવ્યદર્શન' પાક્ષિકના માધ્યમે શુદ્ધ-સાત્વિક-શાસ્ત્રશુદ્ધ-મોક્ષલક્ષી તાત્વિક સાહિત્યના રસથાળ પીરસવા દ્વારા સકળ જૈનસંઘના 'મહા ઉપકારક' બન્યા હતા.
- જેઓ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રીય પદાર્થોના અર્થની રક્ષા માટે પૂરી તાકાતથી ઝઝૂમી શાસ્ત્રની રક્ષા કરવા દ્વારા 'સિદ્ધાંત સંરક્ષક' બન્યા હતા.
- જેઓ પરમતેજ-યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય-યશોધર ચરિત્ર-અમીચંદની અમીદષ્ટિ-સીતાજીના પગલે પગલે જેવા તાત્વિક-સાત્વિક ૨૫૦ જેવા ગ્રંથોના સર્જન કરી 'મહાન સાહિત્ય સર્જક' બન્યા હતા.
- જેઓ જ્ઞાનસ્થવીર હતા, વયસ્થવીર હતા, પર્યાય સ્થવીર હતા.
- જેઓ જીવનભર સુધી અણિશુદ્ધ 'સંયમના સાધક' હતા.
- જેઓ વૈરાગ્યઝરતી વાણી દ્વારા અગણિત આત્માઓને સંસારના સુખથી વિમુખ કરીને મોક્ષાભિમુખ બનાવવા દ્વારા શ્રીસંઘના સાચા-સફળ ધર્મોપદેશક-માર્ગદર્શક બન્યા હતા.
- જેઓ સેંકડો યુવાનોને દીક્ષિત કરી, ભણાવી ગણાવી, વિદ્વાન અને સંયમી બનાવવા દ્વારા 'શ્રમણોના ભિષ્મપિતામહ' બન્યા હતા.
- જેઓ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી શાસ્ત્રસાપેક્ષ રહી સંઘમાં વર્ષોથી ચાલતા સંઘર્ષો અને સંકલેશોનો અંત લાવવાના તનતોડ પ્રયત્નમાં પોતાનો સિંહફાળો આપવા દ્વારા 'સંઘ એકતાના પ્રવર શિલ્પી' બન્યા હતા. જે સંઘએકતાની ઠંડક અને મીઠા ફળો આજે શ્રીસંઘ ભોગવી રહ્યો છે.
- જેઓ શાસ્ત્રીય સંગીત અને રાગ-રાગીણીઓના સૂક્ષ્મજ્ઞાન સાથે કોચલ જેવા મધુર કંઠના કુદરતી વરદાનના સ્વામી હોવાને કારણે બેજોડ 'સંગીત અને સ્વરસમ્રાટ' હતા. તેમના મુખેથી ગવાતા સ્તવનો-સજ્જાઓ સાંભળી ભાવિકો ડોલી ઉઠતા. જેઓશ્રીએ સંઘને ૨૫૦ જેવા વિદ્વાન અને સંયમી શિષ્યોની ભેટ ધરી. ૨૫૦ જેવા સાત્વિક ગ્રંથોની ભેટ ધરી, ૪૦/૪૦ વર્ષ સુધી મૌલિક સાહિત્યના રસથાળ સમા "દિવ્યદર્શન" ની ભેટ ધરી, સંઘર્ષો મીઠાવી શ્રીસંઘની એકતા કરી (૫૦/૫૦ વર્ષ સુધી ભારતભરમાં વિચરી શાસ્ત્રીય દેશનાની અમૃતધારા વરસાવી). સાચા અર્થમાં "શ્રી સંઘકૌશલ્યાધાર" બન્યા હતા.

એવા મહામહિમ ગચ્છાધિપતિ પૂ. ગુરુદેવશ્રી
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં ચરાગોમાં સાદર સમર્પણ
ક્ર્ન ક્ર્ન ક્ર્ન

શ્રુતસમુદ્ધારક

૧. ભાણબાઈ નાનજી ગડા, મુંબઈ.
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ના ઉપદેશથી)
૨. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી, અમદાવાદ.
૩. શ્રી શાંતિનગર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. તપસત્રાટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય હિમાંશુસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૪. શ્રી શ્રીપાળનગર જૈન ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ, વાલકેશ્વર, મુંબઈ. (પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય રામચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની દિવ્યકૃપા તથા પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય મિત્રાનંદ સૂ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૫. શ્રી લાવણ્ય સોસાયટી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પ.પૂ. પંન્યાસજી શ્રી કુલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)
૬. નયનબાલા બાબુભાઈ સી. જરીવાળા હા. ચંદ્રકુમાર, મનીષ, કલ્પનેશ
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૭. કેશરબેન રતનચંદ કોઠારી હા. લલિતભાઈ
(પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજની પ્રેરણાથી)
૮. શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છીય જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ, દાદર, મુંબઈ
૯. શ્રી મુલુંડ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, મુલુંડ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૦. શ્રી શાંતાકુઝ શ્વે. મૂર્તિ. તપાગચ્છ સંઘ, શાંતાકુઝ, મુંબઈ.
(આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૧. શ્રી દેવકરણ મૂળજીભાઈ જૈન દેરાસર પેઢી, મલાડ (વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.સા.ની પ્રેરણાથી)

૧૨. સંઘવી અંબાલાલ રતનચંદ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, ખંભાત.
(પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ. તથા પૂ.સા. શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.
તથા પૂ.સા. શ્રી દિવ્યચશાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી મૂળીબેનની
આરાધનાની અનુમોદનાર્થે)
૧૩. બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ આદીશ્વર જૈન ટેમ્પલ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ,
વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૬.
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી
મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી હિરણ્યબોધિ
વિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૧૪. શ્રી શ્રેયસ્કર અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિશ્રી હેમદર્શન વિ.મ. તથા પૂ. મુનિશ્રી રમ્યઘોષ વિ.મ. ની
પ્રેરણાથી)
૧૫. શ્રી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, મંગળપારેખનો ખાંચો, શાહપુર,
અમદાવાદ. (પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રૂચકચંદ્ર સૂરિ મ. ની પ્રેરણાથી)
૧૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર
(વેસ્ટ), મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૧૭. શ્રી નવજીવન સોસાયટી જૈન સંઘ, બોમ્બે સેન્ટ્રલ, મુંબઈ
(પૂ. મુનિરાજશ્રી અક્ષયબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)
૧૮. શ્રી કલ્યાણજી સોભાગચંદ જૈન પેઢી, પીંડવાડા.
(સિદ્ધાંતમહોદધિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ.સા. ના
સંયમની અનુમોદનાર્થે)
૧૯. શ્રી ઘાટકોપર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ, ઘાટકોપર
(વેસ્ટ), મુંબઈ.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૦. શ્રી આંબાવાડી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ.
(પૂ. મુનિ શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.મ.ની પ્રેરણાથી)

૨૧. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, વાસણા, અમદાવાદ.
(પૂ. આચાર્ય શ્રી નરરત્નસૂરિ મ. ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પૂજ્ય તપસ્વીરત્ન આચાર્ય શ્રી હિમાંશુસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૨. શ્રી પ્રેમવર્ધક આરાધક સમિતિ, ધરણિધર દેરાસર, પાલડી, અમદાવાદ.
(પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ. ની પ્રેરણાથી)
૨૩. શ્રી મહાવીર જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક સંઘ, પાલડી, શેઠ કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય, અમદાવાદ.
(પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મહારાજ સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૪. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વે. મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ.
૨૫. શ્રી જીવીત મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ, નાંદિયા. (રાજસ્થાન)
(પૂ. ગણિવર્ય શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. તથા મુનિશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૬. શ્રી વિશા ઓશવાળ તપગચ્છ જૈન સંઘ, ખંભાત.
(વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૨૭. શ્રી વિમલ સોસાયટી આરાધક જૈન સંઘ, બાણગંગા, વાલકેશ્વર, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૭.
૨૮. શ્રી પાલિતાણા ચાતુર્માસ આરાધના સમિતિ.
(પરમ પૂજ્ય વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ સાહેબના સંવત ૨૦૫૩ ના પાલિતાણા મધ્યે ચાતુર્માસ પ્રસંગે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૨૯. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (ઈ), મુંબઈ. (મુનિશ્રી નેત્રાનંદ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)
૩૦. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, જૈન નગર, અમદાવાદ. (પ્રેરક - મુનિશ્રી સંયમબોધિ વિ. મ.)
૩૧. શ્રી કૃષ્ણનગર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, સૈજપુર, અમદાવાદ.

(પ.પૂ. આચાર્ય વિજય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. ના કૃષ્ણનગર મધ્યે સંવત ૨૦૫૨ ના ચાતુર્માસ નિમીત્તે પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિ વિજય મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૨. શ્રી બાબુભાઈ સી. જરીવાળા ટ્રસ્ટ, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૯૦૦૦૨.

૩૩. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથજી ટેમ્પલ ટ્રસ્ટ, પુના.

(પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્ વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. મુનિરાજશ્રી મહાબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૪. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતામ્બર મંદિર ટ્રસ્ટ, ભવાની પેઠ, પુના.

(પૂ. મુનિરાજ શ્રી અનંતબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૫. શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ, સુરત.

(પૂ. પં. અક્ષયબોધિ વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૬. શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ દાદર જૈન પૌષ્ઠશાળા ટ્રસ્ટ, આરાધના ભુવન, દાદર, મુંબઈ.

(મુનિ શ્રી અપરાજિત વિજયજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૭. શ્રી જવાહર નગર જૈન શ્વે. મૂર્તિ પૂજક સંઘ, ગોરેગામ, મુંબઈ (પૂ.આ. શ્રી રાજેન્દ્રસૂરિ મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૮. શ્રી કન્યાશાળા જૈન ઉપાશ્રય, ખંભાત. (પૂ. પ્ર. શ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા. પૂ. પ્ર. શ્રી ઈંદ્રશ્રીજી મ.સા. ના સંયમજીવનની અનુમોદનાર્થે પ.પૂ.સા. શ્રી વિનયપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા પ.પૂ.સા. શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી મ.સા. તથા સાધ્વીજી શ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી મ.સા. ની પ્રેરણાથી)

૩૯. શ્રી માટુંગા જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ એન્ડ ચેરીટીઝ, માટુંગા, મુંબઈ

(પૂ. પંચાસપ્રવર શ્રીજયસુંદરવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૪૦. શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, ૬૦ ફુટ રોડ, ઘાટકોપર (ઈ)

(પૂ. પં. શ્રી વરબોધિવિજયજી ગણિવર્યની પ્રેરણાથી)

૪૧. શ્રી આદિનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી.
(પ.પૂ.આ. શ્રી ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય પૂ. પંન્યાસજી શ્રી
પુણ્યરત્નવિજયજી ગણિવર્યની તથા પૂ. પં. યશોરત્નવિજયજી ગણિવર્યની
પ્રેરણાથી)
૪૨. શ્રી કોઈમ્બતુર જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ, કોઈમ્બતુર.
૪૩. શ્રી પંકજ સોસાયટી જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ, પાલડી, અમદાવાદ. (પ.પૂ.આ.
શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ મ.સા.ની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે થયેલ આચાર્ય-
પંન્યાસ-ગણિ પદારોહણ દિક્ષા વગેરે નિમિત્તે થયેલ જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૪. શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક દેરાસર, પાવાપુરી,
ખેતવાડી, મુંબઈ.
(પૂ. મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી મ.સા. તથા પૂ.પં. શ્રી
અક્ષયબોધિવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી)
૪૫. શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી જગદ્ગુરુ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ ટ્રસ્ટ,
મલાડ (પૂર્વ), મુંબઈ.
૪૬. શ્રી પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિ પૂ. જૈન સંઘ, સંઘાણી એસ્ટેટ, ઘાટકોપર
(વેસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ. મ.)
૪૭. શ્રી ધર્મનાથ પોપટલાલ હેમચંદ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ જૈનનગર,
અમદાવાદ
(પૂ. મુનિશ્રી સત્યસુંદર વિ. ની પ્રેરણાથી ચાતુર્માસમાં થયેલ
જ્ઞાનનિધિમાંથી)
૪૮. રતનબેન વેલજી ગાલા પરિવાર, મુલુંડ - મુંબઈ (પ્રેરક-પૂ. મુનિશ્રી
રત્નબોધિ વિજયજી)
૪૯. શ્રી મરીન ડ્રાઈવ જૈન આરાધક ટ્રસ્ટ, મુંબઈ
૫૦. શ્રી સહસ્રકણા પાર્શ્વનાથ જૈન, દેરાસર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ. બાબુલનાથ,
મુંબઈ (પ્રેરક - મુનિશ્રી સત્વભૂષણ વિજયજી)

૫૧. શ્રી ગોવાલીયા ટેક જૈન સંઘ, મુંબઈ
(પ્રેરક - ગણિવર્યશ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)
૫૨. શ્રી વિમલનાથ જૈન દેરાસર આરાધક સંઘ. બાણગંગા, મુંબઈ.
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)
૫૩. શ્રી વાડીલાલ સારાભાઈ દેરાસર ટ્રસ્ટ પ્રાર્થના સમાજ, મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલવિજયજી તથા પંન્યાસજી શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)
૫૪. શ્રી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, લુહાર ચાલ જૈન સંઘ. (પ્રેરક - ગણિવર્ય શ્રી કલ્યાણબોધિ વિ.)
૫૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદિવલી (ઈસ્ટ), મુંબઈ.
(પ્રેરક - મુનિશ્રી રાજપાલ વિજયજી તથા પં. શ્રી અક્ષયબોધિ વિજયજી ગણિવર)
૫૬. સાઢવીજી શ્રી સુર્યયશાશ્રીજી તથા સુશીલયશાશ્રીજીના પાર્લાં (ઈસ્ટ) કૃષ્ણકુંજમાં થયેલ ચોમાસાની આવકમાંથી.
૫૭. શ્રી પ્રેમવર્ધક દેવાસ શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, દેવાસ, અમદાવાદ
(પ્રેરક-પૂ.આ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મ.)
૫૮. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, સમારોડ, વડોદરા
(પ્રેરક-પંન્યાસજી શ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી ગણિવર્ય)
૫૯. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી જૈન દેરાસર ટ્રસ્ટ, કોલ્હાપુર
(પ્રેરક- પૂ. મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસુંદર વિજયજી)
૬૦. શ્રી ધર્મનાથ પો. હે. જૈનનગર શ્વે. મૂ. પૂ. સંઘ, અમદાવાદ
(પ્રેરક- પૂ. પુણ્યરતિ વિજયજી મહારાજ)
૬૧. શ્રી દિપક જ્યોતિ જૈન સંઘ, કાલાચોકી, પરેલ, મુંબઈ
(પ્રેરક- પૂ. પં. શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય તથા પૂ. પં. શ્રી ગુણસુંદરવિજયજી ગણિવર્ય)

૬૨. શ્રી પદ્મમણિ જૈન શ્વેતાંબર તીર્થ પેઢી - પાબલ, પુના
(પં. કલ્યાણબોધિ વિજયજીની વર્ધમાન તપ સો ઓળીની
અનુમોદનાર્થે, પં. વિશ્વકલ્યાણ વિજયજીની પ્રેરણાથી)
૬૩. ઓમકાર સૂરીશ્વરજી આરાધના ભુવન - સુરત
(પ્રેરક- આ. ગુણરત્નસૂરિ મ. ના શિષ્ય મુનિશ્રી
જિનેશરત્નવિજયજી મ.)
૬૪. શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, નાયડુ કોલોની,
ઘાટકોપર (ઈસ્ટ), મુંબઈ
૬૫. શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ગોરેગામ
૬૬. શ્રી આદીશ્વર શ્વેતાંબર ટ્રસ્ટ, સાલેમ
(પ્રેરક- પૂ. ગચ્છાધિપતિ આ. જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.)
૬૭. શ્રી ગોવાલિયા ટેંક જૈન સંઘ, મુંબઈ
૬૮. શ્રી વિલેપારલે શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ એન્ડ ચેરિટીઝ,
વિલેપાર્લે (પૂર્વ), મુંબઈ
૬૯. શ્રી નેન્સી કોલોની જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, બોરીવલી મુંબઈ
૭૦. માતુશ્રી રતનબેન નરસી મોનજી સાવલા પરિવાર
(પ.પૂ. શ્રી કલ્યાણબોધી વિ.ના શિષ્ય મુનિ ભક્તિવર્ધન વિ.મ.
તથા સા. જયશીલાશ્રીજી ના સંસારી સુપુત્ર રાજનની પુણ્યસ્મૃતિ
નિમિત્તે હ: સુપુત્રો નવીનભાઈ, ચુનીલાલ, દિલીપ, હિતેશ)
૭૧. શ્રી સીમંધર જિન આરાધક ટ્રસ્ટ, એમરલ્ડ એપાર્ટમેન્ટ, અંધેરી (ઈ),
(પ્રેરક- પ.પૂ. શ્રી કલ્યાણબોધી વિજયજી ગણિવર્ય)
૭૨. શ્રી ધર્મવર્ધક શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, કાર્ટર રોડ નં. ૧, બોરીવલી
(પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય હેમચંદ્રસુરીશ્વરજી
મ.સા. તથા પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધી વિજયજી ગણિવર્યની
પ્રેરણાથી)

૭૩. શ્રી ઉમરા જૈન સંઘની શ્રાવિકાઓ (જ્ઞાનનિધિમાંથી)
(પ્રેરક- પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી જિનેશરત્ન વિજયજી મ.સા.)
૭૪. શ્રી કેશરીયા આદિનાથ જૈન સંઘ, ઝાડોલી રાજ.
(પ્રેરક- પ.પૂ. મુ. શ્રી મેરૂચંદ્ર વિ. મ. તથા પં. શ્રી હિરાણ્યબોધિ વિ. ગ.)
૭૫. શ્રી ધર્મશાંતિ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, કાંદીવલી, મુંબઈ
(પ્રેરક- પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી હેમદર્શન વિ. મ.સા.)
૭૬. શ્રી જૈન શ્વે. મૂ. સુધારાખાતાની પેઢી, મહેસાણા
૭૭. શ્રી વિકોલી સંભવનાથ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, વિકોલી (ઈ), મુંબઈ ની આરાધક બહેનો તરફથી (જ્ઞાનનિધિ)
૭૮. શ્રી કે. પી. સંઘવી ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, સુરત, મુંબઈ
(પ્રેરક- પ.પૂ. વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય હેમચંદ્રસુરીશ્વરજી મ.સા. તથા પંન્યાસપ્રવર શ્રી કલ્યાણબોધી વિજયજી ગણિવર્ય)

卐 卐 卐

ઘર આદિ અન્યત્ર કાર્યોમાં આરંભ કરે અને જિતપૂજ વગેરે ધર્મમાં આરંભનો ત્યાગ કરે એ અજ્ઞાનતા છે. આ અજ્ઞાનતામાં (૧) લોકમાં પ્રવચનની હિલના અને (૨) સ્વપરને બોધિબીજનો અભાવના એમ બે દોષ રહેલા છે.

(પ્રતિમા શતક આધારે)

ચારિત્રના શુભ આશયથી કરાતાં દ્રવ્ય-સ્તવ ચારિત્રમાં કારણ બને છે. અને આ ચારિત્ર પોતે અભ્યુદયરૂપ તથી પણ મોક્ષજનક છે. તેથી દ્રવ્યસ્તવ પણ મોક્ષજનક બને છે.

(પ્રતિમા શતક આધારે)

શ્રી જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ-મુંબઈ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથોની સૂચિ

૧ જીવવિચાર પ્રકરણ સટીક દ્વંડક પ્રકરણ સટીક કાયસ્થિતિ સ્તોત્રાભિધાન સટીક.	૨૯ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૧ છાયા સાથે)
૨ ન્યાયસંગ્રહ સટીક.	૩૦ વર્ધમાનદેશના પદ્ય (ભાગ-૨ છાયા સાથે)
૩ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૧	૩૧ વ્યવહાર શુદ્ધિ પ્રકાશ
૪ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૨	૩૨ અનેકાન્ત વ્યવસ્થા પ્રકરણ
૫ ધર્મસંગ્રહ સટીક ભાગ-૩	૩૩ પ્રકરણ સંદોહ
૬ જીવસમાસ ટીકાનુવાદ	૩૪ ઉત્પાદાદિસિદ્ધિ પ્રકરણ સટીક
૭ જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી સટીક	૩૫ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૧ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
૮ સ્યાદ્વાદમંજરી સાનુવાદ	૩૬ અભિધાન વ્યુત્પત્તિ પ્રક્રિયા કોશ ભાગ-૨ (ચિંતામણિ ટીકાનું અકારાદિ ક્રમે સંકલન)
૯ સંક્ષેપ સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર	૩૭ પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર (સેનપ્રશ્ન)
૧૦ બૃહત્ક્ષેત્રસમાસ સટીક	૩૮ સંબોધસપ્તતિ સટીક
૧૧ બૃહત્સંગ્રહણી સટીક	૩૯ પંચવસ્તુક સટીક
૧૨ બૃહત્સંગ્રહણી સટીક	૪૦ જંબુસ્વામી ચરિત્ર
૧૩ ચેઈયવંદણ મહાભાસ	૪૧ સમ્યક્ત્વસપ્તતિ સટીક
૧૪ નયોપદેશ સટીક	૪૨ ગુરુગુણષ્ટત્રિંશત્ષટ્ત્રિંશિકા સટીક
૧૫ પુષ્પમાળા (મૂળ અનુવાદ)	૪૩ સ્તોત્ર રત્નાકર
૧૬ મહાવીરચરિયં	૪૪ ઉપદેશ સપ્તતિ
૧૭ મલ્લિનાથ ચરિત્ર	૪૫ ઉપદેશ રત્નાકર
૧૮ વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર	૪૬ વિમલનાથ ચરિત્ર
૧૯ શાંતસુધારસ સટીક	૪૭ સુબોધા સમાચારિ
૨૦ શ્રાદ્ધગુણ વિવરણ	૪૮ શાંતિનાથ ચરિત્ર ગ્રંથ
૨૧ તત્ત્વજ્ઞાન તરંગિણી	૪૯ નવપદ્ય પ્રકરણ સટીક ભાગ-૧
૨૨ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૩/૪	૫૦ નવપદ્ય પ્રકરણ સટીક ભાગ-૨
૨૩ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્ર પર્વ ૫/૬	૫૧ નવપદ્ય પ્રકરણ લઘુ વૃત્તિ
૨૪ અષ્ટસહસ્ત્રી તાત્પર્ય વિવરણ	૫૨ શ્રાદ્ધ પ્રકરણ વૃત્તિ
૨૫ મુક્તિપ્રબોધ	૫૩ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર
૨૬ વિશેષણવતીવંદન પ્રતિક્રમણ અવચૂરી	
૨૭ પ્રવ્રજ્યા વિધાનકુલક સટીક	
૨૮ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય (સંઘાચાર ભાષ્ય સટીક)	

५४ विजयप्रशस्ति भाष्य (विजयसेनसूरि चरित्र)	८६ शालिभद्र चरित्र
५५ कुमारपाण महाकाव्य सटीक (प्राकृतद्वयाश्रय)	८७ अनंतनाथ चरित्र पूज्यशुभ
५६ धर्मरत्न प्रकरण सटीक भाग-१	८८ कर्मग्रंथ अवयूरी
५७ धर्मरत्न प्रकरण सटीक भाग-२	८९ उपमिति भव प्रपंच कथा भा.-१
५८ उपदेश पद्य भाग-१	९० धर्मभिन्दु सटीक
५९ उपदेश पद्य भाग-२	९१ प्रशमरति सटीक
६० श्राद्धदिनकृत्य भाग-१	९२ मार्गशास्त्र विवरण
६१ श्राद्धदिनकृत्य भाग-२	९३ कर्मसिद्धि
६२ पार्श्वनाथ चरित्र	९४ नृपुस्वामी चरित्र अनुवाद
६३ विचार रत्नाकर	९५ चैत्यवंदन भाष्य सानुवाद
६४ उपदेश सप्ततिका	९६ गुणवर्मा चरित्र सानुवाद
६५ देवेन्द्र नरकेन्द्र प्रकरण	९७ सवासो दौढसो गाथा स्तवनी
६६ पुष्प प्रकरण भाषा	९८ द्वात्रिंशत्द्वात्रिंशिका
६७ गुर्वावली	९९ कथाकोष
६८ पुष्प प्रकरण	१०० जैन तीर्थ दर्शन
६९ नेमिनाथ महाकाव्य	१०१ जैन कथा संग्रह भाग-१
७० पांडव चरित्र भाग-१	१०२ जैन कथा संग्रह भाग-२
७१ पांडव चरित्र भाग-२	१०३ जैन कथा संग्रह भाग-३
७२ पार्श्वनाथ चरित्र गद्य	१०४ रयणसेहर निवकला सटीक
७३ हीर प्रश्नोत्तराणि	१०५ आरंभसिद्धि
७४ धर्मविधि प्रकरण	१०६ नेमिनाथ चरित्र गद्य
७५ सुपार्श्वनाथ चरित्र भाग-१	१०७ मोहोन्मुलनम् (वाद्यस्थानम्)
७६ देवधर्म परीक्षादि ग्रंथो	१०८ लुपनभानु केवणी चरित्र (अनुवाद)
७७ सुपार्श्वनाथ चरित्र भाग-२-३	१०९ चंद्रप्रभस्वामी चरित्र (अनुवाद)
७८ प्रकरणत्रयी	११० आपणा ज्ञानमंदिरो
७९ समताशतक (सानुवाद)	१११ प्रमालक्षण
८० उपदेशभाषा-पुष्पभाषा	११२ आचार प्रदीप
८१ पृथ्वीचंद्र चरित्र	११३ विविध प्रश्नोत्तर
८२ उपदेशभाषा	११४ आचारोपदेश अनुवाद
८३ पाठ्यलच्छी नाममाला	११५ पट्टावली समुच्चय भाग-१
८४ दौढसो सवासो गाथाना स्तवनी	११६ पट्टावली समुच्चय भाग-२
८५ द्विवर्ण रत्नमाला	११७ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-१
	११८ रत्नाकरावतारिका अनुवाद भाग-२
	११९ चैत्यवंदन योवीसी तथा प्रश्नोत्तर श्रितामणी

१२०	दान प्रकाश (अनुवाद)		ईतिहास सहित)
१२१	कल्याण मंदिर-लघुशांति सटीक	१४६	नयमार्गदर्शन याने सातनयनुं स्वरूप
१२२	उपदेश सप्ततिका (टीकानुवाद) पुस्तक	१४७	महोपाध्यायश्री वीरविजयलु महाराज चरित्र
१२३	प्रतिक्रमण हेतु (पुस्तक)		
१२४	जैन कुमारसंभव महाकाव्य	१४८	मुक्ति मार्गदर्शन याने धर्मप्राप्तिना हेतुओ
१२५	द्वेयचंद्र स्तवनावलि		
१२६	आनंदकाव्य महोदधि भाग-१	१४९	येतोद्धृतम्
१२७	पर्यंत आराधना सूत्र (अवयूरी अनुवाद साथे)	१५०	भूर्तिभंडन प्रश्नोत्तर
१२८	निनवाणी (तुलनात्मकदर्शन विचार)	१५१	पिंडविशुद्धि अनुवाद
१२९	प्रश्नोत्तर प्रदीप ग्रंथ	१५२	नंदिसूत्र (भूण)
१३०	प्राचीन कोण श्वेताम्बर के द्विगम्बर (गुजराती)	१५३	नंदिसूत्र सटीक (बील आवृत्ति)
१३१	जंबूद्वीप समास (अनुवाद)	१५४	नंदिसूत्र यूर्णि सटीक
१३२	सुमति चरित्र (अनुवाद)	१५५	अनुयोग द्वार सटीक
१३३	तत्त्वामृत (अनुवाद)	१५६	दशवैकालिक सटीक
१३४	त्रिषष्टिशलाकापुरुष चरित्र पर्व-१	१५७	दशवैकालिक सटीक
१३५	त्रिषष्टिशलाकापुरुष चरित्र पर्व-२	१५८	ओघनियुक्ति सटीक
१३६	जैन कथा संग्रह भाग-४ (प्रताकार संस्कृत)	१५९	पिंडनियुक्ति सटीक
१३७	जैन कथा संग्रह भाग-५ (प्रताकार संस्कृत)	१६०	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-१
१३८	जैन कथा संग्रह भाग-६ (प्रताकार संस्कृत)	१६१	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-२
१३९	जैन धर्म भक्ति कंयनमाणा (सानुवाद) भाग-१	१६२	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-३
१४०	जैन धर्म भक्ति कंयनमाणा (सानुवाद) भाग-२	१६३	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-४
१४१	श्रीभोक्षपद सोपान (चौद गुणस्थानकनुं स्वरूप)	१६४	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-१
१४२	रत्नशेखर रत्नवती कथा (पर्वतिथि मालात्म्य पर)	१६५	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-२
१४३	षष्ठिशतकम् (सानुवाद)	१६६	आवश्यक सूत्रनी टीका भाग-३
१४४	नभस्कार महाभंत्र (निबंध)	१६७	आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-१
१४५	जैन गोत्र संग्रह (प्राचीन जैन	१६८	आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-२
		१६९	आवश्यक सूत्रनी टीपिका भाग-३
		१७०	उत्तराध्ययन सटीक भाग-१
		१७१	उत्तराध्ययन सटीक भाग-२
		१७२	उत्तराध्ययन सटीक भाग-३
		१७३	जंबूद्वीप प्रज्ञप्ति भाग-१
		१७४	जंबूद्वीप प्रज्ञप्ति भाग-२
		१७५	लुवालुवालुबिगम सूत्र भाग-१
		१७६	लुवालुवालुबिगम सूत्र भाग-२
		१७७	राजप्रश्नीय

१७८ आचारंग दीपिका	२१३ प्रभाष परिभाषा
१७९ भगवती सूत्र भाग-१	२१४ प्रमेय रत्नकोष
१८० भगवती सूत्र भाग-२	२१५ जैन स्तोत्र संग्रह भाग-२
१८१ भगवती सूत्र भाग-३	२१६ योगदृष्टिसमुच्चय (भावानुवाद)
१८२ पत्रवला सूत्र सटीक भाग-१	२१७ नवस्मरण (ईगलीश सार्थ सानुवाद)
१८३ पत्रवला सूत्र सटीक भाग-२	२१८ आठ दृष्टिनी सञ्जाय
१८४ ऋषिभाषितसूत्र	२१९ आगमसार (द्वयचंद्रल)
१८५ हारिभद्रीय आवश्यक टीप्पणक	२२० नयचक्रसार (द्वयचंद्रल)
१८६ सूर्यप्रज्ञप्ति सटीक	२२१ गुरुगुणषट्त्रिंशिका (द्वयचंद्रल)
१८७ आचारंग दीपिका भाग-१	२२२ पंचकर्मग्रंथ (द्वयचंद्रल)
१८८ सूत्रकृतांग दीपिका	२२३ विचार सार (द्वयचंद्रल)
१८९ ढाण्डांग सटीक भाग-१	२२४ पर्युषण पर्वान्तिक पर्वानो कथाओ
१९० ढाण्डांग सटीक भाग-२	२२५ विमण मंत्रीनो रास
१९१ अनुयोगद्वार मूण	२२६ बृहत्संग्रहणी अंतर्गत यंत्रोनो संग्रह
१९२ समवायांग सटीक	२२७ दमयंती यरित्र
१९३ आचारंग दीपिका भाग-२	२२८ बृहत्संग्रहणी यंत्र
१९४ सूत्रकृतांग सटीक भाग-१	२२९ जैन स्तोत्र संग्रह
१९५ सूत्रकृतांग सटीक भाग-२	२३० यशोधर यरित्र
१९६ भगवती सूत्र	२३१ चंद्रवीरशुभादि कथा यतुष्टयम्
१९७ कल्पसूत्र प्रदीपिका	२३२ विजयानंद अभ्युदयभ्रमलकाव्य
१९८ कल्पसूत्र कौमुदि	२३३ जैन धर्मवस्तोत्र-गोधूलिकार्थ- सभाचमत्कारेति कृतित्रितयम्
१९९ आनंद काव्य महोदधि भाग-३	२३४ अनेकार्थ रत्नमंजूषा
२०० श्रुतज्ञान अभीधारा	२३५ सिरिपासनालयरियं
२०१ उत्तराध्ययन सूत्र-मूण	२३६ सभ्यक्ष्व कौमुदी (भाषांतर)
२०२ उपधान विधि प्रेरक विधि	२३७ विमलनाथ यरित्र (अनुवाद)
२०३ हीरस्वाध्याय भाग-१	२३८ जैन कथारत्नकोष भाग-१ (अनुवाद)
२०४ हीरस्वाध्याय भाग-२	२३९ जैन कथारत्नकोष भाग-२
२०५ चैत्यवन्दनादि भाष्यत्रयी (विवेचन)	२४० जैन कथारत्नकोष भाग-३
२०६ भोजप्रबंध	२४१ शत्रुंजय तीर्थोद्धार (अनुवाद)
२०७ वस्तुपाल यरित्र (भाषान्तर)	२४२ जैन स्तोत्र तथा स्तवनसंग्रह सार्थ
२०८ योगबिंदु सटीक	२४३ वस्तुपाल यरित्र
२०९ गुरु गुण रत्नाकर काव्यम्	२४४ सिद्धप्राप्त सटीक
२१० जगद्गुरु काव्यम्	२४५ सूक्तमुक्तावली
२११ योगदृष्टिसमुच्चय (अनुवाद)	२४६ नलायनम् (कुभेरपुराणम्)
२१२ जैन ज्योतिर्ग्रंथ संग्रह	

- २४७ बंधहेतुद्वयत्रिबन्गी प्रकरणोद्दि
 २४८ धर्मपरीक्षा
 २४९ आगमीय सूक्तावल्यादि
 २५० नैन तत्त्वसार सटीक
 २५१ न्यायसिद्धांत मुक्तावली
 २५२ हैमघातुपाठ
 २५३ नवीन पूज संग्रह
 २५४ सिद्धयकाराधन विधि वि. संग्रह
 २५५ नायाधम्मकलाओ (पुस्तक)
 २५६ प्रमाणनयतत्त्ववालोकावंकार (साव.)
 २५७ तत्त्वार्थधिगमसूत्र (गुणशाली)
 २५८ विचारसप्ततिका सटीक
 विचारपंचाशिका सटीक
 २५९ अध्यात्मसार सटीक
 २६० लीलावती गणित
 २६१ संकमकरण (भाग-१)
 २६२ संकमकरण (भाग-२)
 २६३ लक्ष्मीभरस्तोत्र (प्रत)
 २६४ षट्स्थानक प्रकरण (प्रत)
 २६५ सुव्रतऋषिकथानक + संवेगदुःखमंडली
 (प्रत)
 २६६ शत्रुंजयमहातीर्थोद्धार (मूण)
 २६७ गुणानुशासनम्
 २६८ प्रबंध चिंतामणी (हिन्दी भाषांतर)
 २६९ द्वेयचंद्र (भाग-२)
 २७० लानुचंद्र गणितयसित
 २७१ द्विग्विषय महाकाव्य
 २७२ विज्ञप्ति लेख संग्रह
 २७३ आभू (भाग-१)
 २७४ आभू (भाग-२)
 २७५ आभू (भाग-३)
 २७६ आभू (भाग-४)
 २७७ आभू (भाग-५)
 २७८ न्याय प्रकाश
 २७९ शोभन स्तुति ग्रंथ
- २८० ऋषभ पंचाशिका ग्रंथ
 २८१ कुमारविहारशतकम्
 २८२ मानव धर्म संहिता
 २८३ वर्धमान द्वात्रिंशिका
 २८४ प्रशमरति प्रकरण - भावानुवाद
 २८५ तत्त्वामृत - प्रत
 २८६ षट्पुरुषयसित - प्रत
 २८७ धर्मपथिकी षट्त्रिंशिका - प्रत
 २८८ कर्मप्रकृति - प्रत
 २८९ द्रष्टांशतक - प्रत
 २९० षट्त्रिंशिका यत्तुष्क प्रकरण
 २९१ सुभाषित पद्य रत्नाकर (भाग-१)
 २९२ सुभाषित पद्य रत्नाकर (भाग-२)
 २९३ सुभाषित पद्य रत्नाकर (भाग-३)
 २९४ सुभाषित पद्य रत्नाकर (भाग-४)
 २९५ यंद्रकेवली यसितम्
 २९६ त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित - भाग-१
 (पर्व-१)
 २९७ त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित - भाग-२
 (पर्व-२-३)
 २९८ त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित-भाग-३
 (पर्व-४-५-६)
 २९९ त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित - भाग-४
 (पर्व-७)
 ३०० त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित - भाग-५
 (पर्व-८-९)
 ३०१ त्रिषष्टिशलाकापुरुष यसित - भाग-६
 (पर्व-१०)
 ३०२ रत्नाकर अवतारीका (गुण. अनुवाद
 - भाग-१)
 ३०३ रत्नाकर अवतारीका (गुण. अनुवाद
 - भाग-२)
 ३०४ रत्नाकर अवतारीका (गुण. अनुवाद
 - भाग-३)

૩૦૫ સાધુ મર્યાદાપટ્ટક સંગ્રહ	૩૧૯ કાવ્યસંગ્રહ (ભાગ-૨)
૩૦૬ જૈન રામાયણ ગદ્ય	૩૨૦ ચૈત્યવંદનકુલકવૃત્તિ
૩૦૭ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય (ભાગ-૧ સટીક)	૩૨૧ સ્યાદ્વાદમુક્તાવલી તથા ભાવસાતતિકા
૩૦૮ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય (ભાગ-૨ સટીક)	૩૨૨ પ્રજ્ઞાપના ઉપાંગ સટીક
૩૦૯ જૈન કથારત્ન કોષ (ભાગ-૭)	૩૨૩ લઘુશાંતિસ્તવ સટીક / સમવસરણ
૩૧૦ જૈન કથારત્ન કોષ (ભાગ-૮)	સ્તવ સાવ.
૩૧૧ ધર્મસર્વસ્વ અધિકાર સાર્થ, કસ્તુરી	તથા પ્રમાણપ્રકાશ
પ્રકરણ સાર્થ	૩૨૪ શ્રેયાંસનાથ ચરિત્ર
૩૧૨ હિંગુલ પ્રકરણ સાર્થ	૩૨૫ ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર-નમિરૂણ
૩૧૩ નયવાદ અને યુક્તિપ્રકાશ	સ્તોત્રયં
૩૧૪ અંગુલસિત્તરી સાર્થ, સ્વોપજ્ઞ નમસ્કાર	૩૨૬ જૈન ધર્મનો પ્રાચીન ઇતિહાસ (ભાગ-
સ્તવ સાર્થ	૧)
૩૧૫ દ્રવ્યગુણ પર્યાયરાસ (ભાગ-૧) સટીક	૩૨૭ શ્રીમદ્ દેવચંદ્રણ કૃતિસંગ્રહ
સવિવરણ	૩૨૮ સારસ્વત વ્યાકરણ સટીક
૩૧૬ દ્રવ્યગુણ પર્યાયરાસ (ભાગ-૨) સટીક	૩૨૯ સિદ્ધાંતરત્નિકા વ્યાકરણ
સવિવરણ	૩૩૦ અદ્વીતીય નકશાની હકીકત
૩૧૭ ચોવીશી વિશેષાર્થ	૩૩૧ કર્મપ્રકૃતિ ભાષાંતર
૩૧૮ કાવ્યસંગ્રહ (ભાગ-૧)	૩૩૨ મુદ્રિત કુમુદચંદ્ર

જિનભવન વગેરે દ્રવ્યસ્તવમાં જયણાને કારણે હેતુ હિંસાનો અને શુદ્ધભાવને કારણે અનુબંધ હિંસાનો અભાવ હોય છે. અને માત્ર સ્વરૂપ હિંસા જ રહે છે, જે અતિ અલ્પ છે, અહીં “અલ્પત્વ” માત્ર સ્વરૂપહિંસાની હાજરીની અપેક્ષાએ કહ્યું, કર્મબંધની અપેક્ષાએ નહિ. (પ્રતિમા શતક આધારે)

ભાવપૂર્વકની દ્રવ્યસ્તવ ક્રિયા પણ પ્રભૂત-નિર્જરા અને શુભાનુબંધમાં કારણ બને છે. તેથી તે અસંયમ ક્રિયારૂપ નથી અને હેય નથી અને વિનયરત્ન આદિની ભાવ વિનાની ભાવસ્તવક્રિયા પણ વન્ધ્ય હોવાથી તુચ્છ છે.

(પ્રતિમા શતક આધારે)

શ્રી હિમવદાચાર્ય નિર્મિત સ્થવિરાવલી અને તેની આસપાસ

અનુક્રમણિકા

	પાના નં.
◆ સ્થવિરાવલી મૂળ	૧
◆ સ્થવિરાવલીનો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ	૧૩
◆ શ્રેણીકરાજ નિર્મિત શ્રી ઋષભદેવ મંદિર અને સુવર્ણમૂર્તિ ..	૧૬
◆ મહારાજ સંપ્રતિ	૧૯
◆ રાજ મહામેઘવાહન ખારવેલ	૨૧
◆ કાલિકાચાર્ય	૨૪
◆ પરિશિષ્ટ	૨૮
◆ ઓરિસ્સામાં ખંડગિરિ પરના શિલાલેખ	૨૮
◆ માથુરી વાચના- સ્કાંદીલીવાચના- દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણ ..	૩૧
◆ ઇ.સ. પૂર્વેનો અર્હત્ પૂજ્ય માટેનો આયાગપટ	૩૪
◆ આર્ય સુહસ્તિસૂરિણ	૩૪
◆ સંવત ૯૫ની સાલની જૈનચતિ કણહની મૂર્તિ-મથુરા	૩૫
◆ અજંટા પાસે જૈનમંદિરનો દ્વાર મંડપ-આઠમો સૈકો	૩૬
◆ મહારાજ સંપ્રતિ	૩૭
◆ આર્ય સુસ્થિતસૂરિણ- સુપ્રતિબુદ્ધસૂરિણ	૪૦
◆ ઉમાસ્વાતિ વાચક - પાદલિપ્તસૂરિણ આદિ	૪૧
◆ વજ્ર સ્વામી	૪૩
◆ મથુરાનો કંકાલી ટીલો	૪૪
◆ મથુરા સંઘ - પરિષદ	૪૪

◆ ગુપ્ત અને વલભી સમય- આર્યદિન્નસૂરિજી.....	૪૬
◆ આચાર્ય મલ્લવાદીજી - જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ.....	૪૬
◆ વલભી સંઘ પરિષદ - દેવદ્વિગણીજી.....	૪૯
◆ વિક્રમના સોળમાં શતકમાં સંપ્રદાયની છિન્નભિન્નતા - લોકાશાહ લહીઆ.....	૫૨
◆ મથુરામેં પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ- પં.શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી	૫૫
◆ મહાન ઉપકાર અને પ્રભાવ શ્રી મહાવીરપ્રભુનો.....	૫૮
◆ ઉપદેશગરુડ પટ્ટાવલી.....	૫૯
◆ આ.શ્રી કેશીગણધર.....	૬૦
◆ ગણધરશ્રી સુધર્માસ્વામી.....	૬૨
◆ પરમ જૈનધર્મી રાજઓ અને મહામંત્રી વગેરે.....	૬૩
◆ જૈન તીર્થો.....	૬૪
અષ્ટાપદ..... તક્ષશિલા..... શત્રુંજય.....	૬૫
પ્રભાસપાટણ..... હસ્તિનાપુર.....	૬૬
ચંપાપુરી..... સમ્મેતશિખરગિરિ..... મથુરાતીર્થ.....	૬૭
◆ કંકાલી ટીલો.....	૬૮
◆ અહિછત્રા..... શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ..... ચાણક..... કંબોઈ.....	૬૯
બદરી પાર્શ્વનાથ.....	૭૧
◆ કુમારગિરિ અને કુમારીગિરિ.....	૭૧
◆ જગન્નાથપુરી.....ક્ષત્રિયકુંડ..... ઋજુવાલુકાતીર્થ.....	૭૧
◆ રાજગૃહી.....નાલંદાપાડો અને ગુણયાજી..... ગજપદતીર્થ....	૭૩
જીવિત સ્વામી.....પ્રયાગ....પાવાપુરી...	
◆ આર્યશ્રી જંબૂરસ્વામીજી.....	૭૫
◆ નંદવંશ..... ભદ્રેશ્વર તીર્થ.....	૭૭

◆ વિદિશા અને સાંચીના સ્તૂપો.....	૭૭
◆ ઉદયગિરિ પહાડી	૭૮
◆ પાટલી પુત્ર.....	૭૯
◆ આર્યશ્રી પ્રભવ સ્વામીજી	૮૦
◆ જૈન તીર્થો.... ઓસિયાતીર્થ..... જૈનમંત્રી વંશ.....	૮૦
◆ આચાર્ય શય્યભવસૂરિજી	૮૧
◆ આચાર્યશ્રી સંભૂતિવિજયસૂરિ	૮૧
◆ આચાર્યશ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી.....	૮૧
◆ આચાર્યશ્રી સ્થૂલિભદ્રસૂરિ....જૈન રાજાઓ.....	૮૩
મૌર્યવંશ.....સમ્રાટ બિન્દુસાર....સમ્રાટ અશોક.....	
◆ યુવરાજ કુણાલ..... જૈનમંત્રી ચાણક્ય.....	૮૪
◆ આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિસૂરિ- રાજ સંપ્રતિ.....	૮૪
◆ પ્રસિદ્ધ આર્યાઓ	૮૬
◆ આર્ય સ્કંદિલસૂરિજી અને પછીના આચાર્યો	૮૭
◆ યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી	૮૮
◆ અવન્તિ પાર્શ્વનાથ તીર્થ....જૈન ગુફાઓ.....	૯૩
પહાડપુર....માળવાની ગુફાઓ-ઉદયગિરિ.....	
ધુમનાર..... ચંદ્રાવતી..... ઘાસોઈ..... ઢાંપુરી તીર્થ.....	૯૪
બીજા તીર્થો.....	
◆ આચાર્યશ્રી ઇન્દ્રદિન્નસૂરિ	૯૭
◆ કુશાન વંશ.....	૯૭
◆ સંવત્સરી મહાપર્વ યોથનું-	૯૮
◆ આચાર્ય પાદલિપ્તસૂરિજી.....	૧૦૦
◆ જૈન રાજાઓ- સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય	૧૦૨

◆ સમ્રાટ શાલિવાહન-	૧૦૫
◆ આચાર્ય સિંહગિરિસૂરિજી	૧૦૬
◆ ઇસુના મત-ધર્મ પર જૈન ધર્મની અસર.....	૧૦૬
◆ આર્યશ્રી વજ્રસ્વામીજી....દ્વિતીય ભદ્રબાહુસ્વામી.....	૧૧૧
◆ શ્રી દેવદ્વિગણી ક્ષમાશ્રમણની પટ્ટાવલી	૧૧૨
◆ જૈન રાજઓ.... જૈન તીર્થો.....	૧૧૫
◆ આચાર્યશ્રી વજ્રસેનસૂરિજી.....મંદસોરમાં ત્રીજી આગમ વાચના....	૧૧૬
◆ આઠમો નિહ્લવ શિવભૂતિ	૧૧૭
◆ દિગંબર મતની ઉત્પત્તિ અને ઇતિહાસ.....	૧૨૦
◆ દિગંબર ગ્રન્થોમાં સ્ત્રી દીક્ષા - સ્ત્રી મુક્તિ-	૧૨૬
◆ નપુંસકમુક્તિના પ્રમાણપાઠો.....	૧૨૬
◆ દિગંબર ગ્રંથોમાં શૂદ્ર દિક્ષા - શૂદ્ર મુક્તિ પાઠો	૧૨૮
◆ દિગંબર ગ્રંથોમાં કેવલિભુક્તિ - કેવલિતપ અને સાક્ષરી વાણીના પાઠો.....	૧૨૮
◆ શ્વેતાંબરિય - દિગંબરિય મૂર્તિમાં ફેરફારની નવી મર્યાદા....	૧૩૦
◆ જુનાગઢ અને ત્યાં શિલાલેખ	૧૩૧
◆ મહુડી.... સ્થાવર્તગિરિ.....	૧૩૩
◆ ઓસમ પહાડ.....વસઈ.... દ્વારિકા.....	૧૩૫
◆ આચાર્યશ્રી ચંદ્રસૂરિજી	૧૩૬
◆ આચાર્યશ્રી સમંતભદ્રસૂરિજી.... આચાર્ય વૃદ્ધદેવસૂરિજી	૧૩૭
◆ જૈન તીર્થો - કોરટા તીર્થ.... સ્વર્ણગિરિ.....	૧૩૮
◆ આચાર્યશ્રી પ્રદ્યોત્તનસૂરિજી	૧૩૯
◆ જૈન રાજઓ - મહાક્ષત્રપો- ધૂમલી નગર	૧૩૯
◆ માનદેવ સૂરિજી પહેલા.....	૧૪૧

પાના નં.

- ◆ આચાર્ય માનતુંગસૂરિ.....વાચક ઉમાસ્વાતિજી..... ૧૪૩
- ◆ આચાર્ય વીરસૂરિજી..... આચાર્ય જયદેવસૂરિજી..... ૧૪૫
- ◆ આચાર્ય દેવાનંદસૂરિજી.... આચાર્ય મલ્લીવાદીસૂરિજી..... ૧૪૫
- ◆ રાજા શિલાદિત્ય..... ૧૪૫
- ◆ મથુરામાં અને વલભીમાં ચોથી આગમ વાચના ૧૪૬
- ◆ ચૈત્યસ્થિતિ.... આચાર્યશ્રી વિક્રમસૂરિજી..... ૧૪૬
- ◆ આ. શિવશર્મસૂરિજી..... આચાર્ય મહર્ષિ મહત્તર..... ૧૪૮
- ◆ આ. સમુદ્રસૂરિજી..... ૧૪૮
- ◆ વલભીમાં પાંચમી આગમ વાચના- ૧૫૦
- ◆ કલ્પસૂત્રનું વાચન....વલભીતીર્થ..... ૧૫૧
- ◆ આચાર્યશ્રી પદુન્નસૂરિજી..... ૧૫૧
- ◆ શંકરાચાર્ય લીલા....વલભી ભંગ..... ૧૫૩
- ◆ આચાર્ય સંભૂતિ..... આચાર્ય શાંતિસૂરિ..... ૧૫૫
- ◆ જૈન ગ્રન્થ ભંડારો..... ૧૫૫
- ◆ સ્થાનકવાસી આચાર્ય શ્રી હસ્તીમલજી લિખિત
ઇતિહાસની અમૌલિકતા ૧૫૬
- ◆ ખારવેલનો લેખ- મુનિરાજશ્રી જિનવિજયજી સંગ્રહિત
સંપાદિત પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ ભાગ ૧ ના આધારે ૧૫૮
- ◆ ખારવેલના લેખ-સંબંધી શ્રી કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવનું કથન૧૬૧
- ◆ મથુરાના કંકાલી ટીલા વિષે ચંદ્રચૂડ ચતુર્વેદીનું કથન ૧૬૫
- ◆ સૂત્ર - ચૂર્ણિ-નિર્યુક્તિ - ભાષ્ય-વૃત્તિ-પરંપરા-અનુભવનું
શાસ્ત્રાંગપણું ૧૬૭
- ◆ સ્થાપનાનિક્ષેપા અંગે પંચાસશ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી
ગણીનું કથન ૧૭૦
- ◆ અગત્યના ચિત્રો..... ૧૭૫

श्रीहिमवदाचार्यनिर्मिता स्थविरावली

-: (मूलना) संशोधक :-

मुनिराज श्री पुण्यविजयजी महाराज
तथा

पंडित लालचंद्र भगवानदास गांधी

मूलना प्रकाशक : आचार्य श्री विजय वल्लभसूरीश्वरजीना शिष्य
विजय ललितसूरिजीना उपदेशधी भरलूट निवासी
शा. डीरायंद ३पयंदजीनी मातुश्री टीपुभाईना स्मरणार्थे

भावानुवाद-संपादन-संकलन:- पंन्यास श्रीगुणसुंदर विजयजी गणी.

नमिऊण वद्धमाणं, तित्थयरं तं परं पयं पत्तं	
इंदभूइं गणनाहं, कहेमि थेरावलीं कमसो	१
सोहम्मं मुणिनाहं, पढमं वंदे सुभत्तिसंजुत्तो	
जस्सेसो परिवाओ(रो), कप्परुक्खु व्व वित्थरिओ	२
तप्पयलंकरणं तं, जंबूणामं महामुणिं वंदे	
चरमं केवलिंगं खु, जिणमयगयणंगणे मित्तं	३
पभवं मुणिगणपवरं, सुरवरगणवंदियं नमंसामि	
जस्स कित्तिवित्थारो, अज्ज वि भाइ तिहुयणे सयले	४
सिज्जंभवं मुणिंदं, तप्पयगयणे पभायरं वंदे	
मणगट्ठं पविरइयं, सुयं दसवेआलियं जेण	५

जसभद्वो मुणिववरो, तप्पयसोहंकरो परो जाओ	
अह्मणंदो मगहे, रज्जं कुणइ तथा अइलोही	॥ ६ ॥
वंदे संभूइविजयं, भद्वबाहुं तथा मुणिं पवरं	
चउदसपुव्वीणं खु (खलु), चरमं कयसुत्त-निज्जुतिं	॥ ७ ॥
थूलभद्वो मुणिंदो, पयंड (मयण) सिंधुरंकुसो जयइ	
विउला जस्स य कित्ति(त्ती), तिलोयमज्जे सुवित्थरिआ	॥ ८ ॥
अज्जमहागिरिथेरं, वंदे जिणकप्पिणं मुणिं पढमं	
अज्जसुहत्थिं थेरं, थेरकप्पिणं तथा नाहं	॥ ९ ॥
सुट्ठिय-सुप्पडिवुट्ठे(बुद्धे), अज्जे दुन्ने वि ते नमंसामि	
भिक्खुरायकलिंगा-हिवेण सम्माणिए जिट्ठे	॥ १० ॥

जं रयणिं च णं वद्धमाणो तित्थयरो निव्वुओ, तम्मि य रयणीए जिट्ठस्स इंदभूइस्स अणगारस्स गोयमस्स केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे । तओ थेरस्स णं अज्जसुहुम(हम्म)स्स अग्गिवेसायणगुत्तस्स निगंठगणं समप्प इंदभूई वीराओ दुवालसवासेसु विइक्कंतेसु निव्वुओ । वीराओ णं वीसेसु वासेसु विइक्कंतेसु अज्जसुहम्मो णिव्वुओ । तप्पए अज्जजंबूणामधिज्जो थेरो होत्था, वीराओ सत्तरिवासेसु विइक्कंतेसु मयंतरे चउसट्ठीवासेसु विइक्कंतेसु पभवसामिणं गणं समप्प अज्जजंबू णिव्वुओ । पभवसामी वि सेज्जंभवायरियं णियपए ठावित्ता वीराओ पंचहत्तरिवासेसु विइक्कंतेसु सगं पत्तो । सेज्जंभवो वि णियपए जसोभद्वायरियं ठा(व)इत्ता वीराओ णं अडहियन्नवइवासेसु विइक्कंतेसु सगं पत्तो । जसोभद्वो वि णं वीराओ सयाहियडयालीवासेसु विइक्कंतेसु सगं पत्तो । तप्पए णं दुवे थेरे अंतेवासी होत्था-अज्जसंभूइविजए मादरसगुत्ते थेरे अज्जभद्वबाहू पाइणसगुत्ते । संभूइविजयो वि वीराओ सयाहियछावन्नवासेसु विइक्कंतेसु सगं पत्तो । थेरे णं अज्जभद्वबाहू वि चरमचउदसपुव्विणो सगडालपुत्तं अज्जथूलभद्वं णियपए ठावइत्ता वीराओ णं सयाहियसत्तरिवासेसु विइक्कंतेसु पक्खेणं भत्तेणं अपाणएणं कुमारगिरिमि कलिंगे पडिमं ठिओ सगं

पत्तो । थेरस्स णं अज्जथूलभद्दस्स दुवे थेरे अंतेवासी होत्था-थेरे अज्जमहागिरी
थेरे अज्जसुहत्थी य ।

वुच्छिन्ने जिणकप्पे काही जिणकप्पतुलणमिह धीरो ।
तं वंदे मुणिवसहं महागिरिं परमचरणधरं ॥ १ ॥

जिणकप्पि(य)परिकम्मं जो कासी जस्स संथवमकासी ।
कुमरगिरिम्मि सुहत्थी तं अज्जमहागिरिं वंदे ॥ २ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे विअरइ रायग्गिहम्मि
णयरे । सेणिओ बिंबिसारावरणामधिज्जो णिवो समणस्स भगवओ महावीरस्स
समणोवासगो(ण)योवेओ सुसङ्को आसी । पुव्विं णं पासारहाइचलणजुअलपूए
णेगणिगंठणिगंठीहिं पडिसेविए कलिंगणामधिज्जजणवयमंडण-तित्थभूअ-
कुमर-कुमारीणामधिज्ज-पव्वयजुअले तेणं सेणियवरणिवेणं सिरिरिस्सहेस-
जिणाहिवस्साईवमणोहरो जिणपासाओ णिम्माइओ होत्था । तम्मि य णं
सुवण्णमयी रिस्सहेसपडिमा सिरिसोहम्मगणहरेहिं पइट्ठिआ
आसी । पुणो वि तेणं कालेणं तेणं समएणं तेणेव सेणियवरणिवेणं णिगंठाणं
णिगंठीण य वासावासट्ठं तम्मि य पव्वयजुअलम्मि अणेगे लेणा उक्किणाइया ।
तत्थ ठिआ णेगे णिगंठा णिगंठीओ णं वासासु धम्मजागरणं कुणमाणा
झाणज्झयणजुआ सुहंसुहेणं णाणाविहतवकम्मट्ठिया वासावासं कुणंति ।
सेणियणिवपुत्तो अजायसत्तू कोणियावरणामधिज्जो णियपिउस्स णं सत्तूभूओ
पिउं पंजरम्मि णिक्खिइत्ता चंपेइणामधिज्जं णयरिं ठावइत्ता तत्थ रज्जं कुणइ ।
से वि य णं णियपिउ व्व जिणधम्माराहणट्ठो उक्किट्ठो समणोवासओ आसी ।
तेण वि तित्थभूए कलिंगट्ठे तम्मि य कुमर-कुमारीगिरिजुयले णियणामंकिया
पंच लेणा उक्किणाइया । परं पच्छाऽईवलोहाहिमाणाहिहुओ सयं
चक्कवट्ठित्तमहिलसंतो कयमालदेवमारिओ णरयं पत्तो । वीराओ णं सयरिवासेसु
विइक्कंतेसु पासस्स णं अरहाओ छट्ठे पाए थेरे रयणप्पहणामधिज्जे आयरिया
संजाया । तेहिं णं उवएसपुरिम्मि एगलक्खाहियअसीइसहस्सा खत्तियपुत्ता
पडिबोहिया, जिणधम्मं पडिवन्ना उवएसणामधिज्जे वंसे ठाइया । वीराओ
णं इगतीसाइवासेसु विइक्कंतेसु कोणियपुत्तो उदाइणिवो पाडलिपुत्तं णयरं

ठाइत्ता तत्थ णं मगहाहिवच्चं पालेमाणे चिट्ठइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं
 केणावि तस्स सत्तुणा तं जिणधम्ममि दढं सुसङ्गं नाऊण णिगंगठवेसं धित्तूण
 धम्मकहा-सावणमिसेणेगंतेणं तस्सावासं गंतूणेसो उदाइणिवो मारिओ ।
 समणे भगवं महावीरे णिव्वुए सट्ठिवासेसु विइक्कंतेसु पढमो णंदणामधिज्जो
 णाइपुत्तो पगइहिं पाडलिपुत्तमि रज्जे ठाइओ । तस्स णं वंसमि कमेणं
 णंदणामधिज्जा णव णिवा जाया । अट्टमो य णंदो अईवलोहाहिकंतो
 मिच्छत्तंधो णियवेरोयणमाहणमंतिपेरिओ कलिंगविसयं पाडिऊण पुव्विं तत्थ
 तित्थभूअकुमरपव्वयुप्पिं सेणियणिवकारियरिसहेसजिणपासायं भजिऊण तओ
 सोवणीयऊसभजिणपडिमं धित्तूण पाडलिपुत्तमि णियणयरे समागओ ।
 तयणंतरं वीराओ इगसयाहियचउवन्नवासेसु विइक्कंतेसु चाणिगाणुणीयो
 मोरियपुत्तो चंदगुत्तो णवमं णंदणिवं पाडलिपुत्ताओ णिक्कासीय सयं मगहाहिवो
 जाओ । से णं पुव्विं मिच्छत्तरत्तो सोगयाणुओ समणाणं णिगंगठाणं उप्पिं
 वि दोसी आसी, पच्छा णं चाणिगाणुणीओ जिणधम्ममि दढसट्ठो
 अईवपरक्कमजुओ जुण(व)-णाहिवसिलक्किसेणं सद्धिं मित्तिभूओ सयं
 णियरज्जवित्थरं कुणमाओ विअरइ । तेणं णियमोरियसंवच्छरो णियरज्जमि
 ठाइओ । वीराओ णं इगसयाहियचउरासीइवासेसु विइक्कंतेसु चंदगुत्तो णिवो
 परलोअं पत्तो । तेणं कालेण तेणं समएणं तस्स पुत्तो बिंदुसारो पाडलिपुत्तमि
 रज्जे ठिओ । से णं जिणधम्माराहगो पवरसट्ठो जाओ । पणवीसवासा जाव
 रज्जं पाऊणित्ता वीराओ णवाहियदुसयवासेसु विइक्कंतेसु धम्माराहणपरो सग्गं
 पत्तो । तओ वीराओ णवाहियदुसयवासेसु विइक्कंतेसु तस्स पुत्तो असोओ
 पाडलिपुत्तमि रज्जे ठिओ । से वि य णं पुव्विं जिणधम्मणुणीओ आसी ।
 पच्छा रज्जलाहाओ चउवासाणंतरं सुगयसमणपक्खं काऊण णियं दुच्चं
 पियदंसीणामधिज्जं ठाइत्ता सुगयपरूवियधम्माराहणपरो जाओ
 अईवविक्रमाकंतमहीयलमंडलो से कलिंग-मरहट्ट-सुरट्टाइ-जणवयाणि
 साहीणाणि किच्चा तत्थ णं सुगयधम्मवित्थरं काऊणाणेगे सुगयविहारा ठाइया
 जाव पच्छिमगिरिमि विंज्झायलाइसु सुगयाइसमण-समणीणं वासावासट्टमणेगे
 लेणा ऊक्किणाइया, अणेगे सुगयपडिमाओ विविहासणट्टिआ तत्थ ठाइआ ।
 उज्जितसेलाइणाणाठाणेसु णियणामंकिया आणालेहा थूभसिलाईसु उक्किणाइया ।

सीहल-चीण-बंभाइदीवेसु सुगयधम्मवित्थरद्वं पाडलिपुत्तम्मि णयरे सुगयसमणाणं गणमेलावगं किच्चा-तस्स णं सम्मयाणुसारेणं अणेगे सोगयसमण्णा तत्थ तेण पेसिया । जिणधम्मिणं निगंठ - णिगंठीणं वि सम्माणं कुणमाणो से ताणं पइ कया वि दोसं ण पत्तो । इमस्सासोअ णिवस्साणेगाणं पुत्ताणं मज्झे कुणालणामधिज्जो पुत्तो रज्जारिहो हुत्था । तं णं विमाउओ अहिखिज्जमाणं णाऊणासोएण णिवेण णियपगिइजुओ से अवंतीणयरीए ठाइओ । परं विमाउपओगेणं तत्थ से अंधीभूओ । तमद्वं सोच्चा असोअणिवेणं कोहाक्कंतेणं तं णियभज्जं मारित्ता दोसपराऽवरे वि अणेगे रायकुमारा मारिया । पच्छा कुणालपुत्तं संपइणामधिज्जं रज्जे ठाइत्ता से णं असोअणिवो वीराओ चत्तालीसाहियदोसयवासेसु विइक्कंतेसु परलोअं पत्तो । संपइणिवो वि पाडलिपुत्तम्मि णियाणेगसत्तुभयं मुणित्ता तं रायहाणिं तच्चा पुव्विं णियपिउभुत्तिलद्धावंतीणयरीम्मि ठिओ सुहंसुहेणं रज्जं कुणइ । से णं संपइणिवजीवो पुव्विम्मि भवे एगो दरिदो दु(द)मगो आसी । भोयणट्टा अज्जसुहत्थिसमीवे दिक्खिऊणाव्वत्तसामाइअजुओ जावेगं दिणं सामण्णं पाउणित्ता कुणालपुत्तत्ताए समुप्पण्णो आसी । इओ थेरे अज्जसुहत्थि-आयरिया विहारं कुणमाणा णिगंठपरिअरजुआ अवंतीए णयरीए पत्ता । तत्थ णं जिणपडिमारहजत्तम्मि चलमाणा णियपासायगउक्खट्टिणं संपइणिवेण ते दिट्ठा । खिप्पामेव जायजाइसमरो से संपइणिवो तेसिं णं अज्जसुहत्थी णं समीवे समेओ । आयरियाण य वंदिऊण कयंजलिपुडो णियपुव्वजम्मकहं भणित्ताऽईवविणयोवगओ कहइ भयवं ! तुम्ह पसाएणं मए दु(द)मगेणावि एयं रज्जं लद्धं, अह णं किं सुकयं करेमि ? एयं णिववयणं सोच्चा सुयोवयोगोवेएहिं अज्जेहि बुत्तं-अह तुंमि पहावणापुव्वं पुणो वि जिणधम्माराहणं आगमेसिसगमुक्खफलदायगं भविस्सइ । इइ सोच्चा संपइणिवेणं तत्थ अवंतीणयरीए बहुणिगंठ-णिगंठीणं परिसा मेलिया, णियरज्जम्मि जिणधम्मप्पभावणवित्थरट्टा णाणाविहगामणयरेसु समणा पेसिया, अणज्जजणवए वि जिणधम्म-वित्थरो-कारिओ, अणेगजिणपडिमोवेय-पासायालंकिया पुढवी कारिया । अह वीराओ दोसयतेणऊइवासेसु विइक्कंतेसु जिणधम्माराहणपरो संपइणिवो सगं पत्तो । पाडलिपुत्तम्मि य णयरे

असोअणिवपुत्तो पुण्णरहो वि वीराओ तेयालीसाहिय-दोसयवासेसु विइक्कंतेसु सुगयधम्माराहगो रज्जम्मि ठिओ । से वि य णं वीराओ दोसयअसीइवासेसु विइक्कंतेसु नियपुत्तं वुड्ढरहं रज्जे ठावइत्ता परलोअं पत्तो । तं वि सुगयधम्माणुगं वुड्ढरहं णिवं मारित्ता तस्स सेणाहिवइ-पुष्फमित्तो वीराओ णं तिसयाहियचउवासेसु विइक्कंतेसु पाडलिपुत्तरज्जे ठिओ । अह वेसालीणयराहिवो चेडओ णिवो सिरिमहावीरतित्थयरस्सुक्किट्ठो समणोवासओ आसी । से णं णियभाइणिज्जेणं चंपाहिवेणं कूणिगेणं संगामे अहिणिक्खित्तो अणसणं किच्चा सगं पत्तो । तस्सेगो सोहणरायणामधिज्जो पुत्तो तओ उच्चलिओ णियससुरस्स कलिंगाहिवस्स सुलोयणणामधिज्जस्स सरणं गओ । सुलोयणो वि णिपुत्तो तं सोहणरायं कलिंजरज्जे ठावइत्ता परलोआतिही जाओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं वीराओ अट्टारसवासेसु विइक्कंतेसु से सोहणराओ कलिंगविसए कणगपुरम्मि रज्जे अभिसित्तो । से बि य णं जिणधम्मरओ तत्थ तित्थभूए कुमरगिरिम्मि कयजत्तो उक्किट्ठो समणोवासगो होत्था । तस्स वंसे पंचमो चंडरायणामधिज्जो णिवो वीराओ णं इगसयाहिय-अउणपन्नासेसु वासेसु विइक्कंतेसु कलिंजरज्जे ठिओ । तया णं पाडलिपुत्ताहिवो अट्टमो णंदणिवो मिच्छत्तंधो अईवलोहाक्कंतो कलिंगदेसं पाडिऊण पुव्विं तित्थरूवकुमरगिरिम्मि सेणियणिवकारियजिणपासायं भंजित्ता सोवणिय-उसभजिणपडिमं धित्तूण पाडलिपुत्तं पत्तो । तयणंतरं तत्थ कलिंगे जणवए तस्स णं सोहणरायस्स वंसे अट्टमो खेमरायणामधिज्जो णिवो वीराओ णं सत्तवीसाहियदोसयवासेसु विइक्कंतेसु मगहाहिवो कलिंजरज्जे ठिओ । तयणंतरं वीराओ दोसयाहिय-अउणचत्तारिवासेसु विइक्कंतेसु मगहाहिवो असोअणिवो कलिंगं जणवयमाक्कम्म खेमरायं णिवं णियाणं मन्नावेइ, तत्थ णं से णियगुत्तसंवच्छरं पवत्तावेइ । तओ णं वीराओ दोसयपणहत्तरिवासेसु विइक्कंतेसु खेमरायपुत्तो वुड्ढरायो जिणधम्माराहगो अईवसद्दालुओ कलिंगविसयाहिवो संजाओ । तेण वि तत्थ कुमर-कुमारीगिरिजुअलोवरि समणाणं णिगंठाणं णिगंठीणं य वासावासइं इक्कारस लेणा उक्किणाइया । तयणंतरं वीराओ णं तिसयवासेसु विइक्कंतेसु वुड्ढरायपुत्तो भिक्खुरायो कलिंगाहिवो संजाओ । तस्स णं भिक्खुरायणिवस्स तिण्णि णामधिज्जे एवमाहिज्जंति-एणं णं णिगंठाणं भिक्खूणं भत्तिं कुणमाणो

भिक्षुरायत्ति, दुन्नं णिय पुव्वयाणुयमहामेहणामधिज्जगयवाहणत्ताए महामेहवाहण त्ति, तीयं णं तस्स सायरतडरायहाणित्ताए खारवेलाहिव त्ति । एसो णं भिक्षुरायो अईवपरक्कमजुओ गयाइसेणाकंतमहिचलमंडलो मगहाहिवं पुष्फमित्तं णिवं अहिणिक्खित्ता णियाणम्मि ठाइत्ता पुव्विं णंदणिवग्गाहियुसभेस-सोवण्णपडिमं पाडलिपुत्ताओ पच्छा धित्तूण णियरायहाणिं संपत्तो । तयणंतरं तेण भिक्षुरायणिवेण तत्थ णं कुमरगिरितित्थे पुव्विं सेणियणिवेणं कारियं जिणपासायं पुणो उड्डु(द्ध)त्ताए । सेवणं उसभजिणिंदस्स सोवण्णिया पडिमा अज्जसुहत्थीणं थेराणं अंतेवासिहिं सुट्टिय-सुवडिवुड्डा (पडिबुद्धा) यरिएहिं पड्डाइया । पुव्विं णं दुवालसवासदुब्भिक्खे काले अज्जमहागिरि-अज्जसुहत्थीणं थेराणमणेगे अंतेवासिया सुद्धाहारमलहिज्जमाणा तत्थ णं कुमरगिरिम्मि तित्थे कयाणसणा चत्तदेहा सग्गं पत्ता । पुव्विं तित्थयर-गणहर-परूवियं पवयणं वि बहुसो विणट्टपायं णारूण तेणं भिक्षुरायणिवेणं जिणपवयणसंगहट्टं जिणधम्मवित्थरट्टं च संपइणिवु व्व समणाणं णिग्गंठाणं णिग्गंठीणं य एगा परिसा तत्थ कुमारीपव्वय-तित्थम्मि मेलिया । तत्थ णं थेराणं अज्जमहागिरीणमणुपत्ताणं बलिस्सह-बोहिलिंग-देवायरिय-धम्मसेण-नक्खत्तायरियाइ जिणकप्पितुलणत्तं कुणमाणाणं दुन्नि सया णिग्गंठाणं समागया । अज्जसुट्टिय-सुवडिवुड्ड (पडिबुद्ध) -उमसाइ-सामज्जाइणं थेरकप्पियाणं वि तिन्नि सया णिग्गंठाणं समागया । अज्जापोइणीयाईणं अज्जाणं णिग्गंठीणं तिन्नि सया समेया । भिक्षुराय-सीचंद-चुण्णय-सेलगाइ समणोवासगाणं सत्तसया तत्थ समागया भिक्षुरायणिवभज्जापुण्णमित्ताइ-सावियाण वि सत्तसया समागया । णियभज्जा पुत्त-णत्तुअपभिइसमलंकियो भिक्षुराओ णं सव्वाणं णिग्गंठाणं णिग्गंठीण य नमंसित्ता एवं वयासी-भो महाणुभावे ! अह तुम्हे वद्धमाणतित्थयरपरूवियधम्मप्पभावणवित्थरट्टा णं सव्वपरक्कम्मत्ताए उज्जमह ! इइ तेणुत्ता सव्वे वि णं णिग्गंठा णिग्गंठीओ य सम्मया । तयणंतरं लद्धट्टेणं तेणं भिक्षुरायणिवेणं णाणाविहभत्तिजुत्तेणं पूइया सक्कारि-सम्माणिया ते णं णिग्गंठा णिग्गंठीओ य मगह-महुरा-वंगाइ-जणवएसु तित्थयरपरूवियजिणधम्मप्पभावणट्टा णिग्गया । तयणंतरं तेणं भिक्षुरायणिवेणं तत्थ कुमर-कुमारीगिरिजुयलुप्पिं जिणपडिमालंकिया णेगे

लेणा उक्किणाइया । तत्थ णं जिणकप्पितुलत्तं कुणमाणा णिगंठा कुमारीगिरिलेणेसु वासावासं णिवसंति । कुमरगिरिम्मि य थेरकप्पिया णिगंठा वासावासं णिवसंति । इइ ताणं सव्वाणं णिगंठाणं विभाइत्ता कयट्ठो भिक्खुरायणिवो कयंजलिपुडो बलिस्सहुमसाइ-सामज्जाइणं थेराणं णमंसित्ता जिणपवयणमउडकप्पपायस्स दिट्ठिवायस्स संगहट्ठा विण्णवेइ । इइ तेणं णिवेणं चोइएहिं तेहिं थेरेहिं अज्जेहिं य अवसिट्ठं जिणपवयणं दिट्ठिवायं णिगंठगणाओ थोवं थोवं साहिइत्ता भुज्जा-ताल-वक्कलाइपत्तेसु अक्खरसन्निवायोवयं कारइत्ता भिक्खुराय-णिवमणोरहं पूरित्ता अज्जसोहम्मवएसिय-दुवालसंगीरक्खआ ते संजाया । समणाणं णिगंठाणं णिगंठीण य जिणपवयणसुलहबोहट्ठं णं अज्जसामेहिं थेरेहिं य तत्थ पण्णवणा परूविया । उमसाइहिं य थेरेहिं तत्तत्थ सुत्तं सणिज्जुइयं परूवियं । थेरेहिं य अज्जबलिस्सहेहिं य विज्जापवायपुव्वाओ अंगविज्जाइ सत्थे परूविए । एसो णं जिणसासण पभावगो भिक्खुरायणिवो णेगे धम्मकज्जाणि किच्चा सुज्झाणोवेओ वीराओ णं तीसाहियतिसयवासेसु विइक्कंतेसु सग्गं पत्तो । तयणंतरं तस्स पुत्तो वक्करायो कलिंगाहिवो जिणसासणप्पभावगो वीराओ तिसयबावट्ठिवासेसु सुहंसुहेणं णियरज्जं पाउणित्ता धम्माराहणुज्जुत्तो सग्गं पत्तो । तओ णं तस्स पुत्तो विदुहरायो वि कलिंगाहिवच्चं पाउणित्ता जिणधम्मे गहियट्ठा णिगंठगणसंथुओ वीराओ णं तिसयपण्ण(ण?) वइवासेसु विइक्कंतेसु सग्गं पत्तो । अहावंतीणयरम्मि संपइणिवस्स णिपुत्तस्स सग्गगमणंतरमसोगणिवपुत्ततिस्सगुत्तस्स बलमित्त-भाणुमित्तणामधिज्जे दुवे पुत्ते वीराओ दोसयचउणवइ वासेसु विइक्कंतेसु रज्जं पत्ते । ते णं दुन्नि वि भाया जिणधम्माराहणे वीराओ चउवन्नाहियतिसयवासेसु विइक्कंतेसु सग्गं पत्ते । तयणंतरं बलमित्तस्स पुत्तो णभोवाहणो अवंतीरज्जे ठिओ । से वि य णं जिणधम्माणुगो वीराओ तिसयचउणवइवासेसु विइक्कंतेसु सग्गं पत्तो । तओ तस्स पुत्तो गदहीविज्जोवेओ गदहिल्लो णिवो अवंतीणयरे रज्जं पत्तो । अह धारावासम्मि णयरे वेरिसिहणामधिज्जस्स णिवस्स कालिगाभिखेदा (भिधो) कुमारो गुणायरणामणिगंठस्सोवएसं सुच्चा जिणधम्मं पत्तो णिक्खमित्ता अणगारो जाओ । तस्सणं सरस्सइणामधिज्जा भइणी वि णिक्खमित्ता

णिग्गंठी जाया । अहऽणंतरं विहारं कुणमाणे णिग्गंठ-णिग्गंठीगणोवेए ते दुन्नि वि भइणी भाया अवंतीणयरुज्जाणे समागए । तत्थ णं आसं खेलिज्जंतो गद्दहिल्लो णिवो समेओ । तत्थ णं से सरस्सइणिग्गंठीरुवमईव मणोहरं पासिन्ता मयणबाणाक्कंतो तां बलत्ताए धिन्तूण णियंतेउरम्मि ठावइत्ता भुंजेइ । कालिगज्जेहिं बहुपत्थिओ वि से दुब्भग्गो तां ण मुंचेइ । कोहाक्कंतो कालिगज्जो तओ विहारं किच्चा सिंधुजणवए पत्तो । तत्थ णं रज्जं कुणमाणं सामंतणामधिज्जं सगरायं सुवण्णसिहित्ता वज्जहय-गयाइपयंडसेणोवेयं कालिगज्जो अवंतीणयरीसमीवे ठावेइ । गद्दहिल्लो वि णियसेणोवेओ बहिं समागओ । तत्थ णं भीसणे जुज्जे जायमाणे गद्दहिल्लो णिवो कालं किच्चा णेरइयातिहिओ जाओ । कालिगज्जो वि णियभइणिं सरस्सइं आलोयणापुव्वं पुणो दिक्खिऊण तओ विहारं कुणमाणो कमेणं भरुअच्चे णयरे समागओ । तओ गद्दहिल्लुणिवपुत्तो विक्रमक्कणामधिज्जो तं सामंतणामधिज्जं सगरायमाक्कम्म वीराओ दसाहियचउसयवासेसु विइक्कंतेसु अवंतीणयरे रज्जं पत्तो । से वि य णं विक्रमक्को णिवो अईवपरक्कमजुओ जिणधम्माराहगो परोपयारेगणिट्ठो अवंतीए णयरे रज्जं कुणमाणो लोगाणमईवपिओ जाओ ।

एलावच्चसगोत्तं वंदामि महागिरिं सुहत्थिं च ।

तत्तो कोसिअगुत्तं बहुलस्स सरिच्चयं वंदे ॥१॥

अज्जसुहत्थिओ सुट्ठिय-सुप्पडिवुट्ठा(बुद्धा) इयावलिया थिरकप्पियाणमावलिया विणिग्गया । जिणकप्पितुलत्तं कुणमाणणं अज्जमहागिरीणं बहुल-बलिस्सहाभिक्खे दोवे पहाणसेहे होत्था ।

हारिअगोतं साई च वंदिमो हारिअं च सामज्जं ।

वंदे कोसिअगुत्तं संडिल्लं अज्जजीयधरं ॥२॥

तिसमुद्धखायकित्तिं दीव-समुद्धेसु गहिअपेआलं ।

वंदे अज्जसमुद्धं अक्खुभिय-समुद्ध-गंभीरं ॥३॥

भणगं करगं झरगं पभावगं नाण-दंसणगुणाणं ।

वंदामि अज्जमंगुं सुअसागरपारगं धीरं ॥४॥

नाणम्मि दंसणम्मि अ, तव-विणए निच्चकालमुज्जुतं ।
 अज्जां नंदिलखमणं, सिरसा वंदे पसन्नमणं ॥५॥
 वड्डु वायगवंसो जसवंसो अज्जानागहत्थीणं ।
 वागरण-करण-भंगिअ-कम्मप्पयडीपहाणाणं ॥६॥
 जच्चंजणधाउसमप्पहाण मुद्धिअकुवलयनिहाणं ।
 वड्डु वायगवंसो रेवइनक्खत्तनामाणं ॥७॥
 अयलपुरा णिक्खंते कालिअसुअ-आणुओगिए धीरे ।
 बंभद्दीवगसीहे वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥८॥
 जेसि इमो अणुओगो पयरइ महुराओ(अज्जावि) अड्डुभरहम्मि ।
 बहुनयरनिगयजसे ते वंदे खंदिलायरिए ॥९॥

आर्यमहागिरीणां जिनकल्पितुलनां कुर्वतां बहुलाख्यो विनेयवरो
 जिनकल्पितुलनामकरोत् । बलिस्सहश्च पश्चात् स्थविकल्पमभजत् ।
 बलिस्सहशिष्याः स्वात्याचार्याः श्रुतसागरपारगास्तत्त्वार्थसूत्राख्यं शास्त्रं
 विहितवन्तः । तेषां शिष्यैरार्यश्यामैः प्रज्ञापना प्ररूपिता । श्यामार्यशिष्याः
 स्थविराः शाण्डिल्याचार्याः श्रुतसागरपारगा अभवन् । तेषां शाण्डिल्याचार्याणां
 आर्यजीतधरा-ऽऽर्यसमुद्राख्यौ द्वौ शिष्यावभूताम् ।
 आर्यसमुद्रस्याऽऽर्यमङ्गुनामानः प्रभावकाः शिष्या जाताः । आर्यमंगूनां
 चाऽऽर्यनंदिलाख्याः शिष्या बभूवुः । आर्यनंदिलानां चाऽऽर्यनागहस्तिनः
 शिष्या बभूवुः । आर्यनागहस्तिनां चाऽऽर्यरेवतीनक्षत्राख्याः शिष्या अभवन् ।
 आर्यरेवतीनक्षत्राणां आर्यसिंहाख्याः शिष्या अभवन् । ते च
 ब्रह्मद्वीपिकाशाखोपलक्षिता अभवन् । तेषामार्यसिंहानां स्थविराणां मधुमित्रा-
 ऽऽर्यस्कंदिलाचार्यनामानौ द्वौ शिष्यावभूताम् । आर्यमधुमित्राणां शिष्या
 आर्यगन्धहस्तिनोऽतीवविद्वान्सः प्रभावकाश्चाभवन् । तैश्च
 पूर्वस्थविरोत्तंसोमास्वातिवाचकरचिततत्त्वार्थोपरि अशीतिसहस्रश्लोकप्रमाणं
 महाभाष्यं रचितम्, एकादशांगोपरि
 चाऽऽर्यस्कन्दिलस्थविराणामुपरोधतस्तैर्विवरणानि रचितानि । यदुक्तं
 तद्रचिताचाराङ्गविवरणान्ते यथा-

थेरस्स महुमित्तस्य सेहेहिं तिपुव्वनाणजुत्तेहिं ।
 मुणिगणविवंदिएहिं ववगयरागाइदोसेहिं ॥१॥
 बंभद्दीवियसाहामउडेहिं गंधहत्थिविबुहेहिं ।
 विवरणमेयं रइयं दोसयवासेसु विक्कमओ ॥२॥

आर्यस्कान्दिलाचार्यसम्बन्धश्चैवम्-उत्तरमथुरायां मेघरथामिधः परमः
 श्रमणोपासको जिनाज्ञाप्रतिपालको द्विजोऽभवत् । तस्य रूपसेनाऽभिधा
 सुशीला भार्याऽऽसीत् । तयोः सोमरथाभिधः सोमस्वप्नसूचितः सुतो बभूव ।
 अथैकदा ते ब्रह्मद्वीपिकशाखोपलक्षिताः सिंहाचार्या विहारं कुर्वन्तः
 क्रमेणोत्तरमथुरोद्याने समागताः । तेषां धर्मदेशनां निशम्य प्राप्तवैराग्येण
 सोमरथेन चारित्रं गृहीतम् । इतोऽतीवभयंकरो द्वादशाब्दिको दुष्कालो भरतार्द्धे
 संजातः अतोऽर्हन्मार्गानुसारिणः केचन भिक्षवो भिक्षामलममाना गृहीतानशना
 वैभार-कुमारगिर्यादिषु संलेखनया स्वर्जग्मुः । पूर्वसंकलितान्येकादशांगानि
 जिनप्रवचनाधारभूतानि नष्टप्रायाणि संजातानि । दुर्भिक्षान्ते च
 विक्रमार्कस्यैकशताधिकत्रिपंचाशत्संवत्सरे स्थविरैरार्यस्कंदिलाचार्यैरुत्तरमथुरायां
 जैनभिक्षूणां संघो मेलितः एकशताधिकपंचविंशतिजैनभिक्षवः
 स्थविरकल्पानुयायिनो मधुमित्र-गन्धहस्त्यादयः संमिलिताः । सर्वेषां
 सावशेषमुखपाठान् मेलयित्वाऽऽर्यस्कंदिलैर्गंधहस्त्याद्यनुमतैरेकादशांगी
 पुनर्ग्रथिता । स्वल्पमतिभिक्षूणामुपकारार्थं चाऽऽर्यस्कंदिलस्थविरोत्तंसैः प्रेरिता
 गंधहस्तिन एकादशांगानां विवरणानि भद्रबाहुस्वामिविहितनिर्युक्त्यनुसारेण
 चक्रुः । ततः प्रभृति च प्रवचनमेतत् सकलमपि माथुरीवाचनया भारते प्रसिद्धं
 बभूव । मथुरानिवासिना श्रमणोपासकवरेणोशवंशविभूषणेन पोलाकाभिधेन
 तत् सकलमपि प्रवचनं गन्धहस्तिकृतविवरणोपेतं तालपत्रादिषु लेखयित्वा
 भिक्षुभ्यः स्वाध्यायार्थं समर्पितम् । एवं श्रीजिनप्रवचनप्रभावनां
 विधायाऽऽर्यस्कंदिलस्थविरा द्वयधिकद्विशतवैक्रमीय संवत्सरे मथुरायामेव
 कृताशनाः स्वर्गं प्राप्ताः । इतिश्रीस्कन्दिलाचार्यसम्बन्धः सम्पूर्णः ॥

॥ इति श्रीस्कन्दिलाचार्यशिष्यलेशश्रीहिमवदाचार्यनिर्मिता
 स्थविरावलिका समाप्ता ॥

ઓસવાળ જૈનોનું મૂર્તિપૂજકપણું

પ્રશ્ન : શું ઓસવાળ જ્ઞાતિવાળા બધા જૈન મૂર્તિપૂજક હતા એ વાત ખરી ?

જવાબ : ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણ બાદ વીર સંવત (બાવન) ૦૦૫૨ ની અંદર આચાર્યદેવશ્રી રત્નપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ થયા. એ ખૂબ શાસન-પ્રભાવક હતા અને પાંચસો શિષ્યોના ગુરુવર્ય હતા. પ્રખર વિદ્વાન એ પૂજ્યોએ વીર સંવત ૭૦ (સીત્તર) માં રાજસ્થાનના ઓસિયા નગરમાં ત્રણ લાખ પીસ્તાલીશ હજાર જેટલાને જૈન ધર્મીઓ બનાવ્યા. (ઓસિયા નગરમાં આ બનાવ બન્યો એટલે એ જૈનો ઓસવાળ કહેવાયા !) એ તારક આચાર્યદેવે શરાબ-માંસ-શિકાર-વ્યાભિચાર-દુરાચાર વગેરે દુર્ગુણો છોડાવી એમને જૈનો બનાવ્યા હતા. ઓસવાળ વંશની સ્થાપનાના દિવસે જ એ પૂજ્યોના સદ્ગુણો શ્રી મહાવીર-વર્ધમાન સ્વામી ભગવાનના મંદિરનો પાયો નખાયો હતો. આ મંદિર આજરોજ પાણી ઓસિયા નગરીમાં વિદ્યમાન છે. ઓસવાળોની ઉપર આ પૂજ્ય આદ્ય ગુરુદેવનો ખૂબ જ ઉપકાર છે. આજે રાજસ્થાન ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર-કર્ણાટક-તામિલનાડુ-કચ્છ વગેરેમાં જે ઓસવાળો છે, તેઓના પૂવજો આ મૂર્તિપૂજક આચાર્યદેવથી ઉપકૃત છે અને એ બધા જ મૂર્તિપૂજકોના વંશજ છે. આ આચાર્યદેવે લગાતાર છ માસની તપસ્યા કરેલી, તેઓ પૂર્ણ અહિંસામાં વિશ્વાસ રાખવાવાળા અને સર્વથા આલુ-ખ્યાજ વગેરે કંદમૂળના ત્યાગના ઉપદેશક હતા. તેઓશ્રીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ દેવની મૂર્તિ-પ્રતિમાજી સાથે રાખેલી હતી. આ આચાર્યદેવના ભવ્ય ગુરુમંદિરો ઓસિયા, જીરાણ, ગોમતી અને ચોરાયામાં છે. એ પૂજ્યોની ઓઘાની દાંડી નાની હતી, મુહુપતિ તેઓશ્રી હાથમાં રાખતા હતા અને મંદિર-મૂર્તિના પરમ ઉપાસક-મંદિરના આમ્નાયવાળા હતા, અને સાથે જ ઉપદેશક પાણી હતા. હવે તો તેરાપંથના પ્રમુખ આચાર્ય પાણી ગુરુમૂર્તિ, ગુરુ પ્રતિમાનું આવશ્યકપણું જાહેરાતપૂર્વક સ્વીકાર્યું છે.

શ્રી હિમવદાચાર્ય નિર્મિત્વા સ્થવિરાવલી

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

નમોઽસ્તુ વર્ધમાનસ્વામિને ।

નમોઽસ્તુ ભીડભંજન પાર્શ્વનાથાય ।

નમોઽસ્તુ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષસૂરીશ્વરેભ્યઃ ।

પરમ પદ પ્રાપ્ત કરેલા તે શ્રી વર્ધમાનસ્વામી તીર્થંકર ભગવાનને અને ગાણનાનાથ ગાણધરશ્રી ગૌતમસ્વામીને નમસ્કાર કરીને હું ક્રમસર સ્થવિરાવલીને કહું છું.

સ્થવિર = (વિ.) વૃદ્ધ-બૃદ્ધા, પૂ. જૈન સાધુ ચિરપ્રવ્રજિતઃ અતઃ સ્થિરચારિત્રપરિણતઃ

સ્થવિરાવલી = જૈન મુનિઓનો સમૂહ, ક્રમથી જૈન મુનિગણના ચરિત્રનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ.

- ❑ અહીં તો ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની પાટપરંપરામાં આવેલા સ્થવિર મુનિઓની વાત વિશેષ કરાશે. ॥ ગાથા ૧ ॥
- ❑ સારી ભક્તિથી સંયુક્ત એવો હું સૌ પ્રથમ મુનિઓના સ્વામી સુધર્માસ્વામીને વંદન કરું છું. જેમનો આ પરિવાર કલ્પવૃક્ષની જેમ વિસ્તાર પામ્યો છે...

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને નવગણ અને ૧૧ ગાણધરો હતા તે પૈકીના સૌથી અધિક દીર્ઘ આયુષ્યવાન હોવાથી પ્રભુની પાટ પર પાંચમા ગાણધરશ્રી સુધર્માસ્વામીજી આવ્યા. આજનો સમસ્ત શ્રમાણ સમૂહ શ્રી સુધર્માસ્વામીનો સંતાનીય અનુયાયી ગણાય છે. ॥ ગાથા ૨ ॥

- ❑ એમના પદના અલંકાર સમાન તે જંબૂસ્વામી મહામુનિને હું વંદુ છું, જ્ઞેઓ આ અવસર્પિણી કાળના છેદ્યા કેવળજ્ઞાની હતા અને જિનમતસ્વરૂપ ગગનના આંગણમાં સૂર્યસમાન તેજસ્વી હતા. ॥ ગાથા ૩ ॥
- ❑ સૂરવરોના સમુદ્ધથી વંદાયેલા મુનિઓના સમુદમાં ઉત્તમ એવા શ્રી પ્રભવસ્વામીને હું નમસ્કાર કરું છું. એઓની કીર્તિનો વિસ્તાર આજે પાણ સકળ ત્રિલોકમાં ચમકી રહ્યો છે. ॥ ગાથા ૪ ॥
- ❑ તેમની પાટ સ્વરૂપ આકાશમાં પ્રભાવ પાડનારા સૂર્યસમાન શ્રી શયંભવ મુનિનાથને હું વંદુ છું કે જ્ઞેમાણે મનક નામના પોતાના પુત્રને માટે દશવૈકલિક સૂત્રની સુંદરતમ રચના કરેલી હતી ॥ ગાથા ૫ ॥
- ❑ એમની પાટને અતિશોભાવનારા મુનિશ્રેષ્ઠથી યશોભદ્રસૂરિજી થયા. એમના વખતમાં મગધ દેશમાં અત્યંત લોભી એવો આઠમો નંદ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ॥ ગાથા ૬ ॥
- ❑ હું મુનિપ્રવરશ્રી સંભૂતિવિજય આચાર્યને તથા ભદ્રબાહુસ્વામીને પ્રણામ કરું છું. આ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીજી ખરેખર સૂત્ર અને અર્થથી છેદ્યા ચૌદપૂર્વી હતા અને જ્ઞેમાણે સૂત્રની નિર્યુક્તિની રચના કરી હતી. ॥ ગાથા ૭ ॥
- ❑ કામદેવરૂપી પ્રચંડ હાથીને વશ કરવા માટે અંકુશ સમાન શ્રી સ્થૂલભદ્ર મુનીન્દ્ર જયવંતા વર્તે છે, જ્ઞેમની વિપુલ એવી કીર્તિ ત્રણલોકની અંદર સારી રીતે વિસ્તાર પામી છે. ॥ ગાથા ૮ ॥
- ❑ જિનકલ્પી એવા મહાગિરિ સ્થવિર મુનિવરને હું પ્રથમ વંદુ છું તથા સ્થવિરકલ્પી મુનિઓના સ્વામી એવા આર્ય સુહસ્તિ સ્થવિરને હું વંદના કરું છું. ॥ ગાથા ૯ ॥
- ❑ સુસ્થિત સુપ્રતિબુદ્ધ એ બન્ને ઉત્તમ આર્યોને હું નમસ્કાર કરું છું. કલિંગાધિપતિ ભિક્ષુપુરાયે જ્ઞેમને સન્માન આપ્યું હતું. ॥ ગાથા ૧૦ ॥

જે રાત્રિને વિષે તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી વર્ધમાનસ્વામી નિર્વાણ પામ્યા, તે જ રાત્રિએ પ્રભુના સૌથી મોટા આગુગાર ગાગધર શ્રી ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયા. ત્યાર બાદ અગ્નિ વૈશ્યાયન ગોત્રના આર્યસુધર્માસ્વામી સ્થવિરને નિર્ગ્નથગણ સારી રીતે સોંપીને કેવળજ્ઞાની ઈન્દ્રભૂતિ મહારાજ, મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણગમન પછી બાર વર્ષ પસાર થયે છતે નિર્વાણ પામ્યા. મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણગમન બાદ વીસ વર્ષ પસાર થયા પછી કેવળી આર્ય સુધર્મા સ્વામી નિર્વાણ પામ્યા એમની પાટ ઉપર આર્ય જમ્બૂ નામના સ્થવિર આવ્યા હતા. મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૭૦ વર્ષ પસાર થયા પછી મતાંમતરે ૬૪ વર્ષ વિન્યાપછી પોતાની પાટે પ્રભવ સ્વામીને ગણ સોંપીને આર્ય જમ્બૂ (આ અવસર્પિણી કાળના છેદ્યા કેવળજ્ઞાની) નિર્વાણ પામ્યા. પ્રભવસ્વામી પાણ આર્ય સ્વયંભવસૂરિવરને પોતાની પાટ ઉપર સ્થાપીને વીર નિર્વાણ થી ૭૫ વર્ષ પસાર થયે છતે સ્વર્ગવાસી થયા. આર્ય સ્વયંભવ સૂરિવર મ.શ્રી પાણ પોતાની પાટે આર્ય યશોભદ્રસૂરિજી મ. ને સ્થાપીને વીર નિર્વાણથી ૮૮ વર્ષ પસાર થયે છતે સ્વર્ગવાસી બન્યા. આર્ય યશોભદ્રસૂરિજી મ. પાણ વીર નિર્વાણથી એક સો અડતાળીસ વર્ષ બાદ સ્વર્ગવાસી બન્યા. તેમની પાટ-પરંપરામાં બે અંતેવાસી સ્થવિરો થયા. (૧) માઠર ગોત્રવાળા આર્ય સ્થવિર સંભૂતિ વિજ્યજી સૂરિવર અને (૨) પ્રાચીન ગોત્રવાળા આર્ય ભદ્રબાહુ સ્થવિર. સ્થવીર સંભૂતિવિજ્યજી પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના નિર્વાણના ૧૫૬ વર્ષ વ્યતિત થયે છતે સ્વર્ગવાસી થયા. આર્ય ભદ્રબાહુસૂરિજી પાણ શકટાલમંત્રીના પુત્ર આર્ય છેદ્યા ચૌદશપૂર્વધર સ્થૂલભદ્રસ્વામીને પોતાની પાટ ઉપર સ્થાપીને મહાવીરપ્રભુના નિર્વાણના ૧૭૦ વર્ષ પસાર થયે છતે પાણી રહિતના પંદર દિવસના સતત ઉપાવાસપૂર્વક પ્રતિમામાં રહેલા કલિંગદેશમાં કુમારગિરિપર સ્વર્ગમાં પધાર્યા. આર્ય સ્થવિર સ્થૂલભદ્ર સ્વામીજીને બે અંતેવાસી સ્થવિર હતા (૧) સ્થવીર આર્ય મહાગિરિજી (૨) આર્ય સ્થવીર સુહસ્તીજી. આર્યશ્રી જમ્બૂસ્વામીજીના મોક્ષગમન પછી જિનકલ્પનો વિચ્છેદ થયો હોવા છતાં જે ધીર મહાપુરુષે જિનકલ્પની તુલના કરી હતી તે મુનિઓમાં વૃષભસમાન પરમચારિત્રગુણધારક અને જેમાણે જિનકલ્પીમુનિનું પરિકર્મ કરેલું હતું અને જેમની સંસ્તવના

કુમારગિરિ ઉપર આર્ય સુહસ્તીગિરિએ કરેલી હતી તે આર્ય મહાગિરિજીને હું વંદના કરું છું.

શ્રેણિકરાજ

તે કાળ અને તે સમયને વિષે શ્રમાણ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવ રાજગૃહી નગરીમાં વિચરી રહ્યા છે. બિંબિસાર નામનું બીજું નામ ધારણ કરનાર રાજા શ્રેણિક એ શ્રી મહાવીર ભગવાનનો ન્યાય-નીતિનો જાગ્રકાર શ્રમાણોપાસક સુશ્રાવક હતો. પૂર્વે પાણ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આદિના ચરણદ્વયથી પવિત્ર થયેલા નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથિની સાધ્વીજીથી સેવાયેલા કલિંગ નામના જનપદના મંડાણ - તીર્થસ્વરૂપ- કુમર અને કુમારી નામના બે પર્વતો ઉપર તે શ્રેષ્ઠ રાજવી શ્રેણિકે શ્રી ઋષભદેવ જિનાધિપતિનો અત્યંત મનોહર જિનપ્રાસાદ (=જિનમંદિર) બંધાવેલો. તે જિનમંદિરમાં તેણે સુવાર્ણની બનાવેલી ઋષભદેવ સ્વામીની પ્રતિમા બનાવરાવી અને શ્રી સુધર્માસ્વામી ગાગધરના શુભ હસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી. વળી પાણ તે કાળ અને તે સમયને વિષે તે જ ઉત્તમ નરપતિ શ્રેણિક રાજાએ નિર્ગ્રંથ સાધુઓ અને નિર્ગ્રંથિની સાધ્વીઓને વર્ષાવાસ રહેવા માટે તે બન્ને પર્વતોમાં અનેક ગિરિપાષાણગૃહો=ગુફાઓ કોતરાવેલી. ત્યાં રહેલા અનેક નિર્ગ્રંથો બને નિર્ગ્રંથિનીઓ ધર્મ જાગરાણ કરતા, ધ્યાન અને અધ્યયનયુક્ત બહુ સુખપૂર્વક જુદા જુદા પ્રકારના તપ કર્મ આચરવાપૂર્વક વર્ષાવાસ કરતા હતા. શ્રેણિકરાજનો પુત્ર અજતશત્રુ- બીજું નામ કોણિક નામે હતો. તેણે પોતાના પિતાના શત્રુસ્વરૂપ બનીને પિતાને પાંજરામાં નાખીને, ચંપા નામની નવી નગરી વસાવી હતી અને ત્યાં તે રાજ્ય કરતો હતો. એ પાણ પોતાના પિતાની જેમ જિનધર્મઆરાધનાપર ઉત્કૃષ્ટ શ્રમાણોપાસક હતો. તેણે પાણ તીર્થસ્વરૂપ કલિંગરાજ્યના તે કુમર-કુમારી એ બે ગિરિમાં પોતાના નામની પાંચ ગુફાઓ કોતરાવી હતી. પરંતુ પાછળથી અત્યંત લોભ અને અભિમાનથી પીડિત અને પોતાની જાતને માટે ચક્રવર્તીપણું ઈચ્છતો, એવો તે કૃતમાલ દેવ દ્વારા હાણાયો અને નરકમાં ગયો. પ્રભુ મહાવીરથી સીત્તેર વર્ષો પસાર થયે છતાં પ્રભુશ્રી પાર્શ્વનાથ અરિહંતદેવની છઠ્ઠી પાટે સ્થવિર રત્નપ્રભ નામના આચાર્ય થયા.

તેઓએ ઉપકેશ નગરીમાં એક લાખ અને એંશી હજાર ક્ષત્રિયપુત્રોને પ્રતિબોધિત કર્યા. જૈનધર્મ પામેલા તેઓનો ઉપકેશ નામનો વંશ સ્થાપ્યો. વીર ભગવાનના નિર્વાણથી એકત્રીસ વર્ષ પછી કોણિકરાજનો પુત્ર ઉદાથી રાજા પાટલીપુત્ર નગર વસાવીને ત્યાં મગધદેશનું રાજ્ય કરતો રહેલો છે.

તે કાલ અને તે સમયને વિષે તેને જિનધર્મની અંદર દઢ અને અત્યંત શ્રદ્ધાવાળા જાણીને તેના કોઈક શત્રુએ નિર્ગ્રન્થનો વેશ પહેરીને ધર્મકથા સંભળાવવાના બહાનાથી એકાંતમાં એના આવાસમાં જઈને આ ઉદાથી રાજાને મારી નાખ્યો.

શ્રમાણ ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણ બાદ સાઠ વર્ષ પસાર થયે છતે પ્રથમ નંદ નામના હજમપુત્રને પ્રધાનોએ પાટલીપુત્રના રાજ્ય પર સ્થાપ્યો. તેના વંશની અંદર ક્રમસર નંદ નામના નવ રાજાઓ થયા. આઠમો નંદ રાજા અત્યંત લોભાભિકાન્ત હતો. મિથ્યાત્વથી અંધ એવા તેણે પોતાના વૈરોચન નામના બ્રાહ્મણ મંત્રીથી પ્રેરાઈને કલિંગ દેશ પર ચડાઈ કરી અને એને જીતી પૂર્વે ત્યાં તીર્થસ્વરૂપ કુમાર પર્વત ઉપર શ્રેણિક રાજાએ કરાવેલ શ્રી ઋષભદેવનો જિનપ્રાસાદ તોડી નાખ્યો અને ત્યાંની સુવાર્ણની શ્રી ઋષભદેવની પ્રતિમાજીને ઉપાડી જઈને પોતાના પાટલીપુત્ર નગરમાં લઈ ગયો. ત્યારબાદ શ્રી મહાવીરપ્રભુના નિર્વાણ બાદ એકસો ચોપ્પન વર્ષ પછી ચાણક્યનો વિનય કરનારો જે મૌર્યપુત્ર ચંદ્રગુપ્ત થયો, તેણે નવમા નંદરાજાને પાટલીપુત્રથી હાંકી કાઢી, પોતે મગધદેશનો રાજા બન્યો. તે રાજા પૂર્વે મિથ્યાત્વથી રંગાયેલો અને બૌદ્ધધર્મનો અનુયાયી હતો, જૈન શ્રમાણ નિર્ગ્રન્થો ઉપર પાણ પ્રદ્રેષવાળો હતો પાણ પછીથી ચાણક્યના અનુયાયીપાણાથી જિનધર્મની ઉપર દઢ શ્રદ્ધાવાળો બન્યો હતો. અત્યંત પરાક્રમવાળો તે યુનાની દેશના શાસક રાજા સેલ્યુકસની સાથે મૈત્રીવાળો થયેલો અને પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલો. તેણે પોતાના રાજ્યમાં પોતાનો મૌર્યસંવત્સર શરૂ કરાવેલો. શ્રી મહાવીરપ્રભુના ૧૮૪ વર્ષ પછી રાજા ચંદ્રગુપ્ત પરલોક સિધાવ્યો.

તે કાળ અને તે સમયને વિષે ચંદ્રગુપ્તનો પુત્ર બિન્દુસાર પાટલીપુત્રના

રાજ્ય પર રાજ તરીકે આવ્યો. તે જૈન ધર્મ આરાધક પ્રવર શ્રાવક હતો. તેણે ૨૫ વર્ષ સુધી રાજ્યનું પાલન કર્યું અને શ્રી મહાવીર ભગવાનના નિર્વાણથી ૨૦૮ વર્ષ પછી ધર્મરાધનાપૂર્વક તે સ્વર્ગવાસી બન્યો. ત્યાર બાદ શ્રી વીર ભગવાનના ૨૦૮ વર્ષ પસાર થયે છતે બિન્દુસારનો પુત્ર અશોક પાટલીપુત્રની રાજ્યગાદી પર રાજ તરીકે આવ્યો. એ રાજ અશોક પૂર્વે જૈનધર્મનો અનુયાયી હતો. પછીથી રાજ્યના લાભથી (કે લોભથી ?) ચાર વર્ષ બાદ બૌદ્ધ ધર્મના સાધુઓનો પરિચય કરીને, પોતાનું 'પ્રિયદર્શી' એવું બીજું નામ રાખીને બુદ્ધપ્રસ્થિત ધર્મ આરાધનાપર બન્યો. અત્યંત વિક્રમ-પરાક્રમથી એણે પૃથ્વી પર વિચરણ કરી કલિંગ-મહારાષ્ટ્ર-સૌરાષ્ટ્ર આદિ જનપદ (દેશો) પોતાને સ્વાધીન કર્યા, ત્યાં એણે બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો કર્યો, અને બૌદ્ધ વિહારો બનાવરાવ્યા, છેક પશ્ચિમગિરિ ઉપર વિંધ્યાચલ આદિ પર્વતો ઉપર બૌદ્ધ શ્રમાણ-શ્રમાણીઓના વર્ષાવાસ માટે અનેક ગૂફાઓ કોતરાવી, અનેક પ્રકારની મુદ્રાવાળી બુદ્ધની પ્રતિમાઓ સ્થપાવી. ઉજ્જિનંત પર્વત (ગિરનાર ગિરિ) ઉપર આદિ અનેક સ્થાનોએ સ્તૂપ (સ્મૃતિ સ્તંભ)-શિલાઓ વગેરે પર પોતાના નામથી અલંકૃત આજ્ઞા લેખો કોતરાવ્યા. સીહલ-ચીણ-બંભા (સિલોન, ચીન, બર્મા) આદિ દ્વીપોમાં બૌદ્ધ ધર્મના ફેલાવા માટે પાટલીપુત્ર નગરની અંદર બૌદ્ધ શ્રમાણોનું સંમેલન કરીને ત્યાં તેણે પોતાના મતને અનુસરનારા અનેક બૌદ્ધ શ્રમાણોને મોકલ્યા. જૈન ધર્મને અનુસરનારા નિર્ગ્રન્થ અને નિર્ગ્રન્થિનીઓ નો પાણ તે આદર-સત્કાર કરતો હતો.

.... તે તેઓની પ્રત્યે ક્યારેય પાણ દ્વેષવાળો-દુર્ગુણવાળો બન્યો નહોતો. આ અશોકરાજને અનેક પુત્રો હતા. તે પુત્રો પૈકીનો એક કુણાલ નામનો પુત્ર રાજ્યપ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય હતો. તે કુણાલ પર વિમાતા (શોક્ય માતા) તિરસ્કાર કરતી હતી એવું જાણી રાજ અશોકે પોતાના પ્રધાનોની સાથે તે પુત્રને અવંતીનગરીમાં પોતાનાથી અલગ રાખેલો. પરંતુ શોક્યમાતાના કપટ પ્રયોગથી તે આંધળો બન્યો હતો. આ અનર્થ જાણીને રાજ અશોક ક્રોધાધિભૂત બન્યો અને તેણે પોતાની પત્ની તથા બીજા અનેક રાજકુમારોને મારી નખાવેલા હતા. પછીથી કુણાલના પુત્ર સંપ્રત્તિને પોતાના રાજ્ય પર સ્થાપીને

તે અશોક રાજા મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણથી ૨૪૦ વર્ષ બાદ પરલોકમાં ગયો. પાટલીપુત્રમાં પોતાના અનેક શત્રુઓ છે એવું જાણી રાજા-સંપ્રતિએ પોતાની તે રાજધાનીનું શહેર છોડી દીધું અને પૂર્વે પોતાના પિતામહ રાજા અશોક તરફથી પોતાના પિતા કુણાલને ભોગવટામાં મળેલી અવંતી નગરીમાં રહી અત્યંત સુખપૂર્વક રાજ્ય કરતો હતો. આ સંપ્રતિ રાજાનો જીવ પોતાના પૂર્વના ભવમાં એક રંક-દરિદ્રી હતો. ઓગે ભોજન મેળવવા માટે આર્ય સુહસ્તિગિરિ મ. પાસે સાધુ દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી અને અવ્યક્ત સામાયિકવાળો તે એક દિવસનું શ્રમાણપણું પાળી કુણાલના પુત્ર સંપ્રતિ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો.

મહારાજ સંપ્રતિ

આ બાજુ સ્થવિર આર્ય સુહસ્તિગિરિ મહારાજ નિર્ગ્રન્થોથી પરિવરેલા વિહાર કરતાં કરતાં અવંતિ નગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં શ્રી જિનપ્રતિમાની રથયાત્રામાં ચાલી રહેલા એવા તેમને, પોતાના પ્રાસાદના ગવાક્ષમાં રહેલા સંપ્રતિ રાજાએ જોયા. રાજાને તુરંત જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું એટલે તે આચાર્યશ્રી આર્ય સુહસ્તિ મ. ની પાસે આવ્યો. ઓગે આચાર્યશ્રીને વંદના કરી, બે હાથની અંજલી જોડી પોતાની પૂર્વ ભવની કથા સાંભળાવી અને અત્યંત વિનયવાળો તે બોલ્યો, “આચાર્ય ભગવંત ! આપના પ્રસાદથી રંક-ગરીબ એવા મને આ રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે, હવે હું શું સુકૃત કરું ?” આચાર્યશ્રીએ રાજાનું આ વચન સાંભળ્યું. એમાગે પોતાના શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો અને કહ્યું, રાજાન્ ! જૈન શાસનની પ્રભાવના પૂર્વકની આરાધના ફરીથી તને ભવિષ્યમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષક્ષણ પ્રદાયક બનશે. આ પ્રમાણે સાંભળીને સંપ્રતિ રાજાએ ત્યાં અવંતી નગરીમાં ધાણા નિર્ગ્રન્થ-નિર્ગ્રન્થિનીઓનું સંમેલન કરાવ્યું. પોતાના રાજ્યમાં જિનધર્મની પ્રભાવનાનો વિસ્તાર કરવા માટે, જુદા જુદા ગામ-નગરોમાં જૈન શ્રમાણો મોકલ્યા, અનાર્ય દેશોમાં પણ જૈન ધર્મનો વિસ્તાર કરાવ્યો, અનેક જિન પ્રતિમાઓ સહિત જિનમંદિરોથી પૃથ્વીને અલંકૃત કરાવી. પછીથી પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણ બાદ ૨૯૩ વર્ષો બાદ જિનધર્મ આરાધનામાં

તત્પર રહી સંપ્રતિ રાજા સ્વર્ગગામી બન્યો. પાટલીપુત્ર નગરમાં પાણ અશોકરાજાનો પુત્ર બોદ્ધ ધર્મ આરાધક પુણ્યરથ પાણ વીરપ્રભુના નિર્વાણથી ૨૪૩ વર્ષો બાદ રાજ્યગાદી પર આવ્યો. તે પાણ વીરપ્રભુના નિર્વાણથી ૨૮૦ વર્ષો બાદ પોતાના પુત્ર વૃદ્ધરથને પોતાની ગાદી પર સ્થાપી પરલોકમાં ગયો. બોદ્ધધર્મના અનુયાયી એ વૃદ્ધરથ રાજાને મારી નાખીને તેનો સેનાધિપતિ પુષ્પમિત્ર, મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણથી ૩૪૦ વર્ષ પછી પાટલીપુત્ર રાજ્યની ગાદી પર રાજા બન્યો.

આ બાજુ હવે વૈશાલી નગરીનો ચેટક રાજા શ્રી મહાવીર તીર્થકરદેવનો ઉત્કૃષ્ટ શ્રમાણોપાસક હતો. એના ભગિનીપુત્ર (મતાંતરે પુત્રીના પુત્ર) ચંપાનગરીના રાજા કુણિકે એનો સંગ્રામમાં પરાજય કર્યો એટલે એ આણસાણ કરી સ્વર્ગમાં ગયા.

(હવે આગળની વાત જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ (વિ.સં.૨૦૫૬ આવૃત્તિ) ભાગ ૧ માં જે પાના ૧૭૫-૭૬-૭૭-૭૮-૭૯ ઉપર આપી છે તે જ અત્રે રજુ કરાય છે.)

(સેનાપતિ પુષ્પમિત્ર રાજદ્રોહ કરી પટાણાની ગાદીએ ચડી બેઠો હતો. તેણે ગાદી પર આવતાં જ ધર્માધિ બની જૈન શ્રમાણો અને બૌદ્ધ શ્રમાણો વગેરેનો શિરચ્છેદ કરાવી, કાળો કેર વર્તાવ્યો હતો. આથી જૈન શ્રમાણો એકદમ કલિંગ તરફ ચાલ્યા ગયા, તેઓનું પઠન-પાઠન બંધ થયું અને જિનાલયોને મોટો ધક્કો લાગ્યો. આ સમયે કલિંગરાજ બિક્ષ્મુરાય ખારવેલ પરમ જૈન હતો. તેણે પ્રથમ પુષ્પમિત્રને હરાવી પંજાબમાં નસાડી મૂક્યો, પછી કલિંગમાં આવી આઠ સુસ્થિતસૂરિ અને આઠ સુપ્રતિબદ્ધસૂરિની અધ્યક્ષતામાં કુમારગિરિ પર મોટું શ્રમાણ સંમેલન મેળવી બીજી આગમવાચના કરાવી હતી.)

‘હિમવંત સ્થવિરાવલી’ માં લખ્યું છે કે, મુનિસંમેલનમાં જિનકલ્પીની તુલના કરનાર આર્ય મહાગિરિના શિષ્યો-પ્રશિષ્યો આઠ સુસ્થિતસૂરિ વગેરે ૩૦૦ સ્થવિરકલ્પી શ્રમાણો, આર્ય પોઠીણી વગેરે ૩૦૦ શ્રમાણીઓ, રાજા

ભિક્ષુપુરાય, સીવંદ, ચૂર્ણ, સેલક વગેરે ૭૦૦ શ્રાવકો અને પૂર્ણમિત્રા વગેરે ૭૦૦ શ્રાવિકાઓ એકઠાં થયાં હતા. વાયનામાં ૧૧ અંગો અને ૧૦ પૂર્વાના પાઠોને વ્યવસ્થિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ ૦ બલિસ્સહસૂરિએ આ વાયનાના પ્રસંગે વિદ્યાપ્રવાદ પૂર્વમાંથી અંગવિદ્યા વગેરે શાસ્ત્રોની રચના કરી હતી.

રાજા મહામેઘવાહન ખારવેલ

આ આચાર્યના સમયમાં પૂર્વ ભારતમાં મહામેઘવાહન નામનો મહાપ્રતાપી અને જૈનધર્મનો મહાપ્રભાવક રાજા થયો છે. તેનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આ પ્રમાણે છે:

મહામેઘવાહન રાજા ખારવેલ તે ‘હિમવંત સ્થવિરાવલી’ના કથન મુજબ વિશાલા નગરીના ગાગુસત્તાક રાજ્યતંત્રના પ્રમુખ, પરમાર્હતોપાસક મહારાજા ચેડા (ચેટક)નો વંશજ છે. મહારાજા ચેડા અને મગધસમ્રાટ કોણિક વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ થતાં આખરે મહારાજા ચેડા અનશન કરી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયા છે. આ વખતે મહારાજા ચેડાનો પુત્ર શોભનરાય ત્યાંથી નાસીને કલિંગ દેશમાં તે વખતના રાજા સુલોચનના આશ્રયે ગયો. કલિંગ રાજાઓ ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથના ઉપાસક જૈન હતા. કલિંગનરેશ સુલોચનરાયે પોતાની કન્યા અને રાજ્ય બન્ને શોભનરાયને આપ્યાં. તેના મૃત્યુ પછી શોભનરાય કલિંગાધિપતિ બન્યો; અને તેનો વીર સં. ૧૮માં કનકપુરમાં રાજ્યાભિષેક થયો. શોભનરાય પાણ પોતાના પિતાની જેમ પરમ જૈનધર્મી હતો, તે કલિંગદેશમાં આવેલ શત્રુંજયાવતારરૂપ કુમારગિરિ અને ઉજ્જયંતાવતારરૂપ કુમારીગિરિ તીર્થ ઉપર યાત્રા કરવા ગયો. અહીં રાજા શ્રેણિકના સમકાલીન રાજા સુલોચનરાયે શ્રમણોને ધ્યાનાદિ કરવા માટે પાંચ ગુફાઓ બનાવી હતી, તેમજ પાંચમાં ગાગુધર શ્રીસુધર્માસ્વામીના હાથે સુવાર્ગની શ્રીઋષભદેવ પ્રભુજીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. એટલે આ સ્થાન તીર્થરૂપ તો હતું જ, તેમાં શોભનરાયે આ તીર્થનો મહિમા વધારી ખૂબ પ્રચાર કર્યો.

આ શોભનરાયની પાંચમી પેઢીએ વીર સં. ૧૪૮માં કલિંગની ગાદીએ ચંડરાય આવ્યો. તેના સમયમાં મગધના નંદવંશના આઠમા રાજા મહાનંદ

અહીં કલિંગ ઉપર ચઢાઈ કરી હતી, જે યુદ્ધમાં કલિંગની ખૂબ જ ખુવારી થઈ, દેશ પાયમાલ થયો. કિન્તુ એની આઝાદીની તમત્રા ઊભી રહી. નંદરાજા ગુરુસ્વામી આવી કુમારગિરિ ઉપરના મંદિરને તોડીને ઋષભદેવની સુવાર્ણમૂર્તિને પટાણા (પાટલીપુત્ર) લઈ ગયો.

આ પછી વીર સં.૨૨૭માં શોભનરાયની આઠમી પેઢીએ ક્ષેમરાજ કલિંગનો રાજા બન્યો. આ ક્ષેમરાજ પટાણાની સત્તાને ફગાવી સ્વતંત્ર થયો હતો એટલે મગધસમ્રાટ અશોકે કલિંગ ઉપર પુનઃ ચઢાઈ કરી. કલિંગની સેનાએ પાણ ખૂબ જોરથી તેનો સામનો કર્યો અને તેને પરાજયની સ્થિતિમાં લાવી મૂક્યો. પછી તો અશોકે પાણ ઝનૂનમાં આવી મગધની આખી સેના કલિંગમાં ઉતારી, ખૂબ જુલમ ગુજારી, કલિંગરાજને હરાવ્યો અને કલિંગની સંપત્તિ લૂંટી લીધી. આ ઘટના વીર સં. ૨૩૮માં બની છે. અશોકે કલિંગરાજને હરાવ્યા પછી અહીં મૌર્ય સંવત ચલાવ્યો.

ભારતીય ઇતિહાસકારો અને બૌદ્ધ ગ્રંથો પાણ લખે છે કે અશોકના હાથે આ છેલ્લો જ મહાભયંકર માનવસંહાર થયો હતો. અહીંના વીરતાભર્યા બલિદાનો અને કરુણ દશ્યો જોઈને અશોકનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. એટલે તોણે બહાદુર કલિંગને સ્વતંત્રતા આપી અને પોતે રાજ્ય-લોલુપતાથી થતાં આવાં યુદ્ધો પાણ બંધ કર્યાં.

ક્ષેમરાજનો પુત્ર વુડ્ઠરાજ વીર સં. ૨૭૫માં કલિંગની ગાદીએ આવ્યો. આ વખતે કલિંગમાં શાંતિ હતી. કલિંગના તીર્થરૂપ કુમારગિરિ અને કુમારીગિરિ ઉપર જૈન શ્રમાણ-નિર્ગ્રન્થો અને શ્રમાણીઓને ચોમાસુ રહેવા માટે ૧૧ ગુફાઓ તૈયાર કરાવી તે તીર્થોને પુનઃ સતેજ કર્યાં. વીર સં. ૩૦૦માં તેનો પુત્ર 'ભિક્ષુપુરાય' કલિંગનો રાજા બન્યો. તે પાણ પોતના પૂર્વજોની જોમ પરમ જૈનધર્મી અને મહાપ્રતાપી થયો છે. એનાં ત્રણ નામો પ્રસિદ્ધ છે.

૧. ભિક્ષુપુરાય : જૈન નિર્ગ્રન્થ ભિક્ષુઓ-શ્રમાણોનો પરમ ભક્ત હોવાથી તે ભિક્ષુપુરાજ કહેવાતો હતો.

૨. મહામેઘવાહન : એને એના પૂર્વજ્ઞેથી ચાલ્યા આવતા મહામેઘ જેવા હાથીનું વાહન હોવાથી તે મેઘવાહન કહેવાતો. તેણે કુમારગિરિની એકે ગુફામાં હાથી કોતરાવેલ, તે ગુફા આજે હાથીગુફા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.
૩. ખારવેલાધિપતિ : એની રાજધાની સમુદ્રને કિનારે હોવાથી તેમજ એની રાજ્યની મર્યાદા-સીમા સમુદ્ર સુધી હોવાથી તે ખારવેલાધિપતિ કહેવાતો હતો.

આ ભિક્ષુપુરાયે મગધના રાજા પુષ્યમિત્રને હરાવ્યો હતો, પાટલીપુત્રની પાસે ગંગામાં પોતાના હાથીઓને સ્નાન કરાવ્યું હતું, મગધના રાજાઓ અવારનવાર કલિંગને લૂંટીને જે સંપત્તિ લઈ ગયા હતા, તે પાછી વાળી હતી. તેમજ આઠમો નંદરાજા સુવાર્ગની શ્રીઋષભદેવની જે મૂર્તિને લઈ ગયો હતો, તે મૂર્તિને પાટલીપુત્રમાંથી કલિંગ લઈ જઈ કુમારગિરિ પર્વત ઉપર શ્રેણિક રાજાએ બંધાવેલા મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી, તેમાં તેના અસલ સ્થાને ભારે મહોત્સવપૂર્વક સ્થાપી હતી. આ ઉત્સવમાં આઠસુસ્થિતસૂરિ અને આઠ સુપ્રતિબદ્ધસૂરિની અધ્યક્ષતા હતી, અને તેઓના હાથે જ પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી.

વળી, ભિક્ષુપુરાયે કુમારગિરિ પર નવી ગુફાઓ બનાવી, તેમાં મોટી જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, શ્રીશ્રમાણસંઘને આમંત્રી મોકલે શ્રમાણ-સંમેલન કરાવ્યું, જેમાં બીજી આગમવાચના કરાવી જિનાગમોને વ્યવસ્થિત કરાવ્યાં. આ ઘટનાઓથી આ વખતે કુમારગિરિ મહાન તીર્થરૂપ બન્યું હતું. ભિક્ષુપુરાય જૈન શાસનની મહાન પ્રભાવના કરી વીર સં. ૩૩૦માં સ્વર્ગવાસ પામ્યો. એનો પુત્ર વક્રરાય કલિંગનો રાજા બન્યો. તે જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી વીર સં. ૩૬૨માં સ્વર્ગે ગયો. એના પછી વિદુહરાય કલિંગનો રાજા થયો. તે પણ જૈનધર્મનો મહાન ઉપાસક થયો છે. એનું વીર સં. ૩૮૫માં સ્વર્ગગમન થયું.

(હિમવંત સ્થવિરાવલી' પૃ. ૫ થી ૮)

(ઈતિ જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ ભાગ-૧)

(હવે આગળ વર્તમાન અનુવાદકનો અનુવાદ)

કાલિકાચાર્ય

અવંતિનગરનો સંપ્રતિ રાજા પુત્ર વગરનો હતો. તેના સ્વર્ગગમન પછી (વીર સંવંત ૨૯૩માં) અશોક રાજાના પુત્ર તિસ્યગુપ્તના બે પુત્રો જેઓ જિનધર્મના આરાધક હતા-તેઓ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર નામના વીર ભગવાનના નિર્વાણથી ૨૯૪માં વર્ષે રાજ્ય પર આવ્યા. તે બંને ભાઈઓ જિનધર્મ આરાધક હતા અને વીરપ્રભુના નિર્વાણથી ૩૫૪ વર્ષે સ્વર્ગમાં ગયા. ત્યાર બાદ બલમિત્રનો પુત્ર નભોવાહન (નરવાહન) અવંતિના રાજ્ય પર આવ્યો. તે પણ જિનધર્માનુયાયી હતો અને વીર પ્રભુના નિર્વાણથી ૩૯૪માં વર્ષે સ્વર્ગમાં ગયો. ત્યાર બાદ તેનો પુત્ર (વીર સંવંત ૩૯૪માં) ગર્દભિલ્લ અવંતિનગરનો રાજા બન્યો. આ બાજુ ધારાવાસ નગરીમાં વેરસીહ નામના રાજાનો કાલિગ નામનો કુમાર ગુણાકર નામના નિર્ગ્રન્થનો ઉપદેશ સાંભળી જિનધર્મ પામ્યો ને દીક્ષા લઈ અણગાર થયો. અને અનુક્રમે કાલિકાચાર્ય બન્યો. તે તેમની સરસ્વતી નામની બેન પણ દીક્ષા લઈ સાધ્વી બની. ત્યાર બાદ વિહાર કરતાં નિર્ગ્રન્થ-નિર્ગ્રન્થિઓના ગણની સાથે તે બંને ભાઈ-ભગિની અવંતિનગરીના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ત્યાં અશ્વ ખેલાવતો ગર્દભિલ્લ રાજા આવ્યો. ત્યાં તે સરસ્વતી નામની સાધ્વીને અતીવ રૂપવાન જોઈને મદનના બાણથી આક્રાંત થયો અને તેણે બળાત્કારપૂર્વક સાધ્વીજીને ગ્રહણ કરી અને પોતાના અંતઃપુરમાં દાખલ કરી. કાલિક આર્યે અને સાધ્વીને છોડી મૂકવા માટે ખૂબ પ્રાર્થના કરી પણ તે દુર્ભાગી રાજાએ તેણીને મુક્ત ન કરી. ક્રોધાક્રાંત બનેલા કાલિકાચાર્ય ત્યાંથી વિહાર કરી સિંધુ જનપદમાં આવ્યા. ત્યાં સામંત નામનો શકરાજા રાજ્ય કરતો હતો. આચાર્ય તે રાજાને સુંદર-શ્રેષ્ઠ-રથ-ઘોડા-હાથી-વગેરે પ્રચંડ સેના સહિત અવંતિ નગરીની નજીકમાં લાવે છે. ગર્દભિલ્લ રાજા પણ પોતાની સેના સહિત નગરીની બહાર આવ્યો. ત્યાં ભીષણયુદ્ધ થયું. ગર્દભિલ્લ રાજા હણાયો, મરીને નારકીનો મહેમાન બન્યો. કાલિકાચાર્યે પણ પોતાની બહેન સરસ્વતીને આલોચનાપૂર્વક ફરીથી દીક્ષા આપી, પછીથી વિહાર કરી ક્રમથી ભરુચ નગરે પધાર્યા. ત્યાર બાદ ગર્દભિલ્લ રાજાનો પુત્ર

જે વિક્રમાર્ક નામનો હતો તેણે સામંત નામના શકરાજ ઉપર આક્રમણ કર્યું અને વીર ભગવાનના ૪૧૦ વર્ષો પસાર થયા પછી અવંતિ નગરનો તે રાજ બન્યો. આ વિક્રમાર્ક રાજ અત્યંત પરાક્રમયુક્ત, જિનધર્મ આરાધક, પરોપકાર કરવામાં એકનિષ્ઠ હતો. અવંતિનગરીમાં રાજ્ય કરતો તે લોકોમાં અત્યંત પ્રિય બન્યો.

એલાપત્ય ગોત્રના આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિ ને હું વંદના કરું છું, ત્યાર બાદ કોષિકગોત્રના બહુલના સરિવ્વયં (= સરિત્વત=આર્ય સમુદ્રને) ને હું વંદું છું. (૧)

આર્ય સુહસ્તિથી સુસ્થિત - સુપ્રતિબુદ્ધ આદિ ક્રમ-પરિપાટી સ્થવિર કલ્પીઓની આવલિકા નિકળી. આર્ય મહાગિરિના આર્ય બહુલ અને આર્ય બલિસ્સહ એ બન્ને પ્રધાન શિષ્યો હતા અને તેઓ જિનકલ્પની તુલના કરતા હતા. હારિત ગોત્રના આર્ય સ્વાતિસૂરિને અને આર્ય શ્યામાચાર્યને અમો વંદીએ છીએ. આર્યજીતવ્યવહારને વફાદાર કોષિક ગોત્રના આર્ય સ્કંદિલ સૂરિજી (ષંડિલસૂરિજી) ને હું વંદું છું (૨)

ત્રણ સમુદ્ર સુધી જેમની કીર્તિ ફેલાઈ હતી, દ્વીપ અને સમુદ્રોનું જેમણે રહસ્ય જાણ્યું હતું (ભૂગોળ વિદ્યાના નિષ્ણાત) એવા અને અક્ષોભ્ય ગંભીર સમુદ્ર જેવા આર્ય સમુદ્રને હું વંદું છું (૩)

જ્ઞાન-દર્શન ગુણોનું પ્રતિપાદન કરનારા, એના કિરણ સમાન, એનું સ્મરણ કરાવનાર અને એના પ્રભાવક એવા તથા શ્રુતસાગરના પારગામી અને ધીર એવા આર્ય મંગુસૂરિને હું વંદના કરું છું (૪)

જ્ઞાનને વિષે-દર્શનને વિષે- તપ-સંયમને વિષે નિત્ય કાળ ઉદ્યમવાળા, પ્રસન્ન (પવિત્ર) મનવાળા આર્ય નંદિલસૂરિને હું મસ્તકથી વંદના કરું છું (૫)

આર્ય નાગહસ્તિસૂરિજીના વાચકવંશનો યશવંશ વિસ્તારને પામો, જે આચાર્ય વ્યાકરણ-ગણિત-ભાંગા અને કર્મપ્રકૃતિના પ્રકાંડ વિદ્વાન હતા (૬)

જાત્યંજન જેવા પ્રધાન અને ખીડેલા કુમુદ જેવી શોભાના નિધાન રેવતી

નક્ષત્ર નામના આચાર્યનો વાચક વંશ ખૂબ વધો ! ॥૭૧

કાલિક શ્રુતના પ્રખર અનુયોગવાળા, ધીર, ઉત્તમ વાચનાચાર્યપદ પ્રાપ્ત અચલપુરાના વતની બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખામાં સીંહ સમાન આચાર્ય સિંહસૂરિજી મ. હતા. (૮)

જેઓનો આ અનુયોગ આજે પણ મથુરાથી અર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં પ્રસરેલ છે અને જેમનો યશ ઘણા નગરોમાં વ્યાપેલો છે તે આચાર્ય સ્કંદિલ ને હું નમસ્કાર કરું છું. (૯)

જિનકલ્પીની તુલના કરતાં આર્ય મહાગિરિજી મ. ને બહુલ નામના વિનયવર (= સુશિષ્ય) હતા જેમણે જિનકલ્પીની તુલના કરી હતી. પછીથી આર્ય બલિસ્સહે સ્થવિર કલ્પ આચરેલ હતો. આર્ય બલિસ્સહના શિષ્ય આર્ય સ્વાતિ આચાર્ય શ્રુતસાગરના પારગામી હતા અને તેમણે તત્ત્વાર્થસૂત્ર નામના શાસ્ત્રની રચના કરી હતી. તેમના શિષ્ય આર્ય શ્યામે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની રચના કરી હતી.

શ્યામાચાર્યના શિષ્ય સ્થવિર શાંડિલાચાર્ય શ્રુતસાગરના પારગામી થયા. તે શાંડિલાચાર્યને આર્યજીતધર અને આર્ય સમુદ્ર નામના બે શિષ્યો થયા આર્ય સમુદ્રને આર્ય મહુગુ નામના પ્રભાવક શિષ્ય થયા. આર્ય મહુગુ ને આર્ય નંદિલ નામના પ્રભાવક શિષ્ય થયા. આર્ય નંદિલને આર્યનાગહસ્તિ નામના શિષ્ય થયા. આર્ય નાગહસ્તિને આર્ય રેવતી નક્ષત્ર નામના શિષ્ય થયા. આર્ય રેવતીનક્ષત્રને આર્ય સિંહ નામના શિષ્ય થયા. અને તેઓ બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાથી ઓળખાતા થયા.

તે આર્ય સિંહ સ્થવિરને મધુમિત્ર અને આર્ય સ્કંદિલ આચાર્ય નામના બે શિષ્યો થયા. આર્ય મધુમિત્રના શિષ્ય આર્ય ગંધહસ્તિ અત્યંત વિદ્વાન અને પ્રભાવક થયા. તેઓએ પૂર્વના સ્થવિરોત્તમ ઉમાસ્વાતિ વાચકવર રચિત તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર ઐશીહજ્જર-૮૦૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મહાભાષ્યની રચના કરી અને આર્ય સ્કંદિલ સ્થવિરના આગ્રહથી અગ્યાર અંગ ઉપર વિવરણની રચના કરી. તેમણે રચેલા આચારાંગના વિવરણના અંતે જણાવ્યું છે કે :

“સ્થવિર મધુમિત્રના શિષ્ય એવા ત્રણ પૂર્વના જ્ઞાનથી યુક્ત એવા, મુનિના ગણથી સવિશેષ વંદાએલા, જ્ઞેમના રાગાદિ દોષ ચાલ્યા ગયા છે એવા, બ્રહ્મ દ્વીપિકા શાખાના મુકુટ સમાન એવા વિદ્વાન એવા ગંધહસ્તિજીએ આ વિવરણ વિક્રમની ૨૦૦ની સાલમાં ૨૨૫ું છે. (૧) (૨)”

આર્ય સ્કંદિલ આચાર્યનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે:-

ઉત્તર મથુરા નગરીમાં મેઘરથ નામનો જિનાજાપ્રતિપાલક શ્રમણોપાસક બ્રાહ્મણ હતો. તેને રૂપસેના નામની સુશીલા ધર્મપત્ની હતી. તે બત્રેને ચંદ્રના સ્વપ્નથી સૂચિત સોમરથ નામનો પુત્ર થયો. હવે એક વાર બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાથી ઓળખાતાં તે સિંહ આચાર્ય વિહાર કરતાં ક્રમથી મથુરાના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. તેમની ધર્મદેશના સાંભળીને સોમરથને વૈરાગ્ય થયો અને તેણે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. આ બાજુ અર્ધ ભરતક્ષેત્રમાં અત્યંત ભયંકર બાર વર્ષનો દુષ્કાળ પડ્યો. આથી અરિહંતના માર્ગને અનુસરનારા કેટલાક ભિક્ષુઓએ ભિક્ષા ન મળવાના કારણે આણસણ સ્વીકાર્યું અને વૈભારગિરિ-કુમારગિરિ આદિમાં સંલેખનાપૂર્વક સ્વર્ગમાં સિધાવ્યા. પૂર્વે સંકલિત કરાયેલા જિનપ્રવચનના આધાર ભૂત અગ્યાર અંગો નષ્ટ જેવા થઈ ગયા. અને દુષ્કાળ પૂરો થયા પછી વિક્રમના એકસો ત્રેપનમાં વરસે સ્થવિર આર્ય સ્કંદિલાચાર્યે ઉત્તરમથુરાનગરીમાં જૈન સાધુઓનો સંઘ ભેળો કર્યો. એકસો પચીસ સ્થવિરકલ્પ અનુયાયી- મધુમિત્ર-ગંધહસ્તી આદિ સંમિલિત થયા. બધા ને જે કાંઈ પાઠો યાદ રહ્યા હતા તે ભેગા કરીને આર્યસ્કંદિલે ગન્ધહસ્તિઆદિથી માન્ય કરાયેલી એકાદશાંગી ફરીથી ગૂંથવામાં આવી. આર્ય સ્કંદિલ સ્થવિરોત્તમથી પ્રેરણા પામીની આર્ય ગંધહસ્તિજીએ ભદ્રબાહુસ્વામિજીની રચેલી નિર્યુત્તિના અનુસારે અગ્યાર અંગના વિવરણોની રચના કરી. ત્યારથી માંડીને આ બધું જ પ્રવચન ભારતમાં માથુરી વાચના તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યું. મથુરાનગરીના નિવાસી ઉશવંસ વિભૂષણ પોલાક નામના શ્રેષ્ઠ શ્રમણોપાસકે ગંધહસ્તિજીના વિવરણ સહિતનું તે બધું જ પ્રવચન તાડપત્રાદિ ઉપર લખાવીને સાધુઓને સ્વાધ્યાય માટે આપ્યું. આ રીતે જિનપ્રવચનની પ્રભાવના કરીને આર્ય સ્કંદિલ સ્થવિર વિક્રમ સંવત ૨૦૨ની સાલમાં મથુરામાં જ અનશન કરીને સ્વર્ગવાસી

થયા. આ રીતે શ્રી સ્કંદિલાચાર્યનો સંબંધ સંપૂર્ણ થયો.

એ રીતે શ્રી સ્કંદિલાચાર્યના શિષ્યલેશ શ્રી હિમવંત આચાર્યની રચેલી સ્થવિરાવલિકા સંપૂર્ણ થઈ. (ઈતિ સ્થવિરાવલી ભાવાનુવાદ)

પરિશિષ્ટ

(જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ - આવૃત્તિ બીજી માંથી સાભાર)

(આ મહામેઘવાહન રાજ્ય ખારવેલનો એક લેખ ઈ.સ.પૂર્વે બીજા સૈકાનો ઓરિસામાં ખંડગિરિ પરની હાથીગુફામાં ચોડેલો વિદ્યમાન છે, જે ભારતીય પુરાતત્ત્વ વિભાગમાં ઐતિહાસિક ઘટનાઓ અને જીવનચરિત્રનું વર્ણન આપનાર સૌથી વધારે પ્રાચીન અને મોટો શિલાલેખ છે.

આ લેખ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે મહામેઘવાહન રાજ્ય ખારવેલ ‘કલિંગ ચક્રવર્તી’ તરીકે મનાયો છે. આ રાજ્યએ આંધ્ર, મહારાષ્ટ્ર અને વિદર્ભ દેશને કલિંગની છત્રછાયામાં આણ્યા હતા.

આ રાજ્યનો પ્રતાપ તેના રાજ્યકાળના બીજા વર્ષમાં જ મહી નદીથી કૃષ્ણા સુધી પ્રસર્યો હતો. પછી તો એની વિજયપતાકા ભારતવર્ષમાં ઉત્તરાપથથી માંડીને પાંડય દેશ સુધી ફરકતી થઈ હતી. ખારવેલે મગધ ઉપર ચઢાઈ કરી ભ૦ શ્રી ઋષભદેવની પ્રતિમા કે જે ‘કલિંગજિન’ તરીકે વિખ્યાત હતી, તેને પાછી કલિંગમાં લાવી કુમારગિરિ પર મંદિરમાં પધરાવી હતી. કલિંગની રાણીએ જૈન સાધુઓ માટે વિહાર બંધાવ્યા હતા, શ્રમણોને વસ્ત્રો વહોરાવ્યાં હતાં. રાજ્યએ આગમોનો સંગ્રહ કરાવ્યો હતો વગેરે.

(જૈન પ્રાચીન લેખસંગ્રહ, ભા. ૧; જૈન સાહિત્ય સંશોધક, વર્ષ ૩, અં. ૪)

શ્રીયુત જયસ્વાલ મહોદય આ લેખની સમીક્ષા કરતાં ઊમેરે છે કે, “આ પરથી જાણાય છે કે, ઈ.સ. પૂર્વે ૪૫૮, વિ. સં. પૂર્વે ૪૦૦ વર્ષે ઉડીસામાં જૈનધર્મનો એટલો પ્રચાર હતો કે ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પછી ૭૫ વર્ષમાં જ ત્યાં મૂર્તિઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ હતી.” જૈનસૂત્રોમાં લખ્યું છે કે, ભગવાન શ્રીમહાવીર પોતે ઉડીસામાં ગયા

હતા અને ત્યાં તેમના પિતાના એક મિત્ર રાજ્ય કરતા હતા. આ ખંડગિરિના લેખમાં લખ્યું છે કે કુમારી પર્વત અર્થાત્ ખંડગિરિ ઉપર જ્યાં આ લેખ છે ત્યાં ધર્મવિજયચક્ર પ્રવર્ત્યું હતું અર્થાત્ ભગવાન મહાવીરે પોતે જ અહીં જૈનધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો અથવા તેઓના પૂર્વવર્તી કોઈ જિન-તીર્થંકરે ઉપદેશ કર્યો હતો. ત્યાં પર્વત ઉપર એક કાયનિષદી અર્થાત્ જૈનસ્તૂપ હતો, જેમાં કોઈ અરિહંતનું અસ્થિ દાટવામાં આવેલું હતું. ખારવેલની યા એના પહેલાના વખતની એવી અનેક ગુફાઓ અને મંદિરો આ પર્વત ઉપર છે, કે જેના ઉપર તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથના ચિહ્નો તેમજ પાદુકાઓ છે, જે કોરી કાઢેલાં છે, અને બ્રાહ્મી લિપિના લેખવાળાં છે. તેમાં 'જૈન સાધુઓ રહેતા હતા' એ વાતનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે આ સ્થાન એક જૈનતીર્થ છે તેમજ ઘણું જૂનું છે.

(‘જૈન સાહિત્ય સંશોધક’ ખંડ ત્રીજો, અંક ચોથો, પૃ. ૯૬)

આથી સ્પષ્ટ છે કે કલિંગદેશ જૈનધર્મની પ્રાચીન કેન્દ્રભૂમિ છે.*

આવી રીતે આ પ્રતાપી અને મહાન શાસનપ્રભાવક જૈનધર્મી મહારાજ ખારવેલ ઈ. સ. પૂર્વે બસોમાં કલિંગ દેશમાં થઈ ગયો છે. આ સમય સુધી કલિંગમાં જૈનધર્મનું પ્રાબલ્ય હતું. નવો આવનાર વેદધર્મી પણ જૈનત્વથી રંગાઈ જતો હતો. માટે જ વેદધર્મના આચાર્યોએ એક નિયમ બનાવી રાખ્યો હતો કે-

સિન્ધુ-સૌવીર-સૌરાષ્ટ્રાંસ્તથા પ્રત્યન્તવાસિનઃ ।

અઙ્ગ-બઙ્ગ-કલિઙ્ગાશ્ચ, ગત્વા સંસ્કારમર્હતિ ॥

★ શ્રીનિર્મળકુમાર બસુ લખે છે કે , ભુવનેશ્વરનું સ્થાપત્ય એક અને અજોડ છે. આપણે અહીંના પ્રાચીન ઇતિહાસ માટે ઘણા અજ્ઞાન છીએ. ભુવનેશ્વરના લિંગરાજ મંદિરથી અગ્નિખૂણે પાંચ માઈલ પર ઘવલી પહાડ છે, ત્યાં અશોક શિલાલેખ છે. બીજી દિશામાં પાંચેક માઈલ પર ખંડગિરિ અને ઉદયગિરિ છે, ત્યાં સમ્રાટ ખારવેલના શિલાલેખો છે. આમ હોવા છતાં ખાસ ભુવનેશ્વરમાં કંઈ પુરાતન વસ્તુઓ મળતી નથી; જે સંબંધે શોધખોળની આવશ્યકતા છે. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ ભાસ્કરેશ્વરનું મંદિર વધારે કીમતી છે. તેનું સ્થાપત્ય વિચારીએ તો રેખમંદિર કે ભદ્રમંદિરની કક્ષાનું આ મંદિર નથી. વિશેષ રીતી બ્રેઈએ તો નક્કી છે કે, શિવલિંગ મોટું છે, તેને ઢાંકવા માટે શિલ્પમર્ચાદાને તોડી પ્રસ્તુત મંદિર ઊભું કરવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. શિવલિંગ ૪ ફુટ પહોળું અને ૯ ફુટ ઊંચું

છે, પણ ગૌરીપટ્ટની લંબાઈ સાથે તેનો મેળ ખાતો નથી. શિવલિંગ અને ગૌરીપટ્ટના પથ્થરો પણ જુદી જુદી જાતના છે. આથી રાજેન્દ્રલાલ મિત્ર જણાવે છે કે, પ્રથમ અહીં અશોકનો સ્તૂપ હતો, તેને હઠાવી પ્રસ્તુત લિંગ સ્થપાયેલ છે અને તેની ઉપર મંદિર ઊભું કરવામાં આવેલું છે. રામેશ્વરના મંદિર પાસે અશોક કુંડ ઉપર સ્તંભનો ઉપલો ભાગ છે. અમને એક કૂવો ખોદતાં એક બુદ્ધદેવની અને બીજી જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિ મળી હતી. ભાસ્કરેશ્વરનું લિંગ પ્રાચીન કાળે અશોકનો સ્તૂપ હશે એમ નક્કી મનાય છે. ત્યાંથી મળેલ મૂર્તિઓનું શિલ્પ બરાબર ઉદયગિરિની રાણીગુફાને મળતું આવે છે. મંદિરની ઉત્તરમાં ગિરિગુફાઓ છે. ત્યાં બે જૈનમૂર્તિઓ જોવામાં આવી. અહીં ઘણી પ્રાચીન વસ્તુઓ ભૂગર્ભમાં ધૂળમાં દટાયેલ છે. વિશેષ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો અહીંથી ઘણાં સત્યો પ્રકટ થશે. ભુવનેશ્વરનું સ્થાપત્ય નવમીથી બીજી સદીના મધ્યનું છે. પરંતુ આવું શિલ્પ કયા ગ્રંથમાં બતાવ્યું છે તે શોધવાની જરૂર છે. મહાનંદના બન્ને કઠિ સૌનપુર, બૌદ, નરસિંહપુર વગેરે રાજ્યોના પ્રાચીન મંદિરોની રચના ભુવનેશ્વરને મળતી આવે છે. ('પ્રવાસી' બં. સં. ૧૩૪૧ વૈશાખનો અંક પૃ. ૩૫ થી ૪૦; 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' ક્રમાંક ૧૪૩)

આ લેખ ઉપરથી સમજી શક્યા છે કે, ભુવનેશ્વરનું તીર્થ એ અસલી શૈવતીર્થ નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે સમ્રાટ ખારવેલે અહીં જૈન મંદિરો વગેરે બનાવ્યાં હતાં. શંકરાચાર્યના અનુયાયીઓએ ધર્મ આક્રમણ કર્યું ત્યારે જગન્નાથપુરી વગેરે જૈનતીર્થો જ શૈવતીર્થો બન્યા છે, તેવું જ અહીં પણ બન્યું છે. એટલે કે ભાસ્કરેશ્વર એ પ્રાચીન જૈનમંદિર છે. જો કે લેખક અહીં બૌદ્ધ વસ્તુ હોવાનું જણાવે છે તે માત્ર જૈન સ્થાપત્ય અને જૈન ઈતિહાસનું જ્ઞાન ન હોવાના કારણે હોય એમ લાગે છે. આ સ્થાનમાં બૌદ્ધો કરતાં જૈનોને વધારે લાગેવળગે છે; એ વાત તો ત્યાંની હાથીગુફાના લેખો જ પુરવાર કરી આપે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે, ભુવનેશ્વર, ઉદયગિરિ વગેરે જૈનધર્મના પ્રાચીન કેન્દ્રો છે.

એક વિદ્વાન લખે છે કે, ઓરિસાના ભુવનેશ્વરની પૂર્વે ૨ માઈલ દૂર પુરાતત્ત્વ ખાતાએ બી. બી. લાલની દેખરેખ નીચે ખોદકામ કર્યું છે, તેમાં લગભગ એકે માઈલ લાંબો, એક માઈલ પહોળો, ૮ દરવાજાવાળો સમચોરસ શિશુપાલગઢ નીકળ્યો છે; જેનો પાયો આશરે ૧૦૦ ફૂટ પહોળો છે, ચારે બાજુ ખાઈ છે તેમાં આજે પણ પાણી ભરેલું છે. સમ્રાટ ખારવેલે કલિંગ નગરનો ગઢ સમરાવ્યો હતો તેમ શિલાલેખમાં સૂચન છે તો તે કલિંગનગર તે આ શિશુપાલગઢ જ હોવો જોઈએ. એટલે આ ભારતવર્ષનો ૨૧૦૦ વર્ષ જૂનો કિલ્લો છે.

(‘પ્રબંધુ’, તા. ૧૫-૮-૧૯૪૮; ‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’, ક્રમાંક ૧૭૩)

પરિશિષ્ટ (ચાલુ)

જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસમાંથી સાભાર

માથુરી વાચના (મથુરા પરિષદ) (સ્કાંદિલી-વાચના)

(દિવર્દિગાણી ક્ષમાશ્રમાણ)

વીરાત્ ૮૨૭ થી ૮૪૦ની વચ્ચે આર્ય ૩૭-૩૮ સ્કંદિલના સમયમાં વળી બીજા બિષણ દુકાળ બાર વર્ષનો આ દેશે પાર કર્યો. તેનું વર્ણન નંદીસૂત્રની ચૂર્ણિમાં આપેલું છે કે 'બાર વર્ષનો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યે સાધુઓ અત્રને માટે જુદે જુદે સ્થળે હિંડતા-વિહરતા હોવાથી શ્રુતનું ગ્રહણ, ગુણન અને ચિંતન ન કરી શક્યા એથી તે શ્રુત વિપ્રનષ્ટ થયું, અને જ્યારે ફરીવાર સુકાળ થયો ત્યારે મથુરામાં શ્રી સ્કંદિલચાર્ય પ્રમુખ સંઘે મોટો સાધુ સમુદાય ભેગો કરી જે જેને સાંભર્યું તે બધું કાલિક શ્રુત સંઘટિત કર્યું. આ દુષ્કાળે તો માંડમાંડ બચી રહેલ તે શ્રુતની ઘણી વિશેષ હાનિ કરી. આ ઉદ્ધારને માથુરી વાચના- 'સ્કાંદિલી વાચના' કહેવામાં આવે છે. તે શૂરસેન દેશના પાટનગર મથુરામાં થયેલ હોવાથી તે શ્રુતમાં શૂરસેની ભાષાનું મિશ્રણ થયેલું સંભવે છે. આ સમય લગભગ આર્યરક્ષિતસૂરિએ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર રચ્યું.

૩૭-૩૮. મેરૂતુંગસૂરિની વિચાર શ્રેણીમાં એમ લખ્યું છે કે 'શ્રી વિક્રમાત્ ૧૧૪ વર્ષે વજ્રસ્વામી, તદનુ ૨૩૯ વર્ષે: સ્કંદિલ: એટલે કે વિક્રમથી ૧૧૪ વર્ષે વજ્રસ્વામી (સ્વર્ગવાસી થયા) અને તેની પછી ૨૩૯ વર્ષ વ્યતીત થતાં સ્કંદિલાચાર્ય થયાં આમાં ૨૩૯ વર્ષમાં ત્રણનો ઉમેરો થવો જોઈએ એટલે ૨૪૨ થતાં કુલ ત્રણસો છપ્પન વર્ષ પછી આચાર્ય સ્કંદિલનો યુગપ્રધાન પર્યાય શરૂ થયો. મેરૂતુંગે આ ગણનામાં આર્ય વજ્રસ્વામિના પછી વજ્રસેનના અસ્તિત્વનાં ૩૩ વર્ષ ગણ્યાં છે. તેને બદલે ૩૬ વર્ષ જોઈએ. કારણ કે વજ્ર પછી ૧૩ વર્ષ આર્યરક્ષિત, ૨૦ વર્ષ પુષ્પમિત્ર અને તેના પછી ૩ વર્ષ સુધી વજ્રસેન યુગપ્રધાન રહ્યા હતા. આથી વજ્ર પછી વજ્રસેન ૩૬ વર્ષ સુધી જીવીત રહ્યા. તેની પછી નાગહસ્તી ૬૯, રેવતીમીત્ર ૫૯ અને બ્રહ્મદ્વીપક સિંહ ૭૮ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન રહ્યાં. કુલ વિક્રમ વર્ષ ૩૫૬ (૧૧૪+૩૬+૬૯+૫૯+૭૮=૩૫૬) સિંહસૂરિના સ્વર્ગવાસ સુધી થયાં. ત્યાર પછી આચાર્ય સ્કંદિલનો યુગપ્રધાનત્વ પર્યાય શરૂ થયો. (મુનિ કલ્યાણવિજય). જુઓ મેરૂતુંગસૂરિની વિચારશ્રેણી-જૈન સાહિત્ય સંશોધન ખંડ ૨, અંક ૩-૪.

માથુરી વાયના, વાલભી વાયના
વલભી વાયના (વલભીપુર પરિષદ્)
દેવર્દિગાગી

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસમાંથી સાભાર

‘જે કાલે માથુરી વાયના થઈ તેજ કાલમાં વલભી નગરીમાં નાગાર્જુનસૂરિએ પણ શ્રમણ સંઘ એકઠો કર્યો ને નષ્ટાવશેષ આગમ સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર શરૂ કર્યો. આગમ, તેના અનુયોગો, તથા પ્રકરણ જે યાદ હતાં તે લખવામાં આવ્યા અને તેમને વિસ્તૃત સ્થલોના પૂર્વાપર સંબંધ અનુસાર બરાબર કરી તે અનુસાર વાયના આપવામાં આવી. આને ‘વલભી વાયના’ કહે છે અને તેને ‘નાગાર્જુની વાયના’ પણ કહી શકાય. આચાર્ય સ્કંદિલ અને નાગાર્જુન બંને સમકાલીન સ્થવિરો હોવા છતાં દુર્ભાગ્યે આસપાસ મિલન ન થવાથી બંને વાયનાઓમાં યત્રતત્ર કંઈક ભિન્નતા રહી ગઈ કે જેનો ઉલ્લેખ હજી સુધી ટીકાઓમાં જોવાય છે. જુઓ ભદ્રેશ્વરકૃત કથાવલી. જુઓ મુનિ કલ્યાણવિજયજીનો હિંદી નિબંધ ‘વીર નિર્વાણ સંવત્...પૃ. ૧૧૦-૧૧૧ (પાના ૧૯૫).

આ વીત્યા પછી વીરાત્ દશમાં સૈકામાં બાર દુકાળીએ દેશ ઉપર પોતાનો પંજો ચલાવ્યો અને તે વખતે ઘણા બહુ-શ્રુતોના અવસાન થવા સાથે જ જીર્ણશીર્ણ શ્રુત રહેલું હતું તે પણ બહુજ છિન્નભિન્ન થયું હતું. વીરાત્ ૯૮૦ વર્ષે (વિ.સં. ૫૧૦), દેવર્દિ ક્ષમાશ્રમાગે વલભીપુરમાં સંઘ એકત્રિત કરી જે જે યાદ હતું તે તે ત્રુટિત અત્રુટિત આગમના પાઠોને અનુક્રમે પોતાની બુદ્ધિથી સાંકળી પુસ્તકાકૃત કર્યા. લખવાનું ઘણું અને સૂત્રમાં વારંવાર એકજ પાઠના આલાપ (આલાવા) આવે તેથી વારંવાર લખવાને બદલે જેમ બીજા અમુક સૂત્રમાં છે તેમ, એ રીતે મુકવામાં આવ્યું. જેમકે વિમાનનો અધિકાર આવે ને તે બીજા સૂત્રમાં હોય તો જહા રાયપસેણી- જેમ રાયપસેણીમાં છે તેમ, આધાર ટાંકવાનું રાખ્યું. આથી અંગની ભલામણ ઉપાંગમાં અને ઉપાંગની અંગમાં આપી છે આનું નામ વલભીવાયના કહેવાય છે. આ ઉદ્ધાર વખતે દેવવાચકે નંદીસૂત્ર રચ્યું છે. તેમાં સૂત્ર-આગમોનાં નામો આપ્યાં છે

ને તે જ વખતે સંકલિત થયેલ સમાવાયાંગમાં પણ તે નામો આખ્યાં છે તે જોઈશું.

‘દેવદ્વિગ્નિ ક્ષમાશ્રમાગુની અધ્યક્ષતામાં એકઠા થયેલા શ્રમણ સંઘે પૂર્વોક્ત બંને વાયના સમયે લખાયેલાં સિદ્ધાંતો ઉપરાંત જે જે ગ્રંથ, પ્રકરણ મોજુદ હતાં તે સર્વને લખાવી સુરક્ષિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ને તે શ્રમણ-સમવસરણમાં બંને વાયનાઓના સિદ્ધાંતોનો પરસ્પર સમન્યવ કરવામાં આવ્યો અને જ્યાં સુધી બની શક્યું ત્યાં સુધી ભેદ-ભાવ મટાડી તેને એકરૂપ કરી દીધું અને જે જે મહત્વપૂર્ણ ભેદ હતા તેને પાઠાંતરના રૂપમાં ટીકા ચૂર્ણિઓમાં સંગ્રહીત કર્યું. કેટલાક પ્રકીર્ણક ગ્રંથ જે કેવલ એક જ વાયનામાં હતા તે તેવા જ રૂપે પ્રમાણ માનવામાં આવ્યા. આ વ્યવસ્થા પછી સ્કંદિલની માથુરી વાયના અનુસાર સર્વ સિદ્ધાંત લખવામાં આવ્યાં. જ્યાં જ્યાં નાગાર્જુની વાયનાનો મતભેદ કે પાઠભેદ હતો તે ટીકામાં લખી દેવામાં આવ્યો, પરંતુ જે પાઠાંતરોને નાગાર્જુનાનુયાયી કોઈ રીતે તજ દેવા તૈયાર ન હતા, તેને તેના મૂલ સૂત્રમાં પણ વાયગંતરે પુનઃ - એ શબ્દો સહિત ઉલ્લેખવામાં આવ્યા. (જુઓ ટિ. ૧૩૯). આથી આ દેવદ્વિગ્નિની વાયના નહિ પણ ‘પુસ્તક લેખન’ કહેવામાં આવે છે, ને વર્તમાન જૈન આગમોનો મુખ્ય ભાગ માથુરી વાયનાગત છે, પરંતુ તેમાં કોઈ કોઈ સૂત્ર વાલભી વાયનાનુગત પણ હોવા જોઈએ. સૂત્રોમાં ક્યાંક ક્યાંક વિસંવાદ અને વિરોધ તથા વિરોધાભાસ સૂચક જે ઉલ્લેખ મળે છે તેનું કારણ પણ વાયનાઓનો ભેદ જ સમજવો જોઈએ. (એજન પૃ. ૧૧૨-૧૧૭).

શ્રી આદિનાથપ્રભુની ધાતુ-પ્રતિમા સં. ૧૦૭૭ (ચિત્ર નં. ૩)

-આ પ્રાચીન મૂર્તિ ભારતના વાયવ્ય પ્રાંતમાંથી બાબુ પૂરણચંદ નાહરને પ્રાપ્ત થઈ છે. બંને બાજુ કાયોત્સર્ગમાં ઊભી રહેલી અને મધ્યમાં પદ્માસનમાં બેઠેલી મૂર્તિઓ છે. સિંહાસનની નીચે નવ ગ્રહ અને તેની નીચે વૃષભ-યુગલ છે. આ કારણે મૂલ મૂર્તિ શ્રી આદિનાથજીની છે અને તે યક્ષ યક્ષિણી આદિ સહિત બહુ મનોજ્ઞ અને પ્રાચીન છે. દરેક ધાતુની પ્રતિમાની પાછળ લેખ પ્રાયઃકોતરેલ હોય છે તે પ્રમાણે આની પાછળનો લેખ આ પ્રમાણે છે: - ‘પજ્જક સુત અંબદેવેન ॥ સં. ૧૦૭૭’ (ના. ૨, નં. ૧૦૦૧) આના કરતાં

પ્રાચીન સંવત્વાળી પ્રતિમાં અતિ વિરલ-કોકજ દેખવામાં આવી છે. પ્રાચીન શિલાલેખોમાં મથુરા અને કલિંગના લેખો એક બાબુએ મૂકતાં હસ્તિકુંડનો સં. ૯૯૬ નો ને સં. ૧૦૫૩નો (જિ. ૨ નં. ૩૧૮ તથા ના. ૧, નં. ૮૯૮) સાંપડે છે અને સં. ૧૦૮૮ માં વિમલવસહિનું સ્થાપત્ય આવે છે. ત્યારપછી ૧૦૯૧, ને ૧૧૦૦ (જિ. ૨, નં. ૪૨૭ ને ૫૪૪)ના સાંપડે છે; એટલે ૧૦મા અને ૧૧મા સૈકાના કોક લેખ મળે છે ને તે પહેલાંના શ્વે. લેખો મથુરા ને કલિંગ સિવાય બીજે ક્યાંય પ્રાયઃ બિલકુલ મળતા નથી.

૫. ઈ.સ. પ્રારંભનો અર્હત્પૂજ માટેનો આયાગપટ મથુરા

-મથુરાના નૈઋત્ય ખૂણા પાસે આગ્રા અને ગોવર્ધનના રસ્તાની વચ્ચે આવેલી કંકાલી-ટીલા નામની ટેકરી છે તે ખોદાવતાં સને ૧૮૭૦ માં મળેલ ઘણા શિલાલેખો અને બીજી વસ્તુઓમાં ખંડિત અને અખંડિત જૈન પ્રતિમાઓ, થાંભલાઓનું વર્ણન કરનારા કનિંગહામે કરેલું છે. આ માટે જુઓ વિન્સેન્ટ સ્મિથનું પુસ્તક નામ 'જૈન સ્તુપ એન્ડ અધર એન્ટિક્વિટીઝ ઓફ મથુરા' અને 'આર્કિઓલોજિકલ સર્વે ઓફ ઈંડિયા સને ૧૮૭૦' તે પૈકી આ આયાગપટ પણ છે. તે શિલા છે ને સિંહનાદિકે સ્થાપેલ છે. તેની વચ્ચે જૈન તીર્થંકરની પ્રતિમા કોતરેલી છે અને આસપાસ જૂદી જૂદી જાતની પવિત્ર નિશાનીઓ છે.

અષ્ટમંગલમાં દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્દ્ધમાન, શ્રીવત્સ, મત્સ્ય યુગલ, સ્વસ્તિક, કુંભ અને નંદાવર્ત ગણાતા પૈકી કેટલાક જોવામાં આવે છે, તે પટ પર ઘણી પ્રાચીન લિપિમાં લખાયેલો લેખ છે કે જે પ્રાયઃ કનિષ્કના રાજ્યના સમયમાં ઈ.સ. પ્રારંભ લગભગ લખાયેલો હોવો જોઈએ. તે આ પ્રમાણે છે:-

આર્ય સુહસ્તિ સૂરિ

૧ નમો અરહંતાણં સિંહકસ વણિકસ પુત્રેણ કોશિકિપુત્રેણ

૨ સિંહનાદિકેન આયાગપટો પ્રતિથાપિતો અરહંતપૂજયે

-અર્હતોનો નમસ્કાર, સિંહક વણિકના પુત્ર અને કૌશિકીના પુત્ર સિંહનાદિક (સિંહનાદિક)થી આયાગપટ અર્હતની પૂજા અર્થે પ્રતિસ્થાપિત-પ્રતિષ્ઠાપિત થયો.

૬. સં. ૯૫ માં જૈન યતિ કણ્ડની મૂર્તિ-મથુરા

(આધાર : The Jain Stupa and other Antiquities of Mathura)

-આ એક જૈન સ્તૂપનો ભાગ છે કે જે ઉક્ત મથુરાની કંકાલી તીલા ટેકરીમાંથી નીકળેલ છે. તે સ્તૂપના બે ભાગ પાડેલા છે. ઉપલો ભાગ સાંકડો છે અને તેના મધ્યમાં સ્તૂપની આકૃતિ છે અને સ્તૂપની બંને બાજુએ જિનની બબ્બે આકૃતિઓ છે. કુલ તે ચાર આકૃતિઓ (મૂર્તિઓ) છે. આ ચાર તીર્થંકર નમિ, નેમિ, પાર્શ્વ અને વર્ધમાનની છે. નીચેના ભાગમાં કણ્ડ (?) ની મૂર્તિ છે કે જેના માનમાં આ સ્તૂપ બનાવવામાં આવ્યો હતો. કણ્ડની મૂર્તિને વસ્ત્ર પહેરાવેલાં હોવાથી તે શ્વેતાંબર મૂર્તિ માની શકાય. આમાં આવેલ મૂળ લેખ કોઈ અનિર્ણીત લિપિમાં છે. આરંભમાં ૯૫ (?) ની સાલ હોવાનું જણાય છે કે જે વખતે વાસુદેવનું રાજ્ય હતું. તે લેખ આ પ્રમાણે છે:-

૧ (સિ)દ્ધમ્ સં ૯૫(?) ગ્રો ૨ વિ ૧૮ કોટ્ટ્ય (।) તો ગણાતો થાનીયાતો
કુલાતો વઙ્ગર(। તો) (સા)ખાતો આર્ય અરહ (મહ)

૨ સિસિનિ ધામથાયે (?) ગ્રહદતસ્ય ધિ...ધનહથિ

-સિદ્ધ સંવત ૯૫ (?) માં બીજા (માસ) માં ૧૮ દિવસે કોટ્ટ્ય (કોટિક) ગણનાં થાનીય કુલના વૈરશાખાના આર્ય મહા(દિન)ની શિષ્યણી ધામથ (?)ની વિનતિથી ગૃહદત્તની પુત્રી અને ધનહથી (ધનહરિત) ની સ્ત્રીની (બેટ) આમાં કણ્ડની વસ્ત્ર પરિધાનવાળી મૂર્તિ ઉપરાંત ચાર તીર્થંકરની પ્રતિમાઓ કોતરેલી છે.

ધાતુની અર્ધ પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ-જૂની કાર્ગાટકી લિપિલેખ સહિત
(આઠમી સદી)

-જિનમૂર્તિ સામાન્ય રીતે વિશાલ પ્રમાણમાં પદ્માસનસ્થ જોવામાં આવે છે અને જે કેટલીક ઊભી-કાર્યોત્સર્ગસ્થ હોય છે તેને 'કાર્વિસગ્ગીઆ' કહેવામાં આવે છે. અર્ધપદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ વિરલ જોવાય છે, જ્યારે તેવી બુદ્ધની મૂર્તિઓ ઘણી દેખાય છે. રખેને આ બુદ્ધમૂર્તિ હોય એવો કોઈને ભ્રમ થાય તો તે દૂર કરવા માટે આમાં અનેક યોગો એવા છે કે જે આ મૂર્તિને જિનમૂર્તિ

તરીકે સિદ્ધ કરે છે. (૧) આની કર્ણાટકી લિપિનો ઉકેલ શ્રી પૂરણચંદ્રજી નાહરે મહામહોપાધ્યાય રાય બહાદુર પંડિત ગૌરીશંકરજી ઓઝા અને ડા૦ હીરાનન્દ શાસ્ત્રી જેવાં બે મહાવિદ્વાનો પાસે વંચાવી કરાવ્યો છે તે અનુક્રમે આ રીતે છે:- શ્રી જીનવલ્લભન સજ્જન ભજીયવય મહિસિદ પ્રતીમ; શ્રીજિનવલ્લભન સજ્જન ચેટિય ભય મહિસિદ પ્રતિમે 'મહિસિદ' નો અર્થ-'ની વિનતિથી' -ના કહેવાથી એમ થાય છે. શ્રી જિનવલ્લભની સજ્જન ભગીયબય-ચેટિયભયના કહેવાથી પ્રતિમા-એવો કંઈ અર્થ છે ને તેમાં જિનનું સ્પષ્ટ નામ છે. (૨) આખી બેઠકની નીચે નવગ્રહની નવ નાની આકૃતિઓ છે, કે જે કોઈ પણ બુદ્ધમૂર્તિમાંથી મળી આવતી નથી (૩) શિર ઉપર ત્રણ છત્ર છે અને શાસન દેવ અને દેવી છે. આ સર્વ પરથી જિનમૂર્તિ સિદ્ધ થાય છે. આ પીતળની મૂર્તિની કર્ણાટકી લિપિ આઠમી સદીની આસપાસની જૂની છે એમ ઓઝાનું કહેવું છે. આ મૂર્તિ શ્રી પૂરણચંદ્ર નાહરને ઉદયપુર પાસેના ગામ સવીનાખેડામાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે ને તે તેમની પોતાની પાસે કલકત્તામાં હજુ સુધી છે. વળી નાહરજી જણાવે છે કે 'વીર'ના મહાવીર જયંતી અંક વર્ષ ૪ અંક ૧૨-૧૩ માં પૃ. ૩૦૦ પર એક ચિત્ર-ફોટો મૂકેલ છે કે જેમાં પારિસના પ્રદર્શનમાંથી એક ધાતુની મૂર્તિનો એક બ્લોક છે કે જે આ મૂર્તિના જેવો છે. વળી આવી જાતની એક બીજી જિનમૂર્તિ પણ નાહરજીને ઉપલબ્ધ થઈ છે. તેમાં ૧૦-૧૧ સદીનો કર્ણાટકી શિલાલેખ છે, કે જેને ત્રિમાસિક "રૂપ" માં (નં. ૧૭ જાન્યુ. ૧૯૨૪ પૃ. ૪૮ ઉપર) પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે.

અજંટા પાસે જૈનમંદિરનો દ્વાર મંડપ (આઠમો સૈકો)

-અજંટાની ગુફા એ ભારતનું એક જોવા લાયક પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે. તેમાં મુખ્ય બૌદ્ધ મંદિરો અને તેમાંનાં રંગીન ચિત્રો બહુ પ્રાચીન હોવા છતાં તેની સુંદરતા ને રંગો જળવાઈ રહ્યાં છે. આ ગુફામાં જૈન મંદિરો પણ હતાં કે જે હાલ શીર્ણ વિશીર્ણ દશામાં છે તે પૈકી એકનો ફોટો સને ૧૮૬૬ માં પ્રકટ થયેલ Architecture at Ahmedabad માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો તે અત્રે મૂકેલ છે. તેનું શિખર નાશ પામ્યું છે પણ તે ઘણું મોટું અને પિરામિડ આકારનું હોવું જોઈએ. કારણ કે તેનો મંડપ અતિ વિશાલ છે. તેના મંડપના ધાંભલાને

તે દરેકની કારીગરી અતિશય સુંદર છે. તે મંદિર આઠમા સૈકાનું અનુમનાય છે.

આરંભિક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ

આર્ય મહાગિરિ સુહસ્તિસૂરિ ૭મી-૧૦મી પાટ

મહારાજ સંપ્રતિ

જંબૂસ્વામીના પછી 'જિનકલ્પ' (શ્રી મહાવીર જિનનો-ના જેવો કડક આચાર) વિચ્છિન્ન થયો એવું જૈન કથન છે. (વીરાત્ ૬૪).

સમ્રાટ અશોકના પુત્ર કુણાલના પુત્ર રાજ ૮૨ સંપ્રતિના સમયમાં આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિ થયા તે પૈકી આર્યમહાગિરિએ 'જિનકલ્પ' સ્વીકાર્યો' ને પોતે સંઘથી દૂર રહ્યા, ત્યારે (સચેલ અને અચેલવાદનું બીજ) રોપાયું. આર્ય સુહસ્તિએ 'સ્થવિરકલ્પ'માં રહી સંપ્રતિને પ્રતિબોધ્યો. સંપ્રતિએ સવાલાખ નવાં જિનાલયો, તેરહજાર જીર્ગ મંદિરનો ઉદ્ધાર, સાતસો દાનશાળાઓ કરાવી તથા અનાર્ય દેશમાં પાણ ધર્મોપદેશકો મોકલી ધર્મોત્તરિ કરી. સુહસ્તિ વીરાત્ ૨૯૧ (વિ.સં.પૂર્વે ૧૭૯) માં સ્વર્ગસ્થ થયા. આ સંપ્રતિ ઉજ્જયિનીમાં રાજ્ય કરતાં હતા અને તે ઉજ્જયિની જૈનોનું કેન્દ્રસ્થાન થયું. ૮૩

81. જુઓ Senart ના Inscription de Piyadasi. વળી Epigraphica Indica Vol.II પૃ. 272. ટિપ્પણ. હમણાં હમણાં અશોકના ધર્મશાસનો-લેખોની સયાજી ગ્રંથમાળામાં બહાર પડેલ ચોપડી.

૮૨. કુણાલ- કુનાલ સ્થાને પુરાણોમાં સુયશા નામ મળે છે. તે તેનું બિહદ હોવું જોઈએ. તેણે આઠ વર્ષ રાજ્ય કર્યું એમ પુરાણોમાં લખ્યું છે. તેનાં પછી તેનો પુત્ર દશરથ થયો. દશરથનો શિલાલેખ નાગાર્જુની ગુફા (ગયા પાસેની) માં કોતરેલ છે. તે પરથી જણાય છે કે તે ગુફાઓ આજીવકોને આપી હતી. બૌદ્ધોના દિવ્યાવદાન નામના પુસ્તકમાં તથા જૈનોના પરિશિષ્ટ પર્વ, વિચાર શ્રેણી તથા તીર્થકલ્પ પરથી જણાય છે કે કુનાલનો પુત્ર સંપ્રતિ હતો

(પુરાણોનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં બહુધા સંપ્રતિનું નામ મળતું નથી તો પણ વાયુપુરાણની

એક હસ્તલિખિત પ્રતિમાં દશરથના પુત્રનું નામ સંપ્રતિ આપ્યું છે. અને મત્સ્યપુરાણમાં 'સંમતિ' પાઠ મળે છે કે જે સંપ્રતિનું જ અશુદ્ધ રૂપ છે.-પાર્જિટર The Puran Text of the Dyansties of the Kali Age p. 28 or footnote 9) આ પરથી અનુમાન થાય કે મૌર્યદેશ કુનાલના બે પુત્રો (દશરથ અને સંપ્રતિ)માં વહેંચણ થતાં પૂર્વનો વિભાગ દશરથને અને પશ્ચિમનો વિભાગ સંપ્રતિના અધિકારમાં રહેલો હોય. સંપ્રતિની રાજધાની ક્યાંક પાટલીપુત્ર અને ક્યાંક ઉજ્જૈન લખેલ મળે છે.... પરંતુ એટલું માની શકાય તેમ છે કે (રાજપૂતાના માલવા, ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ)-એ દેશોપર સંપ્રતિનું રાજ્ય રહ્યું હશે અને કેટલાયે જૈનમંદિર તેણે પોતાના સમયમાં બંધાવ્યા હશે. તીર્થકલ્પમાં એ પણ લખ્યું છે કે પરમાર્હત સંપ્રતિએ અનાર્ય દેશોમાં પણ વિહાર (મંદિર) બંધાવ્યા હતા'-ઓઝાજી રા.ઈ. પ્રથમ ભાગ પૃ. ૯૪.

૮૩. 'અજમેર જિલ્લાના બર્લી નામનાં ગામમાં વીર સંવત્ ૮૪ (વિ. સં. પૂર્વ ૩૮૬= ઈ.સં. પૂર્વે ૪૪૩) નો એક શિલાલેખ મળ્યો છે (કે જે અજમેરનાં 'મ્યુઝિયમ' સુરક્ષિત છે.) તે પરથી અનુમાન થાય છે કે અશોકથી પહેલાં પણ રાજપૂતાનામાં જૈનધર્મનો પ્રસાર હતો. જૈન લેખકોનો એ મત છે કે રાજ સંપ્રતિ કે જે અશોકનો વંશજ હતો, તેણે જૈનધર્મની ઘણી ઉન્નતિ કરી અને રાજપૂતાના તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં પણ તેણે કેટલાક જિન મંદિરો બંધાવ્યા હતા. વિ.સં. બીજી શતાબ્દીના બનેલા મથુરાના કંકાલી ટીલાવાળા જૈન સ્તૂપ પરથી તથા અહીંના કેટલાક અન્યસ્થાનોએ મળેલા પ્રાચીન શિલાલેખો તથા મૂર્તિઓથી માલુમ પડે છે કે તે સમયે પણ અહીં (રાજપૂતાનામાં) જૈન ધર્મનો સારો પ્રચાર હતો. (આ વખતે રાજપૂતાના માલવામાં અંતર્ગત હતું.) બૌદ્ધ અને જૈનધર્મોના પ્રચારથી વૈદિકધર્મને ઘણી હાની પહોંચી, એટલું જ નહિ, કિંતુ તેમા પરિવર્તન કરવું પડ્યું અને તે નવા સંચામાં ઢળીને પૌરાણિક ધર્મ બની ગયો. તેમાં બૌદ્ધ અને જૈનો સાથે મળતી ધર્મસંબંધિ ઘણી નવી વાતોએ પ્રવેશ કરી દીધો એટલું જ નહિ પરંતુ બુદ્ધદેવની ગણના વિષ્ણુના અવતારોમાં થઈ અને માંસ-ભક્ષણનો પણ થોડો ઘણો નિષેધ કરવામાં આવ્યો'.-ઓઝાજી રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ પ્રથમ ખંડ પૃ, ૧૦-૧૧. બૌદ્ધ દિવ્યાવદાનમાં સમ્પ્રદિનું વર્ણન છે.

૮૪- આ પર થી જણાય કે-ઈ.સ. પૂર્વે ૪૫૮ વર્ષે અને વિ.સં. પૂર્વે ૪૦૦માં ઉડીસામાં જૈન ધર્મનો એટલો પ્રચાર હતો કે ભગવાન્ મહાવીર નિર્વાણ પછી ૭૫ વર્ષમાં જ ત્યાં મૂર્તિઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ. જૈન સૂત્રોમાં લખેલું છે કે ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પોતે ઉડીસામાં ગયા હતા, અને ત્યાં તેઓના પિતાના એક મિત્ર રાજ્ય કરતા હતા. આ લેખમાં લખેલું છે કે કુમારી પર્વતપર અર્થાત ખંડગિરિ ઉપર, જ્યાં આ લેખ છે ત્યાં ધર્મવિજય ચક્ર પ્રવર્ત્યું હતું અર્થાત્ ભગવાન્ મહાવીરે પોતે જ જૈન ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો, અથવા તેઓના પૂર્વવર્તી કોઈ જિન તીર્થંકરે ઉપદેશ કર્યો

હતો. ત્યાં પર્વત ઉપર એક કાય-નિષીદી અર્થાત્ જૈનસ્તૂપ હતો, જેમાં કોઈ અરિહંતનું અસ્થિ દાટવામાં આવેલું હતું. ખારવેલ યા એના પહેલાના વખતની એવી અનેક ગુફાઓ અને મંદિરો આ પર્વત ઉપર છે કે જેના ઉપર ભ. પાર્શ્વનાથનાં ચિન્હો તેમજ પાદુકાઓ છે. અને જે કોરી કાઢેલા છે, અને બ્રાહ્મી લિપિમાં લેખવાળા છે.

૮૫. જુઓ શ્રીયુત જયસવાલનો છેલ્લો ટૂંકો હિંદીલેખ નામે કાલિંગ ચક્રવર્તિ મહારાજ ખારવેલ કે શિલાલેખકા વિવરણ નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા ભાગ ૮ અંક ૩ પૃ. ૩૦૧ કે જેનું ગુજરાતી ભાષાંતર જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખંડ ૩ અંક ૪ પૃ. ૩૬૬માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. તેમણે આની પહેલા અનેક વખત અથાગ મહેનત કરી અનેક લેખો અંગ્રેજીમાં લખ્યા છે તે પાટણના પુરાતત્વ સંબંધીના અંગ્રેજી પત્રમાં પ્રકટ થયા છે. વળી જુઓ જિનવિજયજી કૃત પ્રાચીન લેખસંગ્રહ ભાગ ૧ લો તથા દિવાનબહાદુર કેશવલાલ હ. ધ્રુવનો ઉલાપોહ 'આદિશુંગ પુષ્યમિત્ર' નામના પોતાના લેખમાં કર્યો છે તે- 'સાયું સ્વપ્ન'ની પ્રસ્તાવનામાં.

૧૪૩. બીજી બાજુ ઈ.સ. પૂર્વે બીજા સૈકાનો એક શિલાલેખ ઓરિસામાં ખંડગિરિ પરની હાથી ગુફાનો મળે છે તે પૂરવાર કરે છે કે જૈનો ભારતના દક્ષિણ-પૂર્વ ભાગમાં (અગ્નિ ખુણામાં) ઠેક કલિંગ સુધી પ્રસર્યા હતા. તે લેખો 'કલિંગચકવર્તી' મહારાજ મહા મેઘવાહન ખારવેલનાં છે. હાલ જેને ઓદિયા-ઓરીસા પ્રાંત કહે છે તે પ્રાચીન ઉત્કલ દેશની દક્ષિણે આવેલો કલિંગદેશ હતો. એ પૂર્વ સમુદ્રનાં કઠિ ગોદાવરીનાં મુખ સુધી પ્રસર્યો હતો. ખારવેલે મગધ દેશ પર એ વખત સવારી કરી અને જે શ્રી ઋષભદેવની જૈનમૂર્તિ - 'કલિંગજિન' નામક મૂર્તિ મગધરાજ નંદરાજ૮૪ કલિંગમાંથી- ઉડીસામાંથી ઉઠાવી પાટલીપુત્ર લાવ્યો હતો તે મૂર્તિ ખારવેલ પાછો લઈ આવ્યો ને તે સાથેજ અંગમગધના રાજ્યનું પુષ્કળ ધન કલિંગમાં ખેંચી ગયો. તે અંધ, મહારાષ્ટ્ર અને વિદ્વભદેશને પણ પોતાના કલિંગની છાયા નીચે લાવ્યો અને તેનો પ્રતાપ રાજ્યકાળના બીજા જ વર્ષમાં નર્મદા અને મહાનદીથી કૃષ્ણા સુધી પ્રસર્યો. 'આખા ભારતવર્ષમાં ઉત્તરાપથથી માંડીને પાંડચદેશ સુધી એની વિજયપતાકા ઉડી હતી. એની રાણીએ કલિંગના જૈન સાધુઓ માટે પ્રાસાદ કરાવ્યો. પોતાના સ્વામીને કલિંગ ચકવર્તી

કહ્યો. પોતાની જિનમૂર્તિને 'કલિંગ જિન' કહેલ છે 'જૈન ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં જૈન સાધુઓ અને પંડિતોની સભા થઈ અને જે જૈન આગમો (અંગ)' લુપ્તપ્રાય થયાં હતાં તે ફરીથી વ્યવસ્થિત કરવામાં આવ્યાં પરંતુ આ ઉદ્ધારને ઘણા જૈનોએ ન સ્વીકાર્યો...આ લેખમાં લખ્યું છે કે ખારવેલ મૌર્યકાલમાં નષ્ટપ્રાય થયેલાં અંગ સમિક (સાત અંગ)નો, ચોથા ભાગનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો. ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીનું વર્ધમાન નામ સમસામયિક હતું એ આ લેખમાં ઉલ્લિખિત 'વર્ધમાન' એ શબ્દ પરથી ધ્વનિત થાય છે. આ લેખ જેટલો જૂનો છે તેટલો કોઈ પણ જૈન ગ્રંથ નથી. ઐતિહાસિક ઘટના તેમજ જીવનચરિત્રનું વર્ણન પૂરું પાડનાર ભારતવર્ષનો આ સૌથી પહેલો શિલાલેખ છે.

આર્ય સુસ્થિત સૂરિ - સુપ્રતિબુદ્ધસૂરિજી મ.

કાલક ઘણે ભાગે વીરાત્ ૪૬૫ (વિ.સં.૫) પૂર્વે પરલોકવાસી થયા હશે એમ હું માનું છું. (મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયની પ્રભાવક ચરિત્રની પ્રસ્તાવના).

તે સમયમાં હાલના ગુજરાતનું ભરૂચ-મૂળ ભૃગુકચ્છ પણ જબરું શહેર હતું. ત્યાં ભ. મુનિસુવ્રત તીર્થંકરનું 'શકુનિકા વિહાર' નામનું મહા જિનમંદિર હતું, ને જૈનો તથા બૌદ્ધોની વસ્તી હતી, વીરાત્ ૪૬૬ (વિ.સં. પૂર્વે ૪). ભરૂચમાં વિચરેલા વીરાત્ ૪૮૪-૮૭માં થયેલા આર્ય ખપુ (૫)ટાચાર્યના વિદ્વાન્ શિષ્ય ભુવને ત્યાંના બૌદ્ધોને જીત્યા; અને પછી બદુ (વૃદ્ધ) કર નામના બૌદ્ધાચાર્ય ત્યાં આવ્યા તેને પણ જીત્યા (મનોરમા કહા (વર્ધમાનસૂરિકૃત) પૃ. ૧૮૦-૨ પ્રમાણે ખેડ પત્તનમાં યોગભદ્ર બૌદ્ધ ભિક્ષુને જૈન મુનિ મન્ત્રગુમે હરાવ્યો. તે ભિક્ષુ મરીને વૃદ્ધકર યક્ષ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.) ને આર્ય ખપુ(૫)ટાચાર્યે ત્યાંની બુદ્ધની પ્રતિમાને અને બૌદ્ધાંડને અર્ધુ નમાવ્યું કે જે હજુ પણ વિદ્યમાન છે ને તે 'નિર્ગ્રંથનમિત'ના નામથી ઓળખાય છે.

ઉમાસ્વાતિ વાચક, પાદલિપ્તસૂરિ આદિ.

ઉમાસ્વાતિ વાચક.

પસમરરૂપમુહપયરણ પંચસયા સક્કયા કયા જેહિં ।

પુલ્લગયવાયગાણં તેસિમુમાસાઇનામાણં ॥

-પ્રશમરતિ પ્રમુખ પાંચસો પ્રકરણ સંસ્કૃતમાં જેમણે રચ્યાં છે એવા પૂર્વગત વાચક ઉમાસ્વાતિ નામના છે. - (જિનદત્તસૂરિ - ગણધરસાર્દ્ધશતક ગાથા ૫૦)

ઉમાસ્વાતે વાચકસ્ય વાચ: કસ્ય ન ચેતસિ ।

ધ્વનંત્યદ્યાપિ ઘંટાવત્તારટંકારસુન્દરા: ॥

-ઉંચા ટંકાર વડે સુંદર એવી ઉમાસ્વાતિ વાચકની વાણી હજુ સુધી ઘંટાની જેમ કોના ચિત્તમાં ધ્વનિ કરી રહી નથી ? (સૌના હૃદયમાં કરી રહી છે.) - મુનિચંદ્રકૃત અમમચરિત્ર.

પ્રશમસ્થિતેન યેનેયં કૃતા વૈરાગ્યપદ્ધતિ: ।

તસ્મૈ વાચકમુખ્યાય નમો ભૂતાર્થભાષિણે ॥

- પ્રશમમાં રહેલા એવા જેણે આ (પ્રશમરતિ) વૈરાગ્યપદ્ધતિની કૃતિ બનાવી તે ભૂતાર્થભાષી તત્ત્વાર્થભાષક વાચક મુખને નમસ્કાર. - પ્રશમરતિ પ્રકરણ ટીકા.

૧૪૬. શ્રી ઉમાસ્વાતિ (કોઈ ઉમાસ્વામી કહે છે) વાચકે સંસ્કૃતમાં સમસ્ત જૈન દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાનના સંદોહનરૂપ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર રચ્યું. આ શ્રીમાનને શ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બર બંને સંપ્રદાયો પોતપોતાના આમ્નાય માને છે. તે સૂત્ર પરનું ભાષ્ય તેમણે જ રચ્યું એમ કહેવાય છે. તે સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યની પ્રશસ્તિપરથી જણાય છે કે તેઓ ઉચ્ચ નાગર શાખાના હતા. ન્યગ્રોધિકા ગામમાં જન્મ્યા હતા. તેમની માતાનું નામ વાત્સી એટલે વત્સગોત્રની ઉમા અને પિતાનું નામ કૌભીષણી ગોત્રના સ્વાતિ હતું. તેમણે પોતાનો આ ગંભીર

ગ્રન્થ કુસુમપુર (પાટલિપુત્ર-હાલનું પટણા)માં રચ્યો. પોતે વાચકમુખ્ય શિવશ્રીના પ્રશિષ્ય અને અચાર અંગના જાણ ધોષ-નંદિ મુનિના શિષ્ય હતા અને વિદ્યાગુરુ તરીકે મહાવાચક ક્ષમણ મુંડપાદના શિષ્ય વાચનાચાર્ય મૂલના શિષ્ય હતા.

૧૪૭. તેમનો સમય અનિશ્ચિત છે. પોતે જે ઉચ્ચ નાગરી શાખાના હોવાનું ભાષ્યમાં જણાવે છે તે નામની શાખા આર્ય દિવ્રસૂરિના શિષ્ય શાંતિ શ્રેણિકના સમયમાં નીકળી (કલ્પસૂત્ર થેરાવલી) આર્યદિવ્ર વીરાત્ ૪૨૧માં થયાનો ઉલ્લેખ છે તેથી ઉક્ત શાખા તે પછી થયેલ હોવાથી શ્રી ઉમાસ્વાતિ તેમની પહેલાં થયેલા ન સંભવે. તેથી સહેજે વિક્રમ સંવત્ના પ્રારંભ પછી લગભગ તેમને મૂકાય. પરન્તુ અન્યત્ર-પ્રજ્ઞાપના ટીકામાં એમ જણાવેલું છે કે 'શ્રી આર્ય મહાગિરિના બે શિષ્યો-ચમલભ્રાતા બહુલ અને બલિષહ થયા. તેમાં બલિષહના શિષ્ય તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રંથકાર ઉમાસ્વાતિ વાચક થયા; તેમના શિષ્ય શ્યામાર્ય પ્રજ્ઞાપનાના કરનાર શ્રી વીરાત્ ૩૭૬માં દિવંગત થયા, તેમના શિષ્ય સ્કંદિલ જીતમર્યાદના કરનાર થયા૧૮૯ જે આ માનીએ તો ઉમાસ્વાતિ વીરાત્ ૩૭૬ની પહેલાં થયેલા સંભવે. તે માન્યતા યોગ્ય નથી, કારણ કે નંદી સૂત્રની સ્થવિરાવલિમાં શ્યામાર્યને તથા તેમના ગુરુ સ્વાતિને હારિજ ગોત્રના જણાવેલ છે, જ્યારે આ સ્વાતિ કૌભીષણ ગોત્રના છે તેથી બંને સ્વાતિ ભિન્ન છે. વળી આ ઉમાસ્વાતિ, 'વાચક' નામનો એક વિશિષ્ટ વિદ્યાપ્રિય વર્ગ તટસ્થપણે ચાલ્યો આવતો તે જ વંશમાં થયા છે અને તેમના ગોત્ર વગેરે પરથી તેઓ બ્રાહ્મણ જાતિના હોવાનું સૂચન થાય છે. (પં. સુખલાલની તત્ત્વાર્થ પર પ્રસ્તાવના).

૧૭૨. 'વિશેષમાં શ્વેતામ્બર સાહિત્યમાં સંસ્કૃત ભાષાના પદ્યાત્મક પ્રૌઢ ગ્રંથોના પ્રથમપ્રાગેતા સિદ્ધસેનસૂરિ છે.

સિદ્ધસેન દિવાકરજીનો સમય :- સિદ્ધસેન જૈનસમાજમાં સંસ્કૃત ભાષાના વિશિષ્ટ લેખક અને પ્રચારક હતા.૧૦૭

પ્રભાવક ચરિતમાંના વૃદ્ધવાદીસૂરિના પ્રબંધ પરથી કલ્યાણવિજય તે સૂરિના શિષ્ય સિદ્ધસેન દિવાકરનો સમય વિચારતાં જણાવે છે કે 'વૃદ્ધવાદી

પ્રસિદ્ધ અનુયોગધર આર્ય સ્કંદિલના શિષ્ય હોવાનું પ્રબંધકારે લખ્યું છે, અને તે સ્કન્દિલાચાર્યનો યુગપ્રધાનત્વ-સમય અમારી ગણના પ્રમાણે વીર સંવત્ ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિ.સં. ૩૫૭ થી ૩૭૦) સુધીમાં આવે છે. તે દરમ્યાન વૃદ્ધવાદીની દીક્ષા થઈ માનીએ તો તેમના શિષ્ય સિદ્ધસેનનો સમય વિ. ચોથા સૈકાના અંતિમ ચરણ અને પાંચમાના પૂર્વાર્ધમાં આવે; વળી સિદ્ધસેન ચોથી પાંચમીસદી પછીના તો ન જ હોઈ શકે કારણ કે તેમના 'યુગપદ્મપયોગદ્વય વાદ'નું જૈન આગમોની પ્રાચીન ચૂર્ણિઓમાં નિરાકરણ છે, અને વિક્રમની સાતમી સદીના ટીકા ગ્રંથ નિશીથ ચૂર્ણિમાં એમનો 'સિદ્ધસેણ ખમાસમણ-સિદ્ધસેણાયરિય' એ નામથી આઠ દશ સ્થળે ઉલ્લેખો છે કે જે ઉલ્લેખો પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમણે નિશીથસૂત્ર પર ભાષ્ય અથવા તે જાતના ગાથાબદ્ધ વિવરણ ગ્રંથની રચના કરી હતી, અને નિશીથ ચૂર્ણિમાં આ. સિદ્ધસેને યોનિપ્રાભૃતના પ્રયોગથી ઘોડા બનાવ્યાનો પણ ઉલ્લેખ છે. આથી સિદ્ધસેન દિવાકરનો સત્તાસમય ચોથા અને પાંચમાં સૈકામાં મૂકવાનું યુક્તિયુક્ત છે. આવી પરિસ્થિતિમાં તેમને પ્રસિદ્ધ સંવત્સર પ્રવર્તક વિક્રમાદિત્યના નહિ પણ ગુપ્તવંશી રાજા દ્વિતીય ચંદ્રગુપ્તના સહવાસી માની લઈએ તો હરકત જેવું નથી, કેમકે આ રાજા પણ ઘણો પ્રસિદ્ધ અને 'વિક્રમાદિત્ય'-આવી ઉપાધિ ધારણ કરનારો હતો. વિશેષમાં મુનિશ્રી જણાવે છે કે નિશીથ ચૂર્ણિના ઉલ્લેખો પ્રમાણે આ. સિદ્ધસેને જૈન આગમો ઉપર પણ ટીકા ભાષ્ય વગેરે લખ્યાં હશે, પણ આજે તે ક્યાંઈ પણ અસ્તિત્વ ધરાવતાં નથી. (પ્ર.ચ. પ્રસ્તાવના).

૧૦૭. આ પ્રકરણ મુખ્યત્વે શ્રી જિનવિજયજીનો હિંદી લેખ 'સિદ્ધસેન ઔર સામન્તભદ્ર' પરથી (જૈન સા. સંશોધક ખંડ ૧ અંક ૧). લીધેલ છે.

વજ્રસ્વામી

૧૭૩. વજ્રસ્વામીનો જન્મ માલવ દેશમાં વૈશ્યકુલમાં જૈન કુટુંબમાં થયો હતો. પૂર્વ જન્મના જ્ઞાનથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતાં તેમણે ત્રણ વર્ષની વયમાં દીક્ષા આપી, સાધ્વીઓના ઉપાશ્રયમાં જ રાખ્યા હતા ને આઠ વર્ષના થતાં સાધુઓએ પોતાના સમૂહમાં લીધા ને તેમની સાથે વિચરવા લાગ્યા એટલે ગૃહસ્થાવસ્થામાં ૮ વર્ષ તેમના ગાગેલ

છે. ૪૪ વર્ષ શ્રમાગ તરીકે ૩૬ વર્ષ યુગપ્રધાનપદે રહ્યા ને ૮૮ વર્ષ સ્વર્ગસ્થ થયા. યુગપ્રધાનપદ આ રીતે વીરાત્ ૫૪૮ (વિ.સં.૭૮) થી ૫૮૪ (વિ.સં.૧૧૪) સુધી રહ્યું.

સુહસ્તિગિરિ

મથુરાનો કંકાલી ટીલો

૧૭૪. વિ. સં. ની બીજી શતાબ્દીના બનેલા મથુરાના કંકાલી ટીલાવાલા જૈન સ્તૂપથી તથા ત્યાંના કેટલાંક બીજાં સ્થાનોથી મળેલા પ્રાચીન શિલાલેખો તથા મૂર્તિઓથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે સમયે પણ ત્યાં ત્યાં જૈન ધર્મનો સારો પ્રસાર હતો, એટલું જ નહિ પરંતુ મથુરા જૈનોનું એક કેન્દ્રસ્થાન હતું. અહીં વર્ધમાનનું એક નાનું મંદિર બંધાવ્યાનો તેમાં લેખ છે. ઉપરાંત કેટલાક આચાર્યોના ગાગ, શાખા વગેરેનો ઉલ્લેખ છે. આ આચાર્યોના નામ, ગાગ શાખા વગેરે શ્વેતાંબર કલ્પસૂત્રમાં જે આપેલ છે તેની સાથે મળતાં આવે છે તેથી તે શ્વેતાંબર સિદ્ધ થાય છે. ૧૦૮

૧૦૮. ખરો અર્થ કરી આ લેખોને જૈન બતાવનાર ડૉ. ભગવાનલાલ ઈંદ્રજી હતો. આ માટે જુઓ જર્મનમાં ડૉ. બુહલરનો મૂળ ગ્રંથ અને તેનો ડૉ. બર્જેસે કરેલ અંગ્રેજી અનુવાદ "On the Indian Sect of the Jainas" પૃ. ૪૧-૪૪ અને પરિશિષ્ટ પૃ. ૪૮ થી ૬૦; Archaeological Survey Reports Vol. III plates 13-15; Smith's Mathura Antiquities. આ છેલ્લા પુસ્તકમાં એક જૈન મૂર્તિ અને નીચે બે શ્રાવક તથા ત્રણ શ્રાવિકાઓની ઉભી મૂર્તિઓ છે. આ ત્રણે સ્ત્રીઓએ લેંઘા પહેરેલા છે. આ પરથી તે વખતનો પોશાક કેવો હતો તે જણાય છે.

મથુરાસંઘ-પરિષદ

જેસિં ઇમો અણુઓગો પયરડ અજ્ઞાવિ અઙ્ગ-ભરહમ્મિ ।

બહુનયરનિગ્ગયજસે તે વંદે સ્વંદિલાયરિણ ॥ -નંદિસૂત્રં ગાથા ૩૩

-જેનો અનુયોગ અઘાપિ અર્ધ ભરત(ક્ષેત્ર)માં પ્રવર્તે છે - પ્રચલિત છે અને જેનો યશ બહુ નગરોમાં પ્રસિદ્ધ છે-વ્યાપી રહ્યો છે તે સ્કન્દિલાચાર્યને હું વંદુ છું.

૧૭૫. અગાઉ જણાવેલ પાટલિપુત્ર સંઘ-પરિષદ્માં જૈન સૂત્રો-આગમોને બને તેટલા સંકલિત કરવામાં આવ્યા હતાં, છતાં તે શ્રુતિની છિન્નભિન્નતા ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ-એટલે ત્યાર પછી, વીર નિર્વાણથી છઠ્ઠા સૈકામાં - પાટલીપુત્ર પરિષદ્થી લગભગ ચારસો વર્ષે - આર્ય શ્રી સ્કંદિલ૧૦૯ અને વજ્ર^{૧૦} સ્વામિની નિકટના સમયમાં એક બીજી ભીષણ બારદુકાળી આવી. તે હકીકતનું વર્ણન આપતાં જણાવવામાં આવે છે કે:- “^{૧૧}બાર વર્ષનો ભયંકર દુકાળ પડ્યે સાધુઓ અત્રને માટે જુદે જુદે સ્થલે હીડતા-ફરતા હોવાથી શ્રુતનું ગ્રહણ ગુણન અને ચિંતન ન કરી શક્યા, એથી તે શ્રુત વિપ્રનષ્ઠ થયું અને જ્યારે ફરી વાર સુકાળ થયો, ત્યારે મથુરામાં શ્રી સ્કંદિલાચાર્ય પ્રમુખ સંઘે મોટો સાધુસમુદાય ભેગો કરી જે જેને સાંભર્યું તે બધું^{૧૨} કાલિક શ્રુત સંઘટિત કર્યું.” આ દુકાળે તો માંડ માંડ બચી રહેલ તે શ્રુતની ઘણી વિશેષ હાનિ કરી. આ ઉદ્ધાર શૂરસેન દેશના પાટનગર મથુરામાં થયેલ હોવાથી તે શ્રુતમાં શૌરસેની ભાષાનું મિશ્રણ થયું હોવું સંભવિત છે. આ મથુરા સંઘમાં થયેલ સંકલનને ‘માથુરી વાચના’ કહેવામાં આવે છે. મુનિ કલ્યાણવિજય કહે છે કે આ વાચના વીરાત્ ૮૨૭ અને ૮૪૦ની વચ્ચેના કોઈ વર્ષમાં યુગપ્રધાન આચાર્ય સ્કંદિલસૂરિની પ્રમુખતામાં મથુરા નગરીમાં થઈ હતી. તેથી તેને ‘માથુરી વાચના’ - કહેવામાં આવી છે. તે સૂરિ વિદ્યાધર આમ્નાયના ને પાદલિપ્તસૂરિની પરંપરાના સ્થવિર હતા. જે રીતે ભદ્રબાહુસ્વામિના સમયમાં દુર્ભિક્ષના કારણે શ્રુતપરંપરા છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ હતી તે રીતે આચાર્ય સ્કંદિલના સમયમાં પણ દુષ્કાલને કારણે આગમશ્રુત અવ્યવસ્થિત થઈ ગયું હતું; કેટલાક શ્રુતધર સ્થવિર પરલોકવાસી થયા હતા. વિદ્યમાન શ્રમણગણમાં પણ પઠન-પાઠનની પ્રવૃત્તિઓ બંધ થતી જતી હતી. આ સમયે તે પ્રદેશમાં આચાર્ય સ્કંદિલ જ એક વિશેષ શ્રુતધર રહેવા પામ્યા હતા. દુર્ભિક્ષનું સંકટ દૂર થતાં જ તેમની પ્રમુખતામાં મથુરામાં શ્વેતામ્બર શ્રમણસંઘ એકત્ર થયો અને આગમોને વ્યવસ્થિત કરવામાં પ્રયત્નવાન થયો. જેને જે આગમસૂત્ર યા તેના ખંડ યાદ હતાં તે લખી લેવામાં આવ્યાં. આ રીતે આગમ અને તેનો અનુયોગ લખીને વ્યવસ્થિત કર્યા બાદ સ્થવિર સ્કંદિલજીએ તે અનુસાર સાધુઓને વાચના આપી. તે કારણથી તે વાચના ‘સ્કંદિલી વાચના’ નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે.

૧૭૬. આ સમય લગભગ એટલે વીરાત્ ૫-૬ સૈકા પછી શ્વેતામ્બર મત પ્રમાણે વીરાત્ ૬૦૯ ^{૧૧૪}

૧૧૧. જિનદાસ મહત્તરકૃત નંદિચૂર્ણિમાં 'બારસ સંવચ્છરિએ મહંતે દુભિક્ષે કાલે ભક્તદ્વા અણ્ણણતો હિંડિયાણં ગહણગુણણપ્પેહાભાવાઓ વિપ્પણદ્વે સુત્તે, પુણો સુભિક્ષે કાલે જાએ મહુરાએ મહંતે સાધુસમુદએ ચંદિલાયરિયપ્પમુહસંઘેણ જો અં સંભરડ ત્તિ ઇવ સંઘડિયં કાલિયસુયં । જમ્હા એવ મહુરાએ કયં તમ્હા માહુરી વાયણા ભણ્ણઇ ।' વગેરે. તેજ પ્રમાણે હરિભદ્રસૂરિકૃત નંદી ટીકામાં છે, તથા મલયગિરિકૃત નંદી ટીકા પૃ. ૫૧ આ. સમિતિમાં છે. આ સ્કંદિલાચાર્ય પછી હિમવત્-નાગાર્જુન, ભૂતદિત્ત, લોહિત્ય, દૂધ્યગણિ અને દેવવાચક (નંદીસૂત્ર કર્તા) અનુક્રમે આવે છે.

૧૧૪. છવ્વાસસયાઈં નવુત્તરાઈં તડયા સિદ્ધિં ગયસ્સ વીરસ્સ । તો બોડિયાણ દિટ્ઠી રહવીરપૂરે સમુપ્પણ્ણા ॥૧૪૫॥

રહવીરપુરં નયરં દીવગમુજ્જાણ અજ્જકળ્હે ય । સિવભૂઙ્ગસ્સુવર્હિમિં ય પુચ્છા થેરાણ કહણા ય ॥ ૧૪૬ ॥ મૂ. મા.

-(શ્રી) વીર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી ૬૦૯ વર્ષે બોટિકોની દટ્ટિ (દિગંબર મત) ઉત્પન્ન થઈ. રથવીરપુર (નામનું નગર) તેમાં દીપક (નામનું ઉદ્યાન) ત્યાં આર્યકૃષ્ણ (નામના આચાર્ય આવ્યા). તેમને શિવભૂતિ (તે મત કાઢનાર) શિષ્યે સુવિધિથી પૂરછયું, તે સ્થવિર (ગુરુ) એ કહ્યું. (વગેરે ઉત્પત્તિની વાત આગળ આવે છે) - હરિભદ્રસૂરિકૃત આવશ્યકસૂત્ર બૃહદ્વૃત્તિ પૃ.૩૨૩

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ - પ્રકરણ ૫

ગુપ્ત અને વલભી સમય.

આર્યદિત્તસૂરિ

આચાર્ય મદ્ધવાદી, જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ

(વિ. સં. ૩૦૦ થી ૮૦૦)

સંસારવાદ્ધિવિસ્તારાન્નિસ્તારયતુ દુસ્તરાત્ ।

શ્રી મહ્લવાદિસૂરિ વો યાનપાત્રપ્રભઃ પ્રભુઃ ॥ -પ્રભાવકચરિત.

- દુસ્તર એવા સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી નાવ જેવા શ્રી મદ્ધવાદીસૂરિ પ્રભુ અમારો (તમારો ?) નિસ્તાર કરો.

જિનવચનનતં વિષમં ભાવાર્થં યો વિવેચ્ય શિષ્યેભ્ય |

ઇત્થમુપાદિશદમલં પરોપકારૈકકૃતચેતાઃ ||

તં નમત્ બોધજલધિં ગુણમંદિરમખિલવાગ્મિનાં શ્રેષ્ઠં |

ચરણશ્રિયોપગૂઢં જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણં ||

- મલયાગેરિસૂરિ-ક્ષેત્ર સમાસ ટીકા. કી. ૨, નં. ૧૬

માત્ર પરોપકારી ચિત્તવાળા જેમણે જિનવચનમાં રહેલા વિષમ ભાવાર્થને વિવેચન કરી શિષ્યોને વિમલ ઉપદેશ આ પ્રમાણે આપ્યો એવા બોધના સમુદ્ર, ગુણમંદિર, સકલ વાગ્મિમાં શ્રેષ્ઠ, અને ચરણ-ચારિત્ર પ્રભાથી આશ્લિષ્ટ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણને અમે નમીએ છીએ.

વાક્યૈર્વિશેષાતિશયૈર્વિશ્વસંદેહહારિભિઃ |

જિનમુદ્રં જિનભદ્રં કિં ક્ષમાશ્રમણં સ્તુવે ||

- મુનિરત્નસૂરિ અમમચરિત્રે.

જિનભદ્રગણિં સ્તૌમિ ક્ષમાશ્રમણમુત્તમમ્ |

યઃ શ્રુતાઙ્ગીતમુદ્દધ્ને શૌરિઃ સિન્ધોઃ સુધામિવ ||

- તિલકાચાર્ય - આવશ્યકવૃત્તિ.

-વિશેષ અતિશયવાળાં વિશ્વ સદેહ હરનારાં વાક્યોથી જે જિનમુદ્ર છે

- જિન જેવા છે તેવા જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણને શું-કંઈ રીતે સ્તવું ?

-વિષ્ણુએ જેમ સાગરમાંથી સુધા-અમૃત ઉદ્દૃત કર્યું તેમ જેણે શ્રુતમાંથી જીવ (કલ્પ)ને ઉદ્દૃત કર્યું એવા ઉત્તમ ક્ષમાશ્રમણ જિનભદ્રને સ્તવું છું.

૧૮૩. ગુપ્ત વંશના એક જૈનાચાર્ય નામ હરિગુપ્ત^{૧૦} તે ગુપ્ત સમ્રાટને વિચલિત કરનાર તોરમાણહુણ સમ્રાટ તોરમાણના ગુરુ હતા. તોરમાણ વિક્રમ છઠી સદીમાં થયો. એક દેવગુપ્ત નામના જૈનાચાર્ય થયા કે જેને ગુપ્તવંશના રાજર્ષિ૧૧૮ તરીકે તેમજ ત્રિપુરુષ-ચરિત્રના કર્તા તરીકે કુવલયમાલાકારે જણાવ્યા છે તે ઉપરોક્ત હરિગુપ્ત શિષ્ય 'મહાકવિ' દેવગુપ્ત હોય.

૧૧૭. કનિંગહામ સાહેબને સને ૧૯૮૪માં અહિચ્છત્રમાંથી એક તાંબાનો શિક્કો

મળી આવ્યો હતો જેની એક બાબુએ પુષ્પસહિત કળશ છે અને બીજી બાબુએ શ્રી મહારાજ હરિગુમ્તસ્ય આવું વાક્ય આલેખેલું છે. તેનો સમય વિક્રમ ૬૬૧ સૈકાનો ઠરે છે. અક્ષરોની આકૃતિ પરથી અને નામની સરખામણી ઉપરથી આ શિક્કો કોઈ ગુમવંશી રાજાનો જ હોવો જોઈએ. શિક્કા પાછળની મૂર્તિ પરથી જે રાજાનો હોય તેની ધાર્મિક ભાવના જણાય છે. યાજ્ઞિક-વૈદિક ધર્માનુયાયી રાજાના શિક્કાપર યજ્ઞીય અશ્વની, વિષ્ણુભક્તના પર લક્ષ્મીની, શિવભક્તના પર વૃષભની, બૌદ્ધના પર ચૈત્યની આકૃતિ: એમ ધર્મભાવના પ્રમાણે આકૃતિઓ અંકિત કરવામાં આવેલી મનાય છે. તો ઉક્ત હરિગુમ્તના શિક્કાપરની કલશની આકૃતિ તે જૈનધર્માનુયાયી હોય એમ પુરવાર થાય, કારણકે પુષ્પ સહિત કલશ એ જૈનોમાં સુપ્રસિદ્ધ કુંભકલશ સંભવે છે. જૈનોએ કુંભકલશને એક માંગલિક વસ્તુ ગણેલી છે; અને દરેક મંગલકાર્યમાં શુભ ચિહ્ન તરીકે તેનું મુખ્યપણે આલેખન કરવામાં આવે છે. મથુરામાંથી મળી આવેલા કુશણ સમયના જૈન સ્થાપત્યાવશેષોમાં આ કુંભકલશની આકૃતિઓ મળી આવે છે, અને જૂનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાંયે એ અનેક રીતે ઉપલબ્ધ થાય છે- જિનવિજયનો કુવલયમાલાપરનો લેખ.

૧૮૪. આચાર્ય હરિગુમ્તના પ્રશિષ્ય અને દેવગુમ્તના શિષ્ય શિવચંદ્ર ગણિ મહત્તર પંજબમાંથી નીકળી તીર્થ યાત્રાના નિમિત્તે ફરતા ફરતા છેવટે ભિન્નમાલ નગરમાં સ્થિર થઈ રહ્યા હતા. શિવચંદ્રગણિના શિષ્ય યક્ષદત્તગણિ થયા અને તેમના અનેક પ્રભાવશાલી શિષ્યોએ ગૂર્જર દેશમાં ઠામ ઠામ જૈનમંદિરો કરાવરાવી એ દેશને રમ્ય બનાવ્યો હતો (કુવલયમાલા પ્રશસ્તિ). આ ઉલ્લેખ જૈન મંદિરોના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઘણો અગત્યનો છે. જૈનોના સાંપ્રદાયિક ઇતિહાસમાં ચૈત્યવાસ વિષેની જે હકીકત નોંધાયેલી મળી આવે છે તેના વિષે આ ઉલ્લેખ ઘણો સૂચક છે, તેમજ સાતમા સૈકામાં ગૂર્જરાતમાં જૈન તીર્થો વિદ્યમાન હતા, અને તેમની યાત્રાર્થે દૂરદૂરથી જૈનો ગૂર્જર દેશમાં આવતા હતા એ બાબત પણ આ નોંધથી સ્પષ્ટ થાય છે. (જિનવિજયનો કુવલયમાલા પરનો લેખ.)

૧૮૫. ઉક્ત યક્ષદત્ત ગણિના એક શિષ્ય વડેશ્વર (વટેશ્વર) ક્ષમાશ્રમણ હતા જેમણે આગાસવપ્પ (આકાશવપ્ર) નગરમાં જૈન મંદિર બંધાવરાવ્યું. (કુવલયમાલા પ્રશસ્તિ).

વલભી‘સંઘ’-પરિષદ્-

દેવર્ધિગણી

૧૯૪. આ પછી જૈન ‘સૂત્રો’-આગમો સંબંધમાં નવી ઘટના થઈ. પ્રકૃતિની અકૃપાથી પાછી બારદુકાળીએ વીરાત્ ૧૦ મા સૈકામાં દેશ પર પોતાનો પંજો ચલાવ્યો, તે વખતે તો ઘણા બહુશ્રુત વિદ્વાનોનું અવસાન થવા સાથે જે જીર્ણશીર્ણ શ્રુત રહેલું હતું, તે બહુજ છિત્રભિત્ર થઈ ગયું હતું. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમાગે બાર દુકાળીને લીધે ઘણા સાધુઓનાં નાશ થતાં અને અનેક બહુશ્રુતોનો વિચ્છેદ થતાં, શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઈ ભાવી પ્રજ્ઞના ઉપકાર માટે વીરાત્ ૯૮૦માં (વિ.સં.૫૧૦માં) શ્રી સંઘના આગ્રહથી તે કાળે બચેલા સાધુઓને ઉપર્યુક્ત વલભીપુરમાં બોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ રહેલ ઓછાવત્તા, ત્રુટિત અને અત્રુટિત આગમના પાઠો-આલાપોને અનુક્રમે પોતાની બુદ્ધિથી સાંકળી પુસ્તકાકૃત કર્યાં. આવી રીતે મૂળમાં સિદ્ધાન્તો ‘ગાગધરો’ ના ગૂંથેલાં, તેનું દેવર્ધિગણિએ પુનઃ સંકલન કર્યું. આ વલભીપુર પરિષદ્ માં થયેલ સંકલનને ‘વલભીપુર વાચના’ કહેવામાં આવે છે. આ સૂત્ર ગ્રંથોનું છેલ્લું સંસ્કરણ છે.

-દુર્ભિક્ષ થતાં સ્કન્દિલાચાર્ય અને દેવર્ધિગણિના વારામાં ગણનાના (હંમેશ ભણી જવાના) અભાવથી સાધુ સાધ્વીને શ્રુત વિસ્મૃત થયું. પછી સુકાળ થતાં સંઘનું મળવું વલભીમાં અને મથુરામાં સૂત્રાર્થની ઘટના કરવા માટે થયું, વલભીમાં મળેલા સંઘમાં અગ્રણી દેવર્ધિગણિ હતા, મથુરામાં મળેલા સંઘના સ્કન્દિલાચાર્ય અગ્રણી હતા. ત્યાર પછી અહીંતહીં તેમાં વાચનાભેદ-પાઠભેદ થયો. બંનેનો ભેદ વિસ્મૃતનું સ્મરણ કરતાં નિયમે થાય. ત્યાર પછી અર્વાચીન પાપભીરૂ ગીતાર્થોએ આગળથી નિર્ણય બાંધ્યા વગર બંને મતને સરખી રીતે કક્ષામાં મૂક્યા.

૧૯૭. દેવર્ધિગણિના સમયમાં સિદ્ધસેનગણિ થયા મનાય છે. કે જેમણે શ્રી ઉમાસ્વાતિના તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર પર તત્ત્વાર્થ ટીકા નામની ટીકા રચી. તેમાં ‘પ્રમાણ’ અને ‘નય’ એ જૈન તર્કશાસ્ત્રના મુખ્ય લાક્ષણિક અંગ છે તે પર વિશેષ ચર્ચા કરી છે; તેઓ દિત્રગણિના શિષ્ય સિંહગિરિના શિષ્ય ભાસ્વામિના શિષ્ય હતા એમ તેની પ્રશસ્તિમાં પોતે જણાવે છે. તેઓ આગમપ્રધાન વિદ્વાન હતા.

આ સિદ્ધસેનગણિએ જ તે વૃત્તિ ઉપરાંત આચારાંગવિવરણ કે જે અનુપલબ્ધ છે તે રચ્યું હતું. તેઓ સૈદ્ધાન્તિક હોઈ આગમવિદ્વદ્ની ગમે તેટલી તર્કસિદ્ધ બાબત હોય તો તેનું આવેશપૂર્વક ખંડન કરી સિદ્ધાંતપક્ષનું સમર્થન કરતા તેથી તેમના કોઈ શિષ્ય કે ભક્ત અનુગામીએ તેમનું તે 'ગંધહસ્તી' વિશેષણ આપ્યું હોય એમ લાગે છે. તેમનો સમય સાતમા અને નવમા સૈકાની વચ્ચે હોવાનું સ્પષ્ટ છે.

૧૯૮. જૈન પરંપરાના કથન પ્રમાણે વિ.સં. ૫૩૦ (યા ૫૮૫)માં^{૧૩૪} થયેલા હરિભદ્ર સૂરિએ ૧૪૪૪ પ્રકરણો રચ્યાં તે પૈકી કેટલાકમાં, સર્વ દર્શનોનો નિષ્પક્ષપાતપૂર્વક સમન્વય કરી સર્વનું ન્યાયદષ્ટિથી તોલન કર્યું છે, કેટલાકમાં જૈનયોગની શૃંગલાબદ્ધ વ્યવસ્થા કરી છે, કેટલાક ગ્રંથો ટીકા-વૃત્તિરૂપે છે. પ્રાકૃતમાં પ્રસિદ્ધ સમરાદિત્ય કથા રચી છે.

૧૩૪ અર્થાત્ (૧) હરિભદ્રસૂરિ વિક્રમ ભૂપથી ૫૩૦માં અસ્ત થયા. (૨) હરિ(ભદ્ર)સૂરિ(વીરાત્)૧૦૫૫માં (=૫૮૫ વિ.સં.માં) હતા ને બપ્પભદ્ધિ સૂરિ વીરાત્ ૧૩૦૦માં હતા.

પંચસ્રણ વાળી ગાથા સમયસુંદરે સં. ૧૬૩૦માં રચેલી ગાથાસહસ્રીમાં પણ ટાંકી છે, તે ગાથામાં પળતીએ ને બદલે પળસીએ (એટલે ૫૮૫) જોઈએ એમ વેબરે સુધારેલ છે, વીરાત્ ૧૦૫૫ એ રીતે મળી રહે, પણ વિચારામૃત સંગ્રહમાં આ. હરિભદ્રનો કાળ વીરાત્ ૧૦૫૦ (પંચાશતા) લખેલ છે પણ તે પંચ પંચાશતા ને બદલે ભૂલ હોય. (ડા. યાકોબી)

૧૯૯. વલભી સંઘ આગમના સંકલનાર્થે મળ્યો તે વખતે વલભીપુરમાં શીલાદિત્ય રાજા હતો ને વલભીપુરમાં શીલાદિત્ય નામના રાજાઓ થતા ગયા. ત્યાં એટલે સૌરાષ્ટ્રમાં શત્રુંજય તીર્થનું માહાત્મ્ય વિક્રમરાજાના સમયથીજ થતું ચાલ્યું અને સૌરાષ્ટ્રમાં જ જૈનોના પવિત્ર ગ્રંથો પુસ્તકારૂઢ થયા, -એ તેમજ નેમિનાથ તીર્થકરનું ચરિત્ર ગિરિનાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે-એ સર્વ વાત સ્પષ્ટ બતાવે છે કે જૈનોએ સૌરાષ્ટ્રમાં ઘણા પ્રાચીન સમયથી પગપેસારો કરી સૌરાષ્ટ્રને પોતાની ભૂમિ બનાવી હતી. ભૃગુચ્છમાં આર્ય ખપુટાચાર્ય આદિ વિક્રમરાજાના સમય લગભગ થયા એ પણ બતાવે છે કે ગુજરાતમાં જૈનોનું આગમન ઘણા પ્રાચીનકાળથી હતું.

૨૦૦. વલભીપુરનો સીથીઅન આદિ પરદેશી જાતોનાં તથા અન્ય આક્રમણોથી ત્રણ વખત ભંગ થયો એમ જૈન પ્રબંધકાર કહે છે. 'ભંગ' નો અર્થ 'સર્વથા નાશ' નથી થતો. પહેલો ભંગ વિ. સં. ૩૭૫માં થયો.

૨૦૧. વિ.સં. ૫૧૦ (૫૨૩) માં ^{૧૩૯} હાલના ગુજરાતમાં આનંદપુર-વૃદ્ધનગર હતું (હાલનું વડનગર) એક મોટું શહેર હતું. ત્યાં ધ્રુવસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં ધનેશ્વરસૂરિ નામના જૈનાચાર્યે તે રાજાના પુત્રના મરણથી થયેલ શોક શમાવવા જૈનાગમ નામે કલ્પસૂત્રની વાચના કરી હતી, અને તે વાચના હજુ સુધી જૈન સંઘ સમક્ષ તેમના પર્યુષણ નામના તહેવારમાં થયાં કરે છે.

૨૦૨. વળી એમ કહેવાય છે કે બીજા કાલિકસૂરિ થયા તેમણે જે અત્યાર સુધી પર્યુષણનું 'સાંવત્સરી' પર્વ ભાદ્રપદ શુદ્ધિ પાંચમ ને રોજ થતું હતું અને ચોમાસી પૂર્ણિમાએ થતી હતી તેને બદલે ચોથની સંવત્સરી અને ચતુર્દશીની ચોમાસી કરાવી ને તે વીરાત્ ૯૯૩ માં ચતુર્વિધ સંઘે આચર્યું.

૧૩૯. કલ્પસૂત્રમાં જણાવેલું છે કે:- સર્વ દુઃખ જેણે પ્રક્ષીણ કર્યા છે એવા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના નવ શત વર્ષો અતિક્રમ્યા પછી દશમાં શતકમાં એસીમો સંવત્સર કાલ જાય છે-વાચનાંતરમાં પુનઃ ત્રણમો સંવત્સર ચાલે છે. આ બે જુદી જુદી વાચના-પાઠ છે તેથી કોઈ અનુમાન કરે છે કે કલ્પસૂત્ર-દેવર્ષિ ક્ષમાશ્રમણથી લખાયાનું વર્ષ વીરાત્ ૯૮૦(વિ.સં.૫૧૦) છે, રાજસભામાં વાંચવાનું શરૂ થયાનું વર્ષ વીરાત્ ૯૯૩ (વિ.સં. ૫૨૩) છે. ડૉ. યાકોબીની કલ્પસૂત્ર આવૃત્તિ પૃ. ૬૭.

ફૂટનોટ - ૨૫૮ - અનિશ્રાએ વિધિપૂર્વક થયેલ શ્રી જૈન ચૈત્યાલયમાં એવી આજ્ઞા છે કે તેમાં ઉત્સૂત્ર જનકમ નથી, રાત્રે સ્નાત્ર-સ્નાન નથી. સાધુઓ માટે મમતાપૂર્વક રહેવાનો આશ્રય નથી, રાત્રે સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ નથી, જાતિજ્ઞાતિનો કદાગ્રહ નથી. (ગમે તેને આવવાની છૂટ છે), ત્યાં શ્રાદ્ધોને તાંબૂલ ખાવાનું નથી.

इह न खलु निषेधः कस्यचिद् वंदनादौ, श्रुतविधि बहुमानी त्वत्र सर्वोधिकारी ।
त्रिचतुरजनदृष्ट्या चात्र चैत्यार्थवृद्धि-व्ययविनिमयरक्षा चैत्यकृत्यादि कार्यम् ॥

-અહીં કોઈને પણ દર્શન પૂજન કરવા માટે ના પાડવામાં આવનાર નથી. વળી સૂત્રવિધિને માન આપનાર હરકોઈ માણસને અહીં અધિકારી તરીકે ગણવામાં આવશે. તેમજ આ દેરાસરના દ્રવ્ય એ ત્રણ ચાર જણાની નજર નીચે વ્યાજે ધીરી વધારવા

ખરચવા, લેવડદેવડ-વિનિમય કરવા સંભાળી રાખવા તથા દેરાસરનાં કામકાજ કરવા ફરમાવવામાં આવે છે.

વિક્રમના સોળમા શતકમાં સંપ્રદાયની છિન્નભિન્નતા

૭૩૬. સં. ૧૫૦૮ માં (વીરાત્ ૧૯૪૫ પછી) અમદાવાદમાં લોંકાશાહ નામના લહીઆને સાધુ પ્રત્યે અણરાગ થતાં અને સં. ૧૫૩૦ માં લખમસી નામના શિષ્ય મળતાં-બંનેએ ચાલુ પરંપરામાં કેટલોક વિરોધ દાખવ્યો. જિનપૂજ-જિનપ્રતિમાનો નિષેધ કર્યો. 'સાથે જૈનોની આવશ્યક ક્રિયાઓ (પૌષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન) કરવામાં તથા દાન દેવામાં માન્યતા ન રાખી. દયા એ ધર્મ છે અને હિંસામાં અધર્મ છે એવો પોકાર કરી જે જે ક્રિયા કરવામાં કોઈપણ અંશે હિંસા થાય તે, અસ્વીકાર્ય છે અને ઉપરની બાબતો કરવામાં હિંસા થાય એ જાતની પ્રજ્ઞપણા કરી, જણાવ્યું કે મૂલ સૂત્ર માનવાં પણ તેમાં પ્રતિમાપૂજ કહી નથી. એવા સમયમાં પીરોજખાન નામનો પાતશાહનો માનીતો દેહરાં ને પોશાળો તોડી જિનમતને પીડતો અને તે સંયોગ મેળવી લોંકાશાહે પોતાના મતની પ્રજ્ઞપણા કરી. અનેક લોક તેના વિચારમાં ભળ્યા' આવી વાત તે સમયના રચાયેલાં ગ્રંથોમાં છે. ૪૭૪ લોંકાશાહે દીક્ષા લીધી નહિ, પણ તેમના ઉપદેશથી બીજાઓ દીક્ષા લઈને 'ઋષિ' કહેવાયા.

૪૭૪. તપગચ્છના મુનિ લાવણ્યસમય કવિએ સિદ્ધાંત ચોપઈ સં. ૧૫૪૩માં (તે સમયમાં જ) રચી તેમાં આ લોંકાશાહની માન્યતાઓ આપી તેની સામે ઉત્તર રૂપે ચર્ચા કરી છે. તેમાં નીચે પ્રમાણેનું છે :-

સુણિ ભવિયણ જિણ વીરજિણ, પામીઉ શિવપુર ઠાઉ. ૨

સઈ ઉગણીસ વરિસ થયાં, પણયાલીસ પ્રસિદ્ધ, ત્યાર પછી લુંકુ હુઉ, અસમંજસ તિણઈ કિદ્ધ. ૩

લુંકઈ વાત પ્રકાસી ઈસી, તેહનું સીસ હુઉ લખમસી, તીણઈ બોલ ઊથાખ્યા ઘણા, તે સઘલા જિનશાસન તણા ૧૧

× × , મહિયલિ વડું ન માને દાનં.

પોસહ પડિકમણું પચ્ચખાણ નવિ માને એ ઈસ્થા × ×. ૧૩

જિનપૂજા કરવા મતિ ટલી, અષ્ટાપદ બહુ તીરથ વલી, નવિ માને પ્રતિમા પ્રાસાદ. × × ૧૪

અને ખરતર ગચ્છના કમલસંયમ ઉપાધ્યાય કે જેમણે સં. ૧૫૪૪ અને સં. ૧૫૪૯ માં ગ્રંથરચના કરી એટલે જેઓ તે સમયમાં થયા તેમણે ગૂજરાતી ગદ્યમાં આ લોકશાહની પ્રફુલ્લાના પ્રત્યુત્તર રૂપે સિદ્ધાંત સારોદ્ધાર સમ્યક્ત્વોદ્ધાસ ટિપ્પણક રચ્યું તેમાં પ્રથમ ૧૩ કડીની ચોપઈ આપી છે. તેમાંથી પ્રસ્તુત વાત જેટલું ઉતારવામાં આવે છે:

સંવત્ પનર અઠોતરઉ જાણિ, લુકુ લેહઉ મૂલિ નિખાણિ.

× × ×

તેહને શિષ્ય મિલિઉ લખમસી, × × ટાલઈ જિન પ્રતિમાનઈ માન, દયા દયા કરિ ટાલઈ દાન. ૩

ટાલઈ વિનય વિવેક વિચાર, ટાલઈ સામાયિક ઉચ્ચાર, પડિકમણાનઈ ટાલઈ નામ, ભામઈ પડિયા ઘણા તિણિ ગામ. ૪

સંવત્ પનરનુ ત્રીસઈ કાલિ, પ્રગટયા વેષધાર સમકાલિ, દયા દયા પોકારઈ ધર્મ, પ્રતિમા નિંદી × × ૫

એહવઈ હૂઉ પીરોજજિખાન, તેહનઈ પાતસાહ દિઈ માન, પાડઈ દેહરા નઈ પોસાલ. જિનમત પીડઈ દુખમાકાલ. ૬

લુકાનઈ તે મિલિઉ સંયોગ, × × ડગમગિ પડિઉ સઘલઉ લોક; પોસાલઈ આવઈ પણિ ફોક. ૭

આ ચોપઈ પછી ગદ્યમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે ‘સંવત્ ૧૫૦૮ વર્ષે અહમ્મદાવાદ નગરે । લુકુ લેહુ ભંડાર લિખતુ । × તેહનઈ લખમસી શિષ્ય મિલિઉ । × તે લખમસીના પ્રતિબોધ થકી સંવત્ ૧૫૩૦ વર્ષે ભિક્ષાચર વ્રતના ઉચ્ચાર પાખઈ । ન મહાત્મા માહિ ન મહાસતી માહિ ન શ્રાવકમાહિ ન શ્રાવિકામાહિ એતલા કારણ ભણી સંઘબાહ્ય કહિવરાઈ । હવઈ જિનપ્રતિમા ઉથાપવાનઈ કાજિ તેણે લુકે એહવઈ બોલ લીધઉ । જે મૂલસૂત્ર વ્યતિરેક બીજા શાસ્ત્ર ન માનઉ । તે કહઈ મૂલસૂત્ર માહિ પ્રતિમા પૂજા નથી કહિયા । × તુ લુકઉ લેહઉ સંવત્ ૧૫૦૮ હુઉ । અનઈ જિનપ્રતિમા લખમસીઈ । સંવત્ ૧૫૩૦ ઉથાપી । વગેરે.

આ બંને ચર્ચાગ્રંથો છે તે પરથી એમ લાગે છે કે લોકશાહના મંતવ્યોએ ઘણો ખળભાળાટ ઉત્પન્ન કર્યો હતો અને ત્યારે તે સંબંધીના વાદો - ઉત્તર પ્રત્યુત્તર થતા હતા.

૪૭૫. સં. ૧૬૦૨ પછી રચેલી સુધર્મ ગચ્છ પરીક્ષામાં પાર્શ્વચંદ્ર બ્રહ્મમુનિ પ્રાયઃ આ લોકાશાહના મત સંબંધી જણાવે છે કે:-

સંવત પંદર પંચાશીએ, ક્રિયા તણી મતિ આણી હિયે, થયા ઋષીસર કિરિયાવંત, વૈરાગી દેખીતા સંત.

ગુરુ લોપી....સહુ કહે, તો કાં છાંડી અલગા રહે, સહુનું માથા શિફું પોષાલ, તે છાંડી કાં પડયા જંજલ.

૪૭૫. વલી પ્રતિષ્ઠા પ્રતિમા જાણ, નવિ માને આદેશ પ્રમાણ.

૭૩૭. સં. ૧૫૩૭માં સીરોહી પાસેના અરઘટ્ટ પાટકના વાસી પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના ભાણાથી પ્રતિમાનિષેધનો વાદ વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યો. (તે માટે ધર્મસાગરની પ્રવચન પરીક્ષાનો ૭મો વિશ્રામ જુઓ) તે વાદને માનનારાને મૂર્તિપૂજકો તિરસ્કારપૂર્વક 'લુંપક-વેષધર-ઉત્થાપક' કહે છે. તે પોતાને ટૂંઢિયા કહેતા. તેમાં સં. ૧૫૬૮માં રૂપજી ઋષિ થયા. સં. ૧૫૭૦માં તેમાંથી નીકળી બીજા નામના ગૃહસ્થે બીજા મતની ઉત્પત્તિ કરી (કે જેને વિજયગચ્છ પણ ક્વચિત્ કહેવામાં આવે છે). સં. ૧૫૭૮માં લોકામાં જીવાજી ઋષિ અને ૧૫૮૭માં વરસિંધજી થયા. સં. ૧૫૮૫માં તેઓ ક્રિયાવંત બની ઉગ્ર-કડક આચાર પાળવા લાગ્યા હતા. ૪૭૫તેથી, લોકો પર વિશેષ છાપ પાડી શક્યા. તેઓ ધીમે ધીમે 'લોકા' 'ટૂંઢિયા'માંથી હવે 'સ્થાનકવાસી' એ નામથી પોતાને ઓળખાવે છે.

૧૧૭. ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૬ છેદસૂત્ર, ૪ મૂલસૂત્ર, બે સૂત્ર નામે નંદી તથા અનુયોગદ્વાર, અને દશ પયત્રા (પ્રકીર્ણક) એટલે કુલ મળી ૪૫ આગમ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકોદક માને છે.

૬૮. શ્વેતાંબર અમૂર્તિપૂજકો-સ્થાનકવાસી જૈનો તે પૈકીના ૩૨ અને તે વળી કેટલાક પાઠો રહિત તેમજ કેટલેક સ્થળે અર્થભેદથી માને છે તે આ છે: ૧૧ અંગ અને ૧૨ ઉપાંગ મળી ૨૩, ૨૪મું નિશીથ, ૨૫ બૃહત્કલ્પ, ૨૬ વ્યવહાર, ૨૭ દશાશ્રુતસૂત્ર, (એ ૨૪-૨૭ મળી ૪ છેદસૂત્ર), ૨૮ અનુયોગદ્વાર, ૨૯ નંદિસૂત્ર, ૩૦ દશવૈકાલિક, ૩૧ ઉત્તરાધ્યયન (એ ૨૮-૩૧ મળી ૪ મૂલસૂત્ર), ૩૨ આવશ્યક.

દિગંબરો તો આ શ્વેતાંબરોએ માનેલાં આગમ સૂત્રોને માનતા જ નથી.

(मथुरा के प्राचीन इतिहास में भी मूर्तिपूजा की प्राचीनता सिद्ध होती है. इस के लिए यह लेख यहाँ दिया जाता है. संपादक)

(मथुरा में प्राचीन जैन इतिहास)

(लेखक - स्व. प. पू. आचार्य श्री विजय भुवनभानुसूरीश्वरजी म.सा. के शिष्य पंन्यास मुनिश्री भुवनसुंदरविजयजी गणी म.)

वि. संवत् ५३० में आचार्य श्री विमलसूरिजी म. ने पउमचरियम् नाम के प्राकृत महाकाव्य का निर्माण किया है, इस ग्रंथ के अनुसार मथुरा में जैनधर्म का प्रसार-प्रचार अवद्य से पधारे हुए सात जैन मुनियों के कारण सविशेष हुआ था. जिन के नाम हैं- सूरिमंत्र, श्रीमंत्र, श्रीतिलक, सर्वसुंदर, जयमंत्र, अनिललित और जयमित्र ।

मथुरा से प्राप्त तीर्थकर की मूर्तियों की चौंकीयों पर उट्टंकित शिलालेखों ई. सन. पूर्व १५० वर्ष के प्राप्त होते हैं, इससे यह भलिभांति विदित होता है कि मथुरा में जैनधर्म का प्रभाव आज से २२०० वर्ष पूर्व में भी व्याप्त था. यद्यपि उस वक्त बौद्ध व शैव धर्म का प्रभाव भी मथुरा में था. श्री विपाकसूत्र के अनुसार मथुरा में यक्ष सुदर्शन का भी विख्यात स्थान था, यानी उस वक्त जैन श्रमणों को यक्ष पूजकों का सामना करना पडता था.

आ. श्री विमलसूरिजी म. के अनुसार मथुरा के प्रायः सभी जैनियों के घरों में तीर्थकरों की प्रतिमाएँ स्थापित थी. मथुरा में २२०० वर्ष पूर्व मुनिसुव्रतस्वामी का मंदिर (चैत्यालय) था.

अंग्रेज विद्वान वुल्हर के अनुसार मथुरा से प्राप्त सबसे प्राचीन शिलालेख ई.सन.पू. दूसरी शताब्दी का है, जिसमें लिखा है कि- "श्रावक उत्तरदासक-जो वचिका पुत्र है, उसने श्रमण महारक्षित के सदुपदेश से जिन मंदिर का प्रासाद तोरण निर्माण किया है." आर्य महारक्षित नाम के जैन श्रमण ई.सन.पू. दूसवी शताब्दी के मथुरा में जैन धर्म के सफल प्रचारक थे !

वुल्हर के अनुसार मथुरा में दूसरा एक प्राचीन शिलालेख से यह ज्ञात होता है कि ई.सन.पूर्व १५० वर्ष में कौशिक गोत्रीय गोत्रीपुत्र और उसकी

पत्नी सुमित्रा ने भगवान श्री महावीर स्वामी के आयाग पट्टों का निर्माण करवाया था. यह लेख प्राकृत भाषा में हैं.

अंग्रेज विद्वान कनिंथम ने बताया कि- मथुरा में आज तक करीब १०० जितने प्राचीन शिलालेख व १५०० जितनी पाषाण की जिन मूर्तियां बरामद हुई है, जिनका रचना काल ई.स.पू. तीसरी शताब्दी से लेकर ११वीं शताब्दी तक का है, यानी सभी रचनाएँ करीब १४०० वर्ष में बनायी गयी है । मथुरा से प्राप्त इन प्राचीन रचनाओं में भव्य जिन मंदिरों के तोरणों, जिन मूर्तियां, वेदिका, स्तम्भों, कमल में सर्जित जिन मूर्ति, उत्किर्ण आयाग पट्टों, सर्वतोभद्र प्रतिमाओं इत्यादि मुख्य है.

नोंधपात्र बाबत यह है कि- कुछ शिलालेखों से यह ज्ञात होता है कि - जिन मंदिर व मूर्ति निर्माण के धन का व्यय अन्य उदार दिल श्रावकों के साथ जैन श्रमणों के सदुपदेश से प्रभावित होकर गणिकाओं ने भी इनके निर्माण में अपना धन देकर सहयोग दिया था. एवं अपना अनैतिक जीवन व्यवहार छोड़कर स्वयं को बारह व्रतों में जोडा था और जिन पूजा में अपना विश्वास प्रगट किया था. इतिहासविद् भगवानलाल इन्द्रजी के अनुसार जैन धर्म में समर्पित इन गणिकाओं के नाम - नंदा, वासा, दंडा, लोगशोभिका इत्यादि है.

ई.सन. ८२ अर्थात् शक संवत् ४ के एक शिलालेख में सम्राट कनिष्क व साथ में जैन श्रमण पुष्यमित्र का उल्लेख है. इस शिलालेख में गण, कुल व शाखाओं की भी चर्चा है. अर्थात् गण-कुल-शाखा की जैन धर्म में उल्लेख परंपरा सम्राट चंद्रगुप्त मौर्य के समकालीन १४ पूर्वधर आचार्य श्री भद्रबाहुस्वामी से (ई.सन्.पू. तीसरी शताब्दी से) प्रारम्भ हुई है, क्योंकि भगवान महावीर देव के बाद १७० वर्ष बाद श्री भद्रबाहुस्वामी म. का स्वर्गवास हुआ था.

राजा कनिष्क, उसका उत्तराधिकारी वसिष्क, उसका पुत्र हुविष्क के काल के शिलालेखों से अनेक गण, कुल और शाखाओं के उल्लेख के साथ

श्री कल्पसूत्र व नंदीसूत्र कथित स्थवीरावली (थेरावली) के नामों मिले जूले मिलते हैं. अर्थात् इन शिलालेखों के नामों से ये दोनों नंदीसूत्र व कल्पसूत्र शास्त्र की पट्टावली - स्थवीरावली भी प्रामाणित होती है. यानी शास्त्र और इतिहास दोनों परस्पर सत्य सिद्ध होते हैं.

अंग्रेज विद्वान बुल्हर के अनुसार कंकाली टीले से प्राप्त स्तूपों में 'वोडवास्तूप' अति महत्त्व का है. पूरे भारत वर्ष का यह सबसे प्राचीन स्तूप है. इस स्तूप के शिलालेख में नंद्यावर्त उत्कीर्ण किया गया है, जो कि १८ वें तीर्थंकर अरनाथ भगवान से संबंधित है, जिसका जीर्णोद्धार कोलियगण और वैरीशाखा के श्रमण आर्य वृद्धहस्ति के उपदेश से जैन श्राविका दीना ने करवाया था. यह २ हजार वर्ष पुराना है.

वोडवा स्तूप के विषय में "विविध जैन तीर्थ कल्प शास्त्र" में आचार्य श्री जिनप्रभसूरिजी म. ने लिखा है कि- मथुरा में सुपार्श्वनाथ भगवान का सुवर्णमय स्तूप भगवान श्री सुपार्श्वनाथ के शासन में उनकी उपासिका कुबेरा नामक दासी ने निर्माण करवाया था. जो जीर्ण जर्जरित होने पर पार्श्वनाथ भगवान के समय में दुबारा पुनरुद्धार किया गया था. यह वोडवा स्तूप देवनिर्मित स्तूप के नाम से सुप्रसिद्ध था.

देवदेवीयों के एक प्राचीन स्तोत्र में भी इसका उल्लेख - "मथुरायां सुपार्श्वश्री सुपार्श्वस्तूप सेविका" इस प्रकार किया गया है. आचार्य श्री बप्पभट्टिसूरिजी म. ने फिर से ई.सन्.८वीं. शताब्दी में इस स्तूप का पुनरुद्धार करवाया था. इस देव निर्मित स्तूप का उल्लेख श्री बृहत्कल्पभाष्य तथा व्यवहारकल्पभाष्य में महत्तर श्री संघदासगणि ने (८वीं सदी) किया है. महान जैनाचार्य श्री जिनभद्रगणि क्षमाश्रमण (६वीं. सदी) ने उस स्तूप में रहकर महानिशीथ सूत्र की एक जीर्ण-शीर्ण प्रत को फिरसे लिखकर विनिष्ट होने से बचाया था. वीर निर्वाण संवत् ८२७ (ई.स.की चौथी सदी) में महान जैनाचार्य स्कंदिल की अध्यक्षता में जैन श्रमणों की वाचना हुई थी मथुरा

મેં યહ ઇતિહાસિક ઘટના ઘટી થી જિસે માથુરીવાચના કે નામ સે પહિચાના જાતા હૈ. ઇસ પ્રકાર મથુરા નગરી જૈન ધર્મ કે પ્રાચીન ઇતિહાસ કો ગૌરવન્વિત કર રહી હૈ.

ઇન સમી ઇતિહાસિક મૂર્તિ એવં અભિલેખોં સે જૈનધર્મ મેં જિન મંદિર, જિનમૂર્તિ વ મૂર્તિપૂજા ચૈત્યવાસીયોં સે મી પૂર્વ મેં થી ઇસા તથ્ય સામને આતા હૈ. એવં મૂર્તિપૂજા કા વિરોધ કરને વાલે “જૈન ધર્મ મેં મૂર્તિપૂજા ચૈત્યવાસીયોં સે પ્રારંભ હુઈ હૈ” ઇસા કહનેવાલોં કો સત્ય સમઝને કા બલ મિલેગા. ક્યોંકિ જૈન તીર્થકરોં કી મૂર્તિયોં કી ચોંકિયોં પર ઉદ્દંકિત શિલાલેખોં કોલિય, વારણ, ઉદ્દેહિકિય આદિ ગણોં કે, તથા પેતિવાત્રિકા, પુષ્યમિત્ર, કનિષિયાસિક, અય્યાભિષ્ટ ઓર ગવેધુય કુલોં કે એવં બહ્વાદાસિક, વેછાલીય, થાનીય, અનેપવાહાલ શાખાઓં કે નામ મિલતે હૈં, જિસકી પુષ્ટિ શ્રી નંદીસૂત્ર વ કલ્પસૂત્ર કી પઢાવલીયાં કરતી હૈ. હાથ કંગન કો આઢને કી જરુરત નહીં હોતી. આશા હૈ સત્યાન્વેષી મુમુક્ષુ મૂર્તિપૂજા કે સત્ય કા સ્વીકાર કરેગા.

સંદર્ભ ગ્રંથોં કી સૂચી - ૧. હીસ્ટ્રી ઓફ જૈન મોનેચીઝમ્ - ઇસ.વી.દેવ
૨. જૈન સ્તૂપ ઇન્ડ અધર ઇન્ટીક્વિટીઝ ઓફ મથુરા - વિન્સેન્ટ ઇ. સ્મિથ
૩. ઇ લેજન્ડ ઓફ જૈન સ્તૂપ ઓફ મથુરા - જે. વુલ્હર
૪. મોન્યુમેન્ટલ ઇન્ટીક્વિટીઝ ઇન્ડ ઇન્સ્ક્રીપ્શન્સ ઇન ડ નોર્થ વેસ્ટ પ્રોવીન્સ ઇંધ - ઇ.ફ્યુરર.
(સંપૂર્ણ) (ઈતિ પં. શ્રી ભુવનસુંદરવિજયજી ગણી)

મહાગ ઉપકાર અને પ્રભાવ શ્રી મહાવીર પ્રભુનો

આધાર : જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ - ભાગ-૧

વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ વૈશાખ સુદ ૧૧ ના મહસેન વનમાં ૧૧ ગણધરો બનાવ્યા; અને ત્યાં જ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા - એ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી અને ત્યારથી ૩૦ વર્ષ સુધી વિહાર કરી જગત ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો.

તે દરમિયાન સિન્ધુસૌવીરનો રાજ ઉદાયી, બનારસનો રાજ અલખ, કંપિલપુરનો રાજ સંયતિ, દશાર્ણપતિ દશાર્ણભદ્ર, સુગ્રીવ નગરનો રાજ બલભદ્ર, કુરુરાજ ઋષિશિવ, મહારાજ વીરાંગ, મહારાજ વીરજસ વગેરે રાજઓ, વિશાલાની રાજકન્યાઓ, અંગદેશની રાજકન્યા ચંદનબાળા, મહારાજ શ્રેણિકની ૨૩ રાણીઓ, યુગબાહુની રાણી, મહારાજ શતાનીકની પટ્ટરાણી, રાજકુમારી જયન્તી, રાજગૃહીના રાજકુમારો મેઘકુમાર વગેરે, સુદર્શનનગરનો રાજકુમાર, પોલાસપુરનો રાજકુમાર અર્ધમત્તો, આર્દ્ર દેશનો રાજકુમાર આર્દ્રક તથા સુબાહુ વગેરે ૧૦ રાજકુમારોએ જૈન દીક્ષા સ્વીકારી, તેઓ ભગવાન મહાવીરના શ્રમણસંઘમાં દાખલ થયાં હતાં.

મગધરાજ શ્રેણિક, મગધપતિ કોણિક, મગધેશ ઉદાયી, વિશાલાપતિ મહારાજ ચેટક, ગણરાજ શંખ, અવન્તીરાજ ચંડપ્રદ્યોત, અંગપતિ દધિવાહન, સુદર્શનનગરનો રાજ યુગબાહુ, પોલાસપુરનો રાજ વિજયસેન, કુંડગ્રામપતિ ગણરાજ નંદિવર્ધન, વત્સરાજ શતાનીક, આમલકપ્પાનો શાસક સેત, કૈકય (શ્વેતાંબિકા)નો રાજ પ્રદેશી, પાવાપુરી-શાસક ગણરાજ હસ્તિપાલ, કુરુરાજ અદિતશત્રુ, ઋષભપુરપતિ ધનબાહુ, વીરપુરનો રાજ કૃષ્ણમિત્ર, વિજયપુરપતિ વાસવદત્ત, સૌગન્ધિકાપતિ અક્ષતિહત, કનકપુરપતિ પ્રિયચંદ્ર, મહાપુરનરેશ બલ, સુઘોષનગરપતિ અર્જુન, ચમ્પેશ દત્ત અને કોશલરાજ મિત્રનંદિ વગેરે વગેરે સપરિવાર ભગવાન મહાવીરના અનન્ય ઉપાસકો હતા.

ઉપકેશગચ્છ પટ્ટાવલી : (પાર્શ્વનાથ સંતાનીય)

શ્રીકેશી ગણધર ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની આજ્ઞામાં આવી ગયા. તેમણે ઉપકેશગચ્છની સ્થાપના કરી હતી, તેમની આ પટ્ટાવલી-શિષ્યપરંપરા નીચે પ્રમાણે છે.

૧. શ્રીશુભદત્ત ગણધર - ત્રેવીશમાં તીર્થંકર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનના ૧૦ ગણધરોમાંના મુખ્ય ગણધર, જેઓ પોતાની પાટે આ. હરિદત્તને સ્થાપીને મોકલે પધાર્યા.

૨. આ. હરિદત્તસૂરિ

૩. આ. સમુદ્રસૂરિ

વૈશાલીના ગણનાયક મહારાજ એટક તથા રાજ સિદ્ધાર્થ ઈત્યાદિ અનેક મહારાજ જૈન હતા. શુદ્રોદન રાજના પુત્ર શાક્યસિંહ પ્રથમે આ જ નિર્ગન્થ સમૂહના પિહિતાશ્રવ મુનિ પાસે જૈન દીક્ષા લીધી હતી અને પછી તપસ્યાથી કંટાળી પોતાનો નવો બૌદ્ધમત ચલાવ્યો હતો.

૪. આ. શ્રીકેશી ગાગધર - ઉજ્જૈનના રાજ જયસેન અને રાણી અનંગસુંદરીના પુત્ર કેશીકુમાર શ્રીવિદેશી મુનિનું વ્યાખ્યાન સાંભળી જૈનધર્મ પામ્યા અને તેમણે તેમના જ મુખેથી પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાંત સાંભળી જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાન પામી પોતાનાં માતા-પિતા અને બીજા ૫૦૦ મનુષ્યો સાથે જૈન દીક્ષાનો સ્વીકાર કરી જિનવાણીના પરિશીલનથી યોગ્યતા મેળવી ગણનાયકપદ પ્રાપ્ત કર્યું. આ આચાર્ય તાત્વિક વ્યાખ્યાતા, વાસ્તવિક પક્ષના અને સત્યગવેષક હતા. મતિ, શ્રુત અને અવધિ એમ ત્રણ જ્ઞાનવાળા હતા. શ્વેતાંબિકાનો રાજ પ્રદેશી મોટો નાસ્તિક હતો. તે ચિત્ર મંત્રીની પ્રેરણાથી આ આચાર્ય પાસે આવ્યો અને અનેક પ્રશ્નો કર્યા પછી આ આચાર્યના ઉત્તરથી નિ:શંક બની પરમ જૈનધર્મી રાજ બન્યો.

ગણધર શ્રીકેશીસ્વામી શ્રાવસ્તી નગરીના તંદુકવનમાં હતા ત્યારે ભગવાન મહાવીરસ્વામીના પ્રથમ ગણધર ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમસ્વામી ત્યાં આવ્યા અને ભગવાન પાર્શ્વનાથ તથા ભગવાન મહાવીરસ્વામીના શાસનમાં વિભિન્ન દેખાતા (૧) મહાવ્રત, (૨) વસ્ત્રવેષ, (૩) એકનો જય, (૪) સ્નેહપાશમુક્તિ, (૫) તુષણાલતાછેદ, (૬) કષાયાગ્નિશમન, (૭) મનોવેગદમન, (૮) સન્માર્ગ, (૯) દ્વીપ, (૧૦) દેહનો સાચો નાવિક, (૧૧) સર્વજ્ઞ પ્રકાશ, (૧૨) નિર્વાણસુખ વગેરે વિષયો પર જાહેર વાર્તાલાપ કર્યો. પરિણામે બંને તીર્થંકરોનો માર્ગ એક જ છે એમ નિર્ણય થતાં ગણધર શ્રીકેશીસ્વામી પાંચ મહાવ્રત સ્વીકારી ભગવાન મહાવીરસ્વામીના શાસનમાં દાખલ થયા અને તેઓનો શ્રમણસંઘ ‘પાર્શ્વપત્ય’ તરીકે જાહેર થયો.

આ શ્રમણ સંઘનાં નિર્ગન્થ, ચાતુર્યામી, પાર્શ્વનાથ સંતાનીય, દ્વિવંદનિક, કંવલાગચ્છ વગેરે ઘણાં નામાંતરો છે તથા માથુરગચ્છ, કોરંટાગચ્છ, કુકુદશાખા, ભિન્નમાલશાખા, ચંદ્રાવતીશાખા, મેડતાશાખા, ખટ્ટકૂપશાખા

(નંગી પોશાળ), બિકાનેરીશાખા, ખજવાનાશાખા, તપાકોરંટક શાખા, તપારત્નશાખા વગેરે અનેક તેના પેટા ભેદો છે.

ગણધર કેશીસ્વામી તે ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમકાલીન સમર્થ આચાર્ય હતા.

૫. આ. સ્વયંપ્રભસૂરિ

૬. આ. રત્નપ્રભસૂરિજીએ ૫૦૦ વિદ્યાધરો સાથે દીક્ષા લીધેલી.

એક શેઠે વિષ્ણુમંદિર બંધાવવાનું શરૂ કર્યું પણ દિવસે ચણે અને રાતે તૂટી પડે. તેણે આચાર્યમહારાજના કહેવાથી ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું મંદિર બંધાવવાનું શરૂ કર્યું, જે નિર્વિઘ્ને સંપૂર્ણ થયું. કુદરતનો ખેલ એવો બન્યો કે તેની ગાય લૂણદ્રહીની પહાડી પર હંમેશાં દૂધ ઝરી આવતી હતી, એ વાતની ગુરુમહારાજને ખબર પડી ત્યારે તેમના કથન પ્રમાણે તે જમીનમાંથી ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા મળી આવી અને તેની પ્રતિષ્ઠા માટે વીર સં.૭૦ મહા સુદ ૫ ને ગુરુવારના બ્રાહ્મ સમયે પ્રતિષ્ઠા લગ્ન નિરધાર્યું. કોરટાના શ્રીસંઘે પણ તે જ લગ્નમાં કોરટામાં ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો નિરધાર કર્યો. આથી આચાર્ય મહારાજે બંને સ્થાને એક જ લગ્નમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરી અને આ ચમત્કારિક ઘટનાથી જૈનધર્મની મોટી પ્રભાવના કરી. ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજે કોરટામાં જઈ મુનિ કનકપ્રભને આચાર્યપદવી આપી, તેનાથી કોરટા (કોરંટક) ગરબ ચાલ્યો. આ. રત્નપ્રભસૂરિએ વીર સં.૭૭ મહા સુદ પને દિવસે ઓસિયામાં ત્યાંના રાજાએ બનાવેલા મંદિરમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી અને તેની દેવકુલિકામાં સચ્ચિકાદેવીની પણ પ્રતિષ્ઠા કરી. પરદેશી હુમલાઓ વખતે ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા બીજે લઈ જવામાં આવી હતી એટલે તેને સ્થાને પાછળથી સચ્ચિકાને બેસાડવામાં આવી છે.

એકંદરે આચાર્ય મહારાજે ૧,૮૦,૦૦૦ જૈનો બનાવ્યા. અને તેઓ વીર સં.૮૪માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

૭. આ. ચક્ષુદેવસૂરિ સંભવતઃ તેમના ઉપદેશથી બંગાલમાં જૈનો થયા હતા જે આજે ‘સરાક’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૮. આ. કક્કસૂરિ.

૯. આ. દેવગુપ્તસૂરિ.

૧૦. આ. સિદ્ધસૂરિ.

૧૧. આ. રત્નપ્રભસૂરિ (બીજા) - આ આચાર્યે વીર સં.૨૨૦માં ઘણા ઓસવાલોને જૈનો બનાવ્યા, એવો વહીઓમાં ઉલ્લેખ મળે છે.

૧૨. આ. યક્ષદેવસૂરિ (બીજા)

૧૩. આ. કક્કસૂરિ (બીજા) - ઓસિયાના શેઠ લૂણદ્રહીની જમીનમાંથી જે દેવાધિષ્ઠિત પ્રતિમા લઈ આવ્યા હતા તે પ્રતિમાને બતાવેલ મુદ્દત પહેલાં જમીનમાંથી કાઢતાં છાતી ઉપર બે લીંબુ જેવી ગાંઠો રહી ગઈ હતી. વીર સં.૩૭૩માં ઓસિયાના યુવકોએ તે બંને ગાંઠોને ખોદાવવા માટે સલાટો પાસે ટાંકણું મરાવતાં તેમાંથી એકદમ લોહીની ધાર વહેવા લાગી. આ. કક્કસૂરિએ સંઘની વિનંતી થતાં મંડોવરથી અહીં પધારી મૂળ પ્રતિષ્ઠાનો ભંગ થયો જાણી આશાતના દૂર કરાવી.

ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી

ઓવીશમાં અંતિમ તીર્થંકર શ્રીમહાવીરસ્વામીની પાટે પાંચમા ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી બિરાજ્યા. ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીને ૧૧ ગણધરો હતા. તે પૈકીના ૯ ગણધરો તો ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની વિદ્યમાનતામાં જ નિર્વાણ પામ્યા હતા, અને બે ગણધરો વિદ્યમાન રહ્યા હતા. તે પૈકીના એક પ્રથમ ગણધર શ્રીઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમસ્વામીને તો ભગવાન મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પછી અલ્પ સમયમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એટલે ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછી સંઘનાયક થવા યોગ્ય શ્રીસુધર્માસ્વામી એક જ ગણધર વિદ્યમાન રહ્યા, એટલે સંઘવ્યવસ્થાનો બધો ભાર શ્રીસુધર્માસ્વામી ઉપર આવ્યો. તેમજ બીજા ગણધરોના શિષ્યો પણ શ્રીસુધર્માસ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા. આ કારણે આજનો સમસ્ત શ્રમણસમૂહ શ્રીસુધર્માસ્વામીનો અનુયાયી ગણાય છે.

તેઓ નિર્ગ્રંથગચ્છના આદિ સ્થાપક થયા. નિર્ગ્રંથગચ્છ આજના સમસ્ત શ્રમણ સંઘનો મૂળ ગચ્છ છે.

જિનાગમ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી જે જે ઉપદેશ આપતા હતા તેને તેના ૧૧ ગણધર શિષ્યોએ અર્ધમાગધી ભાષામાં આગમરૂપે તૈયાર કરેલ છે.

ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામીએ રચેલા દ્વાદશાંગીમાંના ૧૨ અંગો :-

૧. આચારાંગ	૨. સૂત્રકૃતાંગ	૩. સ્થાનાંગસૂત્ર
૪. સમવાયાંગસૂત્ર	૫. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ	૬. જ્ઞાતાધર્મકથા
૭. ઉપાસકદશા	૮. અંતકૃતદશા	૯. અનુત્તરૌપપાતિકદશા
૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૧. વિપાકસૂત્ર	૧૨. દષ્ટિવાદ

ગણધર સુધર્માસ્વામીએ દ્વાદશાંગીમાં આ અંગોની રચના કરી હતી, આજે તે જ અંગો વિદ્યમાન છે. દુષ્કાળની અસરથી તેમાંનો કોઈ કોઈ ભાગ વિચ્છેદ પામી ગયો છે, છતાંય જે શેષ છે તેના આધારે જ વર્તમાન જૈનશાસન પ્રવર્તે છે.

આ જિનાગમો એ જ જૈનધર્મનું મૌલિક અને પ્રધાન સાહિત્ય છે.

આગમ, સૂત્ર, આજ્ઞા, ધારણા, અને જીતાચાર એ પાંચે વ્યવહારો આ આગમને અનુસરતા હોય તો જ પ્રામાણિક મનાય છે.

પરમ જૈનધર્મી રાજાઓ અને મહામંત્રી વગેરે

ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના સમયમાં અનેક જૈનધર્મી રાજાઓ વગેરે થયા છે. એ સમયે ભારતવર્ષમાં મગધદેશનું સ્થાન શ્રેષ્ઠ અને મુખ્ય હતું. ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના પરમ ઉપાસક શ્રેણિક અને કોણિક તેના રાજા હતા અને અભયકુમાર મહામંત્રી હતા.

મહામંત્રી અભયકુમાર :- ભારતીય ઇતિહાસમાં મગધને મહારાજ્યનું ગૌરવવંતું સ્થાન અપાવવાનું માન અભયકુમારને જ ઘટે છે. અભયકુમારને **પદાનુસારિણી બુદ્ધિ** હતી. આજે પણ દરેક જૈન ગૃહસ્થ દિવાળીના દિવસે ચોપડાપૂજનમાં ‘**અભયકુમારની બુદ્ધિ હજી**’ એમ લખીને એમને ભક્તિ અને પ્રેમથી નવાજે છે.

(આ ખૂબજ ઔચિત્યપૂર્ણ છે અને ચાલુ રહેવું જોઈએ જ - સંપાદક)

जैन तीर्थो

तित्थगरगुणा पडिमासु, नत्थि निस्संसयं विजाणंतो	।
तित्थयरत्ते नमंतो, सो पावेइ णिज्जरं विउलं	॥११३०॥
कामं उभयाभावाओ, तहवि फलं अत्थि मणविसुद्धिइ	।
तिइ-पुण मणविसुद्धिइ, कारणं होंति पडिमाओ	॥११३८॥
दंसणं-नाण-चरित्तेसु, निउत्तं जिणवरेहिं सव्वेहिं	।
तिसु अत्थेसु निउत्तं, तम्हा तं भावओ तित्थं	॥११३९॥

(आवश्यकनिर्युक्ति)

सोऊण तं भगवओ, गच्छइ तहि गोयमो पहिअ कित्ति	।
आरुहइ तं नगवरं, पडिमाओ वंदइ जिणाणं	॥२९१॥

(उत्तराध्ययनसूत्र अ.१० निर्युक्ति)

तित्थगराण भगवओ, पवयणपावयणि अइसईट्ठिणं	।
अभिगमण णमण-दरिसण-कित्तण संपूअणा-थूअणा	॥३३०॥
जम्माभिसेअ-णिक्खमण चरण-नाणुप्पया य निव्वाणे	।
देवलोअभवण-मंदिर-नंदीसर-भोमनगरेसु	॥३३१॥
अट्ठावयमुज्जिंते गयगापयए अ धम्मचक्के अ	।
पासरहावत्तनगं, चमरुप्पायं च वंदामि	॥३३२॥
उण माहप्पं इसिनाम-कित्तणं सुरनरिंदपूया य	।
पोराणचेइयाणि य, इअ एसा दंसणे होइ	॥३३४॥

(आचारांग स्कं. -२-चू. ३ भावनाध्ययननिर्युक्ति दर्शनभावना अधिकार)

चक्के थूमे पडिमा, जम्मण-णिक्खमण-नाण-निव्वाणे	।
संखडि विहार आहार, उवहि तह दंसणट्ठाए	॥११९॥

(ओघनिर्युक्ति पत्र ६०)

(जैन सत्य प्रकाश, कथांक १०)

ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ પહેલાંના જૈન તીર્થો નીચે પ્રમાણે છે:

તીર્થંકરોની જન્મકલ્યાણક ભૂમિઓ - ૧ વિનીતા, ૨ અયોધ્યા, ૩ શ્રાવસ્તી, ૪ અયોધ્યા, ૫ અયોધ્યા, ૬ કૌશાંબી, ૭ ભદૈની, ૮ ચંદ્રપુરી, ૯ કાકંદી, ૧૦ ભદ્દિલપુર, ૧૧ સિંહપુરી, ૧૨ ચંપાપુરી, ૧૩ કંપિલાજી, ૧૪ અયોધ્યા, ૧૫ રત્નપુરી, ૧૬ હસ્તિનાપુર, ૧૭ હસ્તિનાપુર, ૧૮ હસ્તિનાપુર, ૧૯ મિથિલા, ૨૦ રાજગૃહી, ૨૧ મિથિલા, ૨૨ શૌરિપુર, ૨૩ બનારસ, ૨૪ ક્ષત્રિયકુંડ. એ ઉપરાંત ચોવીસ તીર્થંકરોનાં ચાર ચાર કલ્યાણકની ભૂમિઓ છે. દ્વારિકા અને ગિરનાર એ ભગવાન શ્રીનેમિનાથની દીક્ષા કલ્યાણક તથા કેવલજ્ઞાન કલ્યાણકની ભૂમિઓ છે. ક્ષત્રિયકુંડ, ઋજુવાલુકા અને પાવાપુરી એ ભગવાન શ્રીમહાવીર સ્વામીની કલ્યાણક ભૂમિઓ છે.

અષ્ટાપદ - ભગવાન શ્રીઋષભદેવની આ નિર્વાણ કલ્યાણક ભૂમિ છે. ભરત ચક્રવર્તીએ ત્યાં ચતુર્મુખ સિંહનિષધા મંદિર બનાવી તેમાં ભગવાન શ્રીઋષભદેવના મુખારવિંદ્યથી સાંભળેલ વર્ણન પ્રમાણે વર્તમાન ચોવીસે તીર્થંકરોની, તેમના દેહમાન અને રંગ પ્રમાણે ૨૪ પ્રતિમાઓ બનાવી પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. ભરત મહારાજએ પોતાની મુદ્રિકાના રત્નમાંથી ભગવાન શ્રીઋષભદેવની એક નાની પ્રતિમા બનાવી આ સિંહનિષધાની બહાર બેસાડી હતી, જે પ્રતિમા આજે કુલ્પાકજીમાં માણેકસ્વામી તરીકે બિરાજમાન છે. (આ. શ્રુ. ૨, નિ. ૩૩૨, ઉત્ત. અ. ૧૦, ૨૯૧)

સુલતાનગંજથી ૭૦ માઈલ દૂર પ્રાચીન સ્થાન **વૈજનાથ** છે. ત્યાં પણ પ્રાચીન જૈનતીર્થ હતું. શંકરાચાર્યના સમયથી તે શૈવતીર્થ બન્યું છે.

તક્ષશિલા - ભગવાન શ્રીઋષભદેવ છદ્મસ્થાવસ્થામાં તક્ષશિલામાં પધાર્યા હતા; અને બીજે દિવસે સવારે જ ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા હતા. ભગવાનનો બીજો પુત્ર અતિબલિષ્ઠ બાહુબલિ ત્યાંનો રાજા હતો. તે બીજે દિવસે સવારે ભગવાનને વંદન કરવા આવ્યો, પરંતુ પ્રભુને ત્યાં જોયા નહીં એટલે બહુ જ દુઃખી થયો. આથી તેણે જે સ્થાને ભગવાને ઊભા રહી ધ્યાન

ધર્મુ હતું અને જ્યાં ભગવાનનાં ચરણોની આકૃતિ પડી હતી ત્યાં ધર્મચક્રની સ્થાપના કરી. આ રીતે ત્યાં ધર્મચક્ર તીર્થની સ્થાપના થઈ હતી. સમ્રાટ સંપ્રતિએ અહીં પોતાના પિતાને ધર્મારાધના કરવા માટે જિનવિહાર બનાવ્યો, જે સ્થાન આજે તક્ષશિલાના ખંડેરોમાં કુગુલાલ સ્તૂપ તરીકે વિદ્યમાન છે.

આજે પાકિસ્તાનમાં રાવલપીંડીની ઉત્તરે લગભગ ૨૨ માઈલ પર તક્ષશિલાના ધ્વંસાવશેષો એ વિશાળ ભૂમિમાં પથરાયેલા વિદ્યમાન છે.

રથાવર્તગિરિ - આ સ્થાન દક્ષિણમાં હતું, જેની નોંધ 'આચારાંગ નિર્યુક્તિ' માં મળે છે. આર્ય વજ્રસ્વામીએ ત્યાં જઈ અનશન કર્યું હતું.

(આચારાંગ નિર્યુક્તિ, ગાથા ૩૩૨; ઓદ-નિ. ગા. ૧૧૯.)

શત્રુંજય તીર્થ - ભગવાન શ્રીઋષભદેવજી નવ્વાણું પૂર્વ વાર અહીં પધાર્યાં. ગણધર પુંડરીકસ્વામી, દ્રાવિડ, વારિખિદ્ધજી વગેરે કરોડો મુનિઓ અહીંથી મુક્તિ પામ્યા. શ્રીરામચંદ્રજી, પાંડવો અને શૈલકુમાર વગેરેએ પણ અહીં તપ કરી મોક્ષ મેળવ્યો. ભગવાન શ્રીઅજિતનાથ તથા ભગવાન શ્રીશાન્તિનાથ અહીં ચોમાસુ રહ્યા અને બીજા પણ અનેક જીવોએ અહીં પોતાનું આત્મકલ્યાણ કર્યું. આ રીતે આ શત્રુંજયગિરિ પ્રાચીન કાળથી (પ્રાય:શાશ્વતી) મહાન તીર્થભૂમિ રહી છે.

ગિરનારતીર્થ, તાલધ્વજગિરિ, શિહોર પાસેની મરુદેવા ટૂંક, ગિરનાર પાસેની ચંદ્રગિરિ ગુફા વગેરે પણ શત્રુંજયની ટૂંકો ગણાય છે.

ગિરનાર-ભગવાન શ્રીનેમિનાથની કેવલજ્ઞાનભૂમિ અને નિર્વાણભૂમિ, જે શત્રુંજયની ટૂંક તરીકે પણ પ્રાચીન તીર્થ છે. ગિરનાર (જૂનાગઢ) પાસેનું કોડીનાર પણ અંબિકાદેવીની ભૂમી હોઈને તીર્થરૂપ છે.

પ્રભાસપાટાગ તીર્થ - ભગવાન નેમિનાથજી મોક્ષે ગયા તે સાંભળીને પાંચ પાંડવોએ પણ શત્રુંજયગિરિ ઉપર અનશન સ્વીકાર્યું અને કેવળી થઈ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યું. તે પાંડવોના વંશમાં પાંડુષેણ રાજા થયો. તેને મતિ અને સુમતિ નામના બે પુત્રો હતા. તેઓ વહાણમાં બેસી જળમાર્ગે સૌરાષ્ટ્રમાં ગિરનાર તીર્થની યાત્રા માટે આવતા હતા, ત્યારે અકસ્માત સમુદ્રમાં તોફાન ઊઠ્યું. બીજાઓ તો સ્કંદ, રુદ્ર વગેરેને વિનવવા લાગ્યા; પરંતુ આ બંને

કુમારોએ તો ધીરજ રાખી સંસારની વિચિત્રતા ભાવતાં ભાવતાં પોતાના આત્માને સંયમભાવમાં સ્થિર કર્યો. થોડીએક ક્ષણમાં વહાણ તૂટ્યું. આ બંને કુમારો શુદ્ધ સંયમભાવમાં હતા તે કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા. સમુદ્રે તે બંનેનાં શરીરને ઉછાળી સમુદ્રકાંઠે મૂક્યાં. દેવોએ ત્યાં નિર્વાણ ઉત્સવનો પ્રકાશ કર્યો અને ત્યાં પ્રભાસતીર્થ સ્થાપ્યું.

(આ. નિ. ગાથા ૧૩૦૧ની ટીકા)

હસ્તિનાપુર - આ તીર્થ ભગવાન શ્રીશાન્તિનાથ, ભગવાન શ્રીકુંથુનાથ અને ભગવાન શ્રીઅરનાથના ચાર ચાર કલ્યાણકની ભૂમિ તો છે જ ઉપરાંત ભગવાન ઋષભદેવનું વર્ષાતપનું પારણું રાજકુમાર શ્રેયાંસના હાથે અહીં જ થયું હતું. આ રીતે પણ એ તીર્થ પ્રાચીન મનાય છે.

ચંપાપુરી - ભગવાન શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીનાં પાંચે કલ્યાણકો અહીં થયાં છે.

સમ્મેતશિખરગિરિ - અહીં વીસ તીર્થકરોની નિર્વાણ ભૂમિ છે. પહેલાં અહીં મંદિરો અને જિનપ્રતિમાઓ હતી; પણ શંકરાચાર્યના અત્યાચાર અને મુસલમાનોની ધર્માઘતાના ભોગે તે મંદિરો નાશ પામ્યાં હતાં અને સ્તૂપના નિશાન માત્ર રહ્યાં હતાં. જગતશેઠ મહેતાબરાયે સ્વપ્ન અનુસારે ત્યાં મહિનાઓની સ્થિરતા કરી વીસે સ્તૂપોને વ્યવસ્થિત કરી, જીર્ણોદ્ધાર કરવા માટે ક્યા ક્યા તીર્થકરોના સ્તૂપ છે તેનો નિર્ણય કરી, ચરણપાદુકાઓ સ્થાપિત કરી. તેમણે ૨૪ તીર્થકરો, ૪ વિહરમાન, ૨ ગણધરો અને ૧ જળમંદિર એમ ૩૧ મંદિરો કરાવ્યાં, જે આજે પણ યાત્રીઓની હૈયાભૂમિને આર્દ્ર બનાવી પદ્મવિત કરી રહ્યાં છે.

મથુરા તીર્થ - આ તીર્થ પ્રાચીન છે, જેનું વર્ણન નિર્યુક્તિમાં પણ મળે છે.

(‘ઓઘનિર્યુક્તિ’ ગાથા ૧૧૫.)

ત્યાર પછી અંતિમ કેવલી શ્રીજંબૂસ્વામી, તેમનાં માતાપિતા, સ્ત્રીઓ, સાસુ, સસરા, અને પ્રભવ આદિ ૫૦૦ ચોરો (શ્રમણો) વગેરેનું સ્મરણ કરાવતાં પરજ સ્તૂપો અહીં બન્યા એટલે આ સ્થાન પુનઃજાલોજલાલીમાં આવ્યું. અહીં આર્ય શ્રીસ્કંદિલાચાર્યે આગમની વાચના કરી ૮૪ આગમોને

વ્યવસ્થિત કર્યા હતાં. આ કારણે ચોરાસીના મંદિર તરીકે પણ આ સ્થાન પ્રસિદ્ધ છે.

ભગવાન શ્રીસુપાર્શ્વનાથના સ્તૂપ વગેરેનો આ. બપ્પભટ્ટિસૂરિના ઉપદેશથી જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો. પછી સંવત ૧૪૧૨માં પણ તેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હતો. તે સમયનો એક સ્તૂપલેખ આજે પણ મળે છે.

જગદ્ગુરુ આચાર્ય શ્રીવિજયહીરસૂરિ મથુરાની યાત્રાએ પધાર્યા ત્યારે અહીં ૫૨૭ સ્તૂપો વિદ્યમાન હતા. ('હીરસૌભાગ્યકાવ્ય', સર્ગ ૧૪, શ્લોક ૨૫૦.) તેના જ સંતાનીય મહોપાધ્યાય શ્રીવિવેકહર્ષગણિએ સં. ૧૬૬૭માં અહીં જંબૂસ્વામીનાં ચરણોની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

કંકાલી ટીલો

આ સ્થાનોનો બાદશાહ ઔરંગઝેબે વૈષ્ણવાચાર્યના ઝગડામાં મથુરા તોડ્યું ત્યારે નાશ થયો અને મોટો ટીલો બની ગયો છે, જેનું નામ 'કંકાલી ટીલો' છે. પાછળથી સરકારે તેને ખોદાવી તેના અવશેષો લખનૌના કેશર બાગના પ્રદર્શન (મ્યુઝિયમ) માં ગોઠવી રાખ્યાં છે, તેમાં ઈ.સ.પૂર્વે બીજી સદીની કનિષ્ક-હવિષ્કકાલીન ખંડિત અને અખંડિત અનેક ભવ્ય જૈન શ્વેતાંબર પ્રતિમાઓ, સં. ૧૦૬૩ની સાભરણ મૂર્તિ, ચૌમુખો, ગર્ભાપહારનું દશ્ય, કેશવાળી પ્રતિમા, લંગોટવાળી પ્રતિમાઓ, આયાગપટ્ટો, પાદુકાઓ, સાધ્વી, દેવી, આમલકીકીડા, ઉત્તમ વાજિંત્રો અને વિક્રમની ૧૧મી સદીની દિગંબર પ્રતિમાઓ વગેરે વગેરે મોજૂદ છે.

વિનાશ પછી શ્રીસંઘે ૮૪(ચોરાસી)નું મંદિર બનાવી તેમાં મહો. શ્રીવિવેકહર્ષગણિ પ્રતિષ્ઠિત શ્રીજંબૂસ્વામીની ચરણપાદુકાને બિરાજમાન કરેલી છે, જેનો લેખ પણ સ્પષ્ટ વંચાય છે.

આ ભૂમિ ઐતિહાસિક છે. શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવનો જન્મ, આ. મંગૂસૂરિનું મંદિર, હુંડિક યક્ષનું મંદિર, આ. બપ્પટ્ટિસૂરિ પ્રતિષ્ઠિત ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીનું મંદિર, વિશ્વભૂતિ મુનિનું બલનિયાણું, દંડ મુનિને કેવળજ્ઞાન, મુનિ કાલ્વેશી, રાજર્ષિ શંખ, નિવૃત્તિનો સ્વયંવર, અઢાર નાતરાં, ભગવાન મહાવીરસ્વામીને ઉપસર્ગ, કંબલસંબલ, સાધ્વી પુષ્પચૂલાને

કેવળજ્ઞાન, શ્રમણદ્વેષી ઈન્દ્રદત્તનો પગચ્છેદ, ઈન્દ્રે નિગોદનો પ્રશ્ન કર્યો, ત્રણ પુષ્યમિત્રો, આ. સ્કંદિલાચાર્યની આગમવાચના, મહાનિશીથ સૂત્રનો જીર્ણોદ્ધાર વગેરે અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ અહીં બની ગઈ છે.

અજ્જરા - સૂર્યવંશી રઘુરાજના પુત્ર અજયપાળે અસાધ્ય રોગની પીડાથી રાજ્ય છોડી શત્રુંજયની યાત્રા કરી, દીવમાં આવી વસવાટ કર્યો. એ અરસામાં રત્નસાર નામના વ્યાપારીને સમુદ્રમાંથી ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મળતાં તેણે એ પ્રતિમા લાવી અજયપાળને આપી. અજયપાળ પણ એ પ્રતિમાના નહવણ જળથી છ મહિનામાં નિરોગી થયો. એટલે તેણે ત્યાં અજયનગર વસાવ્યું અને જિનાલય બંધાવ્યું. તેમાં તે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી મંદિરના નિર્વાહ માટે ૧૨ ગામ આપ્યાં. ત્યારથી અજ્જરા પાર્શ્વનાથ તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું છે.

અહિછત્રા - ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથ છદ્મસ્થાવસ્થામાં ધ્યાન કરી ઊભા હતા ત્યારે ઘરણેન્દ્રે ત્યાં આવી ભગવાનની ઉપર ત્રણ દિવસ સુધી ફણાનું છત્ર બનાવી ભગવાનની ભક્તિ કરી હતી. ત્યાં જનતાએ એક નગર વસાવ્યું અને ભગવાનની પાદુકા અને મૂર્તિનું સ્થાપન કર્યું. જેનું નામ અહિછત્રા તીર્થ પડ્યું. આ સ્થાન અત્યારે નાશ પામ્યું છે પણ તેનો ટીલો મોજૂદ છે.

ત્યાંનો જૂનો કિલ્લો અદિકોટ તરીકે ઓળખાય છે. અહીંથી ઈ.સ. પૂર્વે ૨૦૦ થી ઈ.સ. છઠ્ઠી સદી સુધીના સિક્કાઓ મળ્યા છે.

ડો. કનિંગહામને અહીંથી પુષ્પ સહિત કળશની નિશાનીવાળો શ્રીમહારાજ હરિગુપ્તસ્ય શબ્દવાળો સિક્કો મળ્યો હતો. ('કનિંગહામ આર્કિ. સર્વે ઓફ ઈન્ડિયા' વો. ૧)

આ મહારાજ હરિગુપ્ત તે ગુપ્તવંશી જૈન રાજા હતા. તેણે દીક્ષા લીધી હતી. એટલે કે તે સમયે પાંચાલના રાજાઓ જૈન હતા અને અહીં જૈન મુનિઓ અધિક સંખ્યામાં વિચરતા હતા.

ડો. ફુલરરને સને ૧૮૯૨ની શોધખોળ પ્રમાણે અહીં અદિકોટમાંથી અને

આસપાસના આલમપુર, કટારીક્ષેત્ર, પશ્ચિમી ટીલો અને સ્તૂપ વગેરે પ્રદેશમાંથી કનિષ્કકાલીન તથા ગુપ્તકાલીન જૈન મૂર્તિઓ મળી હતી, જે પરના બ્રાહ્મી લિપિના લેખો નીચે મુજબ વંચાય છે.

મૂર્તિના પરિકરની નીચેનો લેખ -

સં. ૧૨ ના ૪ માસ ૧૧ દિવસે ઇતિશયપૂર્વમ (એતસ્ય પૂર્વાયાં) કોટિગણ (બામ્બાડા સિયાન્તે (બમ્બ લિજિયાન્તે) કુલાત્તે અન (!) ઉચ્ચા । નાગરીશાખ્રાતો જેનિસ્ય આર્ય પુસિલસય.

(૦ આ સં. ૧૨ તે વિક્રમસંવત અથવા કનિષ્કસંવત સંભવે છે. તિથિ પણ મહા શુદ્ધિ ૧૧ અથવા જેઠ વદિ ૧૧ સંભવે છે.)

ચૌમુખજીના પબાસનની નીચે - સં. ૭૪.

કોટની પૂર્વમાં સ્તૂપ પાસેના સ્થંભ પરનો લેખ :

આચાર્ય ઇન્દ્રનન્દિ શિષ્ય મહાહરિ પાર્શ્વ મતિરાય કોટારિ ॥

આ સ્તૂપ ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથના સમયનો હોવાનું મનાય છે. આ તીર્થસ્થાન આજે બરેલી જિલ્લાના રામનગરની દક્ષિણે ચાર માઈલના ઘેરાવામાં પથરાયેલું નજરે પડે છે.

શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ - સૌરાષ્ટ્રની ઉત્તરે પ્રતિવાસુદેવ જરાસંઘ અને વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ મહારાજનું ધમસાણ યુદ્ધ થયું ત્યારે જરાસંઘે યાદવસૈન્ય ઉપર 'જરા' ફેંકી આખા સૈન્યને મૂર્છિત બનાવી મૂક્યું. તેના નિવારણ માટે શ્રીકૃષ્ણે ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેલ ભગવાન શ્રીનેમિનાથની સૂચના પ્રમાણે ત્રણ ઉપવાસ કરી નાગરાજ ઘરણેન્દ્રને પ્રસન્ન કરી તેની પાસેથી ગઈ ચોવીસીમાં અષાઢી શ્રાવકે ભરાવેલ ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથનું બિંબ લઈ તેનું ન્હવણજળ સૈન્ય પર છાંટી સૈન્યને જાગૃત બનાવ્યું. જય પ્રાપ્ત કર્યા પછી શ્રીકૃષ્ણે ત્યાં શંખેશ્વર ગામ વસાવી તે પ્રતિમાજીની શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ તરીકે સ્થાપના કરી. એટલે આ તીર્થ પ્રાચીન છે. આ તીર્થ આજે પણ પ્રાભાવિક મનાય છે.

ચાડપ - ચાડપ પાર્શ્વનાથ, સ્તંભન પાર્શ્વનાથ અને પાટણના નેમિનાથ-એ ત્રણે પ્રતિમાઓ પણ પ્રાચીન છે.

કંબોઈ - આ તીર્થ પણ શંખેશ્વરજીનું સમકાલીન તીર્થ છે. તેના અનેક જીર્ણોદ્ધાર થયા છે.

બદરી પાર્શ્વનાથ - અષ્ટાપદ તીર્થ અદૃશ્ય થયા પછી આ તીર્થ હયાતીમાં આવ્યું હોય એવી કલ્પના થાય છે. અહીં વિશાળ જિનાલય પણ હતું, જેમાં ચોવીસે તીર્થકરની પ્રતિમાઓ હતી. શંકરાચાર્ય પછી આ તીર્થ નારાયણ તીર્થ બન્યું છે. એક મહંતને એકવાર સ્વપ્નમાં ૨૪ જિનપ્રતિમાઓનાં દર્શન થયાં અને તે અનુસાર શોધ કરતાં તેને એક પરિકરવાળી પ્રતિમા મળી આવી, જે આજે બદ્રીનારાયણના મંદિરમાં વિદ્યમાન છે, જેના અસલી સ્વરૂપના ફોટાઓ મળે છે. વળી તેનાં કેટલાંક ચિત્રોમાં ચાર હાથ પણ બતાવવામાં આવ્યા છે, જે કલ્પિત છે. લોકોને ચતુર્ભુજની ભ્રમણામાં નાખવા માટે એ બતાવવામાં આવે છે. તેમાં બે હાથ તો ધ્યાન મુદ્રાવાળા જ હોય છે. મંદિરની રચના, શિલ્પ અને દરવાજા જૈનશૈલીનાં છે. ગભારો કોરી નાંખી ગૂઢમંડપને રંગમંડપ બનાવ્યો છે. પ્રતિમા ૨૧ ફૂટ ઊંચી છે. મંદિરમાં ઘંટાકર્ણ મહાવીર ક્ષેત્રપાળ છે. પૂજારીઓ જૈન ભોજકો હતા જે બાલ ગંધર્વ બ્રાહ્મણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

ઋષિકેશના મંદિર સામે વડ નીચે ખંડિત જૈન પ્રતિમાઓ છે. કેદારમાં પણ કેદાર પાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું. હાલ ત્યાં પાણ વસત્ર અને હારના ચિહ્નવાળી એક જિનપ્રતિમા છે. (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક : ૩૭)

કુમારગિરિ - કુમારગિરિ અને કુમારીગિરિ પર કલિંગરાજ સુલોચનરાય અથવા શોભનરાયે પાંચ ગુફાઓ કોતરાવી હતી અને જિનાલય બનાવ્યું હતું. આ બંને તીર્થો “શત્રુંજયાવતાર” અને “ઉજ્જયંતાવતાર” તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ હતાં, જે આજે ભુવનેશ્વરથી પાંચ માઈલ પશ્ચિમે ઉદયગિરિ અને ખંડગિરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેની ઉપર ૩૦ ગુફાઓ છે. તેમાં ૨૪ તીર્થકરો અને ૨૪ દેવીઓની મૂર્તિઓ છે.

જગન્નાથપુરી - વિશાલાનો યુવરાજ શોભનરાય કોણિક-ચેટકના યુદ્ધ પછી કલિંગમાં પોતાના સસરાને ત્યાં આવી રહ્યો અને સસરાની પછી તે કલિંગનો રાજા બન્યો. તે પરમ જૈન હતો. તેણે પોતાની રાજધાની પાસે

પુરીમાં ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથનું તીર્થ સ્થાપ્યું હતું અને તેમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા બિરાજમાન કરી હતી. “પુરીમાં છૂતાછૂત નહીં” એ લક્ષણવાળા સાધર્મિક વાત્સલ્યે આ તીર્થને જગપ્રસિદ્ધ બનાવ્યું હતું અને લોકો પણ તેને જગન્નાથજી તરીકે ઓળખતા હતા. આર્ય વજ્રસ્વામી બાર વર્ષીય દુકાળીમાં શ્રીસંઘને લઈને અહીં આવ્યા હતા, ત્યારબાદ શંકરાચાર્યના અત્યાચારથી જૈનધર્મ આ પ્રદેશમાંથી હટી ગયો, એટલે એ તીર્થ શૈવતીર્થ બની ગયું છે. છતાંય એ તીર્થની પ્રતિમા આજે પણ ત્યાં તે અસલી સ્વરૂપમાં જ વિદ્યમાન છે. જો કે દર બાર બાર વર્ષે તેની ઉપર લાકડાનું ખોળું ચડાવવામાં આવે છે અને ખભા ઉપર બે હાથ જોડી દેવામાં આવે છે; કિન્તુ તેના નીચેના બે હાથો તો ધ્યાનસ્થ મુદ્રામાં જ રાખવામાં આવે છે. અમદાવાદ વગેરેમાં જગન્નાથજીનો વરઘોડો નીકળે છે તેમાં જગન્નાથજીની ત્રણ મૂર્તિઓની આકૃતિ એવી સંદિગ્ધ બનાવવામાં આવે છે કે “આ જિન પ્રતિમાઓ છે” એમ રખેને કોઈ જાણી જાય. જગન્નાથજી એ પ્રાચીન જૈનતીર્થ છે. આજે જૈનો અને સોનીને તેમાં પ્રવેશ કરવાની મનાઈ છે.

(‘ઓઘનિર્યુક્તિ’ ગાથા ૧૧૯, ‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ક્રમાંક ૭૭)

ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી અને ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામીના સમયના તીર્થો નીચે પ્રમાણે છે :

ક્ષત્રિયકુંડ - કુંડગ્રામના ક્ષત્રિયકુંડ અને બ્રાહ્મણકુંડ એમ બે વિભાગ હતા. ક્ષત્રિયકુંડ પહાડની ઉપર હતું અને તેની પશ્ચિમે બ્રાહ્મણકુંડ પહાડની નીચે હતું.

આ પહાડ પરનું ક્ષત્રિયકુંડ તે ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના ત્રણ કલ્યાણકની ભૂમિ છે. આ સ્થાન અત્યારે નાશ પામ્યું છે અને ત્યાંથી પશ્ચિમે દોઢેક કોશ દૂર તીર્થમંદિર બનાવવામાં આવ્યું છે.

જો કે કેટલાક અંગ્રેજ વિદ્વાનો વિશાલાના એક પરાને ક્ષત્રિયકુંડ તરીકે માનવાને લલચાય છે; પરંતુ તે તેઓની માત્ર કલ્પના જ છે કેમ કે ક્ષત્રિયકુંડ એ વિશાલાનું નહીં કિન્તુ કુંડગ્રામનું એક પરું છે, એ વસ્તુ તેના વર્ણન ગ્રંથોથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. અહીંથી પાવાપુરી લગભગ ૨૦ યોજન દૂર છે તેથી જ ભગવાનના નિર્વાણની ખબર અહીં જલદી પહોંચી ગઈ હતી.

ઋજુવાલુકા તીર્થ - સમેતશિખર ઉપર ૨૦ તીર્થકરો સપરિવાર મોક્ષે ગયા. આવા પવિત્ર ગિરિની તળેટી મધુવનથી લગભગ ૩ કોશ પૂર્વમાં ઋજુવાલુકા નદી છે. તેના કિનારે મનોહર વૃક્ષઘટાઓ છે. શાલિ નામના વૃક્ષો પણ ઘણાં છે. પરમ શાન્તિનું વાતાવરણ જામેલું રહે છે. કુદરતી રીતે જ ધ્યાનથી સિદ્ધિ થાય એવા રમ્ય સંયોગો છે. ત્યાં ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીને વૈશાખ સુદ ૧૦ના ચોથા પહોરે કેવળજ્ઞાન થયું હતું. ભગવાને ત્યાં પહેલી દેશના આપી તે નિષ્ફળ ગઈ હતી. પછી ત્યાંથી ૧૨ યોજનનો વિહાર કરી ઉત્તરમાં રહેલ પાવાપુરી (મધ્યમ-અપાપા) માં જઈ વૈશાખ સુદ ૧૧ના દિવસે દેશના આપી અને ત્યાં જ ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી હતી.

ઋજુવાલુકા એ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની કૈવલ્યભૂમિ છે. આ નદી બ્રાહ્મ ગામ પાસે થઈને વહે છે માટે અંગ્રેજોએ આનું બીજું નામ બ્રાહ્મ નદી રાખેલ છે.

રાજગૃહી - ભગવાન શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના ચાર કલ્યાણકની ભૂમિ. ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી પણ અહીં અનેકવાર સમોસર્યા હતા. અહીં જિનાલયો છે. રાજગૃહી પાસે જ વિપુલગિરિ, રત્નગિરિ, સ્વર્ણગિરિ, ઉદયગિરિ અને વૈભારગિરિ એ પાંચ પહાડીઓ છે, જેની ઉપર ભગવાન શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામી અને ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના અનેક શ્રમણોએ ધ્યાન-સાધના કરી હતી. આજે એ પાંચે પહાડો તીર્થરૂપ છે. પાંચે સ્થાનોમાં દેરીઓ છે. વિપુલાચલમા અઈમત્તા મુનિ મોક્ષે ગયા હતા. વૈભારગિરિ પર ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી સમોસર્યા હતા. તેમના ૧૧ ગણધરો આ પહાડી પર નિર્વાણ પામ્યા હતા. ઘન્ટા શાલિભદ્ર વગેરે અનેક મુનિવરોએ પણ આત્મકલ્યાણ કર્યું. અહીં પાંચ ટૂંકો છે, દરેક ટૂંકમાં જિનાલયો છે. બીજી ટૂંક પર દેરીમાં ઘન્ટા શાલિભદ્રની પ્રતિમા છે. પાંચમી ટૂંક પર શ્રીગૌતમસ્વામીનું મંદિર છે, જેમાં ગણધરોની પાદુકાઓ છે. એ રીતે સિદ્ધક્ષેત્ર ગણાય છે.

નાલંદાપાડો અને ગુગયાજી પણ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની ઉપદેશ ભૂમિઓ છે.

ગજપદતીર્થ - આ દશાર્ણ દેશનું તીર્થ છે. તેમાં દશાર્ણપુર નગર હતું, જેનું બીજું નામ એલકચ્છ (એલગચ્છ, એડકાક્ષપુર) હતું. તેની પાસે દશાર્ણકૂડ પર્વત છે. ભગવાન મહાવીરસ્વામી ત્યાં સમોસર્યા ત્યારે ઈન્દ્રે વંદનઉત્સવ વિકુર્વ્યો, જેને જોઈ રાજ દશાર્ણભદ્રે નિરભિમાન ભાવ ધરી જિનદીક્ષા લીધી. દશાર્ણકૂટ ઉપર ઐરાવત હાથીના પગલાં પડ્યાં હતાં તેથી તે કૂટનું બીજું નામ 'ગજગ્રપદ' થયું. આર્ય મહાગિરિજી જેઓ આર્ય સુહસ્તિસૂરિના ઉપાધ્યાય હતા તેઓ પાટલીપુત્રમાં વસુભૂતિ શેઠની ભક્તિમાં અનેષણા દોષ સમજી વિદિશામાં જીવિતસ્વામીની પ્રતિમાને વાંદી ગજગ્રપદમાં યાત્રા માટે પધાર્યા, અને ત્યાં અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા ને દેવ થયા.

(આ. નિ. ગાથા ૧૨૯૩, હારિ. વૃત્તિ પૃ. ૬૭૦)

જીવિતસ્વામી - ચંપાનો કુમારનંદી સોની અગ્નિમાં બળી મરી વિદ્યુ-માલી દેવ થયો. તેણે છદ્મસ્થ ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની પ્રતિમા બનાવી હતી. સિન્ધુ સોવીર દેશના રાજા ઉદાયીની પાસે પહોંચતી કરાવી હતી. રાજા તેની ત્રિકાળ પૂજા કરતો હતો. એક દિવસે માલવરાજ ચંડપ્રદ્યોત તે ઉદાયી રાજાની અતિશય રૂપાળી સુવર્ણગુલિકા નામની દાસીને તથા આ પ્રતિમાને હરીને ઉજ્જૈન લઈ આવ્યો. જો કે ઉદાયી રાજાએ અહીં આવી ચંડપ્રદ્યોતને હરાવી પાંજરામાં પૂરી આ પ્રતિમાને લઈ જવા પ્રયત્ન કર્યો કિન્તુ અધિષ્ઠાયક દેવે લઈ જવાની મના કરી. આથી ઉદાયીએ તેને ત્યાં વિદિશામાં જ રાખી અને પછી વીતભયનગર ચાલ્યો ગયો. તેણે ચંડપ્રદ્યોતને સાધર્મિક બન્ધુ જાણી માલવાનું રાજ્ય પાછું આપી વચ્ચેથી જ પાછો રવાના કરી દીધો હતો. ચંડપ્રદ્યોતે વિદિશામાં આવી ત્યાં બ્રાજિલ શ્રાવકોના નામથી શહેર વસાવ્યું અને તેની વ્યવસ્થા માટે બાર હજાર ગામ આપ્યા ત્યારથી આ તીર્થ **જીવિતસ્વામી** તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિસૂરિ અહીં યાત્રા માટે અનેકવાર પધાર્યા હતા. આ પ્રતિમાનો વરઘોડો ઉજ્જૈનમાં પણ ફેરવવામાં આવતો હતો. આવાં કારણોથી આ તીર્થ પ્રાચીન ગણાય છે. ('ઓઘનિર્યુક્તિ' ગાથા ૧૧૯)

આ સિવાય નાંદિયા, નાગુગા, દિયાગુગા, બામાગુવાડ, મુંડસ્થલ અને ભિન્નમાલમાં ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી પધાર્યાનો અને

જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા હોવાનો લોકપ્રવાદ છે. સંભવ છે કે જૈનાચાર્યો શંકરાચાર્યના અત્યાચારથી પૂર્વદેશ છોડીને આ તરફ આવ્યા ત્યારે તેઓએ ત્યાં અતિ પ્રાચીન જિનપ્રતિમાઓને આ સ્થાને લાવી બેસાડી હશે. લોકપ્રવાદમાં કંઈક સાપેક્ષ તથ્ય હશે, જેનો ઐતિહાસિક ઉકેલ મળતો નથી. દિયાણા, નાંદિયાની પ્રતિમાઓ એકદમ પ્રાચીન શિલ્પનો નમૂનો રજૂ કરે છે જ. મુંડસ્થલમાં વીરજન્મથી ૩૭મા વર્ષે ભગવાન અહીં વિચર્યા હતા ત્યારે રાજા પુણ્યપાલે (નૂનપાલે) ગણધર શ્રી કેશીસ્વામીની પાસે ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની (પ્રતિમાની) અહીં પ્રતિષ્ઠા કરાવી એવો વિ. સં. ૧૪૨૬નો સંસ્કૃતમાં ઉતારેલો લેખ મળી આવે છે. અંચલગરઘીય આચાર્ય મહેન્દ્રસૂરિજી પણ આ ઘટનાને સાચી હોવાનું લખે છે. આ સિવાયનાં ઉપરનાં બીજાં તીર્થોમાં વિક્રમની બારમી, તેરમી અને ચૌદમી સદીના શિલાલેખો છે. ગમે તે હોય પણ આ ભૂમિ વિશેષ પ્રાચીન તીર્થભૂમિઓ છે.

પ્રયાગ - મહર્ષિ અર્ણિકાપુત્રના નિર્વાણસ્થાનથી પ્રયાગ તીર્થરૂપ થયું. અહીં ભગવાન શ્રીક્રમલદેવને કેવળજ્ઞાન થયું હતું. મુનિવર અર્ણિકા(અન્નિકા)પુત્રની ખોપરી નદીમાં તણાતી જ્યાં સ્થિર થઈ ત્યાં જ પાટલનું વૃક્ષ ઉગવાથી પાટલીપુત્ર નામે નગર વસ્યું.

પાવાપુરી - ભગવાન મહાવીરસ્વામીની આ નિર્વાણભૂમિ છે. ત્યાં ભગવાનના ચોમાસાના સ્થાને ગામમાં ભવ્ય જિનાલય છે. સમોસરણના સ્થાને સ્તૂપ છે, અગ્નિસંસ્કારના સ્થાને ચોરાશી વીધાનું પાણીથી લહેરાતું તળાવ છે અને તેની વચ્ચે જળમંદિર છે. જળમંદિરની પાળ ઉપર પણ સમોસરણનો સ્તૂપ અને જિનમંદિર છે. ભગવાનના અગ્નિસંસ્કારના સ્થાને લોકો રાખ વગેરે લઈ ગયા એટલે મોટો ખાડો પડ્યો અને રાજા નંદિવર્ધને તેને સારી રીતે ખોદાવી જળમંદિર બનાવી તેમાં ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી, ગણધર શ્રીગૌતમસ્વામી અને ગણધર શ્રી સુધર્માસ્વામીની નાની પાદુકાઓ સ્થાપિત કરી.

આર્ય શ્રીજંબૂસ્વામી - જંબૂકુમાર શ્રીસુધર્માસ્વામી પાસે ૧૬ વર્ષની

ભરયુવાનીમાં વીર સં. ૧માં દીક્ષા સ્વીકારે છે. જંબૂકુમારનાં માતામિતા આ દીક્ષા ઉત્સવમાં નવાણું કોડ સોનામહોરો ખર્ચે છે અને તેઓ પણ પુત્રના માર્ગે-સંયમમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે.

ઈતિહાસ કહે છે કે, આ કાળમાં અંતિમ કેવળી અને અંતિમ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત કરનાર આ જ મહાપુરુષ છે. તેમની પછી આ ભરતખંડમાં નથી કોઈ જીવ કેવળી બન્યો કે નથી કોઈ મોક્ષે ગયો.

જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી નીચેની દશ વસ્તુઓ વિચ્છેદ થયો છે.

મળ પરમોહિ પુલાય, આહાર ખવગ ઉવસમે કપ્પે ।

સંજમતિગ કેવલ સિજ્ઞણા ય જંબૂમ્મિ વુચ્છિણ્ણા ॥

‘મન:પર્યવજ્ઞાન, પરમાવધિજ્ઞાન, પુલાકલબ્ધિ, આહારક શરીરની લબ્ધિ, ક્ષપકશ્રેણિ, ઉપશમશ્રેણિ, જિનકલ્પ, ત્રણ ચારિત્ર (પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાપ્યાતચારિત્ર), કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધિપદ’ આમ આ દશ વસ્તુઓનો વિચ્છેદ થયો છે.

આ સમયમાં રાજર્ષિ અવન્તીવર્ધન, મગધરાજ ઉદાયી અને નંદ વગેરે રાજા થયા છે, ભદ્રેશ્વર વગેરે તીર્થો સ્થપાયા છે. કેવળજ્ઞાની જંબૂસ્વામી વીર નિર્વાણ સવંત ૬૪ માં મથુરામાં નિર્વાણ પામ્યા એમની પાટે શ્રીપ્રભવસ્વામી પધાર્યા. રાજર્ષિ અવંતિવર્ધન, મગધરાજ ઉદાયી રાજા થયા. ઉદાયી મહાન ધર્માત્મા, પ્રતાપી અને પ્રભાવી રાજા હતો. જૈનધર્મના પ્રચાર માટે એણે સારો એવો ફાળો આપ્યો હતો.

નંદવંશ - મગધની ગાદીએ આવેલ નંદવંશ પણ પ્રસિદ્ધ રાજવંશ છે. આ નંદવંશમાં એક પછી એક નવ નંદ રાજાઓ થયા છે. વિદ્વાનો કહે છે કે તેઓ જૈનધર્મી હતા. આ નંદવંશના સમયમાં પ્રસિદ્ધ જૈન મંત્રીવંશ થયો છે, જેમાં કલ્પક આદિ મંત્રીઓ થયા છે. તેમાંનો અન્તિમ મંત્રી શકટાલ અને તેનો પુત્ર સિરિયક (શ્રીયક) થયા છે.

નંદવંશ લગભગ ૯૫ વર્ષ મગધની ગાદી પર રહેલ છે. છેલ્લા નંદ રાજાને જીતી મંત્રીશ્વર ચાણક્યે મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તને પાટલીપુત્રની ગાદીએ બેસાડ્યો ને નંદવંશનો નાશ થયો.

આર્ય જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પહેલાં નંદવંશ સ્થપાયો અને ભદ્રબાહુસ્વામીના સ્વર્ગવાસ પહેલાં જ નંદવંશનો નાશ થયો.

ભદ્રેશ્વર તીર્થ - આર્ય જંબૂસ્વામીના સમયમાં ભદ્રેશ્વર તીર્થ બન્યું છે.

૧. ઠ. દેવચંદ્રીયશ્રીપાર્શ્વનાથદેવસ્યેતો....(૨૩)

★ વંચાતા અક્ષરોના આધારે આનો અર્થ એમ કરવામાં આવે છે કે, “વણિક દેવચંદ્રે બનાવેલ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુનું મંદિર, જે પહેલાં ૨૩ વર્ષે ભગવાન મહાવીરસ્વામી હતા.”

આ. શ્રીવિજયાનંદસૂરિ મહારાજ આ તીર્થ માટે લખે છે કે, મંદિરની જૂની નોંધમાં અને કચ્છની ભૂગોળમાં પણ ‘વીરાત્ ૨૩ વર્ષે ઇદં ચૈત્યં સંજાતમિતિ’ એવું લખાણ છે. આ ઉપરથી નક્કી છે કે વીર નિર્વાણ સંવત ૨૩માં દેવચંદ્ર નામના શ્રાવકે ભદ્રેશ્વરમાં ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથનું મંદિર બનાવ્યું. તેમાંની મૂર્તિનો વાસકેપ ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી કે તેમના શિષ્યના હાથે થયો હશે.

આવો જ એક પ્રાચીન શિલાલેખ રા. બ. ગૌરીશંકર હીરાચંદ્ર ઓઝાને બડલીના એક બાવાજીને ત્યાંથી મળ્યો છે, તેમણે અજમેર મ્યુઝિયમમાં રખાવ્યો છે. એ તીર્થકર ભગવાનની નીચેની ગાદીનો ભાગ છે. તેમાં ખરોટ્ટી ભાષામાં “વીરાય ભગવતે....ય ચતુર. સિતિય.....કાયે સાલિમાલિનિ....રં નિવિદ્ધ મજ્ઞિમિકે ।” એ પ્રમાણે લખેલું છે. એટલે વીર ભગવાન પછી ૮૪ વર્ષે લખાયેલો આ શિલાલેખ છે.

વિદિશા અને સાંચીના સ્તૂપો - સાંચીનો સ્તૂપ ભીલ્સા(વિદિશા)ની નૈઋત્યે ૬ માઈલ પર જીર્ણશીર્ણ દશામાં વિદ્યમાન છે.

દશાર્ણ દેશમાં વિદિશા નગરી હતી, જે પશ્ચિમ દશાર્ણ દેશની રાજધાની હતી. તેનાં તથા તેના પરનાં વિદિશા, ચેતિયગિરિ અને ભદ્દલપુર એમ અનેક નામો મળે છે. માલવરાજ ચંડપ્રદોતે વિદિશાની વાયવ્યમાં ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું દેરાસર બનાવી તેમાં જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા સ્થાપી હતી અને ભાઈદ્વ વગેરે વ્યાપારીઓને બોલાવી મોટું પરું વસાવ્યું હતું, જેનાં

પાછળથી વેસવાડી (વૈશ્યપાટી), વેસનગર, ભાઈદ્વ, ભદ્દલપુર, ભાદ્રપદ, ચેઈયગિરિ (ચૈતન્યનગર) અને ભીલ્સા ઈત્યાદિ નામો મળે છે.

સમ્રાટ અશોકના સમયે દશાણી દેશની રાજધાની ચેતિયગિરિમાં હતી. ચૌદ પૂર્વધારી આ. ભદ્રબાહુસ્વામી ભદ્દલપુર યાને ભાદ્રપદની બહાર વડ નીચે સમાધી લઈ સ્વર્ગે ગયા હતા. આ.જસભદ્રના શિષ્યો ભદ્દલપુરની આસપાસ વિચરતા હતા. તેમનાં ભદ્દિજ્ઞિયા શાખા અને ભદ્રગુપ્ત કુલ બહાર થયાં છે. સંભવ છે કે વેસવાડિય ગણનું ઉત્પત્તિ સ્થાન વેસનગર હોય. વિદ્વિશાથી લગભગ ૪ માઈલ પર ઉદયગિરિ નામની પહાડી છે. તેમાં ૨૦ જૈન ગુફાઓ છે અને ૨૦મી ગુફામાં એક જૈન લેખ (વીર સં. ૮૯૧નો શિલાલેખ) છે તે આ પ્રમાણે છે :

ઉદયગિરિ પહાડી

(૧) નમઃ સિદ્ધેભ્યઃ ॥

શ્રી સંયુતાનાં ગુણતોયધીનાં, ગુપ્તાન્વયાનાં નૃપસત્તમાનામ્ ।

(૨) રાજ્યે કુલસ્યાધિવિવર્દ્ધમાને, ષડ્ધિયુર્તૈર્વર્ષશતેથ માસે ॥

સુકાર્તિકે બહુલદિનેથ પંચમે, (૩) ગુહામુખે સ્ફુટવિકટોત્કટામિમાં ।

જિતદ્વિષો જિનવરપાર્શ્વસંજ્ઞિકાં, જિનાકૃતિં સમદમવાન (૪) ચીકરત્ ॥

આચાર્યભદ્રાન્વયભૂષણસ્ય, શિષ્યો હાસાવાર્યકુલોદ્ભવસ્ય ।

આચાર્ય ગોશ (૫) મ્મમુનેસ્સુતોસ્તુ, પદ્માવતાઽશ્વપતેર્ભટસ્ય ॥

પૈરજેયસ્ય રિપુઘ્નમાનિનસ્-સસંધિલ (૬) સ્યેત્યભિવિશ્રુતો ભુવિ ।

સ્વસંજ્ઞયા શંકરનામશબ્દિતો, વિધાનયુક્તં ચતિમાર્ગમાસ્થિતઃ ॥

(૭) સ ઉત્તરાણાં સદૃશે કુરૂણાં, ઉદગદિશાદેશવરે પ્રસૂતઃ ।

(૮) ક્ષયાય કર્મારિગણસ્ય ધીમાન્, યદત્ર પુણ્યં તદપાસસર્જ્જ ॥

ભદ્રાર્યશાખા અને ભદ્રાર્યકુલમાં આ. ગોશર્મ થયા, જે પદ્માવત અશ્વસૈન્યના માલિક, મહાસુભટ, યુદ્ધવીર, શત્રુને હંકાવનાર, ટેકીલા અને જનસમૂહમાં માન્ય હતા. તેમના પુત્ર તેમજ શિષ્ય મુનિ શંકરે આ ગુફામાં

ગુપ્ત સં. ૧૦૬માં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. (ફ્લોટ- 'ગુપ્ત-અભિલેખ' પૃ. ૨૫૮; 'અનેકાંત' વ. ૧૦, કિ.૩ - પૃ. ૧૦૬)

ઉદયગિરિની આ પહાડી, જે વાયવ્યથી અગ્નિખૂણામાં ૧૧૧ માઈલ લાંબી પડી છે. તેનો અગ્નિ તરફનો છેડો ૩૫૦ ફૂટ ઊંચો છે. અગ્નિ તરફના વિભાગમાં ઘણી નાની-મોટી ગુફાઓ છે.

તેમાં ત્રીજી ગુફામા ગુપ્તવંશી ચંદ્રગુપ્ત રાજવી સંબંધે શિલાલેખ છે. દશમી ગુફામાં પ્રવેશ કરતાં સામે જ ભગવાન શ્રીપાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે. એ જૈન ગુફા છે, જે ૫૦ ફૂટ પહોળી છે. તેમાં ૫ ઓરડાઓ છે. ઉત્તર તરફના ઓરડાની દીવાલમાં બ્રાહ્મીલિપિનો શિલાલેખ છે. ગુફાની બહાર ૬ ફૂટ ૨ ઈંચ લાંબુ-પહોળું ચોરસ તળાવ છે.

ઉદયગિરિના ઉક્ત જૈન શિલાલેખની પાંચમી લીટીમાં **ગોસૂર (ગોશર્મ)નું નામ છે તે જૈન આચાર્ય છે.**

સાંચીના સ્તૂપોમાં એક સ્તૂપ ગોસૂર પીલર નામથી ઓળખાય છે. તેમાં આ પ્રકારે શિલાલેખ મળે છે કે-

“સુનાક (?) વિહારસ્વામિ ગોસૂર સિંહાબલિપુત્ર રુદ્ધ”

માનવું પડે કે, આ બંને શિલાલેખોમાં આવેલ ગોસૂર તે એક જ વ્યક્તિ છે અને આ બંને શિલાલેખો ઈ.સ.૨૮૦ના છે. એટલે કે આ બંને સ્તૂપો જૈન સ્તૂપો છે. (કર્નિંગહામ-આર્કિઓલોજિકલ સર્વે ઓફ ઈન્ડિયા, વો. ૧૦, પૃ. ૫૩ થી ૫૫, પૃ. ૬૩.)

આ રીતે વિદિશાની આસપાસ અનેક પ્રાચીન સ્થાનો છે, પહાડીઓ છે, જૈન ગુફાઓ છે અને ૬૦ જેટલા સ્તૂપો છે. એકંદરે આ સ્થળ પ્રાચીન જૈન તીર્થભૂમિ છે.

જૈનોએ ભારતમાં વિક્રમની દસમી સદી સુધી મોટા સ્તૂપો તથા સ્તંભો બનાવ્યા છે, ત્યાર પછી એ કળા લુપ્ત થઈ છે.

પાટલીપુત્ર - મહારાજ કોણિકના પુત્ર મગધરાજ ઉદાયીના સમયમાં

પાટલીપુત્રની સ્થાપના થઈ છે. એની સમૃદ્ધિમાં એ જૈન રાજવીએ જે સંસ્કારોનું બીજરોપણ કર્યું તેને પ્રજાવર્ગે વિકસાવી ભારતમાં અજોડ બનાવ્યું છે.

આર્યશ્રી પ્રભવસ્વામી - જંબૂસ્વામીના નિર્વાણ પછી પ્રભવસ્વામી નામે જૈન જગતના સમર્થ આચાર્ય થયા.

પ્રભવસ્વામીની ઉંમર ૧૦૫ વર્ષની છે. વીર સં. ૧માં દીક્ષા, વીર સં. ૬૪માં યુગપ્રધાનપદ અને વીર સં. ૭૫માં સ્વર્ગવાસ - એમ કુલ ૧૦૫ વર્ષનું આયુષ્ય થયું.

જૈન તીર્થો - આ અરસામાં નીચેનાં જૈન તીર્થો સ્થપાયાં છે.

શ્રીમાલનગર-આ પણ પ્રાચીન જૈન ભૂમિ છે. 'મન્હ જિણાણં' ની ટીકા 'ઉપદેશકલ્પવદ્ધી'માં આ નગરના ૧ શ્રીમાલ, ૨ રત્નમાલ, ૩ પુષ્પમાલ અને ૪ ભિન્નમાલ-એમ ચાર નામો મળે છે. આજ સુધીના શિલાલેખો, ગ્રંથપ્રશસ્તિઓ તથા પુષ્પિકાઓમાં શ્રીમાલ અને ભિન્નમાલ એ બંને નામો બરાબર મળ્યા કરે છે. 'પ્રબંધચિંતામણિ' ના ઉલ્લેખ પ્રમાણે વિક્રમની સાતમી સદીમાં માળવામાં વૃદ્ધભોજ રાજા થયો ત્યારે શ્રીમાલ નગરનું **ભિન્નમાલ** એવું નામ પડ્યું.

ઓસિયા તીર્થ - શ્રીમાલનગરના રાજકુમાર સુરસુંદર અને મંત્રીપુત્ર ઉલ્હે ઉપકેશ (ઓસિયા) નગર વસાવ્યું. આ. રત્નપ્રભસૂરિએ અહીં વીર સં. ૭૦માં ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી ત્યારથી આ તીર્થ બનેલું છે.

આ સિવાય ઘાંઘાણી તીર્થ પણ ઉપકેશગચ્છીય આચાર્યથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલું પ્રાભાવિક તીર્થ છે.

જૈન મંત્રીવંશ - રાજા શ્રેણિકને મહાબુદ્ધિનિધાન મંત્રીશ્વર અભયકુમાર હતો. ત્યાર પછીના નંદવંશના નવે નંદ રાજાઓના રાજકાળમાં એક મહાપ્રતાપી, શક્તિશાળી અને દુર્દાંત જૈન મંત્રીવંશ થયો છે, જેની ખ્યાતિ આજ સુધી ગવાય છે. એનો આદિપુરુષ છે **મંત્રીશ્વર કલ્પક**.

આ. શય્યંભવસૂરિ મગધની પ્રાચીન રાજધાની રાજગૃહી નગરીના વત્સગોત્રીય ક્રિયાચુસ્ત બ્રાહ્મણ હતા. તેઓ ગૃહસ્થ જીવનમાં જ વિદ્વાન હતા.

જૈનધર્મના સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાંતિનાથજીની મૂર્તિના દર્શનથી શય્યંભવ પ્રતિબોધિત થયા.

શ્રી પ્રભવસ્વામીની અમૃતથીયે મીઠી અને વાત્સલ્યભરી વાણી સાંભળી શ્રી શય્યંભવ ભટ્ટ પ્રમુદિત થયા. તેમણે શ્રીપ્રભવસ્વામીની પાસેથી ધર્મતત્ત્વ સમજી લઈ તરત જ શિષ્યપણું સ્વીકાર્યું, ને જૈન દીક્ષા લઈ શય્યંભવ મુનિ થયા.

આ શ્રુતકેવલીએ જિનાગમરૂપ અમૃતપાનના ઓડકારરૂપ જ હોય તેમ 'શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્ર' ની રચના કરી છે.

આચાર્ય શ્રીયશોભદ્રસૂરિ :- શ્રીશય્યંભવસૂરિએ 'અહિંસા પરમો ધર્મ:' નો વિજયનાદ ગજવી યજ્ઞમાં થતો નિર્દોષ પશુઓનો બલિવધ બંધ કરાવ્યો અને દુનિયાને સાચી શાંતિ માટે અહિંસા, સંયમ અને તપનાં અમી પાયાં. આ. યશોભદ્રસૂરિ પણ એ જ શ્રમણપરંપરાના ધોરી માર્ગે ચાલ્યા. તેમણે ૨૨ વર્ષ ગૃહસ્થદશામાં અને ૬૪ વર્ષ સંયમમાં ગાળ્યાં, એમાં ૧૪ વર્ષ સામાન્ય વ્રતપર્યાયનાં અને ૫૦ વર્ષ યુગપ્રધાનપદનાં : કુલ ૮૬ વર્ષનું આયુષ્ય પાળી વીર સં. ૧૪૮માં તેઓ સ્વર્ગે સંચર્યા.

આચાર્ય શ્રીસંભૂતિવિજયસૂરિ તેમનાં ૪૨ વર્ષ ગૃહસ્થજીવનમાં અને ૪૮ વર્ષ સાધુજીવનમાં ગયાં. તેમાં પણ ૪૦ વર્ષ સામાન્ય મુનિરૂપે અને ૮ વર્ષ યુગપ્રધાનપણે વ્યતિત થયાં છે. તેમનું વીર સં. ૧૫૬માં ૯૦ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગગમન થયું.

આચાર્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી ભિન્ન ભિન્ન મતિધરોએ તેમને નીચે મુજબ સ્તવ્યા છે :

વંદામિ ભદ્રબાહું, પાર્ફણં ચરિમસયલસુયનાર્ણી ।
સુત્તસ્સ કારગમિસિં, દસાસુય-કપ્પે ચ વવહારો ॥

-સંપૂર્ણ શ્રુતના છેદ્યા જાણકાર, દશાશ્રુતકલ્પ, કલ્પશ્રુત અને વ્યવહારશ્રુતના બનાવનાર એવા પ્રાચીન ગોત્રવાળા મહર્ષિ ભદ્રબાહુ-સ્વામીને હું વંદું છું.
(‘દશાશ્રુતસ્કંધ-ચૂર્ણિ’)

શ્રીભદ્રબાહુર્વઃ પ્રીત્યૈ, સૂરિઃ શૌરિરિવાસ્તુ સઃ ।

યસ્માદ્ દશાનાં જન્માસીત્, નિર્યુક્તીનામૃચામિવ ॥

-જેમ શૌરિએ દશાહોને જન્મ આપ્યો છે તેમ જેમણે ઋચાઓ સમી દશ નિર્યુક્તિઓને જન્મ આપ્યો છે તે આ. ભદ્રબાહુસૂરિ તમારી પ્રીતિ માટે થાઓ.
(આ. મુનિરત્નસૂરિકૃત ‘અમમચરિત્ર’)

આ. ભદ્રબાહુસ્વામીની ૪૫મા વર્ષે દીક્ષા, ૬૨માં વર્ષે યુગપ્રધાનપદ અને ૭૬માં વર્ષે વીર સંવત ૧૭૦માં તેમનું સ્વર્ગગમન થયું છે.

આચાર્યશ્રીનો વિહારપ્રદેશ : આધુનિક દિગંબર વિદ્વાનો માને છે કે, આ શ્રુતકેવલી આ. ભદ્રબાહુસ્વામી દક્ષિણમાં ગયા હતા. ત્યાં જ અનશનપૂર્વક સ્વર્ગે ગયા છે અને ત્યાર પછી શ્વેતાંબર-દિગંબરોના ભેદો પડ્યા છે.

પરંતુ દિગંબરોની આ માન્યતા ભૂલભરેલી છે, કેમ કે દિગંબર ગ્રંથોના આધારે જ એ હકીકત પુરવાર થતી નથી. આપણે તે તપાસી લઈએ.

(૧) દિ. આ. હરિષેણસૂરિજી જણાવે છે કે, આ. ભદ્રબાહુસ્વામી દક્ષિણમાં ગયા નથી; (અને ત્યાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા નથી, કિન્તુ ઉજ્જૈન પાસેના પ્રદેશમાં અનશન લઈ સ્વર્ગગામી બન્યા છે.

અહમત્રૈવ તિષ્ઠામિ, ક્ષીણમાયુર્મમાડધુના ॥૩૭॥

પ્રાપ્ય ભાદ્રપદં દેશં, શ્રીમદુજ્જિનીસમ્ભવમ્ ॥૪૩॥

સમાધિમરણં પ્રાપ્ય, ભદ્રબાહુઃ દિવં યયૌ ॥૪૪॥

(વિ. સં. ૯૮૯ના ‘બૃહત્કથાકોષ’માં કથા ૧૩૧)-

અર્થાત્ - ચૌદ પૂર્વધારી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી દક્ષિણમાં ગયા જ નથી.

કિન્તુ વિદિશાની વાયવ્યમાં રહેલ વેસનગરમાં સ્વર્ગે ગયા છે જે સ્થાનનાં બીજાં નામો ચૈત્યગિરિ અને ભદ્રલપુર મળે છે.

(૨) દિગમ્બર બ્રહ્મચારી નેમિદત્તજી પણ શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુનું સ્વર્ગગમન ઉજ્જૈન પાસે જ બતાવે છે.

उज्जयिन्यां सुधीर्भद्रः, वटवृक्षसमीपके ।

क्षुत्पिपासादिकं जित्वा, संन्यासेन समञ्चितः ॥૨૬॥

स्वामी समाधिना मृत्वा, सम्प्राप्तः स्वर्गमुत्तमम् ॥૨૭॥

(‘આરાધના કથાકોષ’ કથા ૬૧)

આચાર્ય શ્રીસ્થૂલિભદ્રસૂરિ :- આ. સંભૂતિવિજયસૂરિજી અને આચાર્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીની પાટ ઉપર મહાપ્રતાપી અને કામવિજેતા શ્રીસ્થૂલિભદ્રજી આચાર્ય થયા.

જૈન રાજાઓ વગેરે :- આ સમયે નવમો નંદ રાજા તથા મંત્રી શકટાલ અને મંત્રી શ્રીયક જૈન મંત્રીઓ થયા છે, તેમજ યજ્ઞા વગેરે સાત બહેનો પ્રાભાવિક સાધ્વીઓ થઈ છે.

મૌર્યવંશ - સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત :- ભારતના ઇતિહાસમાં મૌર્યવંશનું રાજ્ય સ્થાપનાર મહારાજા ચંદ્રગુપ્ત થયો છે. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે જૈન મંદિરો બંધાવ્યાનો અને જૈન મૂર્તિઓ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના સમયની એક પ્રાચીન મૂર્તિ ત્રણસો વર્ષ પહેલાં ધાંધાણી તીર્થમાં બિરાજમાન હતી, એવો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ મળે છે.

મૌર્ય ચંદ્રગુપ્ત જૈનધર્મી હતો; એમ તો દરેક વિદ્વાન સ્વીકારે છે

સમ્રાટ બિન્દુસાર - સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તનો આ પુત્ર હતો. બિન્દુસાર જૈનધર્મી હતો. યદ્યપિ આ સંબંધી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળતા નથી પરંતુ એનો પિતા જૈનધર્મી હતો, ચાણક્ય મંત્રી જૈનધર્મી હતો અને અશોક પણ શરૂઆતમાં જૈનધર્મી હતો, આ જોતાં બિન્દુસાર જૈનધર્મી હોય એમ લાગે છે. મૌર્યસમ્રાટ બિન્દુસાર ૨૫ વર્ષ રાજ્ય કરી મૃત્યુ પામ્યો.

સમ્રાટ અશોક - સમ્રાટ બિન્દુસારનો પુત્ર અશોક શરૂઆતમાં જૈન હતો. રાજા થયા પછી એનો રાજલોભ વધ્યો અને બૌદ્ધ સાધુઓના પરિચયથી તેમજ બૌદ્ધધર્મી રાણી તિષ્વરક્ષિતાના સહવાસથી તે બૌદ્ધધર્મી બન્યો. પરંતુ રાણી તિષ્વરક્ષિતાએ યુવરાજ કુણાલને અંધ બનાવ્યો. આ ઘટનાથી અને કલિંગના યુદ્ધમાં અસંખ્ય માનવીઓના સંહારથી ઉત્પન્ન થયેલી ઘૃણાથી, તે બૌદ્ધ ધર્મની કટ્ટરતા તજી દરેક ધર્મ પ્રત્યે સમભાવી બન્યો હતો.

‘રાજતરંગિણી’ માં લખ્યું છે કે ‘સમ્રાટ અશોક તેની પાછળની જિંદગીમાં છેલ્લાં ૪ વર્ષ જૈન બન્યો હતો.’ ભારતીય ઇતિહાસમાં અશોક મહાન પ્રતાપી રાજા ગણાયો છે. એણે ફરમાનો કાઢીને અહિંસા ધર્મનો સુંદર પ્રચાર કરાવ્યો હતો.

યુવરાજ કુણાલ - અશોકનો પુત્ર કુણાલ હતો. વીર સં. ૨૧૪માં રાજગૃહીમાં મૌર્યવંશી બલભદ્ર રાજા હતો. આ બલભદ્ર રાજા જૈનધર્મી હતો.

મંત્રી ચાણક્ય - ભારતીય ઇતિહાસમાં ભારતને એક મહાન સામ્રાજ્યરૂપે સ્થાપનાર, મૌર્યવંશને રાજગાદી અપાવનાર, એક મહાન મુત્સદી વિજેતા અને પંડિત તરીકે ચાણક્યનું નામ પ્રસિદ્ધ છે.

ચાણક્ય જૈનધર્મી હતો. એણે ચંદ્રગુપ્તના સમય પહેલાં અને તે સમયે પડેલા બાર વર્ષી દુકાળમાં શ્રમણ સંઘની સુંદર સેવા કરી હતી. તેમજ ચંદ્રગુપ્તને પણ અનેક યુક્તિઓથી બતાવી આપ્યું કે જૈન સાધુઓ સાચા ત્યાગી, સંયમી અને અર્કિચન છે. તેઓ જ સત્ય ધર્મના ઉપદેષ્ટા છે. આખરે રાજા ચંદ્રગુપ્તને જૈનધર્મી બનાવ્યો.

આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિસૂરિ - એ મહાપ્રતાપી શ્રીસ્થૂલિભદ્રસૂરિજીના શિષ્યરત્નો અને પદ્ધરો છે. આ બંને આચાર્યોએ બહુ જ પરિશ્રમપૂર્વક ૧૧ અંગો અને ૧૦ પૂર્વો કંઠસ્થ કર્યાં હતાં અને ઉગ્ર વિહાર કરી ઘણા ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ્યા હતા.

રાજા સંપ્રતિ - એકવાર આ બંને સૂરિપુંગવો વિહાર કરતાં કરતાં જીવિતસ્વામીની યાત્રાએ જતાં વયમાં અવન્તી નગરીમાં પધાર્યાં છે અને

જુદી જુદી વસતીમાં ઊતર્યા છે. આ વખતે અહીં રથયાત્રાનો મહોત્સવ શરૂ થતાં જિનેશ્વરનો રથ અસ્ખલિત ગતિથી નગરમાં ફરવા લાગ્યો છે. નગરજનો સાથે છે. બંને આચાર્યવર્યો પણ પોતાના વિશાળ શિષ્યસમૂહ સહિત સાથે છે. એ રીતે ફરતો ફરતો રથ મંદિરના દ્વાર પર આવ્યો. યુવરાજ સંપ્રતિએ રથયાત્રામાં આવતા આચાર્ય શ્રીસુહસ્તિસૂરિજીને જોયા અને તેને વિચાર થયો કે, મેં આમને ક્યાંક જોયા છે. વિશેષ ઉલાપોહ કરતાં એને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું ને તેણે સૂરિજીને ઓળખ્યા : અહો ! આ તો મારા પૂર્વ ભવના ગુરુજી છે. પછી પોતે નીચે આવી ગુરુજીને પ્રેમપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને વિનયથી પૂછ્યું : ‘હે પ્રભુ ! જૈનધર્મની આરાધનાનું ફળ શું છે ?’ સૂરિજી બોલ્યા : ‘અવ્યક્ત સામાયિકનું ફળ રાજ્યાદિક છે અને વ્યક્ત સામાયિકનું ફળ મોક્ષ પણ છે.’ રાજા સૂરિજીનો આ ઉત્તર સાંભળી પ્રસન્ન થયો; એને વિશ્વાસ પણ બેઠો. પછી સૂરિજીને પૂછ્યું : ‘હે ભગવન્ ! આપ મને ઓળખો છો ?’ સૂરિજી બોલ્યા : ‘રાજા ! અવન્તીપતિને કોણ ન ઓળખે !’ રાજા બોલ્યો : ‘સૂરિજી મહારાજ ! આ સિવાય બીજી રીતે આપ ઓળખો છો ?’ સૂરિજી ઉપયોગ મૂકીને બોલ્યા : ‘હા, હા, હવે ઓળખ્યો. તારા પૂર્વ ભવની કથા સાંભળ, સમ્રાટ અશોકના રાજ્યકાળની એ વાત છે.

‘એકવાર અમે બંને આચાર્યો કૌશામ્બીમાં ગયા હતા. તે વખતે બીષણ દુકાળ પડ્યો હતો. પરંતુ શ્રાવકસંઘ સાધુઓની પૂર્ણ ભક્તિ કરતો હતો. એકવાર એક દ્રમક રંક કે જેને ભિક્ષા નહોતી મળતી, તેણે સાધુઓને ભિક્ષા મળતી જોઈ કહ્યું : “મને કંઈક આપો.” શિષ્યો તેને અમારી પાસે લાવ્યા. અમે ભાવી લાભનું કારણ જાણી જણાવ્યું : “તું દીક્ષા લે તો અમે તને આહાર આપીએ.” પછી એ રંકે દીક્ષા સ્વીકારી. ત્યાર પછી અમે એને સારી રીતે આહાર કરાવ્યો. એણે ઘણા દિવસની ભૂખ હોવાથી ખૂબ દાબીને ખાધું. તેને પેટમાં વાયુ ભરાઈ જવાથી અસહ્ય દર્દ થયું. રાત્રે શ્રીસંઘે અને સાધુઓને એની શુશ્રૂષા કરી. તે સાધુધર્મની પ્રસંશા કરતો મૃત્યુ પામી સમ્રાટ અશોકના પુત્ર કુણાલના ઘેર પુત્ર તરીકે જન્મ્યો. જન્મતાં જ જેને રાજ્ય મળ્યું, તે તું સંપ્રતિ રાજા થયો.’

સંપ્રતિ રાજ્યે જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યા પછી સવા કરોડ (સવા લાખ) જિનમૂર્તિઓ ભરાવી, છત્રીસ હજાર પ્રાચીન જિનમંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, સવા લાખ નવાં જિનમંદિરો બંધાવ્યા અને સાતસો દાનશાળાઓ ખુલ્લી મુકાવી. તેના રાજ્યમાં જનતાને કદી પણ ખાવાપીવાનું દુઃખ નથી પડ્યું. તેણે પોતાના રાજ્યમાં કોઈ પણ ભૂખે ન મરે તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખ્યો હતો. સંપ્રતિ ગરીબોનો બેલી; દીન, દુઃખી અને નિરાધારોનો આધાર બની રહ્યો હતો.

સમ્રાટ સંપ્રતિએ પોતાનાં અસૂર્યપશ્યા રાજરાણીઓ, રાજકુમારીઓ, રાજકુમારો અને સામંતોને પણ સાધુ બનાવી દૂર સુદૂર પ્રદેશોમાં વિહાર કરાવ્યો હતો અને જૈનધર્મનો વાસ્તવિક પ્રચાર કરાવ્યો હતો. ચીન, બર્મા, સિલોન, અફઘાનિસ્તાન, નેપાલ, ભૂતાન વગેરે દૂર દૂર પ્રદેશોમાં જૈનધર્મનો સંદેશ પહોંચાડ્યો હતો અને આંધ્ર, તામિલ, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર, સૌરાષ્ટ્ર, ગૂર્જર, માળવા, રાજપૂતાના વગેરે પ્રાંતોમાં પણ જૈનધર્મની જ્યોતિને વધુ ઉજ્જવલ, જ્વલંત અને દઢ બનાવી હતી. ('બૃહત્કલ્પસૂત્ર' ઉ. ૧, સૂ. પાંચ; નિર્યુક્તિ ગાથા ૩૨૭૫ થી ૩૨૮૯)

(અજમેર જિલ્લાના બર્લી નામના ગામમાં વીર સંવત ૮૪, વિ. સં. પૂર્વે ૩૮૬, ઈ.સ. પૂર્વે ૪૪૩નો એક શિલાલેખ મળ્યો છે, કે જે 'અજમેર' ના મ્યુઝિયમમાં સુરક્ષિત છે. તે પરથી અનુમાન થાય છે કે અશોકથી પહેલાં પણ રાજપૂતાનામાં જૈનધર્મનો પ્રચાર હતો. જૈન લેખકોનો એ મત છે કે, રાજ સંપ્રતિ કે જે અશોકનો રાજવંશ જ હતો, તેણે જૈનધર્મની ઘણી ઉત્તરિ કરી અને રાજપૂતાના તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં પણ તેણે કેટલાંક જૈનમંદિરો બંધાવ્યાં હતાં.)

વિ.સં. બીજી શતાબ્દીમાં બનેલા મથુરાના કંકાલીટીલાવાળાં જૈન સ્તૂપ પરથી તથા અહીંના કેટલાક અન્ય સ્થાનોથી મળેલાં પ્રાચીન શિલાલેખો તથા મૂર્તિઓથી માલૂમ પડે છે કે તે સમયે પણ અહીં રાજપૂતાનામાં જૈનધર્મનો સારો પ્રચાર હતો.)

(‘રાજપૂતાને કા ઈતિહાસ’)

પ્રસિદ્ધ આર્યાઓ : આર્ય સુહસ્તિસૂરિનો સાધ્વીસમુદાય પણ વિશાળ હતો પરંતુ તેમાં ૧. યક્ષા, ૨. યક્ષદિત્ત્રા, ૩. ભૂતા, ૪. ભૂતાદિત્ત્રા, ૫. સેણા, ૬. વેણા, ૭. રેણા: એ સાત આર્યાઓનો પરિવાર મુખ્ય હતો.

આર્ય મુહસ્તિસૂરિ પછીની વાયકવંશ પરંપરા નંદીસૂત્ર સ્થવિરાવલી અને હિમવંત સ્થવિરાવલીમાં નીચે મુજબ આપી છે.

૮. આર્ય મુહસ્તિસૂરિજી.

૯. આર્ય બહુલ અને બલિસ્સહ : આ બંને આર્ય મહાગિરિજીના શિષ્યો છે. તેઓ શરૂઆતમાં જિનકલ્પીની તુલના કરતા હતા, પછી બલિસ્સહસૂરિ સ્થવિરકલ્પી બન્યા અને બંને ગુરુભાઈઓનો ગણ એક જ હતો તેથી આ આચાર્યની શિષ્યપરંપરા ચાલી. આર્ય બલિસ્સહે અંગવિદ્યા શાસ્ત્રની રચના કરી છે.

૧૦. આર્ય સ્વાતિસૂરિ : વાયક, ઉમાસ્વાતિજી જેમણે 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા છે, તેઓ આ સ્વાતિસૂરિથી જુદા છે અને ઘણાં પછીના સમયના છે.

૧૧. આર્ય શ્યામાચાર્ય: આ પહેલા કાલિકાચાર્ય છે.

તેમણે પોતાના જ્ઞાનના વારસારૂપે 'શ્રીપત્રવણાસૂત્ર' (પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર)ની રચના કરી છે, જે આગમ દ્રવ્યાનુયોગના ખજનારૂપ વિદ્યમાન છે.

આ સૂત્ર ઉપર આ. હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા ૩૭૨૮ શ્લોકપ્રમાણ, આ. મલયગિરિકૃત ટીકા ૧૬૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ અને વિષમપદ વ્યાખ્યા રચાયેલ છે.

સંપ્રતિ રાજના અશ્વાવબોધ તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર પછી મિથ્યાત્વદષ્ટિ દેવોએ ઉપસર્ગ કર્યો ત્યારે શ્રીશ્યામાચાર્યજીએ તેની રક્ષા કરી ત્યાં જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ કલિંગની બીજી આગમવાચનામાં હાજર હતા. આ રીતે તેઓ મહાજ્ઞાની, પરમ સંયમી અને સમર્થ આચાર્ય થયા છે. તેમનાથી કાલિકાચાર્યગરજ નીકળ્યો છે અને તે બીજા કાલિકાચાર્યથી વિખ્યાત થયો છે.

૧૨. આર્ય સ્કંદિલસૂરિ (ધંડિલસૂરિ) : જેઓ વીર સં. ૩૭૬થી ૪૧૪ સુધી યુગપ્રધાનપદે હતા. તેમનું આયુષ્ય ૧૦૮ વર્ષનું હોવાનું લેખાય છે. તેઓ માટે સ્થવિરાવલીમાં અજ્જજીયધરં એવું વિશેષણ આપ્યું છે, તેથી

નક્કી છે કે તેઓ આર્યજીત વ્યવહારને સંપૂર્ણ વફાદાર હતા. તપગચ્છ પટ્ટાવલી' માં લખ્યું છે કે તેમણે 'જીતમર્યાદા' નામનું શાસ્ત્ર બનાવ્યું છે. 'હિમવંત સ્થવિરાવલી' માં તેમને આર્યજીત નામના શિષ્ય હોવાનો ઉલ્લેખ છે. 'પ્રભાવકચરિત્ર' ના ઉલ્લેખ પરથી અનુમાન કરી શકાય છે કે આ. વૃદ્ધવાદિસૂરિ તેમના શિષ્ય હતા. આર્ય સ્કંદિલ (ષાંડિલ) સૂરિથી ષાંડિલગચ્છ નીકળ્યો છે, જે ગચ્છવ્યવસ્થા થઈ ત્યારે ચંદ્રગચ્છમાં સામેલ થયો હતો.

૧૩. આર્ય સમુદ્ર :

૧૪. આર્ય મંગુસૂરિ :

૧૫. આર્ય નંદિલસૂરિ :

૧૬. આ. નાગહસ્તિસૂરિ :

૧૭. આ. રેવતીનક્ષત્ર :

૧૮. આ. સિંહસૂરિ :

૧૯. આ. સ્કંદિલ : તેમનું નામ સોમરથ હતું. તે મથુરાના રહેવાસી, ધર્મે જૈન, બ્રાહ્મણ મેઘરથ અને રૂપરેખાના પુત્ર હતા. તેમણે આર્ય વજ્રસ્વામી અને આર્ય રથસૂરિની પરંપરાના કાશ્યપ ગોત્રવાળા સ્થવિર આર્ય સિંહના ઉપદેશથી વૈરાગ્ય પામી આર્યધર્મ પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાના આ. સિંહસૂરિ વાચનાચાર્ય પાસેથી આગમ તથા પૂર્વનું જ્ઞાન મેળવી વાચકપદ મેળવ્યું હતું. યુગપ્રધાનચંત્રના આધારે તેમનો વાચનાચાર્ય-કાળ વીર સં. ૮૨૬નો છે. તેઓ તે સમયના સમર્થ વાચનાચાર્ય હતા. આ અરસામાં સૌરાષ્ટ્રમાં બૌદ્ધધર્મ અને જૈનધર્મમાં સંઘર્ષ ચાલ્યો, મધ્ય ભારતમાં હૂણો અને ગુપ્તોનું ભયંકર યુદ્ધ થયું અને બારવર્ષી દુકાળ પડ્યો. એટલે જૈનમુનિઓની વિશેષતઃ શ્રુતધરોમાં સંખ્યા ઘટી ગઈ. પરિણામે આગમોનો વિચ્છેદ થવાની સ્થિતિ આવી પડી. આ કટોકટીમાં વીર સં. ૮૩૦ થી ૮૪૦ લગભગમાં આ. સ્કંદિલસૂરિએ ઉત્તરાપથના મુનિઓને મથુરામાં અને આ. નાગાર્જુને દક્ષિણપથના મુનિઓને વલભીમાં એકઠા કરી ચોથી આગમવાચના કરી અને જિનાગમોને પુસ્તકરૂપે લખ્યાં.

દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણ 'નંદીસૂત્રની પટ્ટાવલી'માં વાચનાચાર્ય સ્કંદિલની

ખૂબ પ્રશંસા કરે છે અને કલ્પસૂત્રની 'સ્થવિરાવલી' માં તેમનું નામ આપી તેમના ગુરુભાઈ આર્ય જંબૂથી પોતાની પટ્ટાવલી જોડે છે. આથી એમ માની શકાય છે કે આ. સ્કંદિલ સમર્થ ગણાચાર્ય તેમજ અજ્ઞેડ વાયનાચાર્ય હતા.

૨૦. હિમવંત ક્ષમાશ્રમણ : જેઓ પૂર્વના પણ જ્ઞાતા હતા.

૨૧. આ. નાગાર્જુનસૂરિ :

૨૨. આ. ભૂતદિત્ત :

૨૩. આ. લોહિત્યસૂરિ :

૨૪. આ. દુષ્યગણિ :

૨૫. દેવવાચક : આચાર્ય શ્રીદેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણ જ વાયનાચાર્ય દેવવાચક છે. તેઓ આર્ય શ્રીવજ્રસ્વામીની એક શ્રમણપરંપરાના ગણનાચક હતા અને વાચકવંશના વાયનાચાર્ય પણ હતા (વિચારશ્રેણિ). આ. સ્કંદિલસૂરિએ કરેલી ચોથી માથુરીવાયનાના આગમોનો વારસો તેમની પાસે હતો. આ સમયે આ. નાગાર્જુનસૂરિની પરંપરામાં આ. કાલિકસૂરિ (ચોથા) વિદ્યમાન હતા. આ. નાગાર્જુનસૂરિની ચોથી વલભીવાયનાનો વારસો તેમની પાસે હતો. આ બંને આચાર્યોએ મળી વલભીમાં પાંચમી આગમવાચના કરી. એ જ કાલિકસૂરિ પછી આ. સત્યમિત્ર યુગપ્રધાન થયા છે; જે છેલ્લા પૂર્વવિદ્ હતા. ત્યાર પછી વાચકવંશ આગળ ચાલ્યો નથી.

અહીં નંદીસૂત્રના આધારે આ વાચકવંશ બતાવ્યો છે. નંદીસૂત્ર પ્રમાણે ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામીથી પચીસમા વાયનાચાર્ય આ. દેવદ્વિ છે. 'હિમવંત સ્થવિરાવલી' અને 'નંદીસૂત્રની ટીકા'માં પણ આ જ આચાર્યક્રમ મળે છે. વળી કૃષ્ણર્ષિગચ્છના આ. જયસિંહસૂરિએ 'ધર્મોપદેશમાળા' ના સ્વોપજ વિવરણને અંતે ગણધરો તથા વાયનાચાર્યો બતાવ્યા છે, તેમાં આ. દેવદ્વિને આર્ય શ્રીજંબૂસ્વામીથી ચોવીસમાં આચાર્ય ઉલ્લેખ્યા છે, એટલે શ્રીસુધર્માસ્વામીથી આ. દેવદ્વિગણી પચીસમા વાયનાચાર્ય છે; એ વાત નક્કર છે અને એ રીતે નંદીસૂત્રનો વાયનાચાર્ય ક્રમ બરાબર છે.

[આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિસૂરિ (ચાલુ)]

યુગપ્રધાન પટ્ટાવલી

૧. ગણધર શ્રીસુધર્માસ્વામી વીર સં. ૧ થી ૨૦
૨. આર્ય જંબૂસ્વામી વીર સં. ૨૦ થી ૬૪
૩. આર્ય પ્રભવસ્વામી વીર સં. ૬૪ થી ૭૫
૪. આ. શચ્યંભવસૂરિજી વીર સં. ૭૫ થી ૯૮
૫. આ. યશોભદ્રસૂરિજી વીર સં. ૯૮ થી ૧૪૮
૬. આ. સંભૂતિવિજયસૂરિ વીર સં. ૧૪૮ થી ૧૫૬
૭. આ. ભદ્રબાહુસ્વામી વીર સં. ૧૫૬ થી ૧૭૦
૮. આ. સ્થૂતિભદ્રજી વીર સં. ૧૭૦ થી ૨૧૫
૯. આર્ય મહાગિરિજી વીર સં. ૨૧૫ થી ૨૪૫
૧૦. આર્ય સુહસ્તિસૂરિ વીર સં. ૨૪૫ થી ૨૯૧
૧૧. આ. ગુણસુંદરસૂરિ : તેમનો વીર સં. ૨૩૫માં જન્મ, સં. ૨૫૯માં દીક્ષા, સં. ૨૯૧માં યુગપ્રધાનપદ અને સં. ૩૩૫માં ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસ.
૧૨. આર્ય શ્યામાચાર્ય : વીર સં. ૩૩૫ થી ૩૭૬
૧૩. આર્ય સ્કંદિલસૂરિ : વીર સં. ૩૭૬ થી ૪૧૪.
૧૪. આ. રેવતીમિત્ર : વીર સં. ૪૧૪ થી ૪૫૦.
૧૫. આ. ધર્મસૂરિ : તેમનો વીર સં. ૩૯૨માં જન્મ, સં. ૪૦૬માં દીક્ષા, સં. ૪૫૦માં યુગપ્રધાનપદ, સં. ૪૯૫માં ૧૦૨ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસ.
૧૬. આ. ભદ્રગુપ્તસૂરિ : વીર સં. ૪૯૪ થી ૫૩૩.
૧૭. આ. શ્રીગુપ્તસૂરિ : વીર સં. ૫૩૩ થી ૫૪૮. ત્રૈશિક્ષિક મતનો સ્થાપનારા રોહગુપ્ત આ આચાર્યનો વિદ્યાશિષ્ય હતો.
૧૮. આર્ય વજ્રસ્વામી : વીર સં. ૫૪૮ થી ૫૮૪.
૧૯. આર્ય રક્ષિતસૂરિજી : વીર સં. ૫૮૪ થી ૫૯૭.
૨૦. આર્ય દુર્બલિકાપુષ્પમિત્ર : વીર સં. ૫૯૭ થી ૬૧૭.

૨૧. આ. વજ્રસેનસૂરિ : વીર સં. ૬૧૭ થી ૬૨૦.
 ૨૨. આ. નાગહસ્તિસૂરિ : વીર સં. ૬૨૦ થી ૬૮૯.
 ૨૩. આ. રેવતીમિત્ર : વીર સં. ૬૮૯ થી ૭૪૮.
 ૨૪. આ. સિંહસૂરિ : વીર સં. ૭૪૮ થી ૮૨૬.
 ૨૫. આ. નાગાર્જુનસૂરિ : વીર સં. ૮૨૬ થી ૯૦૪.
 ૨૬. આ. ભૂતદિગ્નસૂરિ : વીર સં. ૯૦૪ થી ૯૮૩.
 ૨૭. આ. કાલિકસૂરિ (ચોથા) : વીર સં. ૯૮૩ થી ૯૯૪.
 ૨૮. આ. સત્યમિત્ર : વીર સં. ૯૯૪ થી ૧૦૦૦. આ આચાર્ય છેલ્લા પૂર્વધર છે.
 ૨૯. આ. હારિલ : વીર સં. ૧૦૦૦માં યુગપ્રધાનપદ અને વીર સં. ૧૦૫૫માં સ્વર્ગવાસ થયેલ છે.
 ૩૦. આ. જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ : સં. ૧૦૫૫માં યુગપ્રધાનપદ અને ૧૧૧૫માં ૧૦૪ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસ થયેલ છે.
 ૩૧. આ. સ્વાતિસૂરિ : વીર સં. ૧૧૧૫ થી ૧૧૯૦. 'દુસ્સમકાલસમણસંઘથયં' અને 'લોકપ્રકાશ'માં આચાર્યને વાચક ઉમાસ્વાતિ તરીકે ઓળખાવ્યા છે પરંતુ આ આચાર્ય વાચક ઉમાસ્વાતિથી જુદા ત્રીજા સ્વાતિસૂરિ છે. આ આચાર્યે ચૌદશે પાખી વ્યવસ્થિત કરી હતી. આ માટે નીચે મુજબ બે ગાથાઓ મળે છે :
- બારસવાસસણ્સું, પુણ્ણિમદિવસાઓ પક્કિચ્ચયં જેણ ।
 ચઝહસી પદમં પવ્વં, પકપ્પિઅં સાહિસૂરિહિં ॥૨૮૦॥
 ('પટ્ટાવલી સમુચ્ચય' પૃ. ૧૯૬, 'રત્નસંચય' ગા. ૨૮૦)
- બારસવાસસણ્સું પન્નાસહિણ્ણું વદ્ધમાણાઓ ।
 ચઝહસિપદમપવેસો, પકપ્પિઓ સાહસૂરિહિં ॥ ('વિચારશ્રેણિ')
- આ જ અરસામાં વાચક ઉમાસ્વાતિની ઉપમા આપી શકાય તેવા આ. સિદ્ધસેનગણિ થયા છે; જેમને 'મહાનિશીથસૂત્ર' ની ઉદ્ધારપ્રશસ્તિમાં સિદ્ધસેન દિવાકર તરીકે નવાબ્યા છે.

૨૨. આ. પુષ્પમિત્ર : વીર સં. ૧૧૯૦ થી ૧૨૫૦.
 ૨૩. આ. સંભૂતિ : વીર સં. ૧૨૫૦ થી ૧૩૦૦.
 ૨૪. આ. માદરસંભૂતિ : વીર સં. ૧૩૦૦ થી ૧૩૬૦.
 ૨૫. આ. ધર્મઋષિ : સ્વર્ગવાસ વીર સં. ૧૪૦૦.
 ૨૬. આ. જ્યેષ્ઠાંગગણિ : વીર સં. ૧૪૦૦ થી ૧૪૭૧. આ. વિમલચંદ્રસૂરિના શિષ્ય વીરગણિજી તે યુગના યુગપ્રધાન છે.
 ૨૭. આ. ફલ્ગુમિત્ર : વીર સં. ૧૪૭૧ થી ૧૫૨૦.
 ૨૮. આ. ધર્મઘોષ : વીર સં. ૧૫૨૦ થી ૧૫૯૮.

આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિસૂરિ

સમ્રાટ સંપ્રતિ - સમ્રાટ સંપ્રતિએ યુવરાજકાળમાં અને રાજ્ય થયા પછી અનેક જિનાલયો બંધાવ્યા, જિનાબિંબો સ્થાપ્યા જૈનધર્મનો પ્રચાર કરાવ્યો; અને જૈનધર્મની પ્રભાવના કરી.

(‘વીર વંશાવળી’માં ઉલ્લેખ છે કે સંપ્રતિએ ઉત્તરમાં ઘાંઘાણી, પૂર્વમાં રોહિંસગિરિ, દક્ષિણમાં ઈલોરગિરિ અને પશ્ચિમમાં દેવપત્તન નગરે જિનપ્રાસાદ બનાવ્યાં હતાં. આ ઉપરથી તેના રાજ્યારંભકાળની રાજ્યની સરહદ મળી શકે છે.)

બૌદ્ધધર્મ બતાવે છે કે, અશોકે મરણ સમયે પોતાનું રાજ્ય બૌદ્ધ સંઘને દાનમાં આપી દીધું. અશોકનો યુવરાજ સંપદી હતો. તેણે ચાર કરોડ સોનામહોરો વડે આ રાજ્ય ખરીદી લીધું અને પછી તે સંપદી પૃથ્વીનો રાજ બન્યો. (‘દિવ્યાદાન અવદાન’ ૨૯ તથા ‘બોધિસત્વાદાન કલ્પલતા’)

બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં સંપ્રતિનું નામ સંપદી લખ્યું છે, જ્યારે પુરાણોમાં બંધુપાલિત, સંગત, સમતિ અને સંપ્રતિ નામો આપ્યાં છે.

★ પ્રો. પિશલ સાહેબ માને છે કે, રૂપનાથ, સાસરામ અને વૈરાટના શિલાલેખો સંપ્રતિએ ખોદાવ્યા છે. (પ્રો. રોજડેવિસ સાહેબ પણ એને સહમત છે.) (‘ઈન્ડિયન એન્ટીક્વેરી’ પૃ. ૬, પૃ. ૧૪૯)

સ્મીથ સાહેબ જણાવે છે કે- Almost all ancient Jain temples or monuments of unknown origin are ascribed by the voice to Samprate, who is in fact regarded as a Jain Ashoka. (Smith, "Early History of India," P.P.202) (‘વિશાળ ભારત’ ક. ૨૭૫)

સંપ્રતિના સિક્કામાં એક બાજુ ઉપર-નીચે સમ્પ્ર અને દી શબ્દો લખેલા છે, બીજી બાજુ ઉપર-નીચે ' અને ' . ચિહ્નો છે. કોઈ કોઈ સિક્કામાં ' . ની નીચે 卐 (સ્વસ્તિક) પણ મળે છે. આ સિક્કો તેના રાજ્યશાસન ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડે છે.

સામાન્ય રીતે મૌર્ય સિક્કાઓમાં એક બાજુ ઉપર નીચે મૌ અને ચ્વી શબ્દો છે, બીજી બાજુ ઉપર નીચે * ' અને 卐 ચિહ્નો છે. જૈનો હંમેશાં દેરાસમાં પ્રભુની સામે ચોખાની આવી નિશાનીઓ કરે છે. ('મોડન રીવ્યુ' સને ૧૯૩૪ જુનનો અંક, પૃ. ૬૪૭)

અવન્તિપાર્શ્વનાથ તીર્થ : આર્ય સુહસ્તિસૂરિના હાથે ઉજ્જૈનમાં અવન્તિપાર્શ્વનાથની સ્થાપના થઈ છે.

અવન્તિસુકુમારની ગર્ભવતી સ્ત્રીએ મહાકાળ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો હતો. મહાકાળે વીર સં. ૨૫૦ લગભગમાં ક્ષિપ્રાના કાઠે પિતાના સ્મારકરૂપે શ્રીઅવન્તિપાર્શ્વનાથજીનું ગગનચુંબી ભવ્ય મંદિર સ્થાપ્યું. જેનું બીજું નામ મહાકાળનું મંદિર હતું. જે રાજા પુષ્યમિત્રના કાળમાં મહાકાળ મહાદેવના મંદિર તરીકે બની ગયું હતું. સમય જતાં મહારાજા વિક્રમાદિત્યના ધર્મગુરુ આ. સિદ્ધસેન દિવાકરે ત્યાં પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ પ્રગટ કરી છે.

જૈન ગુફાઓ : સમ્રાટ સંપ્રતિ ઉજ્જૈનમાં યુવાજપદે હતો ત્યારે જ તેણે દક્ષિણપથમાં અને સૌરાષ્ટ્રમાં પોતાની આણ ફેલાવી દીધી હતી. આથી આંધ્ર દ્રવિડ વગેરે દક્ષિણમાં અને સૌરાષ્ટ્રમાં ત્યારથી આરંભીને આઠેય સૈકા દરમ્યાન મૌર્યકાળ, ક્ષત્રપકાળ અને ગુપ્તકાળમાં અનેક જૈન ગુફાઓ બની છે, અનેક જૈન તીર્થો વધ્યા છે.

દક્ષિણમાં કૃષ્ણાનદીના કિનારે અયવહીની ગુફા, અઈહોલ ગુફા, ખાનદેશની ભામેર ગુફા, યેવલા પાસેની અણકીટણકીની ગુફાઓ, જેનું વર્ણન ઉપા. મેઘવિજયજીએ 'મેઘદૂતસમસ્યાલેખ' શ્લોક ૪૭માં કરેલ છે. કાડસાની ગુફા, ઔરંગાબાદની ગુફા, મોમીનાબાદની ગુફા, ચમારલેની જૈન ગુફા, જેમાં વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન આર્ય કાલકસૂરિના નામવાળો શિલાલેખ છે અને ઈલોરાની ગુફા જ્યાં સમ્રાટ સંપ્રતિએ ભગવાન નેમિનાથનો પ્રાસાદ બનાવ્યો હતો, વગેરે વગેરે.

સૌરાષ્ટ્રમાં તાલધ્વજગિરિ, ઓસમગિરિ, ઢંકગિરિ વગેરે જૈન ગુફાઓ પ્રસિદ્ધ છે.

પહાડપુર - બંગાળમાં (બોગરા જિલ્લામાં - E.B.R.ના જમાલગંજ સ્ટેશનથી ૩ માઈલ દૂર) પહાડપુર ગામ છે, જેનું પ્રાચીન નામ પૌંડ્રવર્ધન છે. ઇતિહાસ કહે છે કે, અંતિમ શ્રુતકેવળી આ. ભદ્રબાહુસ્વામીના શિષ્ય ગોદાસનો મુનિગણ અહીં વિચરતો હતો. તેની ત્રીજી શાખા પણ પૌંડ્રવર્ધનિકા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પહાડપુરનો પ્રાચીન ટીલો ખોદતાં તેમાંથી એક તામ્રપત્ર પ્રાપ્ત થયું છે. તેમા લખ્યું છે કે, ગુપ્ત સંવત ૧૫૯માં વટગોહલી ગામના એક બ્રાહ્મણદંપતીએ નિર્ગન્થ વિહારની પૂજા માટે ભૂમિદાન કર્યું. ('મોડર્ન રીવ્યુ' ઓગષ્ટ સને ૧૯૩૧, પૃ. ૧૫૦.) આ ગુપ્ત સંવત તે મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તનો લાગે છે, જેનું બીજું નામ મૌર્ય સંવત છે. સાંચી સ્તૂપ, ભુવનેશ્વર સ્તૂપ અને પહાડપુર સ્તૂપમાં ઘણી સામ્યતા છે, કેમકે એ ત્રણે જૈન સ્તૂપો છે.

માળવાની ગુફાઓ : ઉદયગિરિ - વિદિશાથી ૪ માઈલ પર ઉદયગિરિમાં ૨૦ ગુફાઓ બની હતી. જે પૈકીની પહેલી અને છેલ્લી ગુફાઓ તો આજે પણ જૈનગુફાઓ તરીકે ઓળખાય છે. વીસમી ગુફામાં આર્યભદ્ર શાખાના મુનિ શંકરભદ્રે ગુપ્ત સં. ૧૦૬માં ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી, જેનો શિલાલેખ આજે પણ મળે છે.

ધુમનાર - બુંદીથી કોટા જતા વચમાં વારોલી, ધુમનારની પહાડી, ચંબલ નદી અને ઝાલરાપટ્ટન-ચંદ્રાવતી વગેરે સ્થાનો આવે છે.

ધુમનારની પહાડીનો વ્યાસ દોઢેક કોશનો છે. ઊંચાઈ ૧૪૦ ફીટની છે. ઉપર સપાટ ભાગ છે. ચારે બાજુ કુદરતી કોટ છે, જે કોટમાં લગભગ ૧૭૦ ગુફાઓ છે. કોઈ કોઈ ગુફાઓમાં તો ઊભી અને બેઠી જૈન મૂર્તિઓ તથા બૌદ્ધ મૂર્તિઓ પણ છે. ચંબલ નદી તરફની ગુફા તો જૈન ગુફા છે. તેના સ્તંભોમાં જૈન કારીગરી વિદ્યમાન છે. અહીં ભગવાન ઋષભદેવ, શાંતિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામીની મૂર્તિઓ છે. જેને લોકો પાંડવ તરીકે પૂજે છે. એક ચંદ્રપ્રભુની પ્રતિમા પણ વિદ્યમાન છે. આ દરેક મૂર્તિ દશ-અગિયાર ફીટ ઊંચી છે. બીજી એક ૧૦૦ ફીટ લાંબી, ૮૦ ફીટ પહોળી

જૈન ગુફા છે, જેને લોકો 'ભીમ બજાર' તરીકે ઓળખાવે છે. આ ગુફામાં શસ્ત્રભંડાર અને રાજલોક નામના બે ઓરડાઓ છે. રાજલોકમાં ભગવાન આદિનાથની બે પ્રતિમાઓ ખિરાજમાન છે.

ધુમનારની ગુફાઓ દર્શનીય છે; એ સૌથી વધુ પ્રાચીન છે. આ ગુફામાં અનેક અદ્ભુત પદાર્થો ભરેલા છે.

ચંદ્રાવતી - ધુમનારની પહાડીથી આગળ ઝાલરાપટ્ટન છે, જેનું પ્રાચીન નામ ચંદ્રાવતી છે. ચંદ્રાવતીમા પ્રાચીન કાળમાં ૧૦૮ જૈન દેરાસર હતાં, જેમાં એકી સાથે ઘંટનાદ થતો હતો. એ જ કારણે આ શહેરના ઝાલરાપટ્ટન અને ઘંટનું શહેર એવાં બીજાં નામો પડેલાં છે. આજે મંદિરો વિદ્યમાન નથી, પણ તેનાં ખંડેરો નજરે પડે છે. માત્ર બે-ત્રણ મંદિરો સારી સ્થિતિમાં વિદ્યમાન છે, તે પ્રાચીન કાલના સૌંદર્યની પરાકાષ્ટા બતાવી રહ્યાં છે કેમકે આ મંદિરોનું શિલ્પકામ અત્યંત સુંદર છે. ઉત્તર ભાગમાં ભગવાન શાંતિનાથનું મંદિર છે, જે તેમાનું એક છે. તળાવના બંધ પાસે જૈનોના નસિયાળ છે, જેમાં પુષ્કળ સમાધિમંદિરો છે. કોટાના મુખ્ય મંત્રી જ્વલમસિંહે ધનવાનોને વસાવી રક્ષા કરવા માટે ચંદ્રાવતીના સ્થાને આ નવું ઝાલરાપટ્ટન વસાવ્યું છે, અહીં જૈન ઓસવાલો અને વૈષ્ણવોની મોટી વસતી છે. જૈન મંદિરમાં સં. ૧૧૦૩નો શિલાલેખ છે. અહીંથી એક સં. ૭૪૮નો શિલાલેખ મળ્યો છે, તે પરથી સમજાય છે કે તે સમયે અહીં દુર્ગાયલ નામનો પરાક્રમી જૈન રાજા થયો હતો. ('ટોડ રાજસ્થાન' ભા. ૨, અ. ૧૨-૧૩)

ઘાસોઈ - માળવામાં બી.બી.એન્ડ સી.આઈ. રેલ્વેના રતલામ, નાગદા અને કોટાની વચ્ચે અક્ષાંશ ૨૪-૧૫, રેખાંશ ૭૫ાા પર સુવાસરા Suvasra છે, ત્યાંથી સાતેક માઈલ દૂર ઘાસોઈ Ghasoi ગામ છે. તેની પાસે એક ચાર માઈલના ઘેરાવાવાળું સૂકું તળાવ છે. તેના કિનારે કેટલાંયે દટાયેલ જૈન દેરાસર અને સમાધિસ્થાનમાં અવશેષો ઊભાં છે. તે તળાવમાં તથા તેના કિનારે બે હજાર વર્ષ પહેલાનાં હજારો પ્રાચીન અવશેષો પથરાયેલાં છે, જેમાં કલાપૂર્ણ પ્રતિમાઓ, વિવિધ કોરણીવાળા થાંભલા, પથ્થરના ટુકડા, સોનાના ગઘૈયા-સિક્કા વગેરે અનેક વસ્તુઓ છે. આ સંશોધનથી મધ્ય ભારતમાં

ચંબલ નદીને કાઠે અને બીજી રીતે કહીએ તો પ્રાચીન દશાણ્ણ દેશમાં આ પ્રાચીન જૈન સ્થાપત્યનો વધારો થયો છે.

★ Remnants of a ruined Jain temple and of Samadhi may still be seen there as evidence of Culture and great artistic excellence of people of those days.

(BHARAT D. 31-7-50, જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક : ૧૭૯)

ગજપદતીર્થ, જીવિતસ્વામી, વિદિશા-બીલ્સા, સાંચી, ઉદયગિરિ, ધુમનારની ગુફાઓ, ચંદ્રાવતી, ઘાસોઈ અને ઢીંપુરીતીર્થ એ દશાણ્ણ દેશના પ્રાચીન જૈન સ્થાનો છે.

ઢીંપુરી તીર્થ : વિમલચશા રાજને સુમંગલા રાણીથી પુષ્પચૂલ અને પુષ્પચૂલા નામે પુત્ર-પુત્રી હતા. વંકચૂલે સિંહગુહાપદ્મીનું રાજ્ય જમાવ્યું. કોઈ પ્રસંગે તેણે આ. સુસ્થિતસૂરિના શિષ્યો ધર્મઋષિ અને ધર્મદત્તને ચોમાસું રાખ્યા અને તેઓના ઉપદેશથી ચંબલને કાઠે શરાવિકા પહાડીની પાસે પદ્મીમાં મોટું દેરાસર બંધાવી તેમાં ભગવાન મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમા પધરાવી હતી. ત્યારથી આ સ્થાન તીર્થ બન્યું અને સંઘો યાત્રા કરવા આવવા લાગ્યા.

વંકચૂલે ભગવાન પાર્શ્વનાથના બિંબને ભગવાન મહાવીરસ્વામીના ગભારામાં સ્થાપ્યું પણ તે પ્રતિમા મૂળનાયકથી નાની હતી, નાનું બાળક હોય તેવી લાગતી હતી. આથી ભીલો તેને ચેલ્લાગ દેવ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા; અને સિંહગુહાપદ્મી પણ ઢીંપુરી તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ. વંકચૂલે આ તીર્થની સ્થાપના કરી છે.

આ. જિનપ્રભસૂરિ કહે છે કે, ઢીંપુરી તીર્થ આજે વિદ્યમાન છે અને ત્યાં એ બંને પ્રતિમાઓની યાત્રાનો મેળો ભરાય છે. તે સોનાનો રથ અને તે પ્રતિમાજી પણ નદીમાં ગુમ છે. (વિવિધ તીર્થકલ્પ)

મલધારી આ. રાજશેખરસૂરિ લખે છે કે, આજે પણ સકલ સંઘ તે જ ઢીંપુરીના ભગવાન મહાવીરસ્વામી તથા ચેલ્લાગ પાર્શ્વનાથની યાત્રા, પૂજા અને ઉત્સવો કરે છે. (વિ.સં. ૧૪૦૫ 'ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ')

આ રીતે ઢીંપુરી એ પ્રાચીન તીર્થ છે, જે આજે સંભવતઃ માળવામાં

ચંબલ નદીના કાઠે ધુન્નારની ગુફા પાસે ચંદ્રાવતીના ખંડેરો તરીકે વિદ્યમાન છે.

બીજાં તીર્થો : સંપ્રતિ રાજ્યે શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો, મારવાડમાં ઘાંઘાણીમાં ભગવાન પદ્મસ્વામી (પદ્મપ્રભ)નું, પાવાગઢમાં ભ. સંભવનાથનું, હમીરગઢમાં ભ. પાર્શ્વનાથનું, પશ્ચિમમાં દેવપત્તનમાં ચંદ્રપ્રભુનું, ઈડરગઢમાં શાંતિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું. સિદ્ધાયલ, સિવંતગિરિ, ગિરનાર, શંભેશ્વર, નાંદિયા, બ્રાહ્મણવાડા વગેરેના સંઘો કાઢી યાત્રા કરી અને ત્યાં રથયાત્રાઓ પણ કાઢી હતી. કમળનેરપર સંપ્રતિએ બંધાવેલ જિનમંદિર આજે પણ વિદ્યમાન છે, એમ 'ટોડ રાજસ્થાન' માં ઉલ્લેખ છે.

(જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૩૭)

આ. સુસ્થિતસૂરિ અને આ. સુપ્રતિબદ્ધસૂરિ - આર્ય સુહસ્તિસૂરિની પાટે ૧૨ પટ્ટધરો થયા છે, તેમાં પાંચમાં આ. સુસ્થિતસૂરિ અને છઠ્ઠા આ. સુપ્રતિબદ્ધસૂરિ છે.

આ બન્ને આચાર્યોએ કુમારગિરિ પર્વત ઉપર કે જ્યાં રાજ સુલોચનરાયે ગુફાઓ બંધાવી હતી, અને ભ. આદિનાથ પ્રભુજીની સુવાર્ગ પ્રતિમાની શ્રીસુધર્માસ્વામીના હાથે પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી, તે જ સ્થાનમાં કઠિન તપસ્યા કરીને કોડવાર સૂરિમંત્રનો જાપ કર્યો હતો. આ આચાર્યના સમયમાં જૈન શ્રમણસંઘનું મોટું સંમેલન થયું હતું અને બીજી આગમવાચના થઈ હતી.

આચાર્ય શ્રીઈન્દ્રદિત્તસૂરિ - સં. ૧૮૮૯ની 'પં. ખુશાલ પટ્ટાવલી'માં ઉલ્લેખ છે કે તેઓ વિહાર કરી મોઢેરા પધાર્યા હતા. આ અરસામાં તેમના ગુરુભાઈ આ. પ્રિયગ્રંથસૂરિ અને આ. નાગસૂરિ એ પ્રભાવક આચાર્યો થયા છે.

કુશાનવંશ : કુશાનવંશના રાજાઓ જૈનધર્મના પ્રેમી હતા. તેમના શાસનકાળમાં મથુરા વગેરે સ્થાનોમાં અનેક જિનમંદિરો બન્યાં છે, જિનબિંબો બન્યા છે. જે પૈકીની ઘણી જિનપ્રતિમાઓ, ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામીના ગર્ભાપહારની ખોદેલી શિલા વગેરે-આજે લખનૌમાં કેશરબાગના મ્યુઝિયમમાં સુરક્ષિત છે. તે સમયના શિલાલેખ-પ્રતિમાલેખનો નમૂનો નીચે આપું છું:

મહારાજસ્ય રાજતિરાજસ્ય દેવપુત્રસ્ય પાહિકનિષ્કસ્ય સં. ૭ હે. ૧ દિ. ૧૦-૫, એતસ્ય પૂર્વાયાં અર્ચ(૩)દેહિકિયાતો ગણાતો, આર્યનાગભૂતિકિયાતો કુલાતો, ગણિઅ આર્યબુદ્ધિસિરિસ્સ શિષ્યો વાચકો આર્યસેનિકસ્સ ભગિની.

(પ્રાચીન લિપિમાલા, પૃ. ૫૪)

અર્થાત્ કનિષ્ક સં. ૭ ચૈત્ર શુદ્ધિ ૧૫ દિને ઉદ્દેહગણ નાગભૂય કુલના આચાર્ય આર્ય બુદ્ધિશ્રીના શિષ્ય વાચક આર્ય શ્રેણિકની બેન....

આ પ્રમાણે તે સમયના શિલાલેખોવાળી ઘણી જિનપ્રતિમાઓ મથુરામાં વિદ્યમાન હતી. જિનપ્રતિમાઓની પ્રાચીનતા સાબિત કરવામાં આ શિલાલેખો પણ મોટો ફાળો આપે છે, સાથોસાથ “શ્વેતાંબર જૈનધર્મ જ અસલી જૈનધર્મ છે.” એ વાતને પણ આ શિલાલેખ બહુ જ સ્પષ્ટ કરી દે છે.

આચાર્ય શ્રીઆર્યદિત્તસૂરિ - તેમને મુખ્ય બે શિષ્યો હતા. ૧. આર્ય શાંતિશ્રેણિક. ૨. આર્ય સિંહગિરિસૂરિ

આ આરસામાં જૈનશાસનમાં ઘણા પ્રભાવક પુરુષો થયા છે, જેમાંના મુખ્ય મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે.

આર્ય શ્યામાચાર્ય, આર્ય પાંડિલ્યસૂરિ, આર્ય કાલકસૂરિ, આર્ય ખપુટાચાર્ય, આ. પાદલિપ્તસૂરિ, આ. રુદ્રદેવસૂરિ, આ. શ્રમણસિંહસૂરિ, આ. ધર્મસૂરિ, આ. વૃદ્ધવાદિસૂરિ અને આ. સિદ્ધસેન દિવાકર તથા સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય અને રાજ સાતવાહન વગેરે.

બીજા કાલકાચાર્ય (કાલકસૂરિ) :

તહ ગદ્ધભિલ્લરજ્જસ્સ, છેયગો કાલિગાયરિઆ હોહી ।

તેવણ્ણચડસણ્ણિં, ગુણસયકલિઓ સુઅપડતો ॥

છત્તીસ ગુણોવવેઓ, ગુણસયકલિઓ પહાજુત્તો ॥

(અપાપાબૃહદ્કલ્પ, દુસ્સમકાલસમણસંઘથયં અવચૂરિ)

આ નામના ચાર આચાર્યો થયા છે, જેમાંના એક આર્ય શ્યામાચાર્ય.

ચોથનું સંવત્સરી મહાપર્વ :(બીજા) આ. કાલકસૂરિ વિહાર કરી દક્ષિણમાં પ્રતિષ્ઠાનપુર પધાર્યા. આ અરસામાં પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં સાતવાહન રાજ

હતો, જે જૈનધર્મનો પરમ ઉપાસક હતો. તેની રાણીઓ પરમજૈન હતી. તેઓની વિનિતિથી આચાર્યમહારાજ ત્યાં ચાતુર્માસ રહ્યા. રાજ અને તેની રાણીઓ પણ અમાસના પૌષઠ આદિ ધર્મરાધના કરતાં હતાં. ત્યાં પર્યુષણાપર્વના દિવસો નજીક આવ્યા. ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમને દિવસે સંવત્સરી મહાપર્વ ઉજવવાનું હતું, પરંતુ તે વખતે તે પ્રદેશમાં ભાદરવા શુદ્ધ ૫ નો દિવસ લૌકિક ઈન્દ્રપર્વ તરીકે ઉજવાતો હતો અને તેના મહોત્સવમાં રાજ-પ્રજા એકસરખી રીતે ભાગ લેતા હતા. આથી રાજએ સૂરિજીને વિનંતિ કરી કે, ભાદરવા શુદ્ધ ૫ લૌકિક પર્વમહોત્સવ હોવાથી મારે ત્યાં જવું પડશે, તો આપ સંવત્સરીપર્વ ભાદરવા શુદ્ધ ૫ ને બદલે ભાદરવા શુદ્ધ ૬ને દિવસે કરો, જેથી હું તેની બરાબર આરાધના કરી શકું. આચાર્યમહારાજે જણાવ્યું કે, તે દિવસનું ઉલ્લંઘન કરાય નહીં. આથી રાજએ ફરી વિનંતી કરી કે તો અણાગતચોથે સંવત્સરી કરો. આચાર્યમહારાજે જણાવ્યું કે, 'ભલે તેમ કરીશું,' એટલે આચાર્યમહારાજ, રાજ અને શ્રીસંઘે તે વર્ષે ભા.શુ. ૫ને આગલે દિવસે ભા. શુદ્ધ ૬ને દિવસે સંવત્સરી મહાપર્વની આરાધના કરી, બીજા વર્ષથી સમસ્ત સંઘે ઠરાવ્યું કે હવેથી દરવર્ષે ભા. શુદ્ધ ૬ને દિવસે સંવત્સરી મહાપર્વ ઉજવવું, ત્યારથી લગભગ ૧૧૦૦ વર્ષ સુધી હિંદના સમસ્ત સંઘે અવિભક્તપણે ભા. શુદ્ધ ૬ને દિવસે સંવત્સરી મહાપર્વ ઉજવ્યું છે અને આજે પણ એ જ અણંતર ચોથે સંવત્સરી ઉજવાય છે.

મહાવિભૂદ્ધે પવિટ્ટો કાલગજ્જો । પવિટ્ટેહિં ય ભણિયં, ભદ્વયસુદપંચમીએ પજ્જોસવિજ્જતિ । સમણસંઘેણ ય પડિયત્તં ॥ તાહે રત્ના ભણિયં-તદ્દિવસં મમ લોગાણુવિત્તીએ ડંદો (ડંદ-મહો) અણુજાણેયવ્વો હોહિતિ । સાહૂ ચેદ્ધએ પજ્જુવાસેસંસં, તો છટ્ટીએ પજ્જોસવણા કિજ્જડ । આયરિણ ભણિયં - ણ વટ્ટે અડકમેડં ।

તાહે (રત્ના) ભણિયં-તો અણાગયાએ ચડત્થીએ પજ્જોસવિજ્જડ ? । આયરિણ ભણિયં - એવં ભવડ । તાહે ચડત્થીએ પજ્જોસવિતં ।

એવં જુગપ્પહાણેહિં કારણિઆ ચડત્થી પવત્તિઆ, સા ચેવ અણુમયા સવ્વસાહૂણં ।
(શ્રીનિશીથસૂત્રચૂર્ણિ, ૩. ૧૦ । પર્યુષણાદશશતકં)

રત્ના ભણિતં - તો ચડત્થીએ ભવતુ ।

આયરિણ ભણિયં - એવં હોડ ત્તિ, ચડત્થીએ કતા પજ્જોસવણા ।

એવં ચડત્થી વિ જાયા કારણિયા । (પર્યુષણાચૂર્ણિ)

કાલિકાચાર્યની પરંપરામાંથી ષંડિલ્લગચ્છ નીકળ્યો છે. વીર સંવત ૪૧૪ લગભગ. ઈતિહાસ કહે છે કે, ષંડિલ્લગચ્છ આ. ભાવદેવસૂરિ પછી ભાવડારગચ્છ અને ભાવડગચ્છ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. પંજબના જૈનો પણ આ ભાવડારગચ્છના શ્રાવકો છે જે આજે પણ ભાવડા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.*

* આ. કાલકસૂરિ પંજબમાં ચોમાસું કરી ઈરાન તરફ પધાર્યા હતા ત્યારે પંજબના જૈનો કાલકાચાર્યના ઉપાસક બન્યા હતા. તેથી જ તેઓ ભાવડારગચ્છના શ્રાવકો છે. પંજબમાં જૈન ધર્મનાં ઘણા શુભ કાર્યો થયાં છે. જેમ કે રાજ બાહુબલીએ ભગવાન ઋષભદેવનું ધ્યાનચક્ર સ્થાપ્યું. ભગવાન પાર્શ્વનાથને ઉપસર્ગ થયો, જ્યાં અહિંછત્રાનગર વસ્યું. ભગવાન મહાવીરસ્વામીએ વીતભયનગર (મોહન જો ડેરો)ના રાજ ઉદાધીને દીક્ષા આપી. સમ્રાટ સંપ્રતિએ પોતાના પિતા કુણાલ માટે જિનાલય બંધાવ્યું જે આજે 'કુણાલસ્તૂપ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. શુંગરાજ પુષ્યમિત્ર આવ્યો ત્યારે સાકલ આદિમાં જિનાલયો અને મુનિઓ હતા. બીજા કાલકાચાર્યજીએ ઈરાન જવા પહેલાં આ પ્રદેશમાં વિહાર કર્યો. આ. શાંતિશ્રેણિકના શિષ્યો ઉચ્ચાનગરની આસપાસ વિહાર કરતા હતા તે ઉચ્ચાનાગર શાખાના કહેવાયા. જ્વડશાહે તક્ષશિલાથી ભ. ઋષભદેવની મૂર્તિ મેળવી શત્રુંજયતીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો. આ. સમિતસૂરિએ આભીર દેશમાં (મેરઠ જિલ્લામાં) બ્રહ્મદ્વીપ (બરનાવા)ના ૫૦૦ તપસ્વીઓને જૈન દીક્ષા આપી. આ. માનદેવસૂરિએ 'લઘુશાંતિસ્તવ' પાઠ મોકલી તક્ષશિલામાં મહામારી શાંત કરાવી. જ્વન માર્શલ કહે છે કે, તે અરસાના જિનમંદિરના ભગ્નાવશેષો તક્ષશિલાના ટીલામાં સિરકાપના F અને G બ્લોકમાં છે.

હ્યું-એન-ચ્વાંગના ઉલ્લેખ પ્રમાણે વિક્રમની સાતમી સદીમાં 'કટાક્ષ તીર્થ' પાસેનું સિંહપુરી તે જૈન વિહારો અને શ્વેતાંબર શ્રમણોનું કેન્દ્ર સ્થાન હતું. આ. હરિગુપ્તસૂરિએ પવ્વઈયા (હરપ્પા) નગરીમાં હૂણપતિ તોરમાણને ઉપદેશ આપી જૈન ધર્મપ્રેમી બનાવ્યો હતો. આ. અભયચંદ્રસૂરિ, આ. અમલચંદ્રસૂરિના હાથે શ્રાવક સિદ્ધરાજે ભ. આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આ. પાદલિપ્તસૂરિજી : પાદલિપ્તસૂરિનો એક ગૃહસ્થ શિષ્ય નાગાર્જુન છે, જે મહાન રસસિદ્ધ અને મંત્ર-સાધક હતો. તેણે સૂરિજીના નામસ્મરણ માટે સિદ્ધગિરિની તળેટીમાં પાદલિપ્તપુર વસાવ્યું છે, જે આજે પાલીતાણાના નામથી ઓળખાય છે. નાગાર્જુને એ ગિરિરાજ ઉપર શ્રીવીરપ્રભુનું મંદિર બનાવી તેમાં સૂરિજીના હાથે શ્રીવીરપ્રભુ વગેરેનાં અનેક જિનબિંબો સ્થાપ્યાં અને આચાર્યવર્ચની મૂર્તિ પણ સ્થાપી.

સૂરિજના ઉપદેશથી નાગાર્જુને ગિરનારની નીચે કિલ્લા પાસે દ્વારકાના રાજમહેલો વગેરે બંધાવી તેમાં દશાહમંડપ, ઉગ્રસેનનો મહેલ, વિવાહવેદિકા, ભગવાન નેમિનાથનું પાછા વળવું વગેરે બતાવ્યું છે. આ. પ્રભાચંદ્રસૂરિ લખે છે કે, આ મહેલો આજે પણ યાત્રિકોની નજરે પડે છે. શ્રીકાંતાનગરના ધનપતિ શ્રાવકે સમુદ્રમાંથી મળેલ ભ. પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને સમુદ્ર કિનારે સ્થાપી હતી. * નાગાર્જુને તે પ્રતિમાની સમક્ષ રસસિદ્ધિની સાધના કરી હતી. તે સિદ્ધ થતાં તે સ્થાને થાંભણા ગામ વસાવ્યું. પાછળથી આ. અભયદેવસૂરિએ આ પ્રતિમાને પ્રગટ કરી થાંભણા (ખંભાત)માં સ્થાપી હતી.

* આ શેઠને સમુદ્રમાંથી ૩ ભવ્ય જિનપ્રતિમાઓ મળી હતી. તે પૈકીની એક ભ. પાર્શ્વનાથની ચાપ્પતીર્થમાં, બીજી ભ. અરિષ્ટનેમિની ગુજરાત પાટણમાં, અને ત્રીજી ભ. પાર્શ્વનાથની ખંભાતમાં આજે વિદ્યમાન છે.

એટલું તારવી શકાય છે કે, આ. પાદલિપ્ત અને આ. વૃદ્ધવાદિજી વિક્રમની પહેલી સદીમાં વિદ્યાધરગચ્છમાં થયા છે. વળી, આ. વૃદ્ધવાદિજી, આ. પાદલિપ્તના વંશના છે એનો અર્થ એટલો જ થાય કે, જે વિદ્યાધરવંશના આ. પાદલિપ્તસૂરિ છે, તે જ વંશના આ. સ્કંદિલસૂરિ અને તેમના શિષ્ય વૃદ્ધવાદિજી વગેરે છે.

આ. પ્રભાચંદ્રસૂરિ ઈતિહાસની કડી જોડે છે કે-

આ. સિદ્ધસેન દિવાકર આ. સ્કંદિલના પ્રશિષ્ય છે.

વિદ્યાધર વાચકવંશમાં બે સ્કંદિલસૂરિ થયા છે, તે આ પ્રમાણે

(૧) ૧૨. આ. સ્કંદિલસૂરિ : જેમનું બીજું નામ આ. ખંડિલ પણ છે, તેમનાથી ખાંડિલ્યગચ્છ, કાલિકાચાર્યગચ્છ, ભાવડારગચ્છ નીકળ્યો છે, જે પાછળથી ચંદ્રકુલના દિગ્બંધમાં દાખલ થઈ ગયા છે. વીર સં. ૪૧૪, વિ.સં. ૪માં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

(૨) ૧૯. આ. સ્કંદિલસૂરિ : તેઓ આર્યજયંતી શાખાના અને સંભવતઃ ચંદ્રકુલના આચાર્ય છે. વીર સં. ૮૪૦, વિ.સં. ૪૩૦ લગભગમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

યદિ આ. સિદ્ધસેનજી પ્રથમ સ્કંદિલસૂરિના પ્રશિષ્ય હોય તો વિક્રમની પહેલી સદી અને બીજા સ્કંદિલસૂરિના પ્રશિષ્ય હોય તો વિક્રમની ચોથી સદીમાં તેમનો સત્તાસમય આવે.

ભૂલવું ન જોઈએ કે આ બન્ને સદીઓમાં એકેક વિક્રમ રાજ પાણ થયા છે. તે આ પ્રમાણે છે-

૧. સંવત્સર પ્રવર્તક રાજ વિક્રમાદિત્ય, વિ. સં. ૧.

૨. ગુપ્તસંવત પ્રવર્તક રાજ ચંદ્રગુપ્ત વિક્રમાદિત્ય, વિ. સં. ૪૪૦ લગભગ

જૈન રાજાઓ - સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય

૦ વીરનિર્વાણ સંવતના શિલાલેખો અને શાસ્ત્રોલ્લેખો મળે છે. જેમ કે, ૧. વીરજન્મ સં. ૩૭નો શિલાલેખ-મુંડસ્થલ, ૩. વીરનિર્વાણ સંવત ૨૩નો શિલાલેખ-ભદ્રેશ્વર, ૩. વીર નિ.સં. ૮૪નો પ્રતિમા-આસન લેખ (પં. ગૌ. હી. ઓઝાકૃત પ્રાચીન લિપિમાલા, પૃ. ૬૩), ૪. વીરનિર્વાણ સં. ૨૧૪ વગેરે; નિહ્વકાળ (આવશ્યકસૂત્ર), ૫. વીર નિ. સં. ૯૮૦ અથવા ૯૯૩માં આગમવાચના (કલ્પસૂત્ર), વીર સં. ૪૭૦માં વિક્રમસંવત્સરનો પ્રારંભ (વિચારશ્રેણિ) વગેરે વગેરે. વિશેષ માટે જુઓ, 'જૈન સત્ય પ્રકાશ' ક્રમાંક ૧૦૦ વિક્રમ વિશેષાંકમાં અમારો (ત્રિપુટી મહારાજનો) "ભારતવર્ષના ભિન્ન સંવતો" નામનો લેખ.

વીર નિર્વાણ સંવત કાર્તિક શુદ્ધ ૧ થી પ્રવર્ત્યો છે, એ જ રીતે સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યે પણ પોતાનો સંવત વિ. સં. ૧ના કાર્તિક શુદ્ધિ ૧થી પ્રવર્તાવ્યો છે. કૃતસંવત અને માલવસંવત એ વિક્રમ સંવતનાં જ બીજાં સાપેક્ષ નામો છે. આ વિક્રમસંવત આજસુધી ભારતવર્ષમાં પ્રવર્તે છે.

સંવત-વિચારણા:

વિક્રમ સંવત્ વીરનિવારણ પછી કેટલા વર્ષે શરૂ થયો ? તેને માટે વિદ્વાનોમાં બે મત છે.

(૧) કેટલાએક જૈનાચાર્યો કહે છે કે, વીરનિર્વાણ સંવત ૪૧૧થી વિક્રમ-સંવત શરૂ થયો છે. તેના આધારપાઠો નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) एवं च महावीरमुत्तिसमयाओ पंचावन्ने वरिससए ।

वुच्छिन्ने नंदवंसे, चंदगुत्तो राया जाओ त्ति ॥५२६॥

અર્થાત્-વીર સં. ૧૫૫માં નંદવંશ નાશ પામ્યો અને ચંદ્રગુપ્ત રાજ થયો.

(આ. શ્રીભદ્રેશ્વરસૂરિકૃત-કથાવલી)

(૨) અનન્તરં વર્ધમાનસ્વામિનિર્વાણવાસરાત્ ।

ગતાયાં ષષ્ટિવત્સર્યામેષ નન્દોઽભવન્નૃપઃ ॥૬-૨૪૩॥

एवं च श्रीमहावीरमुक्तेर्वर्षशते गते ।

पञ्चपञ्चशदधिके, चंद्रगुप्तोऽभवन् नृप : ॥૮-૩૩૧॥

વીરનિર્વાણ સં. ૬૦માં નંદ રાજ થયો અને વીર સં. ૧૫૫માં ચંદ્રગુપ્ત રાજ થયો. (કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત પરિશિષ્ટપર્વ)

(૩) પાટલીપુત્રમાં વીર સં. ૩૧માં ઉદાયી, ૬૦માં નંદ, ૧૫૪માં ચંદ્રગુપ્ત, સં. ૧૮૪માં બિંદુસાર, ૨૦૯માં અશોક, ૨૪૦માં મંત્રીઓ, ૨૪૩માં પૂર્ણરથ, ૨૮૦માં વૃદ્ધરથ, ૩૦૪માં પુષ્યમિત્ર રાજ થયા છે. તેમ જ અવન્તિમાં વીર સં. ૨૪૦માં સંપ્રતિ, ૨૯૪માં બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર, ૩૫૪માં નરવાહન, ૩૯૪માં ગર્દભિલ્લ અને વીરનિર્વાણ સંવત ૪૧૦માં વિક્રમાદિત્ય રાજ થયા છે. (હિમવંત સ્થવિરાવલી-૨૧૪વંશ)

આ ગણતરી પ્રમાણે વીર સં. ૧૫૫માં ચંદ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક થયો છે અને ત્યાર પછી ૨૫૫ વર્ષ જતાં એટલે સં. ૪૧૧માં વિક્રમ સંવત્ શરૂ થયો છે.

આ રાજવલીના આધારે આ. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને મૌર્ય સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત, શૂન્યવાદી નિહ્વ અશ્વમિત્ર અને રાજ અશોક, આર્ય મહાગિરિજી અને સમ્રાટ સંપ્રતિ, તથા આ. કાલકસૂરિ (ચોથા કાલિકાચાર્ય) અને વલભીપતિ ધ્રુવસેનની સમકાલીનતા બરાબર સાધી શકાય છે. વળી, યુગપ્રધાનોની ઘટનાઓમાં ૪૧૦ વર્ષનું આંતરું જ વધુ મેળ આપે છે. એટલે કે વિક્રમની પહેલી સહસ્ત્રાબ્દી સુધીની ઐતિહાસિક ઘટનાઓમાં આ ગણતરી વધારે ઉપકારક નીવડે તેમ છે. અહીં નંદવંશમાં ૧૫૫ને બદલે માત્ર ૯૫ વર્ષ બતાવ્યાં છે એ ૬૦ વર્ષનો ફરક પડવાથી વિક્રમ સંવતનો પ્રારંભ વીર સં. ૪૧૧માં આવે છે.*

(૨) કેટલાએક આચાર્યો માને છે કે, વીરનિર્વાણ સંવત ૪૭૧થી વિક્રમ-સંવત ૧૩૩ થયો છે.

★ નંદવંશના વર્ષ ૯૫ અને વીર સં. ૧૫૫માં રાજ્યાભિષેક, આ વાતને પુરાણો, બૌદ્ધગ્રંથો અને અંગ્રેજ વિદ્વાનો પણ વધુ ટેકો આપે છે; જેના થોડાક નમૂનાઓ :

૧. भुक्त्वा महीं वर्षशतं, ततो मौर्यान् गमिष्यति ॥२२॥

નંદો ૧૦૦ વર્ષો સુધી પૃથ્વી ભોગવશે અને પછી મૌર્ય રાજાઓ થશે.

(મત્સ્યપુરાણ, અધ્યાય ૨૭૧, શ્લોક ૨૨)

भुक्त्वा महीं वर्षशतं, नन्देन्द्रः स गमिष्यति ॥३३०॥

ચન્દ્રગુપ્તં નૃપં રાજ્યે, કૌટિલ્યઃ સ્થાપયિષ્યતિ ॥૩૩૧॥

નંદો પૃથ્વીને ૧૦૦ વર્ષ પર્યન્ત ભોગવી નાશ પામશે અને પછી આણક્ય ચંદ્રગુપ્તને રાજગાદીએ બેસાડશે. (વાયુપુરાણ અધ્યાય ૯૯, શ્લોક ૩૩૦-૩૩૧)

૩. રાજગૃહીનો રાજવંશ - અન્તરશત્રુ વર્ષ ૩૨, ઉદાથી વર્ષ ૧૬, અનુરુદ્ધ મુંડ વર્ષ ૮, નાગદાસ વર્ષ ૨૪, સુસુનાગ વર્ષ ૧૮, કાલાશોક વર્ષ ૨૮) તેના પુત્રો વર્ષ ૨૨, નવનંદ વર્ષ ૨૨, ચંદ્રગુપ્ત વર્ષ ૨૪, બિંદુસાર વર્ષ ૨૮, અનભિષિક્ત અશોક વર્ષ ૪, આ પ્રમાણે અનુક્રમે રાજાઓ થયા છે. આ હિસાબે બુદ્ધ કે શ્રેણિક પછી ૧૭૦ વર્ષો જતાં ચંદ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક આવે છે. (બૌદ્ધ મહાવંશ કાવ્ય પરિચ્છેદ ૪, શ્લોક ૧ થી ૮; પરિચ્છેદ પાંચમાં, શ્લોક ૧૪ થી ૨૨.)

૪. પ્રો. હર્મન જેકોબી તથા જર્લ શોર્પેટિયર વગેરે માને છે કે વીર સં. ૧૫૫માં ચંદ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક અને ત્યાર પછી ૨૫૫ વર્ષે વિક્રમ એમ વીરસંવત અને વિક્રમસંવતની વચ્ચે ૪૭૦ ને બદલે (પાલકના ૬૦ વર્ષ ન લેતાં) ૪૧૦ વર્ષનું આંતરું માનવું જોઈએ. (ઈન્ડિયન એન્ટિક્વેરી જુન, જુલાઈ, ઓગષ્ટ સને ૧૯૧૪)

૫. ઈ.સ.પૂર્વે ૩૨૫માં સિકંદરે ભારત પર આક્રમણ કર્યું અને ઈ.સ. પૂર્વે ૩૨૨માં ચંદ્રગુપ્ત મગધના સિંહાસને આવ્યો.

ई. पूर्व ३२५ में सिकंदर ने भारत पर आक्रमण किया और ईस्वी. पूर्व ३२२ में चंद्रगुप्त मगध के सिंहासन पर बैठा । ये दो तिथियां भारत के प्राचीन इतिहास में निश्चित समज ली गई । (मौर्य साम्राज्य का इतिहास, पृ. ३६)

અમે પણ આ ગ્રંથમાં ઐતિહાસિક સંકલનામાં ગડબડ ન થાય એટલા

ખાતર પાછલી ઘટનાઓમાં વીર સં. ૪૭૧થી શરૂ થતા વિક્રમસંવતનો જ ઉપયોગ કર્યો છે.

બલમિત્ર વિક્રમાદિત્ય થયો છે તે જ શકો પછી અવન્તિપતિ બન્યો. તેણે જ વીરનિર્વાણ સં. ૪૧૧ (અથવા ૪૭૧) થી વિક્રમ સંવત પ્રવર્તાવ્યો છે, એ નિર્વિવાદ વસ્તુ છે.

સમ્રાટ શાલિવાહન (સાતવાહન) - પટણામાં શુંગવંશી રાજાઓ નબળા બન્યા, કુશાનો મથુરાને મજબૂત બનાવવા મંડી પડ્યા હતા. કલિંગમાં પણ ભીક્ષુરાય પછીના કલિંગરાજા વધુ તેજદાર ન હતા. આંધ્રો કૂચકદમ કરતા આગળ વધતા હતા. એવા વાતાવરણમાં માળવામાં મોટો ઝંઝાવાત આવી ગયો. ઈરાનના શાહીઓ દલબલ સાથે ગર્દભિલ્લ ઉપર ત્રાટક્યા અને તેઓએ ઉચ્ચેન પોતાને હસ્તગત કર્યું. એક દશકો જતાં જ ત્યાં સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યનો ઉદય થયો અને માળવાએ સ્વતંત્રતાનો વાવટો ફરકાવ્યો.

આ તરફ આંધ્ર રાજાઓ પણ દક્ષિણમાં પોતાની સત્તાને મજબૂત બનાવી ઉત્તર તરફ આગળ વધવા લાગ્યા. આંધ્રપતિ શાલિવાહન પણ તે સમયે સમર્થ રાજા હતો, જેના પાછળના વંશજાને માળવાની સરહદ સુધીનો પ્રદેશ જીતી માલવરાજ સાથે સંધિ કરી મૈત્રી સ્થાપી હતી.

ભાદરવા શુદ્ધ ૪ની સંવત્સરી થવાનાં કારણે આ. કાલિકસૂરિ અને સમ્રાટ શાલિવાહન અમર થઈ ગયા છે.

“સમ્રાટ શાલિવાહન જૈન હતો. તેણે જ આચાર્ય મહારાજને વિનંતિ કરી પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં ચોમાસુ રાખ્યા હતા. તે, તેની રાણીઓ અને ઉપાસકો અમાસે પૌષઘ કરતા હતા. બીજ, ત્રીજ, તથા ચોથનો અષ્ટમ કરતા હતા અને સંવત્સરી પર્વની આરાધના કરતા હતા.” ઈત્યાદિ બીનાઓ ચૂર્ણિઓમાં સ્પષ્ટપણે લખી છે.

આ ઘટના વિક્રમસંવત ૧ પહેલાંની છે.

આ. મેરુતુંગસૂરિ લખે છે કે શાલિવાહનને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું હતું અને તે મહાદાનેશ્વરી રાજા હતો.

આચાર્ય સિંહગિરિસૂરિજી - આ. સિંહગિરિસૂરિ જ્ઞતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળા હતા, ‘ખુશાલ પટ્ટાવલી’ માં ઉલ્લેખ છે કે તેમનું વીર સં. ૫૪૭માં સ્વર્ગગમન થયું.

(સંપાદકીય:- પ્રભુશ્રી મહાવીરની પાટે આપેલા આચાર્યશ્રી (સિંહગિરિસૂરિજી મ. વીર સંવતં ૫૪૭માં સ્વર્ગવાસી થયા....

તેમના વખતમાં ઈસાઈ મતના આદિપ્રવર્તક ઈસામસીહ પણ જૈન ધર્મની અસર નીચે આવ્યા હતા એની વાત અહીં પ્રસંગોપાત મૂકવામાં આવી છે.)

ઈસાઈ મત (ક્રિશ્ચિયનધર્મ) : (જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ ભાગ ૧)

આ. સિંહગિરિજીના સમયમાં ઈસાઈ મતનો આદિ પ્રવર્તક ઈસામસીહ ભારતવર્ષમાં આવ્યો હતો અને તેણે જૈન ધર્મનું અધ્યયન કરી તેની ખૂબીઓ પોતાના નવા મતમાં દાખલ કરી હતી.

‘ઈજીલ’ માં લખ્યું છે કે, “તે મુદત દરમિયાન ઈસુનું જ્ઞાન વધવા લાગ્યું તથા તેનો આત્મા બલવંત થવા લાગ્યો.” એટલે ઈસામસીહે ૧૩ થી ૩૦ વર્ષ સુધી જ્ઞાન મેળવ્યું અને આત્માનો વિકાસ સાધ્યો.

રશિયાનો યાત્રિક મો. નિકોલસ નોટોવિશે સંપાદિત ‘અન્નોન લાઈફ ઓફ જીસીસ કાઈસ્ટ’ (જીસીસ કાઈસ્ટનું અજ્ઞાત જીવન) માં લખ્યું છે કે “ઈસામસીહ ૧૩ વર્ષની ઉંમરે વિવાહ ન કરતા વેપારીના કાફલા જોડે ગૂપચૂપ સિંધમાં નાસી ગયો, ત્યાંથી તે કાશી ગયો. તેને વૈશ્યો અને શુદ્રોનો સહવાસ બહુ ગમતો હતો. ત્યાં તેણે ૬ વર્ષ સુધી ધર્મજ્ઞાન મેળવ્યું. પછી કપિલવસ્તુમાં જઈ બૌદ્ધમતનું જ્ઞાન મેળવ્યું. એમ ૧૨ વર્ષ હિંદમાં રહી તે ઈરાન ગયો અને ત્યાંથી ધર્મોપદેશ કરતો કરતો ૩૦ વર્ષની ઉંમરે જેડસલેમ જઈ પહોંચ્યો.”

આ સમયે જેડસલેમમાં એક સમષ્ટિવાદી ગુપ્તમંડળ હતું, જેની સ્થાપના ઈસુના જન્મ પહેલાં મેકેબીયાના સમયમાં થઈ હતી. અનેક દેશોના મુખ્ય શહેરોમાં શાખોઓ સ્થપાઈ ચૂકી હતી. આ મંડળના સભાસદો ચાર શ્રેણીમાં વિભક્ત હતા. પહેલી શ્રેણીમાં આજન્મ બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા લેનાર બાળકને જ દાખલ કરવામાં આવતો હતો. આ નવો સભ્ય ઈસીન તરીક ઓળખાતો

હતો. તેને ૩ વર્ષની આચારવિચારની તાલીમ આપી, પરીક્ષા લઈને મંડળમાં દાખલ કરાતા હતા. નવા સભ્યને વૈદક આરોગ્યજ્ઞાન અને ખનીજજ્ઞાનનું અધ્યયન અનિવાર્ય મનાતું હતું. યોગ્ય થયા પછી સભાસદને મંડળના ગુમભેદો બતાવવામાં આવતા હતા. ઉચ્ચશ્રેણીનો સભાસદ ઈસીર તરીકે ઓળખાતો હતો. ઈસીરો સંપૂર્ણતઃ શુદ્ધ અને પવિત્ર જીવન ગાળતા હતા.

‘ઘી ફૂસીફૂકિશન બાય એન આઈ વિટનેસ’માં લખ્યું છે કે, ઈસુ જેડસલેમમાં આવીને આ આદર્શ મંડળનો સભાસદ બન્યો હતો.

ગુમમંડળના એક ઈસીરના પત્રથી માલુમ પડે છે કે, રોમનસૂબા પાઈલેટે ઈસુને કોસ પર ચડાવ્યો ત્યારે ખરેખર તે મર્યો નહોતો, કિન્તુ મૂર્છિત થઈ ગયો હતો. જેસેફ તેના દેહને લઈ ગયો અને નિકોદમસ ઈસીરે તેને સાબ્ને કર્યો. પછી ઈસુ ગુમ જ રહ્યો છે. તે ગુમ રીતે ઉપદેશથી ધર્મપ્રચાર કરતો હતો. આ દરમિયાન તે પોતાના શિષ્યોને ૧૦ વાર મળ્યો છે.

ઈસુએ ઈસાઈમતમાં જૈનધર્મની કેટલીએક પ્રથાઓ સ્વીકારી છે, જે પૈકી થોડીએક નીચે મુજબ છે.

૧. ભગવાન મહાવીરસ્વામીને ૧૧ ગણધર હતા. ૧. શિષ્યાભાસ શિષ્ય હતો. ઈસુને પણ ૧૧ સુશિષ્યો હતા અને ૧ કુશિષ્ય હતો.
૨. ભ. મહાવીર સમોસરણમાં બેસી ઉપદેશ આપતા હતા. ‘બાઈબલ’માં લખ્યું છે કે, ઈસામસીહ પહાડ ઉપર બેસી ઉપદેશ દેતા હતા. તેનું ગિરિપ્રવચન બહુ અસરકારક મનાય છે.
૩. તીર્થંકરો ઉપદેશમાં એવી વાણી બોલે છે કે એને દેવો, મનુષ્યો, પશુ, પક્ષીઓ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે છે. ‘બાઈબલ કરાર બીબ્લે, પૃ. ૫મું, પ્રેરિતોનાં કૃત્યો અધ્યાય બીજા’માં લખ્યું છે કે, તેઓ એક ઘરમાં એકઠા થયા હતા, ત્યારે તેની જીભ ઉપર એકેક દેવી જીભ આવી ચોંટી ગઈ. તે સર્વે પવિત્ર આત્માથી ભરપૂર થયા અને એવી ભાષામાં બોલવા લાગ્યા કે, જેને સાંભળીને દરેક દરેક દેશના મનુષ્યોને એમ લાગ્યું કે, ‘‘આ ગમે તે ભાષામાં બોલતા હશે, કિન્તુ અમે તેમને અમારી માતૃભાષામાં બોલતા સાંભળીએ

છીએ.” આમ કહેતાં કહેતાં સૌ કોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. અહીં કોઈએ મશ્કરીમા કહ્યું કે, “આ દરેક પીધેલા છે.’ તેઓએ જવાબ વાળ્યો કે, ‘આ કોઈ પીધેલા નથી, કેમ કે દિવસનો પહેલો જ પહોર છે. આ યોએલ પ્રબોધકે જે કહ્યું હતું, તે જ છે.’ (૧ થી ૧૬, પૃ. ૧૧૪.)

૪. જૈનો પચાસમા દિવસે સંવત્સરી માને છે. બાઈબલ કરાર બીબ્લે, પ્રેરિતોનાં કૃત્ય, અધ્યાય ૨માં પણ પચાસમાં દિવસે જ ૧૧ શિષ્યોનું પ્રવચન થયાનું સૂચન છે. (૧, પૃ. ૧૪૪)
૫. જૈનો ૨૪ તીર્થંકરોને માને છે. તેઓ દેવદ્રુષ્ય વસ્ત્રવાળા હોય છે અને દેરાસરમાં તેઓને મુકુટ પણ અવશ્ય પહેરાવાય છે. ‘બાઈબલ કરાર બીબ્લે, પુસ્તક ૨૭મું, પ્રગટીકરણ અધ્યાય ૪’માં લખ્યું છે કે- આકાશમાં રાજસિંહાસન પર એક પુરુષ બેઠા છે. તેની આસપાસ ૨૪ આસનો ઉપર ૨૪ પવિત્ર પુરુષો છે, જે ઊજળા વસ્ત્રના ધારક છે, માથા ઉપર સોનાના મુગટવાળા છે. (૧ થી ૮, પૃ. ૨૪૫) અહીં ૨૪ પવિત્ર પુરુષો બતાવ્યા છે, તે ૨૪ તીર્થંકરોના આધારે જ કરેલી કલ્પના છે. જો કે વૈદિક પરંપરાએ પણ ૨૪ અવતારો સ્વીકાર્યા છે પણ તે સ્વીકાર ઈસ્વીસનની પછી થયો છે અને તે ૨૪ અવતારો એકલા મનુષ્યરૂપે નથી; મત્સ્ય, કચ્છપ, વરાહ ઈત્યાદિ રૂપે છે, જ્યારે બાઈબલમાં તો ૨૪ પુરુષોની નોંધ છે; એટલે તે તીર્થંકરોની જ યાદી કરાવે છે.
૬. જૈનો આઠમે, ચૌદશે પ્રતિક્રમણ કરે છે. ઈસાઈઓ દર રવિવારે પોતાના પાપનો એકરાર કરે છે.
૭. જૈનો સમોસરણમાં જિનપ્રતિમાઓને બેસાડે છે. ઈસાઈ ચર્ચો પણ સમોસરણની ઢબનાં જ હોય છે.
૮. જૈન શ્રમણો ખંધક, મેતાર્ય વગેરે પરિષહો સહેવામાં જ સાચી સાધુતા માને છે. ઈસાઈમતમાં પણ એક ગાલે ઘોલ મારનારની સામે બીબ્લે ગાલ ધરવાનું શીખવાડાય છે.

૯. જૈન મુનિઓના સમાધિસ્થાને સ્તૂપ અને મંદિરો બનતાં હતાં, તેમ ઈસાઈ ધર્મગુરુઓના સમાધિસ્થાને કબ્ર અને મંદિરો બનતાં હતાં. રોમીયાજક કાપુસે ઈ.સ. ૨૦૦માં પેત્રુસ અને પૌલુસને દફનાવેલ તે સ્થાનની કબરો બનાવી હતી અને મોટા રાજા કોસ્ટંટીનુસે તે બંને કબરો ઉપર બે શોભિતાં મંદિરો બનાવ્યાં. આજે તે દુનિયાનાં મોટામાં મોટાં અને સારામાં સારાં મંદિરો છે.*

(કેથોલિક શ્રીસભાનો ઈતિહાસ, પૃ. ૧)

- ★ આ પવિત્ર પેત્રુસ અને પૌલુસને વિધર્મીઓએ ઈ.સ. ૬૭માં ફૂસ ઉપર ચઢાવેલ છે, કાપી નાખ્યા છે. (૧) સુવાર્તા લેખક પવિત્ર યોહાન્ન ઈ.સ. ૯૬ પછી મૃત્યુ પામેલ છે. (૫) ઓરિગેનેસે ઈ.સ. ૧૮૫ થી ૨૫૪ના ગાળામાં હેમાપલા કરીને બાઈબલ રચ્યું છે. એટલે તેણે સાત બાઈબલના તરજુમાનાં વચનો મુકાબલો કરવાને વાસ્તે એક પાનામાં સાત હારોમાં મૂક્યાં છે. તે યાજક થઈ ગયો છે પણ પાંચમી કોનસ્તાંતીનોપલની મંત્રીસભાએ તેને પાખંડી તરીકે જાહેર કર્યો હતો. બાઈબલ પ્રથમ ગ્રીક ભાષામાં લખાયેલું હતું પણ પછીના લેખકોએ લેટિન ભાષા વાપરી છે.

(કેથોલિક ઈતિહાસ, પૃ. ૮)

૧૦. ઈસામસીહે જૈન સંઘના આચાર્યો, મુનિઓ અને સિદ્ધપુત્રની માફક ધર્માધ્યક્ષ, યાજક અને દીયાકોનુસ (સેવક) એમ ત્રણ વર્ગો સ્થાપ્યા હતા. પછી સમય જતાં શ્રીસભાએ દ્વારપાળ, વાંચનાર, ભૂત કાઢનારા અને પાછળ ચાલનાર એ ચાર વર્ગો વધાર્યા છે; જેમાં વિધવા સ્ત્રીઓને પણ દેવદાસી પેઠે દાખલ કરવામાં આવી હતી.

(કેથોલિક શ્રીસભાનો ઈતિહાસ, પૃ. ૧૧, ૧૨)

૧૧. (જેમ) જૈન મુનિઓ બ્રહ્મચારી રહેતા હતા, તેમ ધર્માધ્યક્ષો અને યાજકો બ્રહ્મચારી રહેતા હતા. પછી સમય જતાં પૂર્વમાં યાજકોએ સ્ત્રીને રાખવાનું શરૂ કર્યું; છતાંય પૂર્વમાં એ રિવાજ તો આજેય પણ છે કે, પરણેલો પુરુષ યાજક કે ધર્માધ્યક્ષ થઈ શકે નહીં. (પૃ. ૧૨.) જો કે ઈ.સ. ની સાતમી સદીમાં થયેલા રાજા હેનરીએ ઈંગ્લેન્ડમાં યાજકોને લગ્ન કરવાનું બંધ કર્યું હતું અને ૨ વડાધર્માધ્યક્ષો, ૧૮ ધર્માધ્યક્ષો, ૧૩ મઠાધ્યક્ષો તથા ૫૦૦ મઠવાસી પાદરીઓને મારી

નખાવ્યા હતા. આ રાજ્ય ચુસ્ત કેથોલિક મતનો હતો અને તેની પછી ગાદીએ આવેલા છઠ્ઠા એડવર્ડે યાજ્ઞકોને લગ્ન કરવાની રજા આપી હતી. (કેથોલિક શ્રીસભાનો ઇતિહાસ, પૃ. ૫૭, ૧૧૦, ૧૧૧)

૧૨. જૈનો આઠમ, ચૌદશે ઉપવાસ કરે છે, તેમ ઈસાઈઓને પણ રવિવારે ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા છે. ચહૂદી લોકો સબથને પાળતા હતા, પ્રેરિતોએ તે સબથને નાબૂદ કરવાને માટે રવિવાર મુકરર કર્યો છે. અસલના ઈસાઈઓ ઉપવાસમાં દિવસે ખાતા ન હતા પણ સૂર્ય આથમ્યા પછી રાત્રે કંઈ ખાતા હતા. આવા ઉપવાસો હાલ મુસલમાનો કરે છે. (કેથોલિક શ્રીસભાનો ઇતિહાસ, પૃ. ૧૧)

૧૩. જૈનો જઘન્ય ચોમાસું સિત્તેર દિવસનું માને છે. જૈન મુનિઓ તે દિવસોમાં ખૂબ તપસ્યા કરતા હતા.

ઈસાઈઓ પણ પારખા પહેલાં સિત્તેર દિવસે ઉપવાસ કરવાનું માનતા હતા. ઈસાઈમતમાં ખાસ બપ્તિસ્મા આપવામાં આવે છે. બપ્તિસ્માની તૈયારી કરનાર કાતેખુમની કહેવાય છે. બપ્તિસ્મા પારખાના આગલા દિવસે કે પેન્તેકોસ્તના આગલા દિવસે મળે છે. બપ્તિસ્મા લેનાર પારખા પછીના બીજા રવિવાર સુખી સફેદ વસ્ત્ર પહેરી રાખે છે. આથી પારખા પછીનો રવિવાર ધોળા રવિવાર તરીકે જાહેર થયો છે. રેવેરંડ સી. એન્સીડલર એજ.જે.કેથોલિક પાદરી લખે છે કે, “કેટલીએક જગ્યાએ પારખાની આગળના ઉપવાસના દિવસો પારખાની પહેલાં સિત્તેર દિવસથી શરૂ થયા, તેને વાસ્તે આજ સુધી જે રવિવાર સેપ્તુ આગે સિમા એટલે સિત્તેરમો દિવસ કહેવાય છે, તે દિવસે યાજ્ઞકો મિસમાં જાંબુડી આસ્માની રંગ એટલે પ્રાયશ્ચિત્તના રંગનું લૂગડું પહેરે છે.”

પારખાનો તહેવાર પૂર્વમાં ચહૂદીઓની સાથે નિજ્જન મહિનાના ચૌદમા દિવસે અને પશ્ચિમમાં વસંતની પૂનમની પાછળના રવિવારે પાળવામાં આવતો હતો, પરંતુ આ તફાવતને લીધે પૂર્વમાં તકરાર ઊઠી હતી અને અનીજેતુસ બાપાએ આ ફેરફારનો જવાબ દેવા માટે પવિત્ર

પોલીકાર્પુસને રોમ બોલાવ્યો હતો. આ તકરારમા વિક્તોર બાપાએ એશિયામાઈનરની સભાઓનો બહિષ્કાર કર્યો હતો.

(કેથોલિક શ્રીસભાનો ઇતિહાસ, પૃ. ૧૧, ૧૨)

૧૪. જૈનો તીર્થંકરોની મૂર્તિઓને માને છે પણ તેમાં તીર્થંકરો આવી વસે છે એમ માનતા નથી, એટલે મૂર્તિઓને તીર્થંકરોની સ્થાપના માને છે. ઈસાઈઓ પણ ઈસામસીહના ચિત્રને માને છે. તેની ઓળખાણ માટે ઈસુખ્રિસ્તનું નામ કે રોટલીની ટોપલી સાથે માછલીની નિશાની મૂકે છે. મરિયમના ચિત્રને, યોસેફના ચિત્રને તથા ખ્રુસના ચિત્રને માને છે. અર્થાત્ તેઓ ચિત્ર તથા પૂતળાંને માને છે, પણ તેમાં પરમેશ્વર આવીને વસે છે એવું માનતા નથી. તેઓ ચિત્ર માને છે, પણ ચિત્રમાં કોઈ પરમેશ્વર તરીકે મૂર્તિને માનતા નથી. ઈસ્વીસનના સોળમાં સૈકા સુધી ઈસાઈઓમાં આ માન્યતા એકધારી હતી; પછી વિચારભેદ પડ્યો છે. (કેથોલિક શ્રીસભાનો ઇતિહાસ, પૃ. ૮, ૧૯, ૨૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭)

(સંપાદકીય - અહીં સ્થાપનાનિક્ષેપની વ્યાપકતા !)

૧૫. જૈનોમાં વિ. સં. ૧૫૨૮માં લોકાએ સામાયિક પ્રતિક્રમાણ, દાન, મૂર્તિ, મૂર્તિપૂજા વગેરેની મનાઈ કરી નવો મત સ્થાપ્યો છે. તેમ ઈસાઈમતમાં ઈસ્વીસન ૧૫૧૭માં લુથરે ૯૫ બાબતોમાં તકરાર ઊભી કરી પોતાનો પ્રોટેસ્ટન્ટ મત ચલાવ્યો છે. (કેથોલિક શ્રીસભાનો ઇતિહાસ, પૃ. ૯૪ થી ૧૦૫, ૧૬૫.)

ઈસાઈ મતમાં જૈનધર્મની પ્રાચીન પ્રથાઓ થોડા રૂપાંતર સાથે સ્વીકારાયેલ છે એમ ઉપરના લખાણોથી સમજી શકાય છે. આથી માનવું પડે છે કે ઈસામસીહે હિંદુસ્તાનમાં આવી જૈનધર્મનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તેના આધારે પોતાના મતને ખીલવ્યો હતો.

આર્ય શ્રીવજ્રસ્વામી - આ. સિંહગેરિસૂરિની પાટે મહાન પ્રભાવક, યુગપ્રધાન, અજોડ શાસક આર્ય વજ્રસ્વામી થયા છે.

તેમનો વીર સં. ૪૯૬માં જન્મ, સં. ૫૦૪માં દીક્ષા, સં. ૫૪૮માં યુગપ્રધાનપદ, સં. ૫૮૪માં સ્વર્ગગમન થયાં છે.

આ અરસામાં બારવર્ષી દુકાળમાં ઘણા જૈનમુનિઓએ અનશન કર્યું હતું. આથી ઘણા ગણો, કુલો અને શાખાઓનો વિરછેદ થઈ ગયો હતો. સદ્ભાગ્યે વજ્રશાખા બચી હતી. તેના શ્રમણોએ ફરીવાર ગણો, કુલો વધાર્યાં છે. આજે જે જે જૈનમુનિઓ છે તે દરેક કોટિકગાગ, વજીશાખા અને ચંદ્રકુળના છે.

દ્વિતીય ભદ્રબાહુસ્વામી : દિગંબર ગ્રંથોમાં આ અરસામાં બીજા ભદ્રબાહુસ્વામી થયાનો ઉલ્લેખ મળે છે, જેના બીજાં નામો વજ્રયશા, મહાયશા, યશોબાહુ, જયબાહુ વગેરે મળે છે.*

(શ્રવણબેલગોલ-ચંદ્રગિરિનો શિલાલેખ)

શ્રી દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમાગની પટ્ટાવલી

૧૩. આર્ય વજ્રસ્વામી - શ્રી દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ સુધીની પટ્ટપરંપરા અહીંથી જુદી પડે છે. ગૌતમ ગોત્રવાળા આર્ય વજ્રસ્વામીને મુખ્ય ચાર શિષ્યો હતા. ૧. આર્ય વજ્રસેન, ૨. આર્ય પદ્મ, ૩. આર્ય રથ અને ૪. આર્ય તાપસ.
૧૪. આર્ય રથ - વસિષ્ઠ ગોત્રવાયા, તેમનું બીજું નામ આર્ય જયંત છે. તેમનાથી જયંતીશાખા નીકળી છે.
૧૫. આર્ય પુષ્પગિરિ કૌશિકગોત્રવાળા.
૧૬. આર્ય ફલ્ગુમિત્ર ગૌતમગોત્રવાળા.
૧૭. આર્ય ધનગિરિ વસિષ્ઠગોત્રવાળા.
૧૮. આર્ય શિવભૂતિ કુચ્છસગોત્રવાળા. સંભવતઃ કૌશિકગોત્રવાળા આર્ય દુજ્જયંત અને આર્ય કૃષ્ણ તેમના ગુરુભાઈ હતા.
૧૯. આર્ય ભદ્ર કાશ્યપગોત્રવાળા.
૨૦. આર્ય નક્ષત્ર કાશ્યપગોત્રવાળા.
૨૧. આર્ય રક્ષ કાશ્યપગોત્રવાળા.

૨૨. આર્ય નાગ ગૌતમગોત્રવાળા.
૨૩. આર્ય જેહિલ વસિષ્ઠગોત્રવાળા.
૨૪. આર્ય વિષ્ણુ માદરગોત્રવાળા. "
૨૫. આર્ય કાલકસૂરિજી - ગૌતમગોત્રવાળા, આ ત્રીજા કાલિકાચાર્ય છે. તેમનો સત્તાસમય વીર સં. ૭૨૦ મળે છે. (રત્નસંચય ગા. ૨૭૪)
૨૬. આર્ય સંપલિત અને આર્ય ભદ્ર - ગૌતમગોત્રવાળા. આ બંને કાલિકાચાર્યજીના બાળબ્રહ્મચારી શિષ્યો છે અને પટ્ટધર થયા છે. તે બંનેની પાટે આર્ય વૃદ્ધ આવ્યા છે.
૨૭. આર્ય વૃદ્ધ ગૌતમગોત્રવાળા.
૨૮. આર્ય સંઘપાલિત - ગૌતમગોત્રવાળા, તેઓ સ્થિર સંત્વવાળા તથા ઉત્તમ જ્ઞાન અને ચારિત્રથી વિભૂષિત હતા.
૨૯. આર્ય હસ્તિ - કાશ્યપગોત્રવાળા, તેઓ ક્ષમાના સાગર હતા, ધીર હતા. ચૈત્ર સુદિમાં સ્વર્ગે ગયા.
૩૦. આર્ય ધર્મ - સાવયગોત્રવાળા, તેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી મહાવ્રતધારી હતા. જેમના વિહાર વખતે દેવો પણ છત્ર ધરતા હતા. તેમના ગોત્ર માટે સાવય અને સુલ્લવ એવા બે પાઠો મળે છે. સાવય શબ્દ તો શ્રાવક ગોત્ર યાને ઉપકેશવંશનો સૂચક છે, એટલે અહીં સુલ્લવ શબ્દ વધુ સાચો લાગે છે.
૩૧. આર્ય હસ્તિ - કાશ્યપગોત્રવાળા.
૩૨. આર્ય ધર્મ - તેઓ મોક્ષમાર્ગના પરમ સાધક હતા.
૩૩. આર્ય સિંહ - કાશ્યપગોત્રવાળા. આ જ સમયે બ્રહ્મદ્વીપિકા શાખાના આ. સિંહસૂરિ થયા છે જે પ્રસિદ્ધ વાચનાચાર્ય હતા.
૩૪. આર્ય ધર્મ - કાશ્યપગોત્રવાળા, તેમને અનેક શિષ્યો હતા. તેમના મુખ્ય પટ્ટધર આ. સ્કંદિલ થયા છે; સ્કંદિલાચાર્યે વીર સં. ૮૩૦થી ૮૪૦ના ગાળામાં મથુરામાં ચોથી આગમવાચના કરી છે.

૩૫. આ. જંબૂ - જે આર્ય ધર્મસૂરિનાં બીજા પટ્ટધર છે.
૩૬. આર્ય નંદી - કાશ્યપગોત્રવાળા, તેઓ શાંત અને સરળ હતા, શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના ધારક હતા.
૩૭. દેશીગણી ક્ષમાશ્રમણ - તેઓ માઢરગોત્રના હતા, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ અને સ્થિર ચારિત્રવાળા હતા.
૩૮. આ. સ્થિરગુમ ક્ષમાશ્રમણ - તેઓ વચ્છસગોત્રના હતા. ધીર, બુદ્ધિમાન, મજબૂત મનવાળા, આગમના જાણકાર અને અનુયોગના ધારક હતા.
૩૯. આર્ય સ્થવિર કુમાર ધર્મ ગણિ - તેઓ વચ્છસગોત્રના હતા. તપસ્વી ગુણવાન અને ગુણપરખ હતા.
૪૦. આ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ - તેઓ કાશ્યપગોત્રના શ્રત્રિય હતા, સરળતા વગેરે ગુણોના ધારક હતા, જિનવાણીના સાંગોપાંગ જ્ઞાતા હતા અને વાચકવંશના સમર્થ છેલ્લા વાચનાચાર્ય પણ હતા.

(જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભાગ : ૧ માંથી)

એમણે આ. લોહત્યસૂરિ પાસે જઈ દીક્ષા લીધી. દેવર્ધિમુનિએ ગુરુ પાસેનું જ્ઞાન મેળવી ગણિપદ પ્રાપ્ત કર્યું અને ઉપકેશગચ્છીય આ. દેવગુમ પાસેથી એક પૂર્વ અર્થ સહિત અને બીજું પૂર્વ મૂળ ભણી ક્ષમાશ્રમણ પદ મેળવ્યું.

તેમણે શત્રુંજય ઉપર કપર્દી યજ્ઞની આરાધના કરી હતી, તે પ્રત્યક્ષ થયો અને ત્યાર પછી ગોમુખયજ્ઞ તથા ચક્કેશ્વરી પણ હાજર થયાં. આચાર્યશ્રી તેમની પાસેથી આગમવાચના માટે વચન લઈ વલભીપુર પધાર્યા. તેમણે ત્યાં ચતુર્વિધ સંઘની આજ્ઞા લઈ વીર સં. ૯૮૦માં મોટું મુનિસમ્મેલન મેળવ્યું અને પાંચમી આગમવાચના કરી, ૮૪ આગમો તથા અનેક ગ્રંથોને પુસ્તકરૂપે કર્યા. તેમણે 'નંદીસૂત્ર' બનાવ્યું, જેમાં પોતાની વાચકપરંપરા આપી છે અને કલ્પસૂત્રની સ્થવિરાવલીની પાછળ પોતાની ગુરુપરંપરા જોડી દીધી છે. તેઓ વીર સં. ૧૦૦૦માં શત્રુંજયતીર્થ ઉપર અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા અને પછી તરતમાં જ આ. સત્યમિત્ર પણ સ્વર્ગે પધાર્યા. હવે ત્રીજા કોઈની પાસે પૂર્વનું

જ્ઞાન હતું નહી, એટલે વીર સં, ૧૦૦૦માં પૂર્વજ્ઞાનનો સમૂળ વિચ્છેદ થયો.

દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ પોતાની ગણધરપરંપરાના ગણનાયક હતા તેમજ આ. સ્કંદિલની વાયકપરંપરાના અને મોટી આગમવાચનાના વાચનાચાર્ય પણ હતા. તેથી ઈતિહાસ તેમને દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ અને દેવવાચકજી; એમ બે નામોથી ઓળખે છે, જેનાં પ્રમાણો આ પ્રમાણે છે:

યદાહ ભગવાન્ દેવર્ધિક્ષમાશ્રમણ:-નાણં પંચવિહં પન્નત્તમિત્યાદિ । યદાહ દેવર્ધિવાચક:- સે કિં તં મડ્ઝાણેત્યાદિ ।

યદાહુર્નિર્દલિતાઽજ્ઞાનસંભારપ્રસરા દેવર્ધિવાચકવરા:-તં સમાસઓ ચઽવિહં પન્નત્તમિત્યાદિ ।

યદાહ ભગવાન્ દેવર્ધિક્ષમાશ્રમણ:-સે કિં તં અણાણુગામિયમિત્યાદિ ।

(આ. દેવેન્દ્રસૂરિકૃત કર્મગ્રંથ-સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ)

તથા ચ ભગવતીસૂત્રે દેવર્ધિગણિક્ષમણકૃતનન્દીસૂત્રસ્યાનુવાદસાઙ્ગત્યમ્ ।

(આ. વિજયસેનસૂરિકૃત સેનપ્રશ્ન)

ક એવમાહ ? દુષ્યગણિશિષ્યો દેવવાચક ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૪૩॥

દેવવાચકોઽધિકૃતાધ્યયનવિષયભૃતસ્ય જ્ઞાનસ્ય પ્રરુપણાં કુર્વન્નિદમાહ ।

(આ. હરિભદ્રસૂરિકૃત નંદીસૂત્રટીકા સૂત્ર ?)

દુસ્સગણિસીસો દેવવાચગો સાહુજણહિતઙ્કાણે ઇણમાહ (?)

(આ. જિણદાનસગણિમહત્તરકૃતા નંદીસૂત્રચૂર્ણિ)

આચાર્યોઽપિ દેવવાચકનામા જ્ઞાનપશ્ચકવ્યાચિચ્છ્યાસુ: (પ્રસ્તાવના)

પૂવાન્તરગતસૂત્રાર્થધારકો દેવવાચક:

(આ. મલયગિરિકૃત નંદીસૂત્રટીકા સૂત્ર ?)

એટલે કે આ. દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ એ જ આ. દેવવાચકજી છે.

જૈન રાજાઓ

કલિંગનરેશ : આ અરસામાં જગન્નાથપુરીનો રાજા બૌદ્ધધર્મી હતો. પરંતુ, એકવાર ભયંકર દુકાળ પડ્યો અને આર્ય વલ્લસ્વામી શ્રીસંધને લઈને અત્રે પધારી ચોમાસું રહ્યા ત્યારે એક પ્રસંગોપાત તે આચાર્યમહારાજ પાસે

આવી, ઉપદેશ સાંભળી જૈન બન્યો. આ રીતે પુરીનો રાજા જૈનધર્મી રાજા હતો. (વીર સં. ૫૭૦ થી ૫૮૪)

રથવીરનરેશ : આ જ અરસામાં રથવીરપુરનો ગામઘણી પણ આ. કૃષ્ણસૂરિ તથા મુનિ શિવભૂતિજી વગેરેને બહુ માનતો હતો. (આવશ્યક નિર્યુક્તિ)

દશપુરનરેશ : દશપુરનો રાજા પણ આર્ય રક્ષિતજીના ઉપદેશથી જૈનધર્મી બન્યો હતો.

જૈન તીર્થો

આ અરસામા શ્રી શત્રુંજય તીર્થ તથા ગિરનાર તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર થયા હતા અને ભગવાન ઋષભદેવ વગેરેના જિનબિંબ વગેરેની અંજનશલાકા-પ્રતિષ્ઠા અને ધ્વજરોપણ વગેરે થયાં હતાં.

આચાર્ય શ્રીવજ્રસેનસૂરિ - આર્ય વજ્રસ્વામીની પાટે આ. વજ્રસેનસૂરિ આવ્યા છે.

તેમનો વીર સં. ૪૯૨માં જન્મ, સં. ૫૦૧માં દીક્ષા, સં. ૫૮૪માં ગચ્છનાયકપદ, સં. ૬૧૭માં યુગપ્રધાનપદ અને સં. ૬૨૦માં ૧૨૯ વર્ષની ઉંમરે તેમનું સ્વર્ગગમન થયું છે. તેઓ ઉંમરમાં અને દીક્ષામાં આર્ય વજ્રસ્વામીથી મોટા હતાં, ૧૧૯ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય હોવાથી દીર્ઘ અનુભવી અને દરેક બાબતમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાતા હતા, દીર્ઘજીવી હતા.

તેમની અધ્યક્ષતામાં વીર સં. ૫૬૦, વિ.સં. ૧૫૦માં ગિરનાર તીર્થનો ઉદ્ધાર થયો હતો. આ. પ્રભાચંદ્રસૂરિ લખે છે કે, આ ઉદ્ધાર જાકુટિ* શ્રાવકે કરાવ્યો હતો. અને તેની પ્રશસ્તિમાં આ. પાદલિપ્તસૂરિ તથા આ.

★ જાકુટિ એ સંસ્કૃત નામ છે, તેનું પ્રાકૃત નામ જાઉડિ અને જાવડ થાય. એટલે પ્રસિદ્ધ જાવડશાહે જ આ ઉદ્ધાર કરાવ્યો હોય તો તે બનવાબેગ છે. જાવડશાહ વી. સં. ૫૭૦માં સ્વર્ગે ગયા છે. 'પ્રભાવકચરિત્ર'ની બીજી પ્રતિમાં જાઉડિ નામ આપેલ છે.

વૃદ્ધવાદિસૂરિને વિદ્યાધરવંશના ઉલ્લેખ્યા છે. આ સમયે અહીં જૈનધર્મપ્રેમી મહાક્ષત્રપોનું રાજ્ય હતું.

ત્યાર પછી વીર સં. ૫૭૦માં શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધાર થયો; જેમાં આર્ય વજ્રસ્વામી તથા આ. વજ્રસેનસૂરિજીએ મોટી જહેમત ઉઠાવી હતી.

મંદસોરમાં ત્રીજી આગમવાચના :

આ ભયંકર બાર દુકાલીમાં ઘણા મુનિઓએ જ્યાં ત્યાં અનશન કરી સ્વર્ગગમન કર્યું હતું, જેથી ઘણા ગણો, કુલો અને વાચકવંશોનો વિચ્છેદ થઈ ગયો હતો. મુનિવરોની સંખ્યા પણ બહુ નાની થઈ ગઈ હતી. સુકાળ થતાં જ શ્રીસંઘે આગમરક્ષાનો પ્રશ્ન પહેલાં હાથમાં લીધો. આ સમયે શ્રીસંઘમાં વાચનાચાર્ય નંદિલસૂરિ, યુગપ્રધાન આર્ય રક્ષિતસૂરિ અને ગણાચાર્ય આ. વજ્રસેનસૂરિ પ્રધાન પ્રભાવકો હતા.

આર્ય રક્ષિતસૂરિ લાા પૂર્વના જ્ઞાતા હતા, તેથી શરીરવિજ્ઞાન, મતિવિજ્ઞાન અને માનસવિજ્ઞાન વગેરેના ઊંડા જાણકાર હતા. તેમણે વિચાર્યું કે, એક તો પડતો કાળ છે, બાર બાર વર્ષોનો દુકાળ પડવાથી શ્રુતજ્ઞાનમાં મોટો હ્રાસ થયો છે અને હવે કદાચ આવા એક-બે દુકાળો પડે તો શ્રુતજ્ઞાનનો સર્વથા નાશ થશે એ સહેજે સમજી શકાય તેવું છે. બીજું, સંહનનબળ પણ ઘટતું જાય છે. એમાગે વીર સં. ૫૮૨ લગભગમાં દરેક આગમને ચાર અનુયોગમાં વહેંચી નાખ્યા.

(સંપાદકીય:- જૈન પ્રતિમાજીની નમ્રતા અને અનમ્રતા અંગે ખૂલાસો ખૂબ જરૂરી હોવાથી જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ માંથી અગત્યનો પાઠ સાભાર ઉદ્ધત. આચાર્ય વજ્રસેનસૂરિજી વી.સં. ૫૮૭માં સ્વર્ગવાસી થયા જે પછીની થોડી વાતો.)

આઠમો નિહ્વ શિવભૂતિ : વીર સં. ૬૦૮માં આઠમો નિહ્વ શિવભૂતિ થયેલ છે. તે આ. કૃષ્ણાક્રષિનો શિષ્ય હતો.

ભગવાન મહાવીરસ્વામી થયા તે પહેલાં જૈન મુનિઓ સફેદ અથવા વિવિધ રંગના પણ વસ્ત્રો પહેરતા હતા. ભ. મહાવીરસ્વામીએ તેમાં મર્યાદા બાંધી કે, 'જૈન મુનિઓએ વિવિધરંગી વસ્ત્ર પહેરવાં નહીં, માત્ર સાદાં અને

સફેદ વસ્ત્ર પહેરવાં, અગર નમ્ન રહેવું.’ ત્યારથી જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી એ દરેક મુનિ વસ્ત્રધારી બની રહેતા અને નમ્ન પાગ રહેતા હતા.

બૌદ્ધ ‘ત્રિપિટક’ શાસ્ત્ર ‘મજ્ઝિમનિકાય’ માં આજીવક મતની ૬ અભિજ્ઞતિઓ નીચે મુજબ ગણાવી છે :

૧. કૃષ્ણાભિજ્ઞતિ - કૂર મનુષ્ય.
૨. નીલાભિજ્ઞતિ - ભિક્ષુ, બૌદ્ધ ભિક્ષુ.
૩. લોહિત્યાભિજ્ઞતિ - જૈનમુનિ, કે જેઓ નિરંતર યોગપટ્ટો પહેરે છે.
૪. હરિદ્રાભિજ્ઞતિ - આજીવકનમ્ન ગૃહસ્થી, એલક.
૫. શુકલાભિજ્ઞતિ - નમ્ન આજીવક સાધુ, સાધ્વી.
૬. પરમશુકલાભિજ્ઞતિ - આજીવક ધર્માચાર્યો નંદવત્સ, કિસસંકિચ્ચ અને મંખલીગોશાળ વગેરે.

(એન્સાઈક્લોપીડિયા ઓફ રિલિજિયન્સ એન્ડ એથિક્સ, વો. ૧, પૃ. ૨૫૯ ‘આજીવક’ લેખ)

તેમાં લોહિત્યાભિજ્ઞતિનો પરિચય કરાવ્યો છે કે-

લોહિત્યાભિજ્ઞતિ નામ “નિગંથા” “એકસાટિક” ઇતિ વદન્તિ ।

અર્થાત્ - લોહિત્યાભિજ્ઞતિ એટલે વસ્ત્રધારી નિર્ગન્થો.

સાફ વાત એ છે કે જૈન શ્રમણો વસ્ત્રધારી હતા અને ત્યારે જૈનોમાં વસ્ત્રવિષયક કોઈ જાતનો વિચારભેદ ન હતો. જૈન દર્શન અનેકાંત દર્શન છે. એટલે તેમાં વસ્ત્ર હોય કે ન હોય, આવી ક્ષુદ્ધક વાતોનો એકાંત આગ્રહ હોય જ શાનો ?

જૈન સાધુ એટલે ચારિત્રની મૂર્તિ યાને સર્વોચ્ચ જીવન. આ વાસ્તવિક સિદ્ધાંતને સામે રાખી બન્ને કોટિના મુનિઓ જૈન ધર્મનો એકધારો પ્રચાર કર્યે જતા હતા. છ સૈકા સુધી તો બરાબર એમ ચાલ્યું. પરંતુ આ ઉત્કર્ષને મોહરાજ કેમ સાંખી શકે ? તેણે એકાએક એક કાળ-ચોઘડિયે જૈનધર્મમાં

એક નાનીશી ચિનગારી ચાંપી દીધી એથી જૈનધર્મને એકદમ મોટો આંચકો લાગ્યો, પરિણામે જૈનોના બે ટુકડા પડ્યા જે આજસુધી સંધાયા નથી. આ આખીય પરિસ્થિતનો આદિ પુરુષ મુનિ શિવભૂતિ યાને ભૂતબલિજી છે.

શિવભૂતિજી, તે રથવીરનગરનો સાહસિક, બળવાન અને રાજમાન્ય પુરુષ હતો, તેણે આ. કૃષ્ણઋષિ પાસે દીક્ષા લીધી. એક દિવસે ત્યાંના રાજાએ તેને રત્નકંબલ વહોરાવી. તેણે રત્નકંબલ તો ન વાપરી પણ મોહભાવથી બાંધી રાખી. ગુરુમહારાજે તેને મમતા છોડવા શિખામણ આપી પરંતુ તે વાત તેને ગળે ઊતરી નહિ, એટલે એક દિવસે ગુરુએ તેની ગેરહાજરીમાં તે રત્નકંબલના ટુકડાઓ કરી મુનિઓને વહેંચી દીધા અને શિવભૂતિજી આવતાં તેને પણ જણાવી દીધું કે, “મહાનુભાવ ! શરીર, વસ્ત્ર, મુહપત્તિ, રજ્જેહરણ, પાત્રાં વગરે જીવરક્ષાનાં અને સંયમનિર્વાહનાં સાધનો છે, તેમાં મમતા હોવી ન જોઈએ; મમતા થવાથી તે પરિગ્રહ બની જાય છે. આ પરિગ્રહના દોષમાંથી બચવા માટે મુનિઓએ સંયમનિર્વાહનાં સાધનોને રાખવા છતાં તેમાં અલિપ્ત બની રહેવું જોઈએ, મુનિઓએ ઉપકરણમાં મૂર્છા કે આસક્તિ રાખવી ન જોઈએ. ભાગ્યશાળી ! તમે ઘર છોડ્યું, બાર છોડ્યું, ઋદ્ધિ છોડી, રાજસન્માન છોડ્યું અને સાધુ બન્યા છો. આવા સમજદાર થઈને એક મામૂલી ચીજમાં આસક્તિ રાખો, એ તમને શોભતું નથી. આવી મમતાને તમારે ફગાવી દેવી જોઈએ. મેં તમને પરિગ્રહના બંધનથી છૂટા રાખવા તમારી રત્નકંબલ ટુકડા કરી મુનિઓને વહેંચી દીધી છે. તમે મુનિભક્તિની અનુમોદના કરજો અને ફરીવાર મમતાનો પ્રસંગ ન આવે તેમ સાવચેત રહેજો.”

શિવભૂતિને આ ઉપદેશ રુચ્યો નહીં, તેને પોતાની રત્નકંબલ જવાથી ગુસ્સો આવ્યો, તેણે મોહના આવેશમાં આવી જણાવ્યું કે, તો તો વસ્ત્રપાત્ર રાખવાં એ જ મહાન પાપ છે. મુનિએ નમ્ર જ રહેવું જોઈએ, અને જિનકલ્પી દશામાં જ રહેવું જોઈએ.

ગુરુમહારાજે જણાવ્યું કે, મુનિજી ! જિનકલ્પી બનવા માટે તો નવ

પૂર્વથી અધિક જ્ઞાન જોઈએ, જે પૈકીનું અત્યારે આપણામાં કંઈ જ નથી. આજકાલના માનવી માટે તો એ માર્ગ માત્ર એક આદર્શરૂપ જ છે, કદાચ કોઈ મુનિ નગ્ન રહેવા માત્રથી પોતાને જિનકલ્પી તરીકે જાહેર કરે તો તે જિનકલ્પીનું અપમાન કરે છે. નગ્ન થવા માત્રથી મુનિ જિનકલ્પી બની જતો નથી. વળી, જિનકલ્પી વસ્ત્રવાળા અને પાત્રવાળા પણ હોય છે. સાચી વાત એ છે કે મુનિએ વસ્ત્ર, રત્નેહરણ, પાત્ર વગેરેમાં આસક્તિ રાખવી ન જોઈએ એટલે નગ્ન રહેવાની કંઈ જરૂર નથી.

આચાર્યની આ વાત શિવભૂતિને ગળે ઊતરી નહીં. તેણે આ નાનકડી વાતને મોટું રૂપ આપ્યું અને વસ્ત્ર, પાત્ર છોડી સમુદાયથી અલગ પડી બોટિક નામે પોતાનો નવો મત ચલાવ્યો. તેને બે શિષ્યો થયા :

૧. કોડિન્ય અને ૨. કોટ્ટવીર.

શરૂમાં આ મતમાં મતભેદ માત્ર નગ્ન રહેવા પૂરતો જ હતો, બીજા કોઈ દેખાતો મતભેદ ન હતો.

આ ઘટના દિગંબરાચાર્ય દેવસેનના ઉદ્દેખ પ્રમાણે વીર સં. ૬૦૬ માં અને શ્વેતાંબરીય ઉદ્દેખ પ્રમાણે વીર સં. ૬૦૮માં બનેલ છે.

ભગવાન મહાવીરસ્વામીના શાસનમાં આ આઠમો નિહ્વ છે.

દિગંબર મતની ઉત્પત્તિ અને ઈતિહાસ

આજીવક, ત્રૈરાશિક, અબદ્ધિક અને બોટિક મુનિઓએ સ્વતંત્ર એકમ રચી, વીર સં. ૬૦૯ થી દિગંબરમત ચલાવ્યો છે અને ત્યારથી જૈન સંઘ શ્વેતાંબર અને દિગંબર એવા બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયો છે. જો કે આ વિભાગ ન પડે તે માટે તત્કાલીન આચાર્યોએ ભરચક પ્રયત્ન કર્યો છે, આ. શ્રી સમન્તભદ્રસૂરિજીએ તો નગ્નતાના પક્ષમાં વનવાસ સ્વીકાર્યો છે, બીજા પણ પ્રયત્ન થયા છે પરંતુ તેમાં કંઈ જ સફળતા મળી નથી અને એ બે વિભાગો પડ્યા, જે આજ સુધી વિદ્યમાન છે.

દિગંબર મત તે ચાર વર્ગના મુનિઓના જૂથરૂપે છે. તેથી તેમાં ચારેની

માન્યતાઓને પણ વિકલ્પે સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જેમ કે-

આજીવક મતનાં ૧. શીતોદ્દકગ્રહણ, ૨. સચિત્ત સ્પર્શવાળું ભોજનગ્રહણ., ૩. નમ્રતા અને ૪. સ્ત્રીનો સ્પર્શ, દ્વિગંબર મુનિઓમાં પણ મળે છે. બીજું, દ્વિગંબરોમાં છ આવશ્યકમાં પચ્ચક્ષ્ણાણને સ્થાને કૃતિકર્મ તેમજ સ્વાધ્યાય દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે, તે અબદ્ધિક મતને આભારી છે. એ જ રીતે 'પુણ્યાશ્રાવક કથાકોષ'ના કર્તા પદ્મનંદિ પોતાને ત્રિરાશિક હોવાનું સ્પષ્ટ કરે છે. એટલે કે ત્રિરાશિક મત દ્વિગંબર મતમાં ભળી ગયો છે.

(પ્રશસ્તિ, શ્લોક ૪થો)

દ્વિગંબરોએ શરૂમાં ૧૨ અંગો, ૧ થી ૬ આવશ્યક, ૭ દશવૈકાલિક, ૮ ઉત્તરાધ્યયન, ૯ કલ્પવ્યવહાર, ૧૦ કલ્પાકલ્પ, ૧૧ મહાકલ્પ, ૧૨ પુંડરીક, ૧૩ મહાપુંડરીક અને ૧૪ નિશીથસૂત્રને આગમ તરીકે અપનાવેલ છે. તેના ઉપર વિવરણગ્રંથો પણ બનાવેલ છે. વિક્રમની નવમી સદીમાં આ અપરાજિતસૂરિએ બનાવેલ વિજયોદયામાં સ્વરચિત 'દશવૈકાલિક સૂત્ર'ની શ્રીવિજયા ટીકાનો ઉલ્લેખ અને 'આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગભાષ્ય, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન તથા બૃહત્કલ્પસૂત્ર'ના સાક્ષીપાઠો મળે છે. સંભવ છે કે દ્વિગંબર સમાજમાં 'જયધવલા'ના રચનાકાળ સુધી ઉક્ત આગમોનું આત્માગમ તરીકે સ્થાન હતું.

મુનિ શિવભૂતિજીનાં શિવગુપ્ત, શિવદત્ત, ભૂતપતિ અને ભૂતબલિ* એ બીજા નામો છે. તેણે ગિરનારવાસી અગ્રાયણી પૂર્વની પાંચમી વસ્તુના ચોથા મહાપ્રાભૂતના જાણકાર આ. ધરસેનસૂરિ પાસે શ્રુતજ્ઞાન ભણી, મોટો વિહાર કરી દ્રવિડ મથુરામાં પહોંચી, જીવસ્થાન, ક્ષુદ્ધકબંધ, બંધસ્વામિત્વ, ભાવખંડ, વેદનાખંડ અને મહાબંધ એમ 'છ-ખંડ' શાસ્ત્ર બનાવ્યું અને શ્રીસંઘ મેળવી જેઠ સુદિ પાંચમના દિવસે પુસ્તકાણ કયું. તેની ઉપર નાની-મોટી ઘણી ટીકાઓ બની છે. છેલ્લે આ. વીરસેને વિક્રમની નવમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં છ-ખંડ આગમ ઉપર સંસ્કૃત પ્રાકૃતમાં ૭૨૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ધવલા તથા પાંચમા પૂર્વના ધારક શ્વેતાંબર આ. ગુણધરસૂરિના 'કષાયપ્રાભૂત' દોષપ્રાભૂત' મૂળગાથા ૧૮૩ના વિવરણ ઉપર ૨૦૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ જયધવલા રચી છે

અને તેના જ શિષ્ય આ. જયસેને જયધવલામાં ૪૦૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ પૂરવાણી વધારી દિગંબર સમાજ માટે મહાન ધવલશાસ્ત્ર તૈયાર કરેલ છે.

આ. કોડિત્ર તે મૂળ કુંડપુરના વતની હતા, તેથી કોડિન્ય કહેવાય છે. તેનું સંસ્કૃત નામ કૌંડકૌડિન્ય, કૌંડકન્ય અને કુંદકુંદ છે. તેનાં બીજાં નામો પદ્મનંદિ, એલાચાર્ય, વઙ્ગ્રીવ અને ગૃહપિચ્છ છે. દિગંબર ઇતિહાસમાં તેમની ગુરુપરંપરા અને શિષ્યપરંપરા માટે કોઈ એકમત નથી. પરંતુ તેને દિવ્યજ્ઞાનથી નવો માર્ગ પ્રકાશ્યો, એ માન્યતામાં દિગંબર ઇતિહાસનો એક મત છે. (દર્શનસાર, ગા. ૪૩)

તેમણે ‘સમયસાર, ષટ્પ્રાભૃત’ વગેરે ઘણા પ્રાભૃત ગ્રંથો બનાવ્યા છે. વિક્રમની દશમી સદીમાં તેની ઉપર ટીકાઓ રચાઈ છે.

આઠ કોટ્ટવીરનાં બીજાં નામો કોટિ અને શિવકોટી વગેરે છે. તેમણે ‘ભગવતી આરાધના’ બનાવેલ છે, જેમાં ‘આચારાંગ સૂત્ર, જીતકલ્પ, બૃહત્કલ્પભાષ્ય, વ્યવહાર અને નિર્યુક્તિ’ ના ઘણા સાક્ષી પાઠો છે. આ શિવકોટિજી ઉપલબ્ધ જિનઆગમોને બહુ જ વફાદાર રહ્યા છે. ‘ભગવતી આરાધના’ ઉપર આ. અપરાજિતસૂરિએ વિજયોદયા ટીકા કરેલી છે.

આ ઉપરાંત વનવાસીગચ્છના આઘાચાર્ય શ્રીસમન્તભદ્રસૂરિ, ઉચ્ચાનગર શાખાના વાચક શ્રીઉમાસ્વાતિ(મી)જી અને આ. સિદ્ધસેન દિવાકરજી વગેરેના ગ્રંથોને પણ દિગંબર સંઘે પૂરા પ્રેમથી અપનાવ્યા છે અને વિકસાવ્યા છે.

વિક્રમની નવમી સદી પછી તો દિગંબર સાહિત્ય ખૂબ જ વૃદ્ધિને પામ્યું છે.

શ્વેતાંબર અને દિગંબરના મતભેદનું મૂળ અંબર છે, જે તે બંનેનાં નામોથી પાછળ જોડાઈ વધુ અમર બન્યું છે. વસ્તુતઃ દિગંબર સંપ્રદાયે શરૂમા માત્ર ‘મુનિ વસ્ત્ર ન ધારે’ એટલો જ મતભેદ ઉઠાવ્યો, ત્યાર પછી સ્ત્રી નરૂ રહી શકે જ નહીં, અને વસ્ત્ર ધારે તો તેણીને મુનિપણું હોય નહિ, આ નિયમે ‘સ્ત્રીને ચારિત્ર અને છેવટે મોક્ષ નથી’ એમ જાહેર કર્યું, સાથો સાથ વસ્ત્ર વિના પાત્ર રહે નહીં, પાત્ર વિના આહાર લાવી શકાય નહીં અને આહાર લાવ્યા વિના તીર્થંકર ભગવાન

આહાર કરી શકે નહીં. આ બધી સમસ્યાનો 'કેવલી ભગવાનને આહાર ન હોય' એવો નિર્ણય જાહેર કરી સરળ ઉકેલ કરી નાંખ્યો.

એટલે મુનિવસ્ત્રની પાછળ સ્ત્રીમુક્તિ અને કેવલિભુક્તિનો મતભેદ ઊભો થયો. તેમજ એક ઝઘડો સો ઝઘડાને નોતરે એ કહેવત પ્રમાણે સમય જતાં તેમાંથી ઘણા મતભેદોનો જન્મ થયો છે.

એકંદરે દિગંબર આચાર્યોને નગ્નતાની રક્ષા માટે વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપકરણ, ઉપધિ, કેવલિઆહાર, તીર્થંકરોનાં દ્રવ્યશરીર, દ્રવ્યવચન, દ્રવ્યમન, સાક્ષરીવાણી, શુદ્ધમુક્તિ, ગૃહસ્થમુક્તિ, અન્યલિંગમુક્તિ, સ્ત્રીદીક્ષા, સ્ત્રીમુક્તિ, મહિ તીર્થંકરી, તીર્થંકરની પુત્રી વગેરે ઘણી ઘટનાઓનો નિષેધ કર્યો છે અને પોતાના શાસ્ત્રમાં તે જ કિલ્લેબંધીને વધુમાં વધુ મજબૂત કરી છે.

છતાંય ન્યાયને ખાતર કહેવું જોઈએ કે દિગંબર વિદ્વાનોએ પોતાની વિરોધી પરંતુ સત્ય વાતોને પાણ ક્યાંક ક્યાંક જાહેર કરી દીધી છે. અર્થાત્ દિગંબર મતમાં નિષેધેલ મુનિઓની ઉપધિ કેવલિમુક્તિ અને સ્ત્રીમુક્તિના પોષક પાઠો પણ દિગંબર શાસ્ત્રોમાં છે, જે પૈકીના થોડાએક નમૂના નીચે મુજબ છે.

દિગંબર ગ્રંથોમાં મુનિઉપધિ વસ્ત્ર અને પાત્રના પ્રમાણ પાઠો:

અપ્પડિકુટ્ટં ઉવથિં અપત્થણિજ્ઞં અસંજદજણેહિં ।

મુચ્છાદિજણણરહિદં ગેણહદુ સમણો યદિ વિ અપ્પં ॥૨૨॥

આહારે વ વિહારે, દેશં કાલં સમં યમાં ઉપથિં ।

જાણિત્તા તે સમણો, વટ્ટદિ જદિ અપ્પલેવી સો ॥૩૦॥

(આ. કુન્દકુન્દ-પ્રવચનસાર)

સેવહિ ચઠવહલિંગં, અબ્ધિતરલિંગસુદ્ધિમાવણ્ણો ।

બાહિર લિંગમકજ્ઞં, હોઙ્ગ ફુઙ્ગં ભાવરહિયાણં ॥૧૦૧॥

(આ. કુન્દકુન્દ-ભાવપ્રાભૂત ગા. ૧૦૯)

વવહારઓ પુણ ણઓ, દોણ્ણિ વિ લિંગાણિ ધ્ધણદિ મોક્ષપહે ।

ણિચ્છયણઓ દુ ણિચ્છદિ, મોક્ષપહે સવ્વલિંગાણિ ॥

(આ. કુન્દકુન્દ-સમયપ્રાભૂત ગા. ૪૪૪)

पिंडं उवधिं सेज्जं; उग्गम उप्पाद णेसणादीहि ।

चरित्तरक्खणट्ठं, सोधिंतो होइ सुचरितो ॥२९३॥

(भगवती आराधना, ग. २८३, पृ. १४४)

पिंडोवधिसेज्जाओ, अविसोधिय जो य भूजदे समणो ।

मूलट्ठाणं पत्तो, भुवणेषु हवे समणपोल्लो ॥२५॥

फासुगदाणं फासुगमुवधिं, तह दोवे अत्तसोधीए ।

देदि जो य गिण्हदि, दोण्हंपि महप्फलं होइ ॥४५॥

(अ. वट्टकेर-मूलाचार, परिच्छेद १०.)

“कम्बलदिकं गृहीत्वा न प्रक्षालन्ते”

(तत्त्वार्थ-श्रुतसागरी टीका, अ. ८, सूत्र ४.)

तपःपर्यायशरीरसहकारि भूतमन्नपानसंयमशौचज्ञानोपकरण-

तृणमयप्रावरणादिकं किमपि गृह्णाति, तथापि ममत्वं न करोति ।

(ब्रह्मदेवकृत परमात्म प्रकाश, ग. २१६, पृ. २३२)

‘मृदुवस्त्रेण’ कदाचित्तथा क्रियते निक्षेपणा नाम्नी पंचमी समितिर्भवति ॥

(आरित्रप्राभृत, ग. ३६, श्रुतसागरी)

शय्यासनोपधानानि, शास्त्रोपकरणानि च ।

पूर्वं सम्यक् समालोच्य, प्रतिलिख्य पुनः पुनः ॥१२॥

(अ. शुभचन्द्रकृत ज्ञानार्णव, अ. ८)

शय्योपध्यालोचनान्नवैयावृत्येषु पंचधा ।

शुद्धिः स्यात् दृष्टिधीवृत्तविनयावश्यकेषु वा ॥४२॥

विवेकोऽक्षकषायां-ग-भक्तोपधिषु पंचधा ।

स्यात् शय्योपधिकायान्नवैयावृत्यकरेषु वा ॥२१७॥

(पं. आशाधरकृत सागारधर्माभृत, अ. ८, सं. १२८६)

साक्षान्नग्नः स विज्ञेयो, दश नग्नाः प्रकर्तिताः ॥२३॥

(भट्टारक सोमसेनकृत त्रिवर्णाचार, अ. ३, सं. १६६५)

ममत्तिं परिव्रजामि, णिममत्तिमुवदिट्ठो ॥५७॥

भावो कारणभूदो सायाराऽणयारभूदाणं ॥६६॥

णग्गो पावई दुक्खं, णग्गो संसारसायरे भमई ।
 णग्गो ण लहइ बोहीं जिणभावेण वज्जिओ सुइरं ॥६८॥
 भावसहिदो मुणिणो, पावइ आराहणाचउक्कं च ।
 भावरहिदो य मुनिवर भमइ चिरं दीहसंसारे ॥९९॥

(आ. कुंदकुंदकृत भावप्राभृत)

लिङ्गं देहाश्रितं दृष्टं देह पवात्मनो भवः ।
 न मुच्यन्ते भवात् तस्यात् ते ये लिङ्गकृताग्रहाः ॥८७॥
 जातिर्देहाश्रिता दृष्टा ॥८८॥
 जातिलिंगविकल्पेन, येषां च समयाग्रहः ॥
 ते न आप्नुवन्त्येव, परमं पदमात्मनः ॥८९॥

(आ. पूज्यापादकृत समाधिशतक)

संघो को वि न तारइ, कड्डो मूलो तहेव निपिच्छो ।
 अप्पा तारइ तम्हा, अप्पा चेव ज्ञायव्वो ॥

(आ. अमृतचंद्रकृत श्रावकाचार)

जो घर त्यागी जोगी, घरवासी कहैं कहैं जूं भोगी ।
 अंतर भाव न परखे जोई, गोरख बोले मूरख सोई ।

(बनारसीविलास, पृ. २९९)

अयसाण भायणेण य, किं ते णग्गेण पावमलिणेण ।
 पेसुण्ण-हास-मच्छर-माया बहुलेण सवणेण ॥६९॥
 वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां, गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।
 अकुत्सिते वर्त्मनि यः प्रवर्तते, विमुक्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥

(आ. कुंदकुंदकृत भावप्राभृत, गा. ६८-नी श्रुतसागरी टीका)

धात्रिवाला-ऽसतीनाथ-पद्मिनीदलवारिवत् ।
 दग्धरज्जुवदाभासं भुञ्जन् राज्यं न पापभाक् ॥

(भावप्राभृत, गा. १६२-नी श्रुतसागरी टीका)

દિગંબર ગ્રંથોમાં સ્ત્રીદીક્ષા, સ્ત્રીમુક્તિ અને નપુંસકમુક્તિના પ્રમાણ પાઠો:

રાજકુમારી, મંત્રી, અમાત્ય, પુરોહિત અને શેઠની સ્ત્રીઓની દીક્ષા.

(વરાંગચરિત, સર્ગ ૩૦, ૩૧.)

બ્રાહ્મી, સુંદરી, સુભદ્રાની દીક્ષા, બ્રાહ્મીને ગણિનીપદ.

(આદિપુરાણ, પર્વ-૨૪, ૪૭)

જિનદત્ત શેઠની સ્ત્રી, સીતા, પૃથ્વીસુંદરી, રાણીઓની દીક્ષા, ભગવાન શ્રીમહાવીરની સાધ્વીઓ, ચંદનાર્યા, સુવ્રતા ગણિની, ગુણવતી આર્યા, સર્વશ્રી, આર્યા. (ઉત્તરપુરાણ, પર્વ ૬૮, ૭૧, ૭૪, ૭૬.)

રાજમતી, દ્રોપદી, ધનશ્રી, મિત્રશ્રી, કુન્તી, દ્રૌપદી અને સુભદ્રાની દીક્ષા, સુલોચના આર્યા ૧૧ અંગ ભણી, ભગવાનની સાધ્વી સંખ્યા, હજારો સાધ્વીઓ.

(હરિવંશપુરાણ, પર્વ ૫૬, ૬૩, ૬૪, ૧૨, ૧૦, ૨)

પ્રિયંગુમંજરી, અંગનસેના વેશ્યા, જ્યેષ્ઠા, દેવવતીની દીક્ષા, હરિકાંતાઆર્યા.

(કથાગ્રંથો)

સંત્યજ્ય રાજ્યલક્ષ્મી, પતિપુત્રભ્રાતૃસમ્બન્ધમ્ ।

પરિત્રાજ્ય વહાયા કિં, મમત્વં સત્યભામાદેઃ ॥૩૨॥

ક્ષપકશ્રેણ્યારોહે, વેદેનોચ્ચેત “ભૂતપૂર્વેણ” ।

સ્ત્રીતિ નિતરાં અભિમુખ્યેઽર્થે યુજ્યતે નેતરામ્ ॥૪૦॥

ઇત્યાર્યિકાસિદ્ધિઃ ॥૪૬॥ (આ. ૧૧૬૮૧નનું સ્ત્રીમુક્તિપ્રકરણ)

થાવરકાયપહુદી સંઘો, સેસા અસણિઆદિ ચ ।

અણિયદ્વિયસ્સ ચ પઢમો ભાગોતિ જિણેહિં ણિદિઢ્ઠં ॥૬૮૪॥

મણુસિણી પમત્તવિરદે, આહારદુગં તુ ણત્થિ ણિયમેણ ॥

અવગદ્વેદે મણુસિણી સણ્ણા ભૂદગદિમાસેજ્જ ॥૭૧૪॥

(ગોમ્મટસાર ૭૫કાંડ)

વેણ ॥૩૩॥

વેણ સ્ત્રી પુ. નપુંસક વેદત્રયમધ્યેઽર્હતઃ કોઽપિ વેદો નાસ્તિ ।

(બોધપ્રાભુત, ગા. ૩૩, શ્રુતસાગરી)

मणुसिणीसु सासणसम्मइट्ठि (२) प्पहुडि जाव अजोगि ।
केवलि (१४) त्ति, दव्वपमाणेण केवडिया ? संखेज्जा ॥

(सूत्र ४८, पृ. २६१)

मणुसिणीसु मिच्छाइट्ठि-सासणसम्माइट्ठिद्वाने सिया एज्जत्तियाओ,
सिया अपज्जत्तियाओ ॥सूत्र ९२॥

सम्माभिच्छाइट्ठि-असंजदसम्माइट्ठिसंजदासंजद-
संजदद्वाने णियमा पज्जत्तियाओ ॥ सूत्र ९३ ॥

(४२अंसागम, धवला टीका, पृ. १, पृ. ३३१, ३३२.)

वेदाणुवादेण. इत्थिवेदएसु पमत्तसंजदप्पहुडि जाव
अणियबादरसांपराइयपविट्ठ उवसमा खवा दव्वपमाणेण केवडिया ?
संखेज्जा ॥सूत्र १२६॥

धवलाटीका-इत्थिवेदउवसामगा दस १० खवगा वीस २० ।

(पृ. ३ अं, पृ. १४६.)

णपुंसयवेदेसु० संखेज्जा ॥ सू. १३० ॥

धवलाटीका-उवसामगा पंच ५, खवगा दस १० (पृ. ४१९)

धवलाटीका-इत्थिवेदे अपमत्तसंजता संखेज्जगुणा तम्हि चेव
पमत्तसंजदा संखेज्जगुणा सजोगिकेवलि संखेज्जगुणा (सूत्र १३४, पृ. ४२२)

(४२अंसागम धवला-टीका, पुस्तक त्रीजुं)

अपमत्तस्य उक्कस्संतरं उचदे । तिण्णिअंतोमुहूत्तेहिं अब्भहिय

अट्ठवस्सेहिं उणाओ अट्ठेदालीसपुव्वकोडिओ उक्कस्स अंतरं ।

पज्जत्तमणुसिणीसु एवं चेव । णवरि पज्जत्तेसु चउवीसपुव्वकोडिओ,

मणुसिणीसु अट्ठपव्वकोडिओति वत्तव्वं । (पृ. ५३)

इत्थिवेदेसु पमत्तस्स उच्चदे । अट्ठवस्सेहिं तिण्णिअंतोमुहूत्तेहिं ऊणिया

त्थीवेदद्विदी लद्धमुक्कस्संतरं । एवमपमत्तस्स वि उक्कस्संतरं भाणिदव्वं,

विसेसा भावा । (पृ. ९६)

(४२अंसागम-लवस्थान अल्पपुत्तानुगम-त्रीवेदी-
अल्पपुत्तप्रप्रज्ञा-धवला टीका-मुद्रित पुस्तक पांचमं)

(૮) અપૂર્વકરણ (૯) અનિર્વૃત્તિકરણ ગુણસ્થાન સુધીની સ્ત્રીઓની સંખ્યા, ઉપશમક સ્ત્રીઓ, ક્ષપક સ્ત્રીઓ । (સૂત્ર ૧૪૪ થી ૧૬૧, પૃષ્ઠ ૩૦૦ થી ૪૦૦) (ષ્ટપંડાગમ, ધવલા ટીકા, મુદ્રિત પુસ્તક પાંચમું)

દિગંબર શંથોમાં શૂદ્રદીક્ષા, શૂદ્રમુક્તિના પાઠો :

ઉત્તમધમ્મેણ જુત્તો હોદિ તિરક્ષોવિ ઉત્તમો દેવો ।

ચંડાલો વિ સુરીદો, ઉત્તમધમ્મેણ સંભવદિ ॥

(સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા ગા. ૪૩૦)

ન જાતિગર્હિતા કાચિત્, ગુણાઃ કલ્યાણકારણમ્ ।

વ્રતસ્થમપિ ચાણ્ડાલં; તં દેવા બ્રાહ્મણં વિદુઃ ॥

ચાતુર્વર્ણ્યં યથા યચ્ચ, ચાણ્ડાલાદિવિશેષણમ્ ।

સર્વમાચારભેદેન, પ્રસિદ્ધં ભુવને ગતમ્ ॥

(આ. રવિશેણનું પદ્મચરિત્ર)

વિપ્ર-ક્ષત્રિય-વિદ્-શૂદ્રાઃ, પ્રોક્તાઃ ક્રિયાવિશેષતઃ ।

જૈનધર્મે પરાઃ શક્તાઃ તે સર્વે બાન્ધવોપમાઃ ॥

(ધર્મરસિકકૃત ત્રિવર્ણચાર)

દિગંબર શંથોમાં કેવલિભુક્તિ, કેવલિતપ અને સાક્ષરી વાણીના પાઠો:

આદ્યશ્ચતુર્દશદિનૈર્વિનિવૃત્તયોગઃ

ષષ્ઠેન નિષ્ઠિતકૃતિર્જિનવર્ધમાનઃ ॥

શેષા વિદ્યૂતઘનકર્મ્મનિબદ્ધપાશાઃ,

માસેન તે યતિવરાસ્ત્વભવન્ વિયોગાઃ ॥૨૬॥

(સમાધિભક્તિ, શ્લોક ૨૬)

एकादश जिने (तत्त्वार्थ - अ. ९, सू. ११)

आहारे ॥३३॥

टीका-आहारकद्वयमध्येऽर्हतः आहारकानाहारकद्वयम् ।

आहारो य सरीरो, तह इन्द्रिय आणपाण भासा य

પજ્જતિગુણસમિદ્ધો, ઉત્તમદેવો હવઇ અરુહો ॥૩૪॥

(કુન્દકુન્દકૃત બોધપ્રાભૃત, સટીક)

બાહ્યં તપઃ પરમદુશ્ચરમાચરંસ્ત્વમ્ ।

આધ્યાત્મિકસ્ય તપસઃ પરિંબૃહણાર્થમ્ ॥૮૩॥

(વૃહત્ સ્વયંભૂસ્તોત્રમ્)

અરિત ચ કેવલિભુક્તિઃ, સમગ્રહેતુર્યથા પુરા ભુક્તેઃ ।

પર્યામ્નિ-વૈદ્ય-તેજસ-દીર્ઘાયુષ્કોદયો હેતુઃ ॥૧॥

રોગાદિવત્ ક્ષુધો...વ્યભિચારો વેદનીયજન્માયાઃ ।

પ્રાણિનિ “એકાદશજિને” ઇતિ જિનસામાન્યવિષયં ચ ॥૨૧॥

(કેવલિભુક્તિપ્રકરણમ્)

સેસા આહારયા જીવા.... ॥ ગોમ્મટ ॥૬૬૫॥

આહારણ ઇન્દિય-પાડુડિજાવસજોગિકેવલિ ત્તિ ॥૧૭૬॥

(૫૨૫ંડ આગમ-જયધવલા, પૃ. ૪૦૯)

કેવલી ભગવાનને સુસ્વર, દુસ્વર, ૧૦ પ્રાણ, ૬ પર્યામ્નિ, ૭ યોગ વગેરે હોય છે.

(ગોમ્મટસાર, મૂલાચાર બોધપ્રાભૃત)

જગાદ તત્ત્વં જગતેઽર્થિનેઽજ્જસા ॥૪॥

કાયવાક્યમનસાં પ્રવૃત્તયો નાભવંસ્તવ મુનેશ્ચિકીર્ષયા ॥

નાસમીક્ષ્ય ભક્તઃ પ્રવૃત્તયો ધીર ! તાવકમચિન્ત્યમીહિતમ્ ॥૭૪॥

તવ વાગમૃતં શ્રીમત્સર્વભાષાસ્વભાવકમ્ ॥૧૭॥

વાગપિ તત્ત્વં કથયિતુકામા ॥૧૦૭॥

ત્વયા ગીતં તત્ત્વં ॥૧૧૮॥

(પૃહત્સ્વયંભૂસ્તોત્રમ્)

એવં સ પૃષ્ઠો ભગવાન્ યતીન્દ્રઃ, શ્રીધર્મસેનેન નરાધિપેન ।

હિતોપદેશં વ્યપદેષ્ટુકામઃ, પ્રારબ્ધવાન્ વક્તુમનુગ્રહાય ॥૪૨॥

(પરાંગચરિત, સર્ગ ૩૦, પૃષ્ઠ ૩૦)

આ દરેક પાઠ દિગંબર શાસ્ત્રોના જ છે, જેમાં મુનિઓનાં વસ્ત્ર, પાત્ર, શૂદ્રમુક્તિ, કેવલિઆહાર, કેવલિતપ, પરિષહ, સાક્ષરીવાગ્ની,

શ્રીદીક્ષા, શ્રીમુક્તિ અને નપુંસકમુક્તિ વગેરે વિધાનો સ્પષ્ટ છે. અનેકાંતવાદી મનુષ્ય આમાંથી ઘણું સત્ય મેળવી શકે છે. આ સંબંધે વિશેષ જાણવા ઈચ્છનારે અમારું (ત્રિપુટી મહારાજનું) ‘શ્વેતાંબર-દિગંબર’ નામક પુસ્તક વાંચી લેવું.

શ્વેતાંબરીય - દિગંબરીય મૂર્તિમાં ફેરફારની નવી મર્યાદા

જૈન આગમોમાં વર્ણન મળે છે કે, ચોવીશે તીર્થંકર વસુધારી હતા, માત્ર પહેલા અને છેલ્લા બે તીર્થંકરો પાછલા જીવનમાં વસ્ત્રરહિત હતા. આથી પ્રાચીન કાળમાં જિનપ્રતિમાઓ પણ બન્ને પ્રકારની બનતી હતી. પરંતુ એ પ્રતિમાવિધાન એવું હતું છે તેમાં નગ્નતાની કે અનગ્નતાની ખાસ નિશાનીઓ કરવામાં આવતી ન હતી, જેની અષ્ટપ્રકારી તથા સત્તરભેદી પૂજા થતી હતી. આ સિવાય આયાગપટ્ટ, ચરણ, ચરણચિહ્નો અને અસદ્ભૂત સ્થાપનાઓની પણ પૂજા થતી હતી. દિગંબરોએ પોતાના નવા મતમાં આ પ્રતિમાવિધાન અને પૂજા વિધિને કાયમ રાખ્યાં હતાં. દિગંબરો પ્રાચીન પ્રતિમાઓનું દર્શન-પૂજન કરતા હતાં. જો કે તીર્થો શ્વેતાંબરોને તાબે હતાં, પણ વિધિભેદ ન હોવાથી દિગંબરો તેનો લાભ ઉઠાવતા હતા અને તેમણે દક્ષિણમાં પોતાનાં નવાં તીર્થો પણ સ્થાપિત કર્યાં હતાં. આમ આ બન્ને સંપ્રદાયમાં શરૂમાં પ્રતિમા કે તીર્થો બાબતનો કશોય મતભેદ ન હતો, કિન્તુ વિ. સં. ૮૯૦ લગભગમાં ગિરનાર પર બન્ને સંઘોની પરસ્પર અથડામણ થઈ ત્યારથી આ શ્રીબખ્ષભટ્ટિસૂરિની અધ્યક્ષતામાં એવી મર્યાદા બંધાઈ કે હવે પછી શ્વેતાંબર જૈનો જિનપ્રતિમાને આંચળિકા (લંગોટ) બનાવે અને દિગંબરો જિનપ્રતિમામાં સ્પષ્ટ લિંગ બનાવે. બસ, ત્યારથી પ્રતિમાનો એ ભેદ પડ્યો. ત્યાર પહેલાંની જે જે પ્રતિમાઓ છે, તેમાં આવો વિજ્ઞાની ભેદ નથી. મથુરા, ધુવેલા, ભાંદક, કુલ્પાક, ડભોઈ, મહુડી, મક્સી, મોહનજેડેરો વગેરેમાં તે કાળની પ્રાચીન પ્રતિમાઓ છે.

પ્રતિમાભેદ પડ્યો પણ પૂજાવિધિમાં ભેદ તો હતો જ નહિ. એટલે તીર્થંકરોની પ્રાચીન પ્રતિમાઓ અને ચરણો વગેરેની પૂજા તો બન્ને સંપ્રદાયો

અભેદભાવે એક સાથે રહીને પણ કરતા હતા. વિક્રમની સત્તરમી સદી સુધી તેમાં મતભેદ નહોતો.

વિ.સ.૧૬૮૦મા ખરતરગચ્છીય પં. બનારસીદાસે દિગંબર તેરાપંથ ચલાવ્યો, તેમાં તેણે દિગંબરોની સાત વાતનો ઈન્કાર કર્યો અને કોઈ અભાગી પળે જિનપૂજવિધિમાં પણ ફેરફાર કર્યો. આથી પ્રથમ તો દિગંબરોના વીસપંથી અને તેરહપંથીમાં પૂજવિધિનો ઝઘડો ચાલ્યો અને પછી તીર્થોમાં એ જ કારણે શ્વેતાંબરો સાથે પણ ઝઘડા ઊભા થયા. જો કે આજે પણ શ્વેતાંબર અને વીસપંથી દિગંબરોની પૂજવિધિ તો એકસરખી છે, કિન્તુ તેરહપંથીના કારણે જ તીર્થમાં ઝઘડા ઊભા થયા છે. આખરે ન્યાય શ્વેતાંબરોની તરફેણમાં આવ્યો, એટલે હમણાં હમણાં (વિ.સં. ૨૦૦૮ આસપાસ) એ ઝઘડાઓ થોડે અંશે શાંત થયા છે અને વિવેકી દિગંબર જૈનોને પણ આવા ઝઘડાઓ પ્રત્યે અરુચિ પેદા થવા લાગી છે.

જિનબિંબ અને જૈન તીર્થો વિષયક મતભેદ તો આ રીતે પાછળથી જ ઉત્પન્ન થયો છે. (ઈતિ જૈનપ્રતિમાની નગ્નતા-અનગ્નતા)

(સંપાદકીય - જૈનોમાં મૂર્તિપૂજની માન્યતા - પ્રાચીનતા બાબત જૂનાગઢના અને મહુડીના ઉદ્ધેષો અત્રે મહત્વના બની રહેશે.)

જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ ભાગ. ૧

જૂનાગઢ - ગિરનાર એ તો યદુકુલતિલક ભગવાન નેમિનાથના સમયનું પ્રાચીન તીર્થ છે. ત્યાં અનેક જૈન મંદિરો અને ગુફાઓ છે. તેની તળેટીમાં રહેલ જૂનાગઢમાં ત્યાર પછીની એક સદીના પ્રાચીન શિલાલેખો મળી આવ્યા છે. શ્રી અમૃતલાલ વ. પંડ્યા જણાવે છે કે, ક્ષત્રપકાળમાં કાઠિયાવાડમાં જૈનધર્મ ખૂબ ફેલાયો હતો, તે સમયના બે લેખો મળ્યા છે. ૧. જૂનાગઢના બાવા પ્યારાના મઠમાંથી મળી આવેલો લેખ અને ૨. રા. ઈશ્વરલાલ જી. રાજને મળી આવેલ પ્રાચીન લેખ, કે જેનો સ્કેલ તેમણે તા. ૪-૫-૫૧ના 'જનમભૂમિ'માં આપેલ છે, જેમાં તીરથસ્વામી થાને શબ્દો સ્પષ્ટ ખોદાયેલ છે.

ભૂનાગઢનો પ્રાચીન શિલાલેખ :

(૧)સ્તથા સુરગ (સુરાસુર)....ક્ષત્રપ....

(૨).....ચષ્ટન પ્રપૌત્રસ્ય રાજઃક્ષત્રપસ્ય સ્વામિજયદામપૌત્રસ્ય રાજ્ઞો
મહાક્ષ....

(૩) ચૈત્રશુક્લસ્ય દિવસે પચ્ચમે ૫ ગિરિનગરે દેવાસુરનાગયક્ષરાક્ષસેન્દ્ર....

(૪).....પ્રક....પરમ....કેવલજ્ઞાનસંપ્રાપ્તાનાં જિતજરામરણાનાં ।

Antiquities of Kathiawar and Kachh P. 140.

Collection of Sanskrit Prakrit Inscriptions P. 17

આ શિલાલેખથી સમજી શકાય છે કે-

ક્ષત્રપરાજ ચષ્ટન, તેનો પુત્ર સ્વામી જયદામ, તેનો પુત્ર મહાક્ષત્રપ રુદ્રદામ (શક સં.૭૨), તેના પુત્રો ૧. દામઝદ (શાકે ૯૦, વિ.સં. ૨૨૫, ઈ.સ. ૧૫૦ થી ૧૮૦), ૨. રુદ્રસિંહ (શાકે ૧૦૨થી ૧૨૨, વિ.સં. ૨૩૮ થી ૨૫૮) તે પૈકીના છેલ્લા રાજાએ ગિરનાર તીર્થમાં ભગવાન શ્રીનેમિનાથજીના દેરાસરનો જીર્ણોદ્ધાર અથવા કોઈ નવી પ્રતિષ્ઠા વગેરે કરાવ્યાં છે.

શિલાલેખ તૂટેલો હોવાથી વિશેષ કંઈ જણાતું નથી પણ આ. વજ્રસેન-સૂરિએ કરાવેલ ગિરનાર તીર્થના જીર્ણોદ્ધાર પછી બરાબર ૧૦૦ વર્ષે આ ઐતિહાસિક પ્રસંગ ઉજવાયો છે એ સહેજે સમજી શકાય તેમ છે.

"The most interesting point about it is the word કેવલિજ્ઞાનસંપ્રાપ્તાનાં of those who have obtained the knowledge of Kevalins. Kevalin occurs most frequently in the Jaina sculptures & denotes a person who is possessed of the 'Keval-Jnina' or true knowledge which produces final emancipation. It would, therefore, seem that the inscription is Jain."

From this it would appear that these caves were probably excavated for the Jains by the Saka kings of Saurashtra about the end of the second century of christian era.

"Antiquities of Kathiawad & Cachh" P. 141.

આ શિલાલેખો માટે વિશેષ જુઓ - 'એનટીકવેરી ઓફ કાઠિયાવાડ એન્ડ કચ્છ' પૃ. ૧૪૦, કલેક્શન ઓફ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ઈન્સક્રીપ્શન પૃ. ૧૭,

એપિગ્રાફિકા ઈન્ડિકા પૃ. ૧૬, પૃ. ૨૩૯, જન્મભૂમિ તા. ૨૫-૫-૧૯૪૧ રવિવાર, જૈન સત્યપ્રકાશ ક્રમાંક ૭૦, પૃ. ૩૯૦.

મહુડી : ગુજરાતમાં વીજપુર પાસેના મહુડી ગામના જુના કોટચાર્કનાં મંદિર પાસેથી સં. ૧૯૯૫ લગભગમાં તીર્થકરોની પરિકરવાલી ૪ ધાતુ પ્રતિમાઓ નીકળી છે, જેમાંની એક કોટચાર્કના મંદિરમાં અને ૩ વડોદરાના મ્યુઝિયમમાં રાખવામાં આવી છે. આ ૪ જિનપ્રતિમાઓ ગુપ્તકાલની છે.*

ગોમટેશ્વર : ?

રથાવર્તગિરિ : આર્ય વજ્રસ્વામીએ વિ.સં. ૧૭૪માં પોતાના શિષ્યસંઘ સાથે બાર દુકાળીમાં દક્ષિણમાં જઈ એક પહાડી ઉપર અનશન કર્યું અને સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગગમન કર્યું છે. આ ભૂમિને ઈન્દ્રે રથ વડે ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપી, તેથી તે પહાડનું નામ ‘રથાવર્તગિરિ’ પડેલ છે.

આચારંગ સૂત્ર સ્કંધ ૨, ચૂર્ણિ અને નિર્યુક્તિમાં રથાવર્ત નગ(પર્વત)ને તીર્થ તરીકે દર્શાવ્યો છે અને ‘આવશ્યક નિર્યુક્તિ’માં રથાવર્ત પર આર્ય વજ્રસ્વામીનું સ્વર્ગગમન દર્શાવ્યું છે. (જુઓ પૃ. ૨૩૯)

આ રથાવર્તગિરિનું અસલી નામ શું હતું અને તેનું અત્યારે નામ શું છે? તેનો કંઈ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ મળતો નથી. કિન્તુ અમને લાગે છે કે આજે ઈન્દ્રગિરિ તરીકે જે પહાડી ઓળખાય છે તે જ વાસ્તવમાં રથાવર્તગિરિ છે અને તેના ઉપરની વિશાલકાય મૂર્તિ તે દ્વિતીય ભદ્રબાહુસ્વામી યાને વજ્રસ્વામીની મૂર્તિ છે.

આર્ય વજ્રસ્વામીએ અનશન માટે પ્રથમ એક પહાડી પસંદ કરી હતી પરંતુ પોતાના એક બાલમુનિને છૂટા પાડવા માટે તે મુનિને ત્યાં જ રાખી

* ડેક્કન કોલેજના સંશોધન વિભાગની પત્રિકા ઈ.સ. ૧૯૪૦ માર્ચ વો. ૧. નં.૧, “ભારતીય વિદ્યા” ત્રૈમાસિક પત્રિકા વ. ૧., અં. ૨, જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૭૧, ૭૨.

એક એવી પણ માન્યતા છે કે - વિક્રમની નવમી સદીમાં કોટિવર્ષના જૈનો અથવા કોટિગચ્છના ઉપાસકો હિજરતી તરીકે અહીં આવ્યા અને તેઓ જ આ પ્રતિમાઓને લાવ્યા.

તે પહાડીનો ત્યાગ કરી સામેની બીજી પહાડી પર જઈ અનશન સ્વીકાર્યું છે અને બાલમુનિએ પહેલી પહાડી પર અનશન કર્યું છે.

ત્યાર પછી તેમના પ્રશિષ્ય આ. ચંદ્રસૂરિ અહીં પધાર્યા હતા અને તેમના ઉપદેશથી અહીં પહાડની સળંગ શિલામાંથી આર્ય વજ્રસ્વામીની વિશાલકાળ પ્રતિમા બની હતી. આ બન્ને પહાડીઓ આજે ઈન્દ્રગિરિ અને ચંદ્રગિરિ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

મહીસૂરની ભૂગોળથી જાણી શકાય છે કે મહીસૂરના હસન જિલ્લામાં શ્રવણબેલગોલ નામનું ગામ છે. ત્યાં હેલબેલગોલ, કોડી બેલગોલ, શ્રવણબેલગોલ નામે વિખ્યાત તળાવો છે. બેલગોલનો અર્થ સફેદ તળાવ થાય છે, એટલે શ્રવણબેલગોલનો અર્થ જૈનોનું સફેદ સરોવર થાય છે. આ તળાવની ઉત્તરમાં ચંદ્રગિરિ નામની પહાડી છે અને દક્ષિણમાં વિંધ્યગિરિ યાને ઈન્દ્રગિરિ પહાડી છે, જેના ઉપર અનેક જિનાલયો અને જિનપ્રતિમાઓ છે. (એપિગ્રાફિકા કલાર્ટક, ભા.૨ની ભૂમિકા)

સ્પષ્ટ વાત છે કે આ તીર્થ પુરાણું છે, મૂર્તિ પ્રાચીન છે પણ તે તીર્થ વિક્રમની ૧૧મી સદીમાં ગોમટેશ્વર તરીકે જાહેર થયું છે.

આપણે જાણીએ છીએ આર્ય વજ્રસ્વામી અને દિગંબર માન્યતા પ્રમાણે બીજા ભદ્રબાહુસ્વામી અહીં સ્વર્ગે ગયા છે. એટલે આ મૂર્તિ તેમની હોય એ તર્કસંગત વસ્તુ છે. મહર્ષિ બાહુબલિજી અહીં પધાર્યા જ નથી, ગોમટેશ્વર એવું એમનું કોઈ બીજું નામ પણ નથી, છતાં આપણે આ મૂર્તિ બાહુબલિની છે એમ માની લઈએ એ તો આપણે આ તીર્થનો ઈતિહાસ ભૂલી ગયા છીએ, તેનું જ પરિણામ છે. ચામુંડરાય દિગંબર જૈન હતો. તેણે આ મૂર્તિને દિગંબરપણાનો સંસ્કાર આપ્યો હોય એ સર્વથા બનવા-બનેગ છે.

ટૂંકમાં કહી શકાય કે, ઈન્દ્રના રથની પરિક્રમાથી પ્રસિદ્ધ થયેલો રથાવર્તગિરિ અને ઈન્દ્રના જ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલો ઈન્દ્રગિરિ એ બન્ને વિંધ્યગિરિની એક પહાડીનાં જ નામો છે અને આર્ય વજ્રસ્વામી યાને દ્વિતીય ભદ્રબાહુનું સમાધિસ્થાન છે.

દિગંબર ગ્રંથકારો સંશયી કે મિથ્યાત્વી તરીકે આ. ઈન્દ્ર, આ. ચંદ્ર, આ. નાગેન્દ્રનાં નામો સંભારે છે. ખરેખર, એ જ આચાર્યોના નામથી આ ઈન્દ્રગિરિ અને ચંદ્રગિરિ તીર્થો છે. તેમજ મંત્રી ચામુંડરાય પછી દિગંબરોએ તે તીર્થોને અપનાવ્યાં છે.

ઓસમ પહાડ : જૂનાગઢથી ૭ કોશ દૂર આ પહાડ છે. અહીંની કેટલીએક પ્રાચીન ગુફાઓ નાશ પામી છે. આંબલીવાળું ભોયરું વગેરે ગુફાઓ વિદ્યમાન છે. ઉપર ચક્રેશ્વરીનું મંદિર છે. શિવની દેરીમાં એક નાનકડી જિનપ્રતિમા છે. ઉપર નવો કિલ્લો છે, જેના બાંધકામમાં દેરાસરના પથ્થરોનો વધુ ઉપયોગ હશે એમ સહેજે દેખાઈ આવે છે. ઉતારમાં વીશેક પડથારો છે. ત્યાં દરેક સ્થાને મંત્રી સજ્જન અને ગૂર્જરેશ્વર કુમારપાલ વગેરેએ બંધાવેલ મંદિરો હતાં. અઘ્લાઉદ્દીન ખીલજના ગોઝારા હાથે તેનો નાશ થયો છે. કિલ્લા પાસેના ભીમકુંડમાં પ્રતિમાઓ સંતાડી રાખી હતી, પચાસેક વર્ષ પહેલાં તેમાંથી ઘણી જિનપ્રતિમાઓ મળી આવી હતી, જે હાલ ધોરાજી અને જૂનાગઢના દેરાસરોમાં બિરાજમાન છે. (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૯, પૃ. ૩૦૧)

આ પહાડ ગોંડલ રાજ્ય (સ્ટેટ)માં છે.

વસઈ : ઓખા બેટમાં નવી દ્વારિકા વસી છે. તેની પાસે ગુમકાળનું જિનમંદિર છે.

વોટ્સન સાહેબ જણાવે છે કે, વિમલવસહી વગેરે જૈન સ્થાનો છે, તેમ આ સ્થાન પણ જૈનોનું છે. પાસે વસઈ ગામ છે, મંદિરની રચના જૈન દેરાસરોને મળતી છે, ગુમકાલીન શિલ્પ છે. આ મંદિર પહેલાં જૈનોનું હતું. (કાઠિયાવાડ ગેઝેટિયર)

દ્વારિકા : એ અસલમાં જૈન ધામ છે. શાસ્ત્રી રેવાશંકર મેઘજી દેલવાડાકર જણાવે છે કે, 'જગતદેવાલય કયા વર્ષમાં કોણે બનાવ્યું? તેનો કશો પણ આધાર ઈતિહાસ કે પુરાણોમાંથી મળી શકતો નથી. કેટલા એક એમ કહે છે કે, આ મંદિર વજ્રનાભે કરાવ્યું નથી પણ ત્રાગુ હજાર વર્ષ ઉપર જૈની લોકોએ કરાવ્યું છે, અને તેમાં શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિ

સ્થાપના કરી હતી, તે મૂર્તિ હાલ નગરમાં છે. વળી મૂર્તિના ચરણમાં લખ્યું છે કે, આ મૂર્તિ જગતદેવાલયમાં સ્થાપન કરી હતી.'

આ સ્થાન શંકરાચાર્યના વખત પછી અજૈનોના હાથમાં ગયું છે અને તે જૈન તીર્થ મટી વૈષ્ણવ તીર્થ બન્યું છે.

સદ્ગત તનસુખરામ મ. ત્રિપાઠી પણ જણાવે છે કે, 'વિ. સં. ૧૨૦૦ પછી દ્વારિકા વૈષ્ણવતીર્થ તરીકે સવિશેષ પ્રસિદ્ધિ પામ્યું હોય એમ જણાય છે.

આ મંદિરમાં ઉપલા ભાગમાં ભગવાન નેમિનાથની જાન વગેરેનાં કોરણીભર્યા ચિત્રો છે. (જૈન સત્ય પ્રકાશ, ક્રમાંક ૩૭)

આચાર્ય શ્રીચંદ્રસૂરિ

આ. વજ્રસેનસૂરિના બીજા પટ્ટધર આ. ચંદ્રસૂરિ છે. તેમનો વીર સં. ૫૭૬માં જન્મ, સં. ૫૯૨માં દીક્ષા, સં. ૬૦૬માં સૂરિપદ, સં. ૬૨૦માં યુગપ્રધાનપદ અને સં. ૬૫૦માં લગભગમાં સ્વર્ગવાસ થયો છે.

સોપારકના શેઠ જિનદત્તે પોતાની પત્ની ઈશ્વરી અને ૪ પુત્રો સાથે બારદુકાળી ઊતરતાં જ વીર સં. ૫૯૨ (વિ.સં. ૧૮૨)માં આ. વજ્રસેનસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. તેમના ચારે પુત્રો ૧ નાગેન્દ્ર, ૨ ચંદ્ર, ૩ નિર્વૃત્તિ અને ૪ વિદ્યાધર સમર્થ આચાર્યો થયા છે. વીર સં. ૬૦૬માં તેઓના નામથી જ ચાર કુળો નીકળ્યાં છે.

આ ચારે આચાર્યોમાં બીજા આ. ચંદ્રસૂરિ છે. તેમની પુણ્ય પ્રકૃતિ સતેજ હતી. તેથી શ્રમણસંઘે ચાર કુલ બનાવ્યાં, ત્યારે તેમના ચંદ્રકુળમાં ઘણા ગણો અને શાખાઓ દાખલ થયાં હતાં.

ચંદ્રકુળ વિશાળ બનવાથી ચંદ્રગચ્છ તરીકે ખ્યાતિ પામ્યું છે

પ્રાચીન શ્રમણો નિર્ગ્રન્થ અને કોટિકગચ્છના મનાતા હતા, આ. ચંદ્રસૂરિથી તે પરંપરાનું 'ચંદ્રગચ્છ' એ ત્રીજું નામ જાહેર થયું છે.

દિગંબર વિદ્વાનો પણ જો કે આ. નાગેન્દ્રસૂરિ વગેરેને શ્વેતાંબર તરીકે માને છે પરંતુ આ. ચંદ્રસૂરિને તો પૂજ્યભાવે જ સત્કારે છે. * એકંદરે આજનો જૈનસંઘ આ આચાર્યનો બહુ જ ઋણી છે. આજે જે જે જૈન મુનિઓ છે તે દરેક ચંદ્રકુળના જ છે અને તેથી દરેક મુનિ નવી દીક્ષા આપે ત્યારે તે દીક્ષિતને તમારા કોટિકગણ, વન્નશાખા અને ચંદ્રકુળ એવો દિગ્બંધ સંભળાવે છે.

* તદીયવંશાકરતઃ પ્રસિદ્ધાદભૂદોષા યતિરતન્માલા ।

ચંદ્રકુળમાં અનેક પવિત્ર મુનિઓ થયા છે. (શ્રવણબેલગોલ, શિલાલેખ નં. ૧૦૮)

इन्द्र-चंद्र-नागेन्द्रवादी संशयमिथ्यादृष्टिः संशयवादी किलैवं मन्वते, सेयंवरो य. ॥
(बोधप्राभृत, गा. ५३, श्रुतसागरी टीका)

इन्द्र-चंद्र-नागेन्द्रगच्छोत्पन्नानां तंदुलोदक-क्वाथोदकादिसमाचारी समाश्रयिणां श्वेतपटानाम् । (भावप्राभृत, गा. १३५, श्रुतसागरी टीका)

આચાર્ય શ્રી સમન્તભદ્રસૂરિજી : તે યુગના આદર્શ ત્યાગી છે, શ્વેતાંબર તથા દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયમાં માન્ય, સમર્થ ગ્રંથકાર, અજ્ઞેડ સ્તુતિકાર અને પ્રખરવાદી છે.

તેમણે વિહાર કરતાં કરતાં કોરટાતીર્થમાં જઈ ઉપાધ્યાય દેવચંદ્રજીને દીક્ષા આપી, પોતાની પાટે સ્થાપી, શત્રુંજયતીર્થ ઉપર પધારી અનશન સ્વીકાર્યું હતું.

આ. સમન્તભદ્રસૂરિએ શ્વેતાંબર દિગંબરના ભેદોને તોડી બન્નેને એક કરવા ભરચક પ્રયત્ન કર્યો છે. તેઓ ઉત્કટ ત્યાગી હતા, અને વનમાં કે ગામ બહાર યજ્ઞ આદિનાં મંદિરોમાં વિશેષ રહેતા હતા, તેથી તેમનો શિષ્યપરિવાર “વનવાસીગચ્છ” તરીકે ખ્યાતિ પામેલ છે અને નિર્ગન્થગચ્છનું પણ વીર સં. ૬૫૦ લગભગમાં વનવાસીગચ્છ એવું ચોથું નામ પડ્યું છે. વનમાં રહેવાથી દિગંબરાચાર્યો પણ આ આચાર્યને પૂજ્યભાવે માને છે, અને તેમના સાહિત્યને આત્માગમ તરીકે સ્વીકારે છે. સંભવ છે કે વનમાં રહેવાને કારણે

તેમનો સાહિત્યવારસો દિગમ્બરોને મળ્યો હશે એમ લાગે છે અને દિગમ્બર વિદ્વાનોએ પણ પાછળથી તેને ખૂબ વિકસાવ્યો છે.

તેમના સાહિત્યમાં તીર્થંકરની સાક્ષરી વાણી (સ્વયંભૂ સ્તોત્ર શ્લોક ૪, ૭૪, ૯૭, ૧૦૭), ભૂમિવિહાર (શ્લોક ૨૯, ૧૦૮, ૧૧૮) અને તપસ્યા (શ્લો. ૮૩) વગેરે વિધાનો શ્વેતામ્બર માન્યતાને જ પુષ્ટ કરે છે. છતાંય ખુશી થવા જેવું છે કે દિગમ્બર વિદ્વાનો પણ તે સાહિત્યને આવકારે છે.

આચાર્ય શ્રીવૃદ્ધદેવસૂરિ - ભગવાન પાર્શ્વનાથની શ્રમણપરંપરા ઉપકેશગચ્છ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેની એક શાખા કોરટાગચ્છ છે.

આ કોરટાગચ્છમાં ઉપાધ્યાય દેવચંદ્રજી થયા

આ. સમન્તભદ્રસૂરિ કાશીથી વિહાર કરતાં કરતાં કોરટા પધાર્યા. તેમણે ઉં દેવચંદ્રજીને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપી, વીર સં. ૬૫૩ લગભગમાં પોતાની પાટે આચાર્યપદ આપ્યું અને તેમનું નામ દેવસૂરિ રાખ્યું.

તેમના ઉપદેશવી નાહડ રાજના મંત્રીએ કોરટાજીમાં મોટું જિનાલય બનાવ્યું હતું, જેમાં તેમણે અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ વીર સં. ૬૭૦માં થયેલ સાચોરની પ્રતિષ્ઠામાં પણ ઉપસ્થિત હતા. તેઓ વી.સં. ૬૭૩માં સ્વર્ગે ગયા. (તયાગચ્છપટ્ટાવલી, અંચલગચ્છપટ્ટાવલી)

જૈન તીર્થો :

કોરટા તીર્થ : ઉપકેશગચ્છના આ. રત્નપ્રભસૂરિએ વીર સં. ૭૦માં આ તીર્થની સ્થાપના કરી છે.

અહીં નાહડ રાજના મંત્રીએ મોટું જિનાલય બનાવી તેમાં વીર સં. ૫૯૫માં વૃદ્ધદેવસૂરિના હાથે પ્રભુપ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

કોરટા તીર્થ મારવાડમાં શિવગંજ પાસે છે, ત્યાં આજે પણ ભવ્ય પાંચ જિનાલયો વિદ્યમાન છે.

સ્વાર્ગાગિરિ : આ કિલ્લામાં નાહડ રાજએ યક્ષવસતિ નામનો મોટો

પ્રસાદ કરાવી તેમાં સં. ૧૩૫માં ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (વિચારશ્રેણિ)

આ. જ્ઞિજગસૂરિએ સાયોરમાં પ્રભુપ્રતિષ્ઠા કરાવી.

આ. જ્ઞિજગસૂરિએ વીર સં. ૬૭૦, વિ.સં. ૨૬૦, શાકે ૧૨૫માં સાયોરમાં નાહડરાજે બનાવેલ દેરાસરમાં ભ. મહાવીરસ્વામીની પિત્તલમય પ્રતિમા અને બીજાં જિનબિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. વળી આચાર્યમહારાજે દુગ્ગાસૂર તથા વયાગુપમાં સાધુઓ મોકલી ત્યાંના દેરાસરોમાં પણ તે જ મુહૂર્તમાં જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

‘જગચિંતામણિ’ ચૈત્યવંદનમાં જયઝ વીર સચ્ચરીમંડળ પદ્મથી સાયોરના મહાવીર ભગવાનનો જયઘોષ છે. મહાકવિ ધનપાલે પણ સાયોરના મહાવીરનો ઉત્સાહપ્રબંધ બનાવ્યો છે.

આ સ્થાન આજ ભિત્રમાલની પાસે સાયોરતીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.★
તીર્થકલ્પ, પટ્ટાવલી, જૈન સત્ય પ્રકાશ - ક્રમાંક ૧૬, ૩૭)

★ સાંચી અને સાયોર આ બન્ને સ્થાનો પ્રાચીનકાળમાં સચ્ચર સત્યપુર તરીકે ઓળખાતાં હતાં.

આચાર્ય શ્રીપ્રદ્યોતનસૂરિ - આ. વૃદ્ધદેવસૂરિની પાટે આ પ્રદ્યોતનસૂરિ થયા.

‘વીર વંશાવલી’ના ઉલ્લેખ પ્રમાણે તેમણે અજમેરમાં ભ૦ ઋષભદેવસ્વામીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી અને સ્વર્ણગિરિ પર દોશી ધનપતિએ બંધાવેલ યક્ષવસહી દેરાસરમાં વીર સં. ૬૮૦, શાકે ૧૩૫માં ભગવાન મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તેઓ વીર સં. ૬૯૮માં, વિ.સં. ૨૮૮માં સ્વર્ગે ગયા.

જૈન રાજાઓ - મહાક્ષત્રપો :

આ અરસામાં ગુજરાતના ક્ષત્રપવંશમાં ઘણાં જૈન રાજાઓ થયા છે. આ. કાલકસૂરિજીએ પ્રથમ ઈરાની શકશાહીઓ મારફત ઉજ્જૈનના અત્યાચારી

રાજ ગર્દભિલ્લનો ઉચ્છેદ કરાવ્યો હતો અને ચાર વર્ષ પછી ગર્દભિલ્લ પછીના વારસદાર બલમિત્ર ઉર્ફે વિક્રમાદિત્યને ત્યાંનો રાજ બનાવ્યો હતો એમ ઉજ્જૈનમાં ચિરસ્મરણીય શુદ્ધ આર્ય રાજ્યની સ્થાપના કરાવી હતી.

વસ્તુતઃ આ શકોને અહીં આ. કાલકસૂરિ લાવેલ હોવાથી શકો તેમને પોતાના ગુરુ માનતા હતા. એટલે કે શકો જૈન હતા. તેઓએ જૈનધર્મ પાળીને પોતાના જીવનને એવું ઉચ્ચ અહિંસક અને સમભાવી બનાવ્યું હતું કે તેઓ થોડાં વર્ષમાં હિન્દુઓ સાથે ભળી ગયા, રોટી-બેટીના વ્યવહારથી જોડાઈ ગયા અને સમય જતાં હિંદુ જ બની ગયા. **પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પાગ મહાક્ષત્રપોને જૈનધર્મી માને છે.**

મળે છે તે પુરાવા ઉપરથી એમ લાગે છે કે કાલકાચાર્યે પોતાના પ્રભાવથી આ પરદેશીઓને હિન્દી અને આર્ય બનાવી દીધા હતા. તે એટલે સુધી કે શક્રઆતના ક્ષત્રપો તો સ્પષ્ટપણે જૈનધર્મના અનુયાયીઓ થયા હોય એમ લાગે છે. આ વાત નીચેના મુદ્દાઓથી સ્પષ્ટ છે. (૧) ઉષવદાતનો લેખ બતાવે છે કે એ જૈનધર્મ માનતો. (૨) દામઝદશ્રી કે રુદ્રસિંહ વખતનો એક ત્રુટક શિલાલેખ મળ્ય છે તેનાં અમુક વચનો (કેવલજ્ઞાનસંપ્રાપ્તાનાં વગેરે) પરથી મુનિ શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિએ બતાવ્યું છે કે આ ક્ષત્રપોએ જૈનધર્મ અપનાવ્યો હતો. (૩) જૈન ગ્રંથોમાં આ શકોને જૈન જ ગણવામાં આવ્યા છે. દા.ત. કાલક કથામાં આ શકોને “જૈનધર્મ પ્રભાવકો” કહ્યા છે. આવી રીતે આ ક્ષત્રપોએ અહીં આવીને જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો. તે કાલકાચાર્યની અસરને લીધે જ હતું એ દેખીતું છે અને કાલકાચાર્યે પાડેલા આ હિન્દી સંસ્કારો ચષ્ટનના વંશમાં ખૂબ ફાલ્યાફૂલ્યા લાગે છે. કેમકે એનો પૌત્ર રુદ્રદામા તો શુદ્ધ આર્ય કેળવણી પામ્યો હતો અને ખરેખરો આર્ય હિન્દી હતો. મૂળે વિદેશી એવા આ શકો હિન્દમાં આવીને હિન્દી બની ગયા. પોતાનાં નામોમાં પણ સંસ્કૃત શબ્દો (જય, રુદ્ર) વાપરવા મંડ્યા, પોતાના લેખોમાં સંસ્કૃત ભાષા વાપરવા મંડ્યા અને પોતાની આખી સંસ્કૃતિને હિન્દી બનાવવા મંડ્યા. એ બધું કાલકાચાર્યે આ વિદેશીને પણ શુદ્ધ દેશી સંસ્કૃતિ આપવાની અખત્યાર કરેલી નીતિનો વિજય બતાવે છે.

રુદ્રદામાને બે પુત્રો દામઝદ અને મહાક્ષત્રપ ભદ્રમુખ રુદ્રસિંહ અને એક પુત્રી જૈન હતાં. આ ભાઈઓએ ગિરનાર પર ભગવાન નેમિનાથના કેવલજ્ઞાન તથા મોક્ષ પામ્યાના સ્થાને જિનાલયોને ઉપયોગી કામો કરાવેલ છે, જેનો લેખ જૂનાગઢમાં વિદ્યમાન છે.

રુદ્રસિંહના પુત્ર રુદ્રસેને શક સં. ૧૨૬ના ભા.શુ. ૫ ના રોજ સત્ર (સદાવ્રત) ઊભું કર્યું હતું.

મળેલા શિલાલેખો ઉપરથી ક્ષત્રપો જૈન હોવાનું તારવી શકાય છે.

સિધુ-સૌવરી (પંજબ), સૌરાષ્ટ્ર કાંઠાનો પ્રદેશ, અંગ, બંગાલ અને કલિંગમાં જનધર્મનું પ્રાબલ્ય હતું. નવો અવનાર વેદધર્મી પણ જૈનધર્મથી રંગાઈ જતો હતો.

ધૂમલી નગર : ઈરાનના શકો આ. કાલિકસૂરિ સાથે ભારત આવ્યા ત્યારે તેઓએ મીયાણી બંદરેથી સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ કર્યો અને બરડાના ડુંગરની ઉત્તર તળેટીમાં ધૂમલી વસાવી પોતાના રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. ઈરાની શાહીઓ આ. કાલકના ઉપાસકો હતા. આથી અહીં જૈનધર્મ અને વેદધર્મની પ્રધાનતા હતી. અહીં જૈન દેરાસરો ઘણાં હતાં. ધૂમલી પર આફત ઊતરી ત્યારે જૈનોએ બીજા નગરબંગ પ્રસંગે કરે છે તેમ અગમચેતી વાપરી અહીંની જિનપ્રતિમાઓને બીજા સુરક્ષિત સ્થાને હટાવી દીધી હતી. સમય જતાં ત્યાંની ભદ્રિક જનતાએ એ ખાલી દેરાસરોમાં શિવલિંગ વગેરે સ્થાપી દીધાં હતાં. આ મંદિરોમાં નવલખાનું મંદિર વગેરે મુખ્ય છે. જૈનોએ બરડાના ડુંગર ઉપર પણ ભ. પાર્શ્વનાથ અને ભ. નેમિનાથનાં મંદિરો બનાવ્યાં હતાં, તેમજ ગુફાઓ કોતરાવી હતી. આ. મહાવાદીસૂરિએ સંભવતઃ આ ગુફાઓમાં જ સરસ્વતીની આરાધના કરી હતી. આજે ધૂમલી વિદ્યમાન નથી પણ તેનાં ખંડેરો દષ્ટિગોચર થાય છે.

આ. પ્રદ્યોતનસૂરિની પાટે મહાપ્રાભાવિક **માનદેવસૂરિ** (પહેલા) થયા છે. તેમનો જન્મ મારવાડના **નાડોલ** ગામમાં થયો હતો. એમનાં પિતાનું નામ શેઠ ધનેશ્વર અને માતાનું નામ ધારાગી હતું. એકવાર પ્રદ્યોતનસૂરિજી વિહાર કરતાં કરતાં નાડોલ પધાર્યા, માનદેવે સૂરિજીનો ઉપદેશ સાંભળી વૈરાગ્ય પામી, માતાપિતાની રજા લઈ, સાધુપણું સ્વીકાર્યું. તેઓ ગુરુચરણે બેસી ટૂંક સમયમાં જ શાસ્ત્રઅભ્યાસ કરી અગિયાર અંગ અને છેદસૂત્ર વગેરેમાં નિષ્ણાત થયા. ગુરુજીએ યોગ્યતા જોઈ આચાર્યપદથી વિભૂષિત કર્યાં.

ગુરુમહારાજે આચાર્યપદવી વખતે માનદેવસૂરિના ખભા ઉપર લક્ષ્મીદેવી અને સરસ્વતીદેવીને સાક્ષાત્ જોઈએ વિચાર્યું કે આ નિરતિચાર ચારિત્ર પાળી શકશે કે કેમ ? માનવદેવસૂરિએ ગુરુજીની આ મનોવેદના નિહાળી તે જ વખતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, આજથી હું ભક્તજનને ત્યાંથી આહાર વહોરીશ નહિ, અને હંમેશને માટે બધી વિગઈનો ત્યાગ કરીશ. સૂરિજીએ આ દઢ પ્રતિજ્ઞા આજીવન સુધી પાળી હતી.

સૂરિજીનું તપ તેમનાં અખંડ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય અને જ્ઞાનના ઓજસ્થી આકર્ષાઈ જયા, વિજયા, અપરાજિતા અને પદ્મા નામની ચાર દેવીઓ તેમના સાંનિધ્યમાં રહેવા લાગી, જે નિરંતર વંદન કરવા આવતી હતી. આ સમયે તક્ષશિલા નગરી ઉત્તર પ્રાંતના જૈનોનાં કેન્દ્રરૂપ ગણાતી હતી. ત્યાં ૫૦૦ જૈન મંદિરો હતા. આ નગરમાં અચાનક મહામારીનો રોગ ફેલાયો, લોકો અકાળે મરવા લાગ્યા, હજારો માણસો મર્યાં, મડદાંનાં ઢગના ઢગ ખડકાયા, આખા શહેરમાં કલ્પાંત અને આકંઠ નજરે પડતાં હતાં, સ્મશાનભૂમિ મડદાંથી ઊભરાઈ ગઈ અને દુર્ગંધનો પાર ન રહ્યો.

વીરચંદ્ર શ્રાવક પોતે તક્ષશિલાના શ્રીસંઘના હિત માટે વિનંતિપત્ર લઈને આવ્યો છે અને “સૂરિજી ! આપ મારી સાથે તક્ષશિલા પધારો” એમ વિનંતિ કરી.

સૂરિજીએ શ્રાવકને કહ્યું કે, ‘મહાનુભાવ ! ત્યાંના શ્રીસંઘનું કાર્ય હું અહીં રહ્યો જ કરી આપીશ.’ પછી સૂરિજીએ મંત્રાધિરાજગર્ભિત ‘શાંતિસ્તવ’ સ્તોત્ર બનાવી આપ્યું અને કહ્યું કે આ સ્તોત્રપાઠ ગણી, પાણી છાંટવાથી મરકીના ઉપદ્રવની શાંતિ થશે.

વીરચંદ્ર આ સ્તોત્ર લઈ તક્ષશિલા ગયો અને સંઘમાં સૂરિજીના કહેવા મુજબ પ્રયોગ કરવાથી શાંતિ થઈ. આ સિવાય સૂરિજીએ વ્યંતરના ઉપદ્રવને નિવારવા માટે ‘તિજયપહુત્ત’ સ્તોત્ર બનાવ્યું છે.

ઉપદ્રવ શાંત થયા પછી થોડા વર્ષમાં તક્ષશિલાનો ભંગ થયો હતો. ફરી તક્ષશિલા વસી. ઘણાં વર્ષો બાદ તેનો પણ વિનાશ થયો હતો. છેલ્લા ભંગમાં અનેક મંદિરો નાશ પામ્યાં છે. આજે તે નગર દટ્ટનપટ્ટનરૂપે છે.

આ. માનદેવસૂરિએ સિંધ તથા પંજબમાં વિહાર કર્યો હતો. તક્ષશિલા, ઉચ્ચ ગાજીખાન, દેરાઉલ વગેરે સ્થાનોમાં વિચરી સાંઢા રજપૂતોને પ્રતિબોધ આપી જૈન બનાવ્યા હતા. તેઓ વીર સં. ૭૩૧માં ગિરનાર તીર્થ ઉપર અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા.

આચાર્ય માનતુંગસૂરિ - તેઓ આ. માનદેવસૂરિના પટ્ટધર હતા.

જૈન ઈતિહાસમાં માનતુંગસૂરિ નામના બે પ્રસિદ્ધ આચાર્યો થયા છે. એક આ. માનદેવસૂરિના પટ્ટધર, જે વિક્રમની ચોથી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયા છે અને બીજા આ. અજિતસિંહસૂરિના પટ્ટધર, જે વિક્રમની આઠમી સદીમાં થયા છે. આ બન્ને આચાર્યોનું જીવનચરિત્ર અલગ અલગ તારવી શકાય એમ નથી. પ્રાચીન ગ્રંથકારોએ તે બંનેનું એક જ જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે.

આ આચાર્ય વીર સં. ૭૫૮માં સ્વર્ગે ગયા.

વાચક ઉમાસ્વાતિજી - ૨. ઉચ્ચાનાગર શાખાના આ. ઘોષનંદિના શિષ્ય વાચક ઉમાસ્વાતિજી, જેઓ પૂર્વધર હતા તેઓ વિ. સં. ૩૬૦ લગભગમાં થયા છે. તેમણે 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' વગેરેની રચના કરી છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. હેમચંદ્રસૂરિજી 'સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ-લઘુવૃત્તિ (અ. ૨; પા. ૨, સૂ. ૩૯)માં **ઉપોમાસ્વાતિ સંગૃહિતાર;** લખી વાચક ઉમાસ્વાતિજીએ સમર્થ સંગ્રહકાર તરીકે અંજલિ આપે છે.

વાચક ઉમાસ્વાતિજીએ ૫૦૦ ગ્રંથો બનાવ્યા છે. આ. વાદિદેવસૂરિએ 'પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર' (પરિ. ૧, સૂ. ૩)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા 'સ્યાદ્વાદરત્નાકર'માં અને આ. જિનદત્તસૂરિએ 'ગણધર-સાર્ધશતક'ની ગા. ૫૦માં વાચકજીને ૫૦૦ ગ્રંથના પ્રણેતા તરીકે ઓળખાવ્યા છે. તેમની ગ્રંથસૃષ્ટિમાં આજે નીચે પ્રમાણે ગ્રંથો મળે છે.

૧. તત્ત્વાર્થસૂત્ર મૂળ-ગ્રં. ૧૯૮, ૨. તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય-ગ્રં. ૨૨૦૦
૩. પ્રશમરતિપ્રકરણ-શ્લો. ૩૧૪, ૪. જમ્બૂદ્વીપસમાસ
૫. ક્ષેત્રસમાસ, ૬. શ્રાવકપ્રજ્ઞમિ, ૭. પૂજાપ્રકરણ શ્લોક ૧૯.

આ સિવાય તેમના ગ્રંથો મળતા નથી, કિન્તુ તેમણે બનાવેલ

અનુપલબ્ધ ગ્રંથોના અવતરણપાઠો 'સ્થાનાંગસૂત્રની વૃત્તિ, પંચાશકની વૃત્તિ, ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની ટીકાઓ, તત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકાઓ' વગેરે અનેક ગ્રંથોમાં મળે છે.

એકંદરે તેમણે ૫૦૦ પ્રકરણગ્રંથો બનાવ્યા છે.

તેઓ શ્વેતાંબર આચાર્ય છે એટલે તેમના ગ્રંથો શ્વેતાંબર મતને જ અનુકૂળ છે. જિનાગમોમાં બાર દુકાળીઓના કારણે વાયનાભેદો પડ્યા છે, જેનો ઉદ્ધેખ જિનાગમોમાં વાયગાંતરે પુણ શબ્દોથી મળે છે. પઠનપાઠન કરાવનાર વાયકવંશો અનેક હતા, તેમ કોઈ કોઈ વાતે વાયનાભેદો પણ પડ્યા હતા. 'નંદિસૂત્ર'માં દર્શાવેલ વાયકવંશમાં અને ઉચ્ચાનાગર વાયકવંશમાં કઈ કઈ વાતે વાયનાભેદ હતો તે ઉપલબ્ધ આગમો અને 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ને સરખાવવાથી તારવી શકાય તેમ છે. 'તત્ત્વાર્થસૂત્રભાષ્ય'માં 'અંતરદ્વિપ' વગેરે ચાર-છ વિષયમાં કંઈક ફર્ક છે, તે ઉચ્ચાનાગર વંશના જિનાગમની વસ્તુ છે, જે વાયનાભેદ રૂપે જ છે. બાકી 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' શ્વેતાંબર શાસ્ત્રરૂપે જ છે. તેમાં દેવલોક, કાળના અણુનો અભાવ, તીર્થકરને ક્ષુધાદિક પરિષહો, નિર્ગન્થનાં ઉપકરણો, મમતા પરિગ્રહ વગેરે વિધાનો ઉપલબ્ધ જિનાગમોને અનુસરતાં છે, જેને દિગમ્બરો કદાપિ સ્વીકારી ન શકે એવાં છે.

સભાષ્ય 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' ઉપર આ. સિદ્ધસેનગણી, આ. હરિભદ્રસૂરિ, આ. યશોભદ્રસૂરિ, આ. મલયગિરિજી, આ. શ્રીઅજ્ઞાત, વા.શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વગેરેએ સંસ્કૃતમાં ટીકાઓ રચી છે. દિગમ્બર આચાર્યોએ 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર' ઉપર કેટલાંક સૂત્રોમાં ફેરફાર કરીને સર્વાર્થસિદ્ધિ, રાજવાર્તિક, શ્લોકવાર્તિક, શ્રુતસાગરી વગેરે સંસ્કૃત ટીકાઓ બનાવી છે અને સ્થાનકમાર્ગી સાધુ ઉ. આત્મારામજીએ દિગમ્બરીય 'તત્ત્વાર્થસૂત્રો' પર સમન્વય બનાવ્યો છે. ભાષ્યાનુસારી સૂત્રો ન લેવાથી એ સમન્વય સફળ થયો નથી.

उमास्वातिवाचकस्य, वाचः कस्य न चेतसि ।

ध्वनन्त्यद्यापि घण्टावत्, तारटङ्कारसुन्दरा ॥१७॥

(વિ.સં. ૧૨૫૨-આ. મુનિરત્નકૃત અમમચરિત્ર)

આચાર્ય શ્રીવીરસૂરિ - આ. માનતુંગસૂરિની પાટે શ્રીવીરસૂરિ થયા.

તેમણે વિ.સં. ૩૦૦ (૩૬૦)માં નાગોરમાં ભ. શ્રીનમિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

આચાર્ય શ્રીજયદેવસૂરિ - આ. વીરસૂરિની પાટે આ. જયદેવસૂરિ થયા છે.

‘વીરવંશાવલી’ના ઉલ્લેખ પ્રમાણે તેમણે રણથંભોરની પહાડી પર જિનાલયમાં ભગવાન પદ્મપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને પદ્માવતીની સ્થાપના કરાવી હતી. તેમજ મારવાડના થળી પ્રદેશમાં વિચરી ભાટી રજપૂતોને ઉપદેશ આપી જૈન બનાવ્યા હતા. સ્વર્ગ વીર સં. ૮૩૩.

આચાર્ય શ્રીદેવાનંદસૂરિ - આ. જયદેવસૂરિની પાટે આ. દેવાનંદસૂરિ થયા છે. ‘વીરવંશાવલી’માં ઉલ્લેખ છે કે તેમણે કચ્છ સુથરીમાં શાસ્ત્રાર્થ કરી શૈવોને હરાવ્યા હતા અને પ્રભાસપાટણમાં ભ. પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

તાર્કિકશિરોમણિ આ. મહ્નવાદી અને રાજ આઘ શિલાદિત્ય આ અરસામાં થયા છે.

આ અરસામાં આ. સ્કંદિલ, આર્ય જમ્બૂ, આ. હિમવંત, આ. નાગર્જુન અને આ. ગોવિંદ વગેરે શ્રુતધર થયા છે,

આ જ અરસામાં ચોથી આગમવાચના અને વલભીભંગ વગેરે ઐતિહાસિક ઘટનાઓ બની છે.

આ. મહ્નવાદિસૂરિ : આ. મહ્નવાદીજીએ વીર સં. ૮૮૪માં (વિ.સં.૪૧૪)માં બૌદ્ધ સાધુઓ અને બૌદ્ધ વ્યંતરોને જીત્યા.

આચાર્ય દેવાનંદસૂરિ

રાજ શિલાદિત્ય - સૂર્યદેવે આ બાળકને પોતાનો પુત્ર માની મદદ કરી વલભીનો રાજ બનાવ્યો. તે શિલા મારી મારીને પોતાના શત્રુનો નાશ કરતો હતો તેથી શિલાદિત્ય એ પ્રમાણે તેનું નામ જાહેર થયું. તે પરમ જૈન

હતો, તેણે શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો. તે વચમાં બૌદ્ધધર્મી બન્યો હતો, કિન્તુ પોતાના ભાણેજ આ. મહાવાદીજીના પ્રભાવથી તે પુનઃ જૈન બન્યો. તે પરાક્રમી, બુદ્ધિમાન, વિદ્યારસિક, વિદ્વદ્પોષક, શાસ્ત્રાર્થપ્રેમી, તુલના બુદ્ધિવાળો, સત્યનો ઉપાસક અને વિવેકી જૈન હતો. કર્નલ જેમ્સ ટોડ:-

“ઈસ્વીસનની છઠ્ઠી સદીમાં વલભીમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર થયો હતો.”

મથુરામાં અને વલભીમાં ચોથી આગમવાચના :

વીરનિર્વાણની નવમી સદીનું પહેલું ચરણ તે ભારતવર્ષમાં અશાંતિનો કાળ છે. તે સમયે સૌરાષ્ટ્રમાં બૌદ્ધાચાર્ય નંદે વિતંડાવાદ ચલાવ્યો હતો એટલે જનતા ક્ષોભમાં પડી હતી, ઉત્તર ભારતમાં હૂણ અને ગુપ્તોનું ખૂનખાર યુદ્ધ ચાલ્યું હતું એટલે પ્રજાની હાડમારીનો પાર ન હતો, એક સાથે બાર વર્ષનો દુકાળ પડ્યો હતો એટલે સર્વત્ર અન્ન-પાણીના સાંસા હતા, ભૂખમરો અને રોગચાળો વધી પડ્યા હતા, આ ભયંકર કાળમાં પાદવિહારી નિર્ગ્રન્થ જૈન મુનિઓની શી દશા થાય ? તે સહેજે સમજી શકાય તેમ છે. જૈન શ્રમણોનો વિહાર રોકાઈ ગયો, પઠન-પાઠન બંધ થઈ ગયું અને જિનાગમનો ઉચ્છેદ થવાની ઘડી આવી પહોંચી હતી. અંતે સૌરાષ્ટ્રમાં જૈનાચાર્ય મહાવાદી જીત્યા, ઉત્તર ભારતમાં યુદ્ધો અને બાર દુકાળી ઊતરી ગયાં એટલે સર્વ થાળે પડવા લાગ્યું. આ સમયે આ. સ્કંદિલસૂરિ તથા આ. નાગાર્જુનસૂરિએ મથુરામાં તથા વલભીમાં મોટું “મુનિ સંમેલન” મેળવી ચોથી આગમવાચના કરી, જિનાગમોને ગ્રંથ રૂપે લખ્યા.

આ વાચના ઐતિહાસિક છે. કેમકે અત્યાર સુધી જિનાગમો માત્ર કંઠસ્થ જ રહેતાં હતાં, લખાતાં ન હતાં અને જો વધુ વખત આમ જ ચાલે તો જિનાગમોનો વિચ્છેદ થાય, તેવી પરિસ્થિતિ હતી. ઉક્ત આચાર્યોએ ભાવિ શ્રમણોની શક્તિનું માપ લઈ જિનાગમો ચિરકાળ ટકી રહે એવો ઉપાય યોજ્યો હતો; જેમાં તેઓને ઘણી સફળતા મળી હતા. એટલે આ વાચના બહુ જ મહત્વની લેખાય છે. આ. સ્કંદિલ અને આ. નાગાર્જુન એ વાચકવંશના પ્રસિદ્ધ વાચનાચાર્યો છે.

આ. સ્કંદિલસૂરિએ મથુરામાં ઉત્તરાપથના જૈન શ્રમણોને એકઠા કરી

વીર સં. ૮૩૦ થી ૮૪૦ સુધીમાં ચોથી આગમવાચના કરી હતી અને સર્વાનુમતે તૈયાર થયેલ પાઠને પુસ્તકરૂપે લખ્યો હતો. આ કાર્યમાં આર્યજંબૂ અને આ. હિમવંતનો પૂરો સહયોગ હતો. આ વાચના મથુરામાં જે સ્થાને થઈ તે સ્થાન ચોરાસી મંદિર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં આજે ઉ. વિવેકહર્ષ ગણી પ્રતિષ્ઠિત આ. જંબૂસ્વામીની પાદુકા વિરાજમાન છે.

આ. નાગાર્જુનસૂરિએ વલભીમાં દક્ષિણાપથના જૈન શ્રમણોને મેળવી વીર સં. ૮૩૦ થી ૮૪૦ સુધીમાં ચોથી આગમવાચના કરી હતી અને સર્વસમ્મત આગમપાઠને પુસ્તક સ્વરૂપે લખ્યો હતો. આ કાર્યમાં આ. ગોવિંદ અને આ. મહાવાદી વગેરેનો પૂરો સહકાર હતો.

આ બન્ને વાચનાના આગમપાઠોને પરસ્પર મેળવી તેમાંથી એક ચોક્કસ પાઠ કરવાનું બાકી હતું પણ તેવો યોગ મળ્યો નહીં એટલે એ કાર્ય અધૂરું રહ્યું. તેઓએ પોતપોતાનો આગમપાઠ પોતપોતાના શિષ્યોને આપ્યો અને એ રીતે આ. સ્કંદિલની વાચના અને આ. નાગાર્જુનની વાચના એમ બે પાઠો કાયમ રહ્યા.

આ વાચના આચાર્ય સિંહસૂરિનો સ્વર્ગવાસ તથા બૌદ્ધાચાર્ય નંદના પરાજય પછી અને વલભીભંગની પહેલાં થઈ છે. આથી અમે વીર સં. ૮૩૦ થી ૮૪૦ની સાલવારી આપી છે; તે બરાબર છે. વળી તે સમયે ઉત્તર ભારતમાં ગુપ્ત રાજા હતો અને વલભીમાં આદ્ય શિલાદિત્ય રાજા હતો; તે રાજાઓ વિદ્યાવ્યાસંગી અને ધર્મપ્રેમી હતા. એટલે તેઓના રાજ્યકાળમાં આવી વિદ્યાપ્રવૃત્તિઓ થાય એ બહુ જ સંભવિત વસ્તુ છે.

આ. જિનદાસમહત્તર આ વાચનાને ‘માથુરીવાચના’ તરીકે ઓળખાવે છે. (નંદીયૂર્ણિ.) ક. સ. આ. હેમચંદ્રસૂરિ લખે છે કે- જિનવચનં ચ દુષ્ણમકાલવશાદુચ્છિન્નમિતિ મત્વા ભગવદ્ભિર્નાગાર્જુન-સ્કંદિલાચાર્યપ્રભૃતિભિઃ પુસ્તકેષુ ન્યસ્તમ્ ॥ (યોગશાસ્ત્ર પ્ર. ૩, શ્લોક ૧૨૦ ની ટીકા.)

આ. મલયગિરિજી તથા મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી જણાવે છે કે- આ. સ્કંદિલે ‘માથુરીવાચના’ કરી અને આ. દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણે

‘વલભીવાચના’ કરી. આ ચોથી વાચના અને પાંચમી વાચનાને અનુલક્ષીને લખ્યું હોય એમ સંભવે છે.

આ સિવાય પં. વિજયવિમલની ‘ગચ્છાચાર ટીકા’ અને ‘હિમવંત થેરાવલી’માં પણ આ વાચનાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

‘હિમવંત-થેરાવલી’ના અંતે સંસ્કૃત પાઠ છે તે પૂર્વે જણાવાયો છે.

ચૈત્યસ્થિતિ - વીર સંવત ૮૮૨માં ચૈત્ય સ્થિતિ થયેલ છે એટલે જૈન મુનિઓએ વિ.સં. ૪૭૨માં વનવાસ બંધ કરી વસ્તીવાસનો સ્વીકાર કર્યો છે. જો કે એક તરફ ભયંકર ચૈત્યવાસ વ્યાપી ગયો હતો, પરંતુ બીજી તરફ પવિત્ર શ્રમણ પરંપરા પણ ચાલુ જ હતી. ઇતિહાસ આ શુદ્ધ પરંપરાને ‘વિહરુક’ તરીકે ઓળખાવે છે આ શુદ્ધ પરંપરાની દોરવણીથી ઘણા ચૈત્યવાસીઓએ ક્રિયોદ્ધાર કરી શુદ્ધ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે.

અમને લાગે છે કે, દિગમ્બર મુનિઓએ પણ વિ.સં. ૪૭૨માં વનવાસ છોડી નિસિદિયાજીમાં રહેવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેમાં પણ વિકૃતિ થતાં ચૈત્યવાસની અસર થઈ છે અને વિ. સં. ૧૨૧૯ પછીથી મઠવાસ ચાલુ થયો છે. તેઓમાં આ મઠવાસીઓનું નામ ભટ્ટારકજી છે. દિગમ્બરોમાં શુદ્ધ પરંપરા ચાલુ રહી નહીં, તેમાં ક્રિયોદ્ધાર કરનાર કોઈ નીકળ્યું નહીં. એટલે આજે તે સમાજમાં અવિચ્છિન્ન શ્રમણપરંપરા રહી નથી.

આ રીતે જૈન મુનિઓમાં વિ.સં. ૪૭૨ થી વનવાસ બંધ થયો છે, ચૈત્યવસતીમાં રહેવાનું ચાલુ થયું છે. અને સં. ૭૮૦ થી ચૈત્યવાસ પ્રવર્ત્યો છે. ચૈત્યવાસ વિ.સં. ૧૨૮૫ થી સદંતર બંધ છે અને જૈન મુનિઓ માત્ર ઉપાશ્રયમાં ઊતરે છે.

આચાર્ય શ્રીવિક્રમસૂરિ - શ્રીદેવાનંદસૂરિની પાટે આ. શ્રીવિક્રમસૂરિ થયા છે. ‘વીરવંશાવલી’માં ઉલ્લેખ છે કે તેમણે ધાંધાર દેશના ગાલા નગરમાં પરમાર ક્ષત્રિયોને ઉપદેશી જૈનધર્મી બનાવ્યા હતા.

આ અરસામાં એટલે વિક્રમની ચોથી-પાંચમી સદીમાં આ. શિવશર્મસૂરિ, આ. ચંદ્રર્ષિ મહત્તર, સંઘદાસગણિ મહત્તર, ધર્મસેનગણિ મહત્તર, ધર્મદાસગણિ મહત્તર, જિનદાસગણિ મહત્તર, આ. વિમલચંદ્રસૂરિ, પંડિત ચંડ વગેરે

પ્રભાવકો થયા છે. સંભવ છે કે આ. સ્કંદિલસૂરિ અને આ. દેવર્ધિગણિની વાચનાઓના મધ્યકાળના આ ગ્રંથકારો છે.

આ. શિવશર્મસૂરિ : આ આચાર્યે દષ્ટિવાદના બીજા પૂર્વની પાંચમી 'ચવણવત્થુ'ના ચોથા 'કમ્મપયડિપ્રાભૂત' માંથી ઉદ્ધરીને કર્મવિષયક કમ્મપયડિ શાસ્ત્ર રચ્યું છે, જે કર્મ વિષયનો પ્રાચીન ગ્રંથ છે, એમાં વિષયનિરૂપણની ગૂંથણી અબ્બેડ છે. પ્રાચીન કાળના શ્વેતાંબર આચાર્યો અને દ્વિગમ્બર આચાર્યો આ ગ્રંથને પ્રમાણ કોટિનો માને છે. તેનું પ્રમાણ ૪૭૫ પ્રાકૃત ગાથાનું છે. પછીના આચાર્યોએ તેના ઉપર ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકાઓની રચના કરી છે.

આ સિવાય તેમણે એ જ 'કમ્મપયડિપાહુડ'ના આધારે પાંચમો શતક નામનો 'કર્મગ્રંથ' બનાવ્યો છે, જે ૧૧૧ ગાથાપ્રમાણ છે. પછીના આચાર્યોએ તેને પણ ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકાઓ વડે વધુ સુપાઠ્ય બનાવ્યો છે. આ આચાર્ય વિક્રમની પાંચમી સદીમાં થયા છે.

આ. ચંદ્રર્ષિ મહત્તર : આ. ચંદ્રર્ષિ મહત્તરે પૂર્વશ્રુતના આધારે "પંચસંગ્રહ" ગ્રંથ બનાવ્યો છે, જેમાં ૧. શતક, ૨. સમતિકા, ૩. કષાયપ્રાભૂત, ૪. સત્કર્મ ને ૫ કર્મપ્રકૃતિ; એમ પાંચ વસ્તુઓનો સંગ્રહ છે, તેથી તેનું નામ 'પંચસંગ્રહ' રાખવામાં આવ્યું છે. તેની ગાથા ૯૬૩ છે, ભાષા પ્રાકૃત છે, ૯૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણની તેની ટીકા પણ પોતે જ બનાવી છે. ટીકામાં પોતે 'સમતિકા'ને દષ્ટિવાદના નિચોડ તરીકે ઓળખાવી છે. આ આચાર્યનો સમય વિક્રમની ત્રીજી પાંચમી સદી મનાય છે.

આચાર્ય શ્રીસમુદ્રસૂરિ - આચાર્યશ્રી વિક્રમસૂરિની પાટે થયેલા આ. નરસિંહસૂરિની પાટે આ. સમુદ્રસૂરિ થયા છે. તેઓ અબ્બેડ વાદી હતા. આ. મુનિસુંદરસૂરિ લખે છે કે-

'ખુમાણ રાજના કુળમાં સમુદ્રસૂરિ થયા, તેમણે દ્વિગંબરોને વાદમાં હરાવ્યા, અને નાગહદમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથનું તીર્થ પોતાને આધીન કર્યું.'
(ગુર્વાવલી, શ્લોક ૨૯)

તેમણે વૈરાટનગરમાં પણ દિગમ્બરોને હરાવી જયનાદ ગજવ્યો હતો અને શ્વેતાંબર ધર્મનો ફેલાવો કર્યો હતો.

આ અરસામાં આ. ભૂતદિત્તસૂરિ, આ. દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ, આ. કાલકસૂરિ (ચોથા), આ. સત્યમિત્રસૂરિ વગેરે વાચનાચાર્યો અને યુગપ્રધાનો થયા છે. વળી આ જ અરસામાં વલભીમાં પાંચમી આગમવાચના અને વડનગરમાં સંઘસમક્ષ 'કલ્પસૂત્ર'નું વાચન થયાં છે.

વલભીમાં પાંચમી આગમવાચના : આ. સ્કંદિલસૂરિએ મથુરામાં ચોથી આગમવાચનામાં જે આગમો લખ્યાં હતાં, તેનો વારસો આ. દેવર્ધિગણી ક્ષમાશ્રમણ પાસે હતો અને આ. નાગાર્જુનસૂરિએ વલભીમાં વાચના કરી જે આગમો લખ્યાં હતાં, તેનો વારસો આ. ભૂતદિત્તસૂરિ તથા આ. કાલકસૂરિ (ચોથા) પાસે હતો.

આ આચાર્યોએ વીર સં. ૯૮૦માં વલભીમાં મોટું મુનિસમ્મેલન મેળવ્યું, અને તેની રૂબરૂમાં ચોથી આગમવાચનાના બન્ને પાઠોને તપાસી એક ચોક્કસ પાઠ તૈયાર કર્યો, જેમાં આ. સ્કંદિલની વાચનાના પાઠને કાયમ રાખ્યો અને આ. નાગાર્જુનની વાચનાના પાઠને વાયળાંતર કહી સાથે જ દાખલ કર્યો. આ ઉપરાંત તે બન્ને વાચનાના પાઠાંતરો હતા, તેને પણ ણ્ણે. વગેરે સંકેતોથી કાયમ જ રાખ્યા છે અને એ રીતે દરેક આગમને પુસ્તકાકૃત્ કર્યાં છે. લખવાની સરળતા માટે ફરી ફરી આવતા પાઠોને પૂર્વ લખેલ સ્થાનોની સાક્ષી આપી ટૂંકાવી દીધા છે. આગમોમાં ૧૧ અંગો સૌની પછી લખ્યાં છે.

આ રીતે આ મુનિસમ્મેલનમાં ૮૪ આગમ, નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, કમ્મપયડિ અને તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રો મળીને કોડો શ્લોકપ્રમાણ સાહિત્ય પુસ્તકાકૃત્ થયું છે. જે કે તેમાંથી પણ કાળના પ્રભાવે ઘણું સાહિત્ય નાશ પામ્યું છે. પરમ સૌભાગ્યની વાત એ છે કે આપણને આજે જે આગમો મળે છે, જે અસલી જિનવાણી જળવાઈ રહી છે, તે આ આગમવાચનાનું જ મીઠું પરિણામ છે.

ચોરાથી જિનાગમો : આ. દેવર્ધિગણી શ્રમાશ્રમણે વલભીમાં વીર

સં. ૯૮૦માં પાંચમી આગમવાચનામાં અર્ધમાગધી તથા પ્રાકૃત ભાષામાં ૮૪ આગમો લખ્યાં હતાં.

કલ્પસૂત્રનું વાચન : આ. કાલિકસૂરિ (ચોથા) વીર સં. ૯૮૩ થી ૯૯૪ સુધી યુગપ્રધાનપદે હતા. તેઓ વિહાર કરતાં કરતાં આણંદપુર પધાર્યા અને ત્યાં ચોમાસું રહ્યા. આ સમયે ભટ્ટાર્ક સેનાપતિનો ત્રીજો પુત્ર ધ્રુવસેન પોતાના પરિવાર સાથે આણંદપુરમાં રહેતો હતો. તેનો યુવરાજ પુત્ર દૈવયોગે મરી ગયો, આથી આખા રાજ્યમાં શોકની છાયા વ્યાપી ગઈ. આ. કાલિક રાજ ધ્રુવસેનને પ્રતિબોધી શોક દૂર કરવા; વીર સં. ૯૯૩ના ભાદરવા શુદ્ધિ ૪ને દિવસે સવારે ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ કલ્પસૂત્રનું પ્રથમ વાચન કર્યું. રાજ ધ્રુવસેન શોક મૂકી, કલ્પસૂત્ર સાંભળવા આવ્યો હતો. અત્યારે પણ આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે. જૈનો પર્યુષણામાં શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી આદરપૂર્વક વિધિસહિત શ્રીકલ્પસૂત્રને સાંભળે છે અને તે વિધિને પરમ દ્રવ્યમંગળ તથા ઉત્કૃષ્ટ ભાવમંગળ તરીકે માને છે.

વીતભયનગરનો ટીલો જે આજે અક્ષાંશ ૨૭-૧૫, રેખાંશ ૬૮-૧૫ના સ્થાને મોહન-જો-ડેરો (મરેલાઓની ટેકરીઓ) તરીકે પ્રસિદ્ધ છે; ત્યાંથી ભગવાન પાર્શ્વનાથની ધાતુપટ્ટ ઉપર બનાવેલ ઘણી પુરાણી મૂર્તિ મળી છે. (જૈન સત્યપ્રકાશ, ક. ૧૭૨)

પં. નેમિચંદ્ર જ્યોતિષાચાર્ય લખે છે કે, શ્રી મિહિરકુલના પહેલી જાતના સિક્કાઓ મળે છે, તે જૈન સિક્કાઓ છે.

(જૈન સિક્કાંત ભાસ્કર, તા. ૧૫-૧૨-૫.; જૈન તા. ૧૮-૫-૫૧)

વલભીતીર્થ : વલભીમાં વીર સં. ૯૮૦ માં આગમો પુસ્તકાકૃત થયાં છે, તેથી તે આગમતીર્થ મનાય છે.

આચાર્ય શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિ - તેઓ આ. યશોદેવસૂરિના પટ્ટધર છે. (વિક્રમની આઠમી સદીના ઉત્તર ભાગ ૧) આ. ગુણરત્નસૂરિ તેમને માટે લખે છે કે-

પ્રદ્યુમ્નસૂરિર્જિનશાસનામ્બર-પ્રદ્યોતનૈકદ્યુમણિસ્તતોઽમૂત્ ॥

(કિયારત્નસમુચ્ચય, ગુરુપર્વક્રમ, શ્લોક : ૧૬)

એટલે કે તેમણે જૈન શાસનને ખૂબ અજવાળ્યું છે.

આ અરસામાં શંકરાચાર્યના અનુયાયીઓનું સશસ્ત્ર આક્રમણ, જૈનોની હિજરત, પંચાસરનો ભંગ, વલભીભંગ, દુષ્કાળો ઈત્યાદિ કારણે જૈનો, જૈનશાસ્ત્રો અને જિનાલયોને પારાવાર નુકશાન થયું છે.

આ સમયે બંગાળના અસલી જૈનોને જાહેર રીતે જૈનધર્મ છોડવો પડ્યો છે, જે જાતિ આજે સરાક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે; નાગજાતિના જૈનો કે જે ભગવાન પાર્શ્વનાથના ઉપાસક હતા તેઓ પણ બીજા ધર્મમાં ભળી ગયા છે. બંગાળ અને ઉત્તર ભારતના ઘણા જૈનો હિજરત કરી મેવાડ તથા રજપૂતાનામાં આવી ગયા હતા, સંભવ છે કે તેઓએ ત્યાંની પ્રાચીન જિનપ્રતિમાઓને પોતાની સાથે લાવી નાંદિયા, નાણા, દિયાણા, બામણવાડા, મુંડસ્થલ અને ભિન્નમાલ વગેરે સ્થાને બેસાડી હશે, કેમકે આ સ્થાનોમાં ભગવાન શ્રીમહાવીરસ્વામી પધાર્યાનો અને જીવિતસ્વામીની પ્રતિમા હોવાનો લોકપ્રવાદ છે. લોકપ્રવાદમાં કંઈક સાપેક્ષ તથ્ય હોય છે. ગુજરાતમાં મહુડીની આસપાસમાં ખડાયતા વાણિયા છે. તેઓ પણ ઉત્તર ભારતમાંથી આવેલા જૈનો છે, જે પાછળથી શૈવધર્મમાં ભળી ગયા છે, તે અસલમાં કોટિવર્ષનગરના કે કોટિકગચ્છના હશે, તેઓએ અહીં આવી મહુડી પાસે કોટચાર્કનું મંદિર સ્થાપ્યું છે. આ સ્થાનમાંથી ગુમકાલની ૪ જિનપ્રતિમાઓ નીકળી છે. હૂમડજ્ઞાતિ પણ ઉત્તર પ્રદેશમાંથી આવેલા હિજરતી જૈનો છે, સમય જતાં તે જ્ઞાતિમાં દિગંબરધર્મે પ્રવેશ કર્યો છે.

જૈનો પૂર્વદેશમાંથી રજપૂતાનામાં આવ્યા, પણ પોતાની સંસ્કૃતિ, ભાષા, લિપિ, લેખનકળા, અહિંસકતા અને ધર્મને સાથે લાવ્યા છે. તેઓએ જ્યાં જ્યાં વસવાટ કર્યો ત્યાં ત્યાં એ આખા પ્રદેશને પોતાની સંસ્કૃતિથી રંગી નાખ્યો છે. જૈનોએ પોતાની પ્રાચીન લિપિ અને માત્રાના સંકેતોને આજસુધી સાચવી રાખ્યા છે. આજે પણ પ્રાચીન બંગાળી લિપિનો મરોડ અને માત્રાની ગોઠવણ વિશેષ કરીને પ્રાચીન દેવનાગરી જૈનલિપિનો મરોડ અને પડિમાત્રા સાથે મેળ ખાય છે.

તે સમયના જૈનાચાર્યોએ જૈનોની તત્કાલીન વિષમ પરિસ્થિતિને

પહોંચી વળવા માટે ખૂબ જહેમત ઉઠાવી છે. આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ તે માટે પૂર્વદેશમાં ઘણી વાર પધાર્યા છે, મગધદેશમાં પણ વિચર્યા છે. તેમણે સાતવાર સમ્મેતશિખરની યાત્રા કરી છે. તેમના ઉપદેશથી પૂર્વદેશમાં ૧૭ નવાં જિનાલયો બન્યાં હતાં, ઘણા જીર્ણોદ્ધારો થયા હતા, અને ૧૧ શાસ્ત્રભંડારો સ્થપાયા હતા.

આ અરસામાં જગતને એકાંત મિથ્યામાયા માનનાર અને અદ્વૈતમત પ્રવર્તક શંકરાચાર્ય થયા છે, વલભીનો ભંગ થયો છે, આ. સંભૂતિ, આ. શાંતિસૂરિ, આ. નન્નસૂરિ, આ. ઉદ્ધોતન, આ. કૃષ્ણાર્ષિ, આ. ધનેશ્વર, આ. બપ્પભટ્ટિ, આ. ગોવિંદ, આ. નન્ન વગેરે પ્રભાવક આચાર્યો થયા છે. રાજ શિવમૃગેશ, પ્રતિહાર રાજ વત્સરાજ, નાગાવલોક, ભોજ વગેરે જૈનધર્મપ્રેમી રાજાઓ થયા છે. જૈન દોશી ગોત્ર બન્યું છે, કરહેડા તીર્થ સ્થપાયું છે, અનેક જૈન ગ્રંથભંડારો સ્થપાયા છે.

શંકરાચાર્ય લીલા : બૌદ્ધધર્મનો ભારતવર્ષમાં હાસ થવા લાગ્યો. વિક્રમની પાંચમી સદીમાં બૌદ્ધાચાર્યોએ આ. મદ્ધસૂરિની સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં હાર પામી ધીમે ધીમે પશ્ચિમ ભારત છોડ્યું, વિક્રમની સાતમી સદીમાં દિગમ્બરાચાર્ય અકલંકસૂરિ સાથે શાસ્ત્રાર્થમાં હાર પામી દક્ષિણ ભારત છોડ્યું અને છેવટે વિક્રમની સદીમાં વિ.સં. ૭૮૮ થી ૮૨૦માં માયાવાદી અદ્વૈતમતસ્થાપક શંકરાચાર્યથી હાર ખાઈ ભારતવર્ષ છોડ્યું છે. બૌદ્ધાચાર્યો ત્યારે ભારત છોડી હંમેશને માટે બહારના દેશોમાં ચાલ્યા ગયા છે; અને ત્યાર પછી એક બે સદીમાં તો એના અનુયાયીઓ પણ બૌદ્ધધર્મને તજી બીજા ધર્મોમાં ભળી ગયા છે. શ્રીમાન શંકરાચાર્યે અદ્વૈતવાદનો સિદ્ધાંત સ્થાપી બ્રહ્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે, જેમાં અનેકાંતવાદ અને ક્ષાગ્નિકવાદનો યુક્તિથી સમાવેશ કરેલ છે, તેથી જ કેટલાક વૈદિક વિદ્વાનો તેમને પ્રચ્છન્નબૌદ્ધ તરીકે ઓળખાવે છે.

તેમના 'દિગ્વિજય' ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે-શંકરાચાર્યના અનુયાયીઓએ બૌદ્ધોને જીત્યા પછી બીજા ધર્મવાળાઓ ઉપર ઘણો અન્યાય

ગુજ્જયો, ઘણા શ્રમણોને કાપી નાખ્યા; શ્રમણોનાં મંદિરોનો નાશ કર્યો, એમ અનેક રીતે નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું.

ઈતિહાસ કહે છે કે, આ મંથનકાળમાં જૈનોને પણ ઘણું વેઠવું પડ્યું છે. જૈનોએ પૂર્વભારતનો ત્યાગ કર્યો, પોતાની વહાલી મગધભૂમિનો ત્યાગ કર્યો, તીર્થો છોડ્યાં, મંદિરો છોડ્યાં અને ત્યાંના ગૃહસ્થોએ જૈનધર્મ છોડ્યો.

પુષ્યમિત્ર રાજા પછી આ બીજી ધર્મક્રાંતિ થઈ છે. આ સમયે શંકરાચાર્યના અનુયાયીઓએ બદ્દી પાર્શ્વનાથ, જગન્નાથપુરી, કુમારગિરિ, ભુવનેશ્વર વગેરે અનેક જૈન તીર્થોને અને બૌદ્ધગયા વગેરે બૌદ્ધતીર્થોને પોતાના કાબૂમાં લીધાં હતાં; જે આજ સુધી તેઓના હાથમાં છે. આ વિકટ પરિસ્થિતિમાં સુધારો થતાં જ જૈનાચાર્યોએ પણ પૂર્વભારતમાં વિચરી કુનેહથી ઘણાં જૈન તીર્થોને પુનઃ હસ્તગત કરી લીધાં છે, જે આજે શ્વેતાંબર જૈનસંઘને આધીન છે.

વલભી ભંગ - વીર નિર્વાણ સં. ૮૪૫માં વલભી ભાંગ્યું હતું. ત્યાર પછી વલભી રાજ્યોએ વલભી નગરને ફરી ખૂબ સમૃદ્ધ બનાવ્યું હતું અને સૌરાષ્ટ્ર, ખેડા, વડનગર તથા ગોધરાના પ્રદેશો સુધી પોતાની સત્તા ફેલાવી હતી. બીજી તરફ ભિત્રમાલથી પંચાસર સુધીનો પ્રદેશ તે સમયે ગુજરાત તરીકે ઓળખાતો હતો; તેમાં પંચાસર, જે કે ભિત્રમાલનું ખંડિયું રાજ્ય હતું, કિન્તુ સમૃદ્ધ હતું. વિક્રમની આઠમી સદીના ઉત્તરાર્ધથી આ નગરોએ અવળો ઝોક ખાધો. વિ.સં. ૭૫૨માં કલ્યાણીના ભૂવડે આવી પંચાસર સર કર્યું. વિ.સં. ૭૮૦માં સિંધના અરબી લશ્કરે આવી પંચાસરનો નાશ કર્યો અને ભરૂચ લૂંટ્યું. વિ.સં. ૮૦૨માં વનરાજ ચાવડાએ મહેસૂલખાતાના અધિકારીને મારી, લશ્કર ઊભું કરી પાટણની ગાદી સ્થાપી. વિ.સં. ૮૧૩માં નાગોરના પ્રતિહારવંશી નાગાવલોકે ભરૂચના રાજાને મારી ચૌહાણ ભર્તૃવૃદ્ધને ત્યાંનો સૂબો બનાવ્યો, રાષ્ટ્રકૂટવંશી રાજા કર્કને મારી લાટ ને માળવો જીતી લીધાં. વિ.સં. ૮૩૨ લગભગમાં રાંકા વાણિયાએ કાવત્રું કર્યું અને અરબી ટોળીએ આવી વલભી ભાંગ્યું. વળી થોડાં વર્ષો પછી ભિત્રમાલ પણ તૂટ્યું. વગેરે....વગેરે....

એટલે વિ.સં. ૮૩૨માં વલભીપુર ભાંગ્યું છે. આ જિનપ્રભસૂરિ

‘સત્યપુર તીર્થ’ના કલ્પમાં લખે છે કે-વિ.સં. ૮૪૫માં હમીરના સૈન્યે વલભી ભાંગ્યું છે. આ બંને સાલવારીઓ પાસે પાસે પડે છે.

વલભી ભાંગ્યું, ત્યારે ત્યાંનાં જૈન, બૌદ્ધ અને શૈવોનાં સેંકડોં મંદિરોનો નાશ થયો છે. આ પ્રસંગે જૈનાચાર્યો ત્યાંથી વિહાર કરી પ્રભાસપાટણ, અણહિલપુરપાટણ, થરાદ તથા ભિન્નમાલ તરફ ચાલ્યા ગયા હતા. આ સમયે થરાદગચ્છના આ. શાંતિસૂરિએ વલભીસંઘને ઘણી મદદ કરી હતી.

આચાર્ય સંભૂતિ : તેઓ બીજા ઉદયના ૧૩મા યુગપ્રધાન છે.

આચાર્ય શાંતિસૂરિ : થારાપદ્રગચ્છમાં મહાવાદી આ. શાંતિભદ્રસૂરિ થયા છે. તેમણે વલભીભંગ થયો ત્યારે શ્રીસંઘને મોટી મદદ કરી હતી.

દાદા ધર્મઘોષસૂરિ લખે છે કે-

વાલભ્મસંઘકજ્જે, ઉજ્જમિઓ જુગપહાણતુલ્લેહિં ।

ગંધવ્વવાઙ્ગેઆલ-સંતિસૂરિહિં બહુલાણ ॥ (સમયસંઘથયં-અવચૂરિ)

જૈન ગ્રંથભંડારો : ઈતિહાસના પરિશીલનથી સમજી શકાય છે કે શંકરાચાર્યના અનુગામીઓનું સશસ્ત્ર આક્રમણ, પંચાસરનો ભંગ, છેલ્લી જૈનાગમવાચનાનું કેન્દ્ર યાને હસ્તલિખિત જૈન શાસ્ત્રોના મોટા સંગ્રહસ્થાનવાળા વલભી નગરનો ભંગ, વગેરે વગેરે કારણે જિનાલયો અને જૈનશાસ્ત્રોને પારાવાર નુકશાન થયું હતું. એવામાં વિ.સં. ૮૪૧ થી ૮૪૫ સુધી પાંચ વર્ષનો રૌરવ દુકાળ પડ્યો. એટલે જૈનસંઘમાં ગ્રંથરક્ષાનો સવાલ ઊઠ્યો અને ગ્રંથભંડારો સ્થપાયા. ‘વીર વંશાવલી’ અને ‘પં. ખુશાલવિજય પટ્ટાવલી’માં ઉલ્લેખ છે કે- વિ.સં. ૮૪૧ થી ૮૪૫ સુધી પાંચ વર્ષનો દુકાળ પડ્યો, એટલે જૈન મુનિઓ શિથિલ થયા. ત્યારે ઉ. સંભૂતિ, ઉ. ગોવિંદ, દુષ્યગણિ ક્ષમાત્રમણ, ઉગ્ર તપસ્વી ક્ષેમક્રષિ, મલધારગચ્છીય શ્રીહર્ષતિલક, શ્રીસ્થૂલિભદ્ર વંશે શ્રીહર્ષપૂરીયગચ્છે શ્રીકૃષ્ણાર્ષિ પ્રમુખ ગીતાર્થોએ મળી શ્રીસૂરિના વચનથી વિષમ સમય જાણી મહાનગરે શુભ સ્થાનોમાં સિદ્ધાંતના ભંડારો સ્થાપ્યા, જ્ઞાનયત્ન કર્યો વગેરે.

आ उल्लेखनीय सभल शकय छे के, जैनसंघे द्रव्य, क्षेत्र, काण अने भावनी विचार करी वि.सं. ८४५थी जैन ग्रंथभंडारोनी स्थापना थालु करी छे. संभव छे के, ते सभये उमरकोट, चित्तोड, वलभी, क्यूेरा, साडेराव, भटेवरा, वायड, मोदेरा, पाटण, भिनभाल, नागोर, मध्यमिका, नलोर, मथुरा पैडीनां धाणां स्थानोभां जैन ग्रंथभंडारो बन्या लुशे.

स्थानकवासी आचार्यश्री हस्तिमल्ल लिखित इतिहासनी अभौलिकता

(संपादकीय:- स्थानकवासी संप्रदाय के आचार्यश्री हस्तीमलजी म.ने जैन धर्म का मौलिक इतिहास लिखा है इस में खण्ड १ और २ में मौलिक जैनधर्म में जिन मूर्ति विषयक मान्यता-दर्शनीयता की और पूजनीयता का बयान जो किया है इसकी असत्यता बताने के लिए पू. मुनिराजश्री भुवनसुंदरविजयजी म. (हाल वि.सं. २०६३ श्रावण में पंन्यासजी म.) ने एक किताब - 'कल्पित इतिहास से सावधान' नामक लिखी है. इसमे से उपयोगी थोड़ा ही भाग यहां साभार उद्धृत)

पूज्य श्री देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण

आचार्यश्री लिखते हैं कि भगवान श्री महावीर स्वामी के निर्वाण के पश्चात करीब ९८० वर्ष बाद वल्लभीपुर में जिन महापुरुष ने श्रमणों को एकट्ठा करके आगम वाचना करवायी थी और जैनागमों को तालपत्रों पर लिखवाकर सुरक्षित करवाया एवं हमारे तक पहुंचाया उन महोपकारी श्री देवर्द्धिगणि क्षमाश्रमण.

आपने वल्लभीपुर में श्रमण संघ को इकट्ठा करवाकर आगमिक वाचना करवायी थी और जैनागमों एवं आगमेतर प्राचीन जैन साहित्य को चिर स्थायी बनाकर अपार उपकार किया था.

श्रद्धालुओं द्वारा परम्परा से यह मान्यता अभिव्यक्त की जा रही है कि आपके तप संयम की विशिष्ट साधना एवं आराधना से कपर्दियक्ष, चक्रेश्वरी देवी तथा गोमुख यक्ष आपकी सेवामें उपस्थित रहते थे.

पू. मुनिराजश्री द्वारा मीमांसा :- अपने दिल में रहा हुआ पाप आचार्य ने "श्रद्धालुओं द्वारा परम्परा से यह मान्यता अभिव्यक्त की जा रही है"- इन शब्दों में प्रकाशित किया है, क्योंकि यहां श्रद्धालुं और परम्परा जैसे घटिया शब्दों की आवश्यकता ही क्या थी ? आचार्य ने यहां 'श्रद्धालुओं' शब्द का तात्पर्यार्थ नहीं लिखा है किन्तु आचार्य का तात्पर्य ऐसे लोगों से हो सकता

है जो कि किवदन्ती या अंधश्रद्धा में विश्वास रखते हों, परन्तु “श्रद्धालुओं” ऐसा शब्द लिखना अनुचित इसलिये है कि तो क्या आचार्य स्वयं ‘अश्रद्धालु’ हैं ?

तथा ‘परम्परा से’ ऐसा लिखने के पीछे आचार्य की जघन्य भावना यह रही होगी कि परम्परा से यानी रुढ़ि से यानी गतानुगतिकता से श्रद्धालुभक्त ऐसी भावना व्यक्त करते हैं यानी स्वयं आचार्य का इसमें अविश्वास है.

मीमांसा:- आगमेतर प्राचीन जैन साहित्य में कहा है साथ साथ आचार्य ने खंड २, पृ. ६७६ पर लिखा है, किन्तु यहां ‘परम्परा से’ एवं ‘श्रद्धालुभक्त’ ये दो शब्द लिखना उनका अनुचित है. पूज्य देवर्द्धि गणि की सेवा में कपर्दियक्ष, चक्रेश्वरी देवी तथा गोमुखयक्ष रहते थे, तो इस बार में आचार्य को क्या नाराजगी है ? “देवा वि तं नमंसंति” इस आगम वचनानुसार संयमी पुरुषों को देव नमस्कार करते हैं यह सत्य तथ्य होते हुए भी ‘परम्परा से’ “श्रद्धालु” आदि शब्दों के लिखने की आवश्यकता ही क्या है ? आगमिक तथ्य होते हुए भी देव-देवियों के तथ्य का आचार्य अपलाप क्यों करते हैं ?

इतने महान उपकारक आगम-संरक्षक श्री देवर्द्धिगणि महाराज के विषय में आचार्य हस्तीमलजी प्रशंसा के दो शब्द तो न लिख सके किन्तु उपकार का बदला ‘परम्परा’ और ‘श्रद्धालु’ जैसे घटिया शब्द लिखकर अपकार से चुकाया है, जिसका हमें खेद है.

मथुरा के कंकाली टीले की खुदाई

पू. मुणिराजश्री द्वारा मीमांसा :- कंकाली टीले में से निकले हुए प्राचीन अवशेषों से आचार्य हस्तीमलजी ने कल्पसूत्र एवं नन्दीसूत्र की स्थविरावलियों को प्रामाणिक और विश्वसनीय सिद्ध किया है, किन्तु मूर्तिमान्यता के विषय में एक शब्द भी लिखना उन्हें अभिष्ट नहीं है, जिसका हमें खेद है. एक आचार्य पदारुढ़ इतिहासकार प्रामाणिकता और तटस्थता की प्रतिज्ञा करने पर भी धृष्टता करे क्या यह खेद की बात नहीं है ?

विश्ववंद्य भगवानश्री महावीरस्वामी की प्रतिमा कंकाली टीला, मथुरा से प्राप्त ईसा की १-२ शताब्दी वर्तमान में मथुरा म्यूजियम में है. आचार्यश्री लिखते हैं :-

मथुरा के कंकाली टीले की खुदाई से निकले ई. सन् ८३से १७६ तक

के आयोग पट्टों, ध्वजस्तम्भों, तोरणों, हरिणैगमेषी देव की मूर्ति, सरस्वती की मूर्ति, सर्वतोभद्र प्रतिमाओं, प्रतिमा पट्टों एवं “मूर्तियों की चौकियों” पर उट्टंकित शिलालेखों से इस तथ्य की पुष्टि होती है कि वस्तुतः ये दोनों स्थविरावलियां अति प्राचीन ही नहीं, प्रामाणिक भी हैं।

मुनिराजश्री द्वारा मीमांसा:- आचार्य का हरिणैगमेषी देव की मूर्ति, सरस्वतीकी मूर्ति ऐसा लिखने के बाद “मूर्तियों की चौकियों” ऐसा लिखना मायाचार ही है, क्योंकि परिशेष न्याय से “मूर्तियों की चौकियों” का अर्थ तो ‘तीर्थकर भगवान की मूर्तियों की चौकियों’ ही होता है, जो छलकपट पूर्वक न लिखकर आचार्य ने पक्षपातपूर्ण वर्तन किया है। फिर खंड २, पृ. ३६ पर टिप्पणी नोंध में- (आचार्यश्री का लेखन)

हमारी चेष्टा पक्षपात विहीन एवं केवल यह रही है कि वस्तुस्थिति प्रकाश में लायी जाए।

मीमांसा:- ऐसा लिखना धोखेबाजी ही है। क्योंकि हरिणैगमेषी देव की मूर्ति, सरस्वती की मूर्ति आदि लिखना और तीर्थकर की मूर्ति लिखने का जहां अवसर आया वहां “तीर्थकर भगवान की मूर्तियों की चौकियां” ऐसा न लिखकर सिर्फ “मूर्तियों की चौकियां” ऐसा लिखना क्या अनूठा मिथ्याचार नहीं है ?

भगवान का गर्भापहार बालक वर्धमान द्वारा सुमेरु कम्पन आदि के विषय में अन्यो को सत्य वस्तुस्थिति समजाने का प्रयास आचार्य ने किया है, ऐसा प्रयास जिन प्रतिमा के विषय में क्यों नहीं किया ? श्री महावीर स्वामी के विषय में ‘मांसभक्षण’ का भ्रम दूर करने हेतु आचार्य ने आगम, आगमेतर प्राचीन जैन साहित्य वृत्ति, चूर्णि, भाष्य और टीकादि तथा कोष एवं व्याकरण द्वारा स्पष्टीकरण किया है। वैसा ही प्रयास आगमशास्त्र, आगमेतर प्राचीन जैन साहित्य, आगमों पर रचित वृत्ति, चूर्णि, भाष्य टीकादि साहित्य एवं व्याकरण और शब्दकोष तथा प्राचीन प्रतिमा पर उट्टंकित शिलालेखों आदि सामग्री आदि का सहारा लेकर जिनप्रतिमा, जिनमंदिर और जिनपूजा आदि विषयों में गवेषणा और तथ्य का अन्वेषण करना अत्यन्त आवश्यक था जिस पर आचार्य ने पर्दा ही डाल दिया।

आचार्य का जैनधर्म विषयक मूर्तियों की चौकियों पर उट्टंकित लेखों से श्रीनन्दीसूत्र और श्री कल्पसूत्र की स्थविरावलियों को प्रमाणित करना और स्वयं

મૂર્તિયોં કો પ્રમાણિત નહીં કરના યહ અર્ધજરતીય ન્યાય સર્વથા અનુચિત હી માના જાણા.

(इति पं. श्री भुवनसुंदर विजयजी म. लिखित
'कल्पित इतिहास से सावधान' में से साभार)

(પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ પ્રથમ ભાગ (પ્રાકૃત લેખ વિભાગ) સંગ્રાહક અને સમ્પાદક મુનિરાજશ્રી જિનવિજયજી મહારાજ વિ.સં. ૧૯૭૩માંથી અગત્યનું તારવેલું - સંપાદક)

ખારવેલનો લેખ

આ લેખના સ્પષ્ટીકરણ માટે અનેક વિદ્વાનોએ બહુ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, પરંતુ તેમાં પૂરેપૂરી સફળતા તો ગુજરાતના ગૌરવભૂત પુરાતત્ત્વજ્ઞ પંડિત ભગવાનલાલને જ મળી છે. શ્રી ભગવાનલાલના નિબંધમાં જે અપૂર્ણતા હતી અને જેના લીધે આખો લેખ અસ્પષ્ટ જેવો જણાતો હતો તેની પૂર્તિ શ્રીયુત કેશવલાલે કરી છે અને લેખમાંની દરેક હકીકતને સુસંગત અને સ્પષ્ટ બનાવી છે. અધિકાંશ વિચારો પંડિત ભગવાનલાલના મતને જ મળતા થતા જાય છે અને તેમાં શ્રીકેશવલાલના નિર્ણયે સબળ પુષ્ટિ આપી છે. ખારવેલે પણ સર્વ દિશામાંથી જ્ઞાનવૃદ્ધ અને તપોવૃદ્ધ નિર્ગ્રંથ શ્રમણોને આહ્વાન કરી કુમારી પર્વત ઉપર એક સાધુ પરિષદ ભરી હતી.

કુમારી પર્વત તે ખણ્ડગિરિ જ છે અને એના ઉપર જ ખારવેલે નિર્ગ્રંથ શ્રમણોની પરિષદ ભરી હતી.

પ. આ લેખ ઉપરથી છેલ્લી જે વિચારવા જેવી બાબત છે, તે મૂર્તિ પૂજા વિષયક છે. જૈન શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની એક શાખા કે જે 'સ્થાનકવાસી' કે 'દુંઢિયા' ના નામથી ઓળખાય છે, તે શાખાવાળા મૂર્તિપૂજાનો સ્વીકાર નથી કરતા. તેમનું કથન છે કે જૈનધર્મમાં જે મૂર્તિપૂજા છે તે પાછળથી દાખલ થઈ છે. મહાવીર દેવના નિર્વાણ બાદ ૮ મા કે ૯ મા સૈકામાં તેની શરૂઆત થઈ છે. તેની પહેલાં જૈનોમાં તીર્થંકરોની મૂર્તિઓ માનવાનો કે બનાવવાનો પ્રચાર ન હતો. એ વિષયમાં બંને સંપ્રદાયોમાં પરસ્પર અનેકવાર ક્લેશજનક ચર્ચાઓ થઈ છે. ખારવેલના આ લેખ ઉપરથી એ વિવાદગ્રસ્ત

ચર્યાનો એકદમ નિકાલ અને નિર્ણય થઈ શકે છે. લેખમાં આવેલી હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ અને સત્ય રીતે જણાય છે કે, તે વખતે અને તેના પહેલાં પણ જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા પ્રચલિત હતી. આ લેખની ૧૨ મી પંક્તિના પાછલા ભાગ ઉપરથી જણાય છે કે “આદિ તીર્થંકર ઋષભદેવની મૂર્તિ નંદરાજા ઉપાડી ગયો હતો, તે....પાટલિપુત્રથી રાજગૃહ પાછી આગી જૈન વિજેતાએ નવા ભવ્ય પ્રાસાદમાં ભારે ઉત્સવ સમારંભથી તેની સ્થાપના કરી.” (જુઓ, શ્રીયુત કે.હ.ધ્રુવનું વિવેચન.) આ કથનની અસંદિગ્ધતાપૂર્વક સિદ્ધ થાય છે કે ઈ.સ.પૂર્વેના ૩ જ સૈકામાં તેમજ તેની પણ પહેલાં જૈનમૂર્તિપૂજા યથાર્થ રીતે પ્રચલિત હતી. શ્રીમાન્ ધ્રુવ મહાશય તા. ૮-૨-૧૯૧૭ ના મારી ઉપરના એક ખાનગી પત્રમાં આ બાબત ખાસ વિચારપૂર્વક લખે છે કે-

“ખારવેલના લેખના એક મહત્વ ધરાવતા ભાગ ઉપર આપનું લક્ષ્ન ગયું હોય, તો હું તે તરફ દોરવા રજા લઉં છું. એમાં એક ઠેકાણે રાજગૃહમાંથી ઋષભદેવ ભગવાનની મૂર્તિ નંદરાજા ઉપાડી ગયાનું લખ્યું છે. આથી ઈસવી સન પૂર્વે ચોથા સૈકામાં મૂર્તિપૂજા જૈનોમાં પ્રચલિત હતી એમ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રમણ-ભગવાન્ શ્રીમહાવીરદેવના નિર્વાણ બાદ બીજા જ સૈકા જેવા પુરાણ કાળમાં પણ મૂર્તિપૂજા પ્રચલિત હોવાનું સર્વમાન્ય પ્રમાણ આ લેખમાં સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

પંડિત ભગવાનલાલ ઈન્દ્રજી :- (બે કઠેરાની હારોની વચ્ચે ૬ લીટીઓવાળો લેખ જૈનોનો જ છે. લેખના અક્ષરો ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦ના હોય એમ લાગે છે.)

એનું ગુજરાતી ભાષાંતર : અહીં વર્ધમાનને નમસ્કાર, ગણિકા દંડાની પુત્રી ગણિકા નંદાએ વેપારીઓના આહીત દેવાલયમાં શ્રમણ સમૂહને રહેવા માટે તથા અહીંતોની પૂજા માટે એક નાનું આહીત-દેવાલય, આચાર્ય માટે બેઠકો, એક હોજ (પાણીનો) અને એક શિલ્લાપટ્ટ (દેવાલયનું પુણ્ય) મા, બહેન, પુત્રી, પુત્ર અને સગાંઓ સાથે (ભોગવવાને) કરાવ્યાં.

પ્રાકૃત લેખ વિભાગ :- લેખ ૧ (હાથી ગુમ્ફા લેખ) -

ગુજરાતી ભાષાંતર : ... (૧૨) મગધના લોકોમાં ભારે ત્રાસ વર્તાવીને તેણે (પોતાના) હાથીઓને ગંગાનું પાન કરાવ્યું અને મગધના રાજાને સખ્ત શિક્ષા કરીને (પોતાના) પગે તેને નમાવ્યો,...નન્દરાજે લીધેલ પ્રથમ જિનની....મગધમાં એક શહેર વસાવીને....

... (૧૩)સ્થાપે છે.....તેનાં શિખરો એવાં (ઉંચા) છે કે તેમના ઉપર બેસીને વિદ્યાધરો આકાશને ખેંચે; સત્ત વાર્ષિક દાન (ના નિયમ) પ્રમાણે તેણે અપૂર્વ અને (હજુ સુધી) નહિ અપાયલું હાથીઓનું દાન આપ્યું....લેવડાવ્યા.....આ પ્રમાણે એક સો....

પ્રાકૃત લેખ વિભાગ - અનુપૂર્તિ :- ખારવેલના સંબંધમાં શ્રીયુત્ કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ નું કથન આ પ્રમાણે છે:-

“ઈ.સ. પૂર્વે ૧૬૫ માં કલિંગના રાજા મહામેઘવાહન ખારવેલે મગધ ઉપર સવારી કરી. હાલ જેને ઓઢિયા પ્રાંત કહે છે તે પ્રાચીન ઉત્કલ દેશની દક્ષિણે કલિંગ આવ્યો હતો. એ પૂર્વ સમુદ્રના કાઠે ગોદાવરીના મુખ સૂઘી પસર્યો હતો. ત્યાંના લોક સાહસિક કહેવાતા હતાં. પ્રજામાં બ્રાહ્મ, બૌદ્ધ અને જૈન ત્રણે ધર્મનો પ્રસાર હતો; પરંતુ પરિબળ જૈનોનું હતું. પૂર્વે કલિંગ નંદરાજના બહોળા સામ્રાજ્યનો ભાગ હતો. એના પછી થનાર મહાપ્રતાપી ચંદ્રગુપ્તે સમસ્ત દક્ષિણાપથ પાટલિપુત્રની છાયા નીચે આણ્યો હતો, ત્યારથી આશરે સો વરસ તે મૌર્યોના તાબામાં રહ્યો હતો. દરમ્યાન ઈ.સ. પૂર્વે ૨૬૪ માં તેણે છૂટા થવાનો એક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તેના બદલામાં અશોકને હાથે ભારે ખુવારી ભોગવી હતી. છેવટે મૌર્યો જ્યારે નબળા પડ્યા, ત્યારે ઈ.સ. પૂર્વે ત્રીજા શતકના છેલ્લા ચરણમાં ચેત (સં.ચૈત્ર) વંશના રાજા ક્ષેમરાજે પરતંત્રતાની ઘસાઈ ગયેલી બેડી તોડી નાંખી. તે જ અરસામાં અંધપ્રદેશનો રાજા સિમુક પણ સ્વતંત્ર થયો. ત્યારબાદ કલિંગના રાજાએ ઉત્તરમાં ઉત્કલ, પશ્ચિમમાં કોશલ અને દક્ષિણમાં વેંગીમંડળનો પ્રદેશ જીતી લઈ રાજ્યમાં વધારો કર્યો, પશ્ચિમમાં આંધ્ર રાજાએ પણ નાસીક પર્યંત મુલક ઉત્તરના રાષ્ટ્રિકો

પાસેથી જીતી લીધો. મહાનદીથી કૃષ્ણાના મુખ સુધી વિસ્તાર પામેલા પૂર્વરાજ્યમાં જ્યારે ક્ષેત્રરાજનો પૌત્ર ભિક્ષુરાજ ખારવેલ રાજ થયો, ત્યારે અર્ધી સદીની સ્વતંત્રતા અને સુવ્યવસ્થાના પ્રતાપે કલિંગની આર્થિક સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. રૈયત આબાદ અને ખજાનો તર હતા; નવો રાજ પણ પ્રજાના સુખમાં, રાજ્યના અભ્યુદયમાં અને કુળની કીર્તિમાં વધારો કરે એવો હતો. એનાં પ્રશસ્ત લક્ષણથી સંતોષ પામી પ્રજાએ એને રાજપદ આપ્યું હતું. ખારવેલ અને એના પૂર્વજો જૈન હતા. એનો જન્મ ઈ.સ. પૂર્વે ૧૯૭ માં થયો હતો, એને બાળપણમાં વિજિગીષુને છાજે એવી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળી હતી. ગણિત, સાહિત્ય, વ્યવહાર અને ચિત્રવિદ્યામાં તે કુશળ હતો. જૈન આગમોનું તે સારું જ્ઞાન ધરાવતો હતો. અભ્યાસકાળ પૂરો થતાં પંદર વરસની નાની ઉંમરે તેને યુવરાજ બનાવવામાં આવ્યો અને પચીસમાં વરસમાં તેના પિતા બુધરાજ દેવલોક પામતાં તે રાજ થયો, ઈ.સ. પૂર્વે ૧૭૩. પૂર્વજની વિજયપ્રવૃત્તિ જારી રાખવા અભિષેકજળથી જ તેણે સંકલ્પ કર્યો. ગાદીએ આવ્યાને બીજે વરસે એ સંકલ્પને પુષ્ટિ આપનારો પ્રસંગ પણ તેને આવી મળ્યો. અંધરાજ્યના નૈસર્ગિક શત્રુ રાષ્ટ્રિકોએ ભોજકોની સહાયતાથી શ્રીમદ્દ શાતકર્ણિને ભારે સંકડામણમાં લીધો હતો; તેમાંથી છૂટવા તેણે ખારવેલની મદદ માગી. કલિંગરાજે મોટું ચતુરંગ દળ અંધરાજની વહારે મોકલ્યું. આ જબરું સૈન્ય કુમ્મકે આવી પહોંચતા શત્રુએ પાછાં પગલાં કર્યાં. તેમની પૂઠે લાગી કલિંગવીરોએ કૌશાંબ ક્ષત્રિયોની સામેલગીરીથી દુશ્મનના હાથમાં ગયેલું નાસીક નગર પાછું મેળવ્યું. શૂરા રાષ્ટ્રિક અને ભોજકના હાથ હેઠા પડ્યા અને તેમણે ખારવેલ સાથે મેળ કર્યો. એ રીતે અંધ્ર, મહારાષ્ટ્ર અને વિદર્ભ દેશ કલિંગની છાયા નીચે આવ્યા; અને કલિંગનરેશનો પ્રતાપ રાજ્યકાળના બીજા જ વર્ષમાં નર્મદા અને મહાનદીથી કૃષ્ણા સુધી પસર્યો.

ખારવેલની પહેલી સવારી.

તરુણ કલિંગનરેશે હવે વર્ધમાન ભગવાનના ચરણારવિદે પવિત્ર થયેલી ભૂમિ ભણી નજર ફેરવી. શત્રુ ચેતી જવા ન પામે એવી રીતે આભ્યુદયિક ધાર્મિક અને સાર્વજનિક સમારંભોમાં પાંચ છ વર્ષ ગાળી, અભિષેકથી આઠમા

વરસમાં તેણે પ્રચંડ સેના સાથે ઉત્કલની સીમા ઓળંગી મગધ રાજ્ય ઉપર ચડાઈ કરી, ઈ.સ. પૂર્વે ૧૬૫. પુષ્યમિત્ર તેના સામો થયો, પણ ફાલ્યો નહિ. તેના બહુ સુભટો માર્યા ગયા. પગના ધમકારાથી ધરણી ધૂજ્જવતા કલિંગસૈનિકો રખેને મને ઘેરી લે, એ ભયથી તે છડી સ્વારીએ મથુરા નાસી ગયો. ખારવેલે તેની છાવણી લૂંટી. અસંખ્યાત હાથી ઘોડા રથ વગેરે વાહનો અને પુષ્કળ ખજનો તેના હાથમાં આવ્યાં. ભાગી ગયેલા ઠાલા શત્રુની વાંસે જવાનું માંડી વાળી વિજયી કલિંગરાજ મેળવેલી ભારે લૂંટ સાથે કલિંગ પાછો ફર્યો.

તેની બીજી ને ત્રીજી સવારીઓ. એક વરસ પછી ખારવેલે ભારતવર્ષના ઉત્તરનાં રાજ્યો ઉપર ફરી સવારી કરી. એની વિગત કંઈ જાણવામાં નથી. પરંતુ પહેલી સવારીની પેઠે આ બીજી કેવળ અભિદ્રવરુપ હશે, એમ જણાય છે. જો એનું કંઈ પણ સંગીન ફળ નીપજ્યું હોય, તો ઈ. સ. પૂર્વે ૧૬૧ માં એને ત્રીજી વારની સવારી કરવી પડે નહિ. આ છેલ્લી સવારીમાં દક્ષિણપથની પેઠે ઉત્તરાપથમાં પણ પોતાની આણ વર્તાવવાનો એનો સંકલ્પ હતો. સાહસિક સુભટોના અને મહાબળવાન હાથીઓના સૈન્યના સ્વામીને એ અશક્ય ન હતું. તેને આવતો સાંભળી મગધની પ્રજામાં ત્રાસ ફેલાયો. બે સમોવડિયા સમર્થ રાજાઓ વચ્ચે જે દારુણ વિગ્રહ જનમ્યો, તેમાં પુષ્યમિત્રે ચડી આવનાર રાજાના હાથે સખત માર ખાધો. છેવટે તે હારીને ખારવેલને તાબે થયો. મગધરાજને નમાવ્યા પછી તેણે ઉત્તરાપથના બીજા રાજાઓને પણ વશ કર્યાં. આદિતીર્થકર ઋષભદેવની મૂર્તિ નંદ રાજા ઉપાડી ગયો હતો, તે આ સવારીમાં પાટલિપુત્રથી રાજગૃહ પાછી આગી જૈન વિજેતાએ નવા ભવ્ય પ્રસાદમાં ભારે ઉત્સવસમારંભથી તેની સ્થાપના કરી. ^{૨૬}

૨૬-૨૭ જુઓ નીચેનો ઉતારો-

બારસમં ચ વસં....સહસ....હિ વિતાયસયંતો ઉતરાપથરાજાનો....મગધાનં ચ વિપુલં ભયં જનેંતો હથિસથં ગંગાયં પાયયતિ । માગથં ચ રાજાનં બહુ પટિસાસિતા પાદે વંદાપયતિ । નંદરાજનિતસ અગજિનસ....રાજગહે રતનપડિહારેહિ અ મગથે વસિતુ નયરિં...., વિજાધરુલેખિઅંબરાનિ સિહરાનિ નિવેસયતિ । સતવસદાનપરિહારેન અખૂતમકરિયં હથિનં દાનપરિ હારં....આહારાપયતિ । ઇથ સતત....ઉતરાપથવાસિનો વસિકરોતિ । અહીં ડૉ. ભગવાનલાલના પાઠ

जनेतो, हथिस, मगधं, वदापयति, परिहारहि, वसिवु, विजाधरुलेखिलंब रानि अने आहरापयति छे.

तेनुं भर ज्वानीमां मरुग - उत्तरापथना विजय पछी भारवेले भे-अेक वरस ज राज्य कर्तुं ज्ञाय छे. जे अे वधारे ज्यो होत, तो भीनेडरने हाथे मगधने भभवूं पडत नहि, कलिंगनी छाया नीयेना विदर्भ राज्यमां अग्निमित्र हाथ धालत नहि अने अश्वमेध उजवी पुष्यमित्र सार्वभौम राज् बनत नहि. थौद वरस राज्य करी भर ज्वानीमां अे वीर आल्यो गयो, ई.स. पूर्व १५६.

भारवेलां विशेष लक्ष्मण - भारवेल युद्धवीरनी साथे दानवीर अने धर्मवीर पण हतो. तेणे अद्भूत अपूर्व हस्तिदानथी राजगृहमां ऋषभदेव भगवाननी प्रतिष्ठानो उत्सव उज्यो उतो.^{२७} गादीअे आव्याने बीजे वरसे तेणे विदर्भ अने महाराष्ट्रमां जैन धर्मना प्रसारना उपाय लीधा हता.^{२८} अने तेरमे वरसे सर्व दिशाना ज्ञानवृद्ध ने तपोवृद्ध निर्ग्रथ श्रमणोने कुमारीपर्वते नोंतर्या हता.^{२९} ते त्रिविध सम्यक्त्वथी भिपुराजनुं, स्वधर्मना रक्षाएथी गुणयकनुं अने सत्त्वसिद्धिथी मडाविजयनुं अिर्दुध धरावतो हतो.^{३०} कुशण शिल्पीओने हाथे तोगे अनेक जिनालयो बंधाव्या उता. पडे हडहडतो जैन छतां तेना पछी थयेला स्थाण्वीश्वरना यकवर्ती हर्षनी पेठे, ते अन्य धर्मनो पण प्रपूजक हतो.

२८. ज्यो नीयेनो उतारे- तथा चतुथे वसे विजाधराधिवा सअहूतं पुवकलिंगराजनमंसितं....मगधमकूटस....पूजितं च निखितछतभिंगारेहि तिरतनस पतयो सवरठिकभोजकेसु सादेवं दसयति. अही डां. भगवानलालना पाठ चवुथे, विजाधराधिवासं अहत,....धमकूटस अने भोजके छे.

२९. ज्यो नीयेनो उतारो- तेरसमे च वसे सुपवतविजयिचको कुमारीपवते अरहतो उपोसधे बाहिकायं निसिदिया यं पपूजके.....काले निखिता....कतसमायो सुविहितानं च सवदिसानं यानिनं तापसानं....संहतानं अरहतनिसिदियासमीपे पभारे वरकारुसमथथपतिहि अनेकयोजनाहि....पटालके चेतके च वेडुरियगभे थंभे पतिठापयति । अहीं मुद्रित पाठ अरहतोप (निवासे), यपजके, रिखिता अने थंभे छे.

૩૦. જુઓ હસ્તિગુફાના લેખના અંતભાગમાં આપેલા બિરુદો :

યથા (૧૭).....ગુણવિસેસ કુસલો સવપાસંડપૂજકો....તાન સંકારકારકો

(અ) પતિહતચકિવાહનબલો ચકધરો ગુતચકો પસંતચકો

રાજસિવંસકુલવિનિગતો મહાવિજયો રાજા ખારવેલસિરિ

૩૧. જુઓ ખારવેલના રાજ્યકાળના નવમા ખારમા અને તેરમા વરસની હકીકત.

(આ પ્રાચીન લેખના પ્રામાણિત અક્ષરો આ રીતે ઉકેલાવાથી (જૈન ધર્મ કા મૌલિક ઇતિહાસ ભાગ ૩, પાન ૨૩૪-૨૩૫ (લે. સ્થાનકવાસી આચાર્યશ્રી હસ્તીમલજી મહારાજ) માં એને જે રીતે ઉકેલાયો છે, તેમાં ખૂબ મહત્વનો સુધારો થઈ જાય છે અને એથી જિનમૂર્તિની માન્યતા, પૂજનીયતા, પ્રાચીનતા આદિમાં સાચો પ્રામાણિક પ્રકાશ મળે છે. - સંપાદક)

(હવે 'મથુરાનો કંકાલી ટીલો' મૂળ લેખક ચંદ્રચૂડ યતુવેદી અનુવાદક વિહારી, જૈન જ્યોતિ પુસ્તક બીજું અંક સાતમો - વિ.સં. ચૈત્ર ૧૯૮૯માંથી - સંપાદક)

ડો. કુહરરે ઈ.સ. ૧૮૯૫માં પણ આ કંકાલી ટેકરાનું ખોદકામ કરી અનેક વસ્તુઓ કાઢી છે. જેમાંથી તીર્થંકર મહાવીરની એક પુરા કદની મૂર્તિમાં સં. ૨૯૯નો એક લેખ મળ્યો છે. આ સંવત કુશાનવંશી કનિષ્ઠ હવિષ્ઠ તથા વાસુદેવ વગેરે રાજાઓનો છે. આ સંવતનો પ્રારંભ અત્યાર સુધી ઈ.સ. ૭૮માં થયાનો મનાતું હતું અને લોકો સમજતા હતા કે તેને કનિષ્ઠે ચલાવેલ છે. કિંતુ જ્યારથી આ શિલાલેખ મળ્યો ત્યારથી વિદ્વાનોનો તે મત બદલાઈ ગયો છે. અત્યારે એવી માન્યતા છે કે આ સંવત ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦માં શરૂ થયો હશે.

કેટલાક લેખો એવા છે કે જેમાં કોઈ સંવત નથી જે ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦ વર્ષથી વિશેષ જૂના છે આ ટેકરામાં જે વસ્તુઓ મળી છે તે જૈન ગ્રન્થોમાં લખાયેલ બાબતોને દૃઢ કરે છે, અર્થાત્ જે કથાઓ જૈન ગ્રન્થોમાં છે તે ચિત્રો અને મૂર્તિઓના આકારમાં અહીં ખોદેલી છે. વળી એક વાત સિદ્ધ થાય છે તે એ છે કે જૈન ધર્મ એ અતિપુરાણો ધર્મ છે. આ ધર્મના અનુયાયીઓ બે હજાર વર્ષ પહેલાં પાણ તેના ૨૪ તીર્થંકરોમાં

વિશ્વાસ કરતા હતા. આ ધર્મ ઘણું કરીને તે સમયે પણ એવો જ હતો કે જેવો અત્યારે છે. ગાગુ કુલ અને શાખાના વિભાગો ત્યારે જ થઈ ગયા હતા. સ્ત્રીઓ સાધ્વીનું જીવન સ્વીકારીને ઉપદેશ દેતી હતી. તે સમયે ધર્મી મનુષ્યોમાં એનો વિશેષ આદર હતો.

૧ આયાગપટ- આ એક પથ્થરનો ચોરસ ટુકડો છે તેની મધ્યમાં એક તીર્થંકરની મૂર્તિ છે તેની ચારે બાજુ એકદમ ઉત્તમ પ્રકારનું નકશીદાર કામ છે. જૈનો પ્રાચિનકાળમાં જૈનમંદિરમાં તીર્થંકરોના સન્માન માટે આવા પટ લગાવતા હતા. આ પટની નીચે પ્રાચિનલીપિ (પુરાણા અક્ષર) વાળો એક લેખ છે જેની શૈલી આ પ્રમાણે છે.

આ લેખ પ્રાકૃત ભાષામાં છે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે જેનો પિતા સિંહનામે વણિક છે અને જેની માતા કૌશિકી છે તે સિંહનાદિક અથવા સિંહનંદિકે અરિહંતોની પૂજા તથા સન્માન માટે આ આયાગપટ સ્થાપિત કર્યો છે. (ઈતિ)

હવે (પદ્મસુન્દરસૂરિવિરચિત - પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર મહાકાવ્ય- હિન્દી અનુવાદ સહ, સંપાદિકા ક્ષમા મુન્શી, પ્રકાશક લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર અમદાવાદ (first edition - April 1986) - પ્રસ્તાવના page 100 & 103 માંથી સાભાર ઉદ્ઘૃત - સંપાદક)

અપની પુસ્તક 'તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ ભક્તિ ગંગા' કી ભૂમિકા મેં ડૉ. પ્રેમસાગર જૈન ને લિખા હૈ-પાર્શ્વ કી એતિહાસિકતા કા એક પુરાતાત્વિક પ્રમાણ હૈ મથુરા કા કંકાલા ટીલા. વિખ્યાત કનિંધમ સાહબ ને સન્ ૧૮૭૧ મેં ઈસ ટીલે કે પશ્ચિમી કિનારે કો તુડવાયા થા. અન્દર સે કઈ જૈન પ્રતિમાએં પ્રાપ્ત હુઈ. ઉનમેં સે કુછ પર લેખ ખુદે ગયે થે. વહાં ઈંટો કી એક દીવાલ ભી પ્રાપ્ત હુઈ થી. શિલાલેખ પર સે કનિંધમ સાહબ કો જ્ઞાત હુઆ કિ ઈસા કી પહલી દૂસરી શતી મેં કંકાલી ટીલે કી ભૂમિ પર એક વિશાલ જૈન સ્તૂપ થા. તત્પશ્ચાત્ ફ્યૂરર કો ભી વહાં પર ૪૭ ફુટ વ્યાસ કા એક જૈન સ્તૂપ તથા જૈન મન્દિરો કે કુછ અવશેષ પ્રાપ્ત હુયે થે. ફ્યૂરર ને એક પ્રતિમા પર ઉત્કીર્ણ લેખ પઢા થા-'થૂપે દેવ નિર્મિત ।' ઈસકા અર્થ હૈ-મૂર્તિ કી સ્થાપના દેવ નિર્મિત સ્તૂપ મેં કી ગઈ. યહ મૂર્તિ કુશાન સંવત્ ૭૯ (ઈ.સં. ૧૫૭)

કી હૈ. શ્રીજિનપ્રભસૂરિ ને ઉપર્યુક્ત સ્તૂપ કા વિવિધતીર્થકલ્પ મેં 'દેવનિમ્બિઅથૂપ' ઔર 'ચતુરશીતિ મહાતીર્થ' નામક સંગ્રહકલ્પ મેં 'મહાલક્ષ્મી નિર્મિત: શ્રી સુપાર્શ્વસ્તૂપ:' લિખા હૈ.

મહાવીર કે માતા-પિતા પાર્શ્વાપત્યિક થે. દીક્ષા ગ્રહણ કરને કે પશ્ચાત મહાવીર દ્વીપાલસા નામક ચૈત્ય મેં ઠહરે થે. સંભવત: યહ ચૈત્ય પાર્શ્વ કી મૂર્તિ સે અધિષ્ઠિત રહા હો. - તીર્થકર પાર્શ્વનાથ ભક્તિ ગંગા, પ્રેમસાગર જૈન, પૃ. ૧૦. (ઈતિ)

(સંપાદકીય :- જૈન શાસન સૂત્રની સાથે જ યૂર્ણિ-નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય વગેરેને પણ માને છે તે અંગેના કેટલાક પાઠો પૂ. આ. શ્રી વિજય હેમચંદ્રસૂરિજી મ. સંપાદિત "પ્રભુ તુજ વચન અતિ ભવું ભાગ-૨ માંથી તથા કંચન સ્વાધ્યાયમાંથી અત્રે જરૂરી જણાવાયાથી આપ્યા છે.)

સૂત્ર-યૂર્ણિ-નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય-વૃત્તિ-પરંપરા અને અનુભવ આ સાતે શાસ્ત્રના અંગ છે. માટે આ સાતથી સત્ય અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સાતથી અવિરૂદ્ધ માર્ગ તે જિનાજ્ઞા (ઠાણાંગ)

અનુયોગાદિ તદર્થોઽવગમ્યતે, અનેકવિધવિષયત્વાત્તસ્ય ।

સૂત્ર અનેક પ્રકારના વિષયવાળુ હોવાથી અનુયોગ = વ્યાખ્યા-વૃત્તિ-ટીકા વગેરેથી તેનો અર્થ જણાય છે.

एतज्जिनभवनविधानमिह लोके भावयज्ञो यजे: देवपूजार्थत्वाद्भावपूजा द्रव्यस्तवस्याप्यस्योक्तविधिशुद्धि द्वाराज्ञाराधनलक्षणभावपूजागर्भितत्वात् ।

આ જિનભવન કરવું એ લોકમાં ભાવયજ્ઞ છે. યજ્ઞધાતુનો દેવપૂજા અર્થ હોવાથી દેખીતી રીતે દ્રવ્યસ્તવ રૂપ હોવા છતાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિશુદ્ધિ દ્વારા આજ્ઞાઆરાધનાસ્વરૂપ ભાવપૂજાગર્ભિત હોવાથી ભાવપૂજા છે.

सद्गृहस्थ जन्मन: फलमिदं परमं प्रधानमाजन्मार्जित धनस्यैतावन्मात्रसारत्वात् ।

જિનભવન કરવું એ સદ્ગૃહસ્થના જન્મનું શ્રેષ્ઠ પ્રધાન ફળ છે. જીવનભર એકઠા કરેલ ધનનો આ જ માત્ર સાર છે.

साधो: द्रव्यस्तवनिषेध: स्वयं करणमाश्रित्य न तु कारणानुमती यत: -

‘અકસિણપવત્તગાણ’ મિત્યાદિઉપદેશદાનતઃ કારણસદ્ભાવ ભગવતાં ચ પૂજાદિદર્શનતઃ પ્રમોદાદિનાઽનુમત્તરપિ ।

સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવ (દ્રવ્ય પૂજા)નો નિષેધ સ્વયં કરવાની અપેક્ષાએ છે કારણ (કરાવવા) કે અનુમતિ (અનુમોદન) આશ્રીને નથી કેમકે “સંપૂર્ણ વિરતિ નથી તેઓએ પૂજાદિ કરવી” વગેરે ઉપદેશ આપવા દ્વારા કારણ (કરાવવાપણું) હોય છે, તેમજ પ્રભુની પૂજાદિના દર્શનથી આનંદ વગેરે થાય છે તેથી અનુમોદન પણ છે.

મહાફલં । યલ્લ તહારુવાણં શ્રેરાણં ભગવંતાણં નામગોત્તસ્ય વિ સવળયાણ ।

તેવા પ્રકારના સ્થવીરભગવંતોના નામ ગોત્રનું શ્રવણ પણ મહાન ફળદાયી છે.

સૂત્રાણિ હામૂનિ વિચિત્રાભિપ્રાયકૃતાનીતિ સમ્યક્સમ્પ્રદાયાદવસાતવ્યાનિ, સમ્પ્રદાયશ્ચ યથોક્તરુપ ઇતિ ન કાચિદનુપપત્તિઃ, ન ચ સૂત્રાભિપ્રાયમજ્ઞાત્વાઽનુપપત્તિરુદ્ભાવનિયા, મહાશાતનાયોગતો મહાનર્થપ્રસક્તેઃ, સૂત્રકૃતો હિ ભગવન્તો મહીયાંસઃ પ્રમાણીકૃતાશ્ચ મહીયસ્તરૈસ્તત્કાલવર્તિભિરન્યૈર્વિદ્વદ્ભિઃ તતો ન તત્સૂત્રેષુ મનાગપ્યનુપપત્તિઃ, કેવલં સમ્પ્રદાયાવસાયે યત્નો વિધેયઃ, યત્નુ સૂત્રાભિપ્રાયમજ્ઞાત્વા યથાકથઞ્ચિદનનુપપત્તિમુદ્ભાવયન્તિ તે મહતો મહીયસ આશાતયન્તીતિ દીર્ઘદીર્ઘતરસંસારભાજઃ, આહ ચ ટીકાકારઃ - ‘વિચિત્રાભિપ્રાયાણિ સૂત્રાણિ સમ્યક્સમ્પ્રદાયાદવસેયાનીતિ અવિજ્ઞાય તદભિપ્રાયં નાનુપત્તિનોદના કાર્યા, મહાશાતનાયોગતો મહાનર્થપ્રસન્નગાદિતિ । એવં ચ યે સમ્પ્રતિ દુષ્ષમાનુષ્ટાતૃસુવિહિતસાધુષુ મત્સરિણસ્તેઽપિ વૃદ્ધપરંપરાયાત-સમ્પ્રદાયાવસેયં સૂત્રાભિપ્રાયમપાસ્યોત્સૂત્રં પ્રરૂપયન્તો મહાશાતનાભાજઃ પ્રતિપત્તવ્યા અપકર્ણયિતવ્યાશ્ચ દૂરતસ્તત્ત્વેદિભિઃ’ ઇતિ જીવા૦ વૃત્તૌ શ્રીમલયગિરિકૃતાયામ્ ।

આ સૂત્રો વિચિત્ર અભિપ્રાયથી કરાયેલા છે. માટે સારી રીતે સંપ્રદાય (પરંપરા) થી સમજવા. સંપ્રદાયનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહ્યું છે તેથી કોઈ વાંધો નથી, સૂત્રનો અભિપ્રાય જાણવા વિના વાંધો ન ઉઠાવવો, કેમકે એમ કરવાથી મહાઆશાતના થવાથી મહાઅનર્થ આવી પડે છે, સૂત્રકાર ભગવંતો તો મહાપુરુષો હતા, તે કાળે વર્તતા બીજા મોટા મોટા વિદ્વાનો વડે પ્રમાણભૂત કરાયા હતા, તેથી તેમના સૂત્રોમાં જરા પણ વાંધો નથી, માત્ર સંપ્રદાયને સમજવા પ્રયત્ન કરવો, જેઓ સૂત્રના અભિપ્રાયને નહીં જાણીને જેમ તેમ

વાંધો ઉઠાવે છે તેઓ મોટા પૂજ્યોની આશાતના કરે છે અને તેથી બહુ લાંબા સંસારના ભાગી થાય છે, જીવાજીવાભિગમની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં કહ્યું છે - સૂત્રો જુદા જુદા અભિપ્રાયવાળા હોય છે. તેમને સારી રીતે સમ્પ્રદાયથી જાણવા જોઈએ, તેથી તેના અભિપ્રાયને જાણ્યા વિના વાંધો ન ઉઠાવવો, કેમકે તેમ કરવાથી મહાશાતના થવાથી મહાઅનર્થ થાય છે. આમ હાલમાં દુષ્ક્રમકાળમાં અનુષ્ઠાન કરનારા સુવિહિત સાધુઓને વિષે જેઓ ઈર્ષ્યાળુ છે તેઓ પણ વૃદ્ધ પરંપરાથી આવેલા સંપ્રદાયથી સમજવા યોગ્ય સૂત્રના અભિપ્રાયને દૂર ફેંકીને ઉત્સૂત્રની પ્રજ્ઞપણા કરનારા છે અને તેથી મોટી આશાતનાના ભાગી સમજવા અને તત્ત્વના જાણકારોએ દૂરથી જ તેમનો તિરસ્કાર કરવો.

લલિતવિસ્તરાદિવૃત્તિચૂર્ણ્યોઽપિ સૂત્રસમ્બદ્ધત્વાત્ તથાવિધબહુશ્રુતદૃષ્ટત્વાચ્ચા-
વશ્યકનન્દ્યાદિચૂર્ણિવદેવ પ્રમાણયિતવ્યા: ।

લલિતવિસ્તરા વગેરે વૃત્તિ, ચૂર્ણ્યો પણ સૂત્રથી સંબદ્ધ હોવાથી અને તેવા પ્રકારના બહુશ્રુતો વડે જોવાયેલ હોવાથી આવશ્યક ચૂર્ણ્ય, નંદીચૂર્ણ્ય વગેરેની જેમજ પ્રમાણભૂત કરવી.

તથા કદાચિત્ કોઽપ્યેવં વક્ષ્યતિ - ગણધરાદિકૃતમેવ પ્રમાણતયા સ્વીક્રિયતે, નાપરં ચૂર્ણ્યાદિ, તદયુક્તં યત્શ્ચૂર્ણ્યાદીનિ સૂત્રવ્યાખ્યારુપાણિ, તેષામપ્રમાણ્યે સૂત્રેષુ પ્રતિપદં પ્રતિનિયતાર્થપ્રતિપત્તિર્ન ભવતિ, સર્વથાપ્યર્થાનવગમો વા, ચૂર્ણ્યાદ્યન-
પેક્ષતથાવિધાર્થ ધારણા બલોપેતપુરુષપરમ્પરાસમાયાતામ્નાયસ્ય ક્વાપ્યનુપલમ્ભાત્, અપરં ચ - પ્રવ્રજ્યોપસ્થાપનાદ્યનેકકૃત્યેષુ વન્દનકકાયોત્સર્ગાદિબહુવિધાનુષ્ઠાનં પ્રતિનિયતં સૂત્રેઽદૃશ્યમાનં ચૂર્ણ્યાદ્યુપદિષ્ટં વિધીયમાનમુત્સૂત્રં ભવેદ્, એવં ચ તસ્ય સર્વસંયમવ્યાપારાણામપ્રમાણ્યં પ્રસજ્યતે ।

કદાચ કોઈ એમ કહે કે - ગણધર વગેરે વડે કરાયેલું જ પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારાય છે, બીજું ચૂર્ણ્ય વગેરે પ્રમાણભૂત નથી ગણાતું તે વાત બરાબર નથી કેમકે ચૂર્ણ્ય વગેરે સૂત્રની વ્યાખ્યારૂપ છે, તેમને અપ્રમાણ કહેશો તો સૂત્રોમાં દરેક પદના ચોક્કસ અર્થનો બોધ નહીં થાય, અથવા સર્વથા પણ બોધ નહીં થાય, કેમકે ચૂર્ણ્ય વગેરેની અપેક્ષા વિનાનો તેવા પ્રકારના અર્થને ધારણ કરવાના બળથી યુક્ત પુરૂષોની પરંપરાથી આવેલો આમ્નાય ક્યાંય

દેખાતો નથી, અને બીજું દીક્ષા-વડીદીક્ષાદિ અનેક કૃત્યોમાં વંદન-કાઉસ્સગ્ગ વગેરે ઘણા બધા અનુષ્ઠાનો સૂત્રમાં નથી દેખાતા અને ચૂર્ણી વગેરેમાં કહેલા છે તે કરતા ઉત્સૂત્ર થાય અને એમ એના બધા સંયમના યોગો અપ્રમાણ બની જાય. (આવું તો કોને ઈષ્ટ હોય ? - વર્તમાન સંપાદક.)

(આચાર્યશ્રી હસ્તીમલ્લ મહારાજે જૈન ધર્મકા મૌલિક ઇતિહાસ પ્રથમ ભાગ (પ્રથમ સંસ્કરણ - ૧૯૭૧) તથા ભાગ બીજો-ત્રીજો એમ ઇતિહાસ લખેલો છે. એ પૈકીના પ્રથમ બે ભાગમાં લેખકશ્રી દ્વારા જૈન ધર્મની જિનપ્રતિમા વિષયક માન્યતાઓ બાબતમાં ઇતિહાસની કેવી તોડ-મોડ-વિકૃતિ કરવામાં આવી છે એ વાત યૂ. મુનિરાજશ્રી (પછીથી પંચાસશ્રી) ભુવનસુંદર વિજયજી મ. શ્રી 'કલ્પિત ઇતિહાસ એ સાવધાન' નામના પુસ્તકમાં લખી છે. એજ લેખકના મૌલિક ઇતિહાસ ભાગ-ત્રણ અને ભાગ-ચાર (લે. શ્રી ગજસિંહ રાઠોડ) ની જિન મૂર્તિપૂજા સંબંધી આવી જ વાતો બહાર પાડી હોત તો આવી પોકળતા ઓર જાણી શકાત અસ્તુ) યૂ. પંચાસજી હાલમાં પણ શો અભિપ્રાય જણાવે છે. તે અત્રે પ્રસ્તુત છે - સંપાદક.)

સ્થાપનાનિક્ષેપાઅંગે

યૂ. પંચાસપ્રવરશ્રી ભુવનસુંદર વિજયજી ગણિગવર મહારાજ :-

ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે

હાથમાં કંકણ પહેર્યા હોય, તે સીધા જ આંખથી સ્પષ્ટ જણાય જાય છે.. પછી અરિસો લઈને જોવાની જરૂર નથી.

જે જિન મંદિર-મૂર્તિ વિરોધી સંતો એ હિંસા-હિંસા ના ખોટા બહાના હેઠળ, પરમકલ્યાણકારી જિન પ્રતિમા દર્શન અને જિન પ્રતિમાપૂજનો વિરોધ કર્યો, તે જ સંતોને અને એમના અનુયાયીઓને પુસ્તક છપાવવામાં, બસ દ્વારા ગુરુને વંદન કરવા જવામાં, વરસતા વરસાદે ચોમાસામાં ગુરુના

વ્યાખ્યાન સાંભળવા જવામાં, ગૌતમપ્રસાદી-ભોજન કરવામાં, સ્થાનક નિર્માણ કરવામાં, ગુરુના સ્મારકો બંધાવવા આદિમાં હિંસા કેમ ભાસતી-દેખાતી નથી ? આ પણ કલિકાલનું એક આશ્ચર્ય જ છે ને ?

નજર સામે શત્રુંજય તીર્થ, સમ્મેતશિખરજી તીર્થ, ગિરનારજી તીર્થ, પાવાપુરી તીર્થ આદિ દેખાય છે. છતાં તેમને તે જોવા નથી. યાદ રહે કે આ તીર્થ જેટલા તીર્થકરો પ્રાચીન છે, તેટલા જ પ્રાચીન-જુના છે... આ તીર્થો આજના નિર્માણ થયા નથી.. જિનમંદિર-મૂર્તિ વિરોધી પંથ તો ૪૫૦-૫૦૦ વર્ષ પહેલા નિકળેલો નવો પંથ છે. આ તીર્થો તો તેનાથી ખૂબ પુરાણા છે.

શત્રુંજયતીર્થ સાથે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનો ઇતિહાસ જોડાયેલો છે. સમ્મેતશિખરજી તીર્થ સાથે શ્રી અજિતનાથ-પાર્શ્વનાથ આદિ ૨૦ તીર્થકરોનો ઇતિહાસ ગુંથાયેલો છે, ગિરનારજી તીર્થ સાથે નેમિનાથ ભગવાન અને મહાસતી રાજમતિની કહાણી વણાયેલી છે. પાવાપુરી તીર્થ સાથે ચરમતીર્થપતિ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીનો ઇતિહાસ કંડારાયેલો છે.

આ બધા તીર્થો મોટા ભાગના જૈનોના આસ્થાના-શ્રદ્ધાના-ભક્તિના-સમર્પણના કેન્દ્રો છે. આ નવો પંથ શરૂ થયો એ પહેલા જૈનધર્મમાં મૂર્તિપૂજનો વિરોધ ક્યારે કોઈએ કર્યો નથી.

પ્રાચીન-મહાન જૈનાચાર્યો એ જૈનધર્મમાં મૂર્તિપૂજનું સમર્થન કરેલ છે, ૧૪ પૂર્વધર શચ્યંભવસૂરિ મ., ૧૪ પૂર્વધર ભદ્રબાહુ સ્વામી, ૧૦ પૂર્વધર ઉમાસ્વામિ મહારાજ, ભક્તામર સ્તોત્ર રચયિતા શ્રી માનતુંગસૂરિજી મ., કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર રચયિતા શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ, ૧૪૪૪ ગ્રંથ રચયિતા આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી, નવાંગી ટીકાકાર શીલાંગાચાર્ય, કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજ...આદિ પ્રાચીન-અગાધજ્ઞાની-જૈનાચાર્યો એ મૂર્તિપૂજનું મંડન-સમર્થન કરેલું છે.

અને આ ધુરંધર-પ્રાચીન-સત્યપ્રિય આચાર્યોના સદ્ગુણોના જ કલિંગદેશના રાજા-મહામેઘવાન ખારવેલ, સમ્રાટ અશોક પૌત્ર મહારાજા સંપ્રતિ, અવંતિસુક્રમાળના પુત્ર મહાકાલક, મંત્રી વિમળશા, મહારાજા કુમારપાળ આદિ રાજા-મહારાજા-મહાન શ્રાવકોએ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવના તીર્થોના નિર્માણ કરાવ્યા છે, ભવ્ય જિનાલય-દેહરા બંધાવ્યા છે.

આ પ્રાચીન આચાર્યોના તથા પ્રાચીન તીર્થોના ઇતિહાસ વગર જૈનધર્મના અસ્તિત્વનું-ઇતિહાસનું કથન કરવું તે અજ્ઞાનભર્યું ને અધુરું જ રહે.

જૈન તીર્થો તથા પ્રાચીન આગમો પરની નિર્ધુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણી, ટીકા અને આગમેતર પ્રાચીન જૈન સાહિત્યનો અનાદર કરવાવાળા સ્થાનકવાસી સમાજે પાછો પોતાનો ઇતિહાસ લખવા માટે આજ પ્રાચીન જૈનમંદિરો-તીર્થો અને સાહિત્યનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ પણ એક આશ્ચર્ય જ છે ને?

યદ્યપિ આ બધા પ્રાચીન સાહિત્ય અને પ્રાચીન તીર્થોના ઇતિહાસમાં મૂર્તિપૂજાની સત્ય-તથ્ય વાત આવે ને આવે જ. પણ એ સમાજને તો જિનમૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરવો છે, એટલે તે સમાજને તેના પંચમહાવ્રત નિયમ ધારી સંતોને જુઠ-કપટનો અને સત્ય છૂપાવવાનો સહારો લેવો પડે છે. અને આનાથી તેઓ અજ્ઞાની-ભોળા જનોને ઠગતા પણ હોય છે.

જેકે, હવે તો આ નવાપંથી સંતો પણ પોતાના ગુરુજનોની મૂર્તિ, પગલ્યા, ચોતરા, સ્મૃતિમંદિર, ટાવર, ચિત્રાલય આદિના નિર્માણ ખૂબજ પ્રેમ-આદર અને આનંદથી કરાવવા લાગ્યા છે.

મેરઠમાં આ નવા પંથવાળાની ગુરુની મૂર્તિ પધરાવી વિશાળ સ્મારક રચાવ્યું છે. જ્યાં વિશાળ ઘાસના બગીચામાં રોજ ઘાસ કપાય છે. પાણીના કુવારાથી શોભા કરી છે અને રાત્રે મોટી મોટી ફલડ લાઈટની રોશની ઝળહળે છે.

ઔરંગાબાદમાં ગુરુ ગણેશમલજીનું વિશાળ સ્મારક છે, જ્યાં ગુરુમૂર્તિ આગળ લોકો ધૂપ કરે છે, માથું ટેકાવી વંદન કરે છે.

અહમદનગરમાં આનંદઋષિનું ભવ્ય સમાધિ સ્મારક છે. જ્યારે તેમની સ્વર્ગગમન તિથિ આવે ત્યારે તેમના ભક્તો ધૂળિયા, નાસિક આદિથી પગપાળા ચાલીને - ત્યાં પહોંચે છે અને ગુરુની ભક્તિ કરે છે.

ઉદયપુરમાં પુષ્કરગુરુનો ૮૧ (એક્યાશી) ફુટ ઊંચો ટાવર લાખોના ખર્ચે નિર્માણ થયો છે. જેના ઉપર ગુરુના અસ્થિ - ડેડબોડીની રાખનો કળશ પધરાવેલો છે.

પોતાના ગુરુના આ અને આવા અનેક સ્થાનકો રચવા, ત્યાં ભોજનશાળા ખોલવી, ધૂપ કરવા, બગીચા બનાવવા આદિમાં એમને હિંસા દેખાતી નથી. અને જિન ભગવાનના મૂર્તિ-મંદિરોમાં હિંસા દેખાય છે. આ પણ એક મોહરાજની કરામત જ છે ને !

જિનમંદિર મૂર્તિ વિરોધી સંતો પોતાના ગુરુના અને પોતાના સ્વયંના ફોર કલરમાં, મોટા સુંદર ફોટા છપાવી ભક્તોમાં વહેંચે છે. પુસ્તકમાં પોતાના રંગીન ફોટા છપાવે છે, ગ્રૂપ ફોટા પડાવે છે, એક પુસ્તકના પાને પાને - ચાર ખુણે - ચાર-ચાર ફોટા ગુરુના અમે નિહાળ્યા છે. આ પોતાના ફોટા તૈયાર કરવાની હિંસાનો તેમને વાંધો નથી.

એ કેટલું આશ્ચર્ય છે કે - છદ્મસ્થ, મંદિર-મૂર્તિને નહીં સ્વીકારનારાઓ પણ પોતાના ગુરુઓના સ્મારક, ફોટા, પગત્યા આદિ નિર્માણ થાય ત્યાં એમને હિંસા ન લાગે, અને વીતરાગ સર્વજ્ઞ દેવેન્દ્રપૂજિત પરમસત્યવાદી, ત્રિભુવનભાનુ-તીર્થંકર પરમાત્માના મંદિરમાં જ હિંસા-હિંસાની બુમ પાડવામાં આવે છે !

જિનમંદિર-મૂર્તિપૂજના એકાંત વિરોધી કેટલાક સંતો અસત્યનો આશ્રય લઈ જિનવર-ગણધરના આગમપાઠોમા પણ કાપ-કૂપ મુકે છે. આગમ પાઠોમાં પણ ફેરફાર કરે છે. આથી વધારે બીજા સત્યમહાવ્રતનો નાશ બીજો

કયો હોઈ શકે ? પણ એઓને એ ખબર નથી કે - જિન આગમને મનકાવે તેમ બદલાવી પ્રાચીન આચાર્યોને જુઠા કહેવા જેઓ તૈયાર થયા છે, તેવા આ અસત્યભાષીઓને ખુદને સાચા માનશે કોણ ?

અમારા વિચાર મુજબ તો કોઈપણ જિન પ્રતિમા વિરોધી વ્યક્તિ જૈનધર્મનો ઈતિહાસ સત્ય-તથ્ય લખીજ ન શકે. કારણ કે જૈનધર્મમાં ઠેરઠેર જિનમૂર્તિ અને મૂર્તિપૂજનું સમર્થન છે. પૂર્વમાં જિનમંદિર-મૂર્તિ વિરોધી સંત પુષ્પભિક્ષુએ આગમશાસ્ત્રના મૂળ પાઠો મૂર્તિપૂજના વિરોધ માટે ફેરફાર કરવાનું અક્ષમ્ય કાર્ય કરેલ. હાલ પણ નવાપંથના સંત આચાર્ય હસ્તિમલજી મ. “જૈનધર્મકા મૌલિક ઈતિહાસ” લખ્યો. પણ ઐતિહાસિક સત્ય-તથ્યને લખી ન શક્યા અને મનઘડંત-અમૌલિક વાતો લખી ઈતિહાસને વિકૃત કરવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કર્યો.

ઈતિહાસ કે જૈન શાસન વિરુદ્ધ કાંઈ લખાયું હોય તેનું ત્રિવિધે-ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડમ્ .

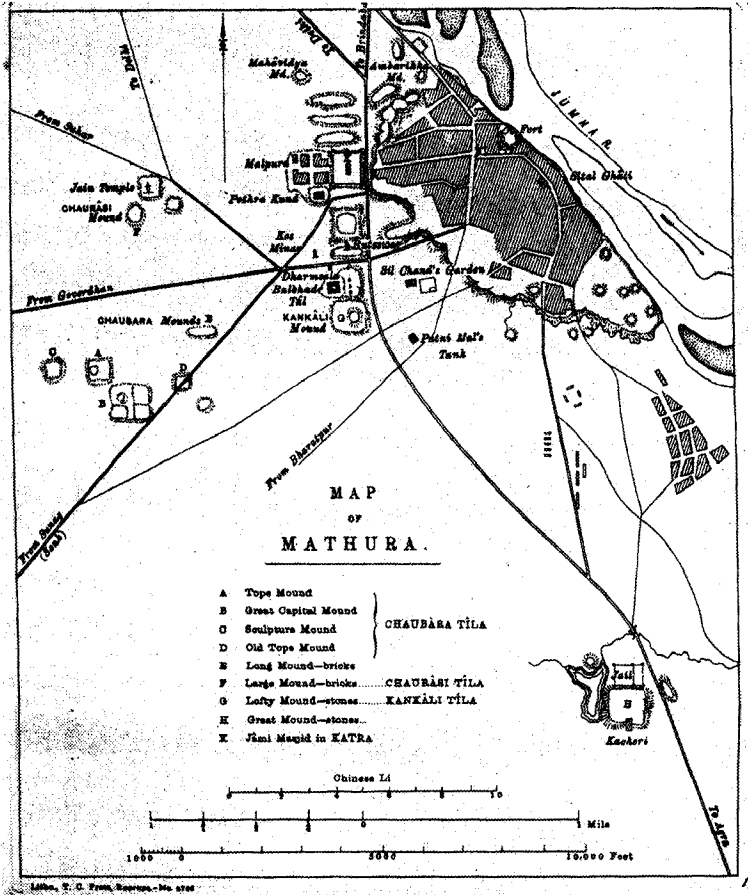
ભગવાન ત્રિભુવનભાનુ પરમાત્મા વીતરાગ-સર્વજ્ઞ સૌને સદ્બુદ્ધિ આપો એજ શુભાભિલાષા...

(સંપૂર્ણ)

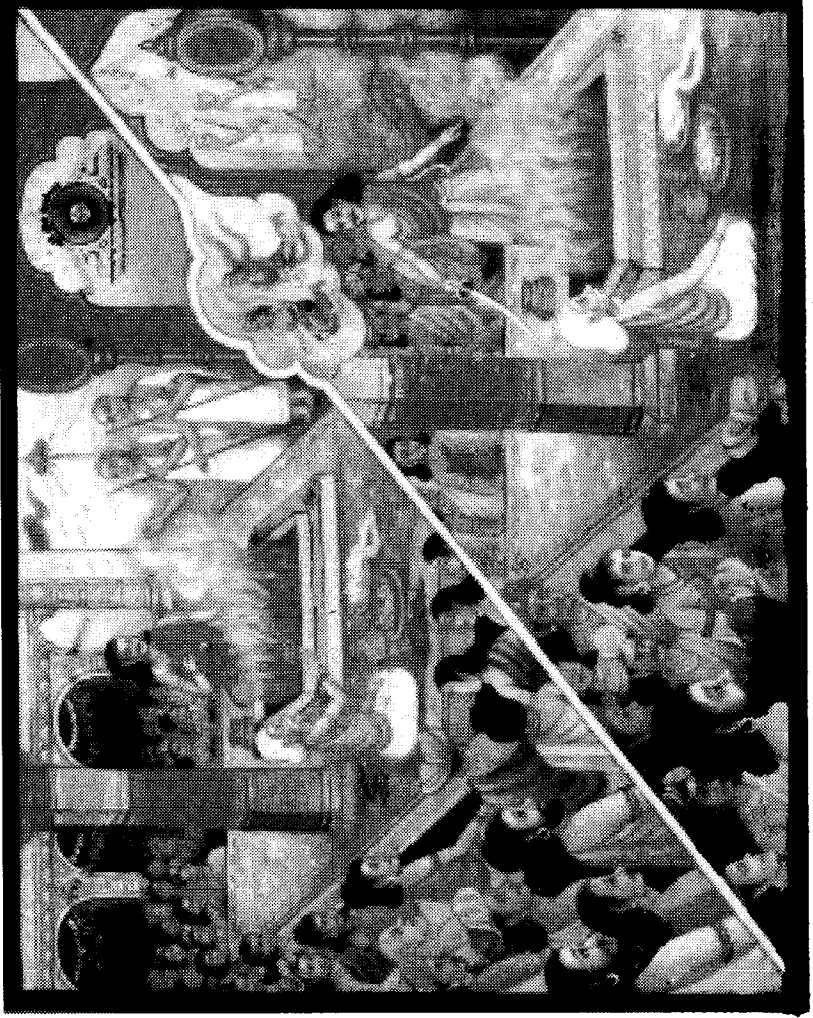
શ્રાવકથી થતી પણ જે જિન પૂજા, જ્ઞાન, સમકિત વગેરેને પુષ્ટ કરનારી હોય, વિધિસહિતની હોય, શુદ્ધ ઉપયોગથી ઉજવેલ બનેલી હોય. આમ લોકોત્તરપણાને પામેલી આ પૂજા સુપાત્રદાનની જેમ ધર્મરૂપ જ છે. (પ્રતિમા શતક આધારે)

-: પરિશિષ્ટ :-

જ્યાંથી વિક્રમની પહેલી સદી આદિના જિનવરમૂર્તિ આદિના પૂરાણા સ્થાપત્યો પ્રાપ્ત થયા છે તે છે આ કંકાલી ટીલો -(મથુરા)

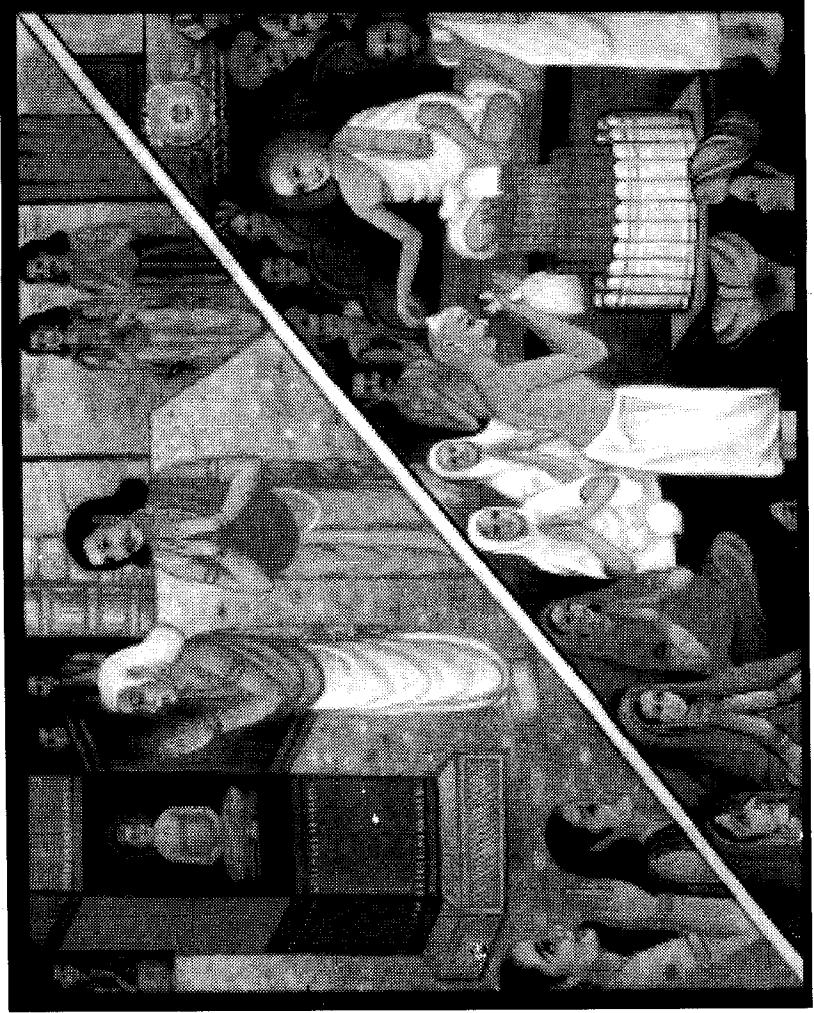

આ સ્થાપત્યોની પ્રાપ્તિ ખરેખર જૈન ધર્મની અતિ પ્રાચીનતા અને મૂર્તિપૂજાની માન્યતાને પ્રામાણિત કરે છે.

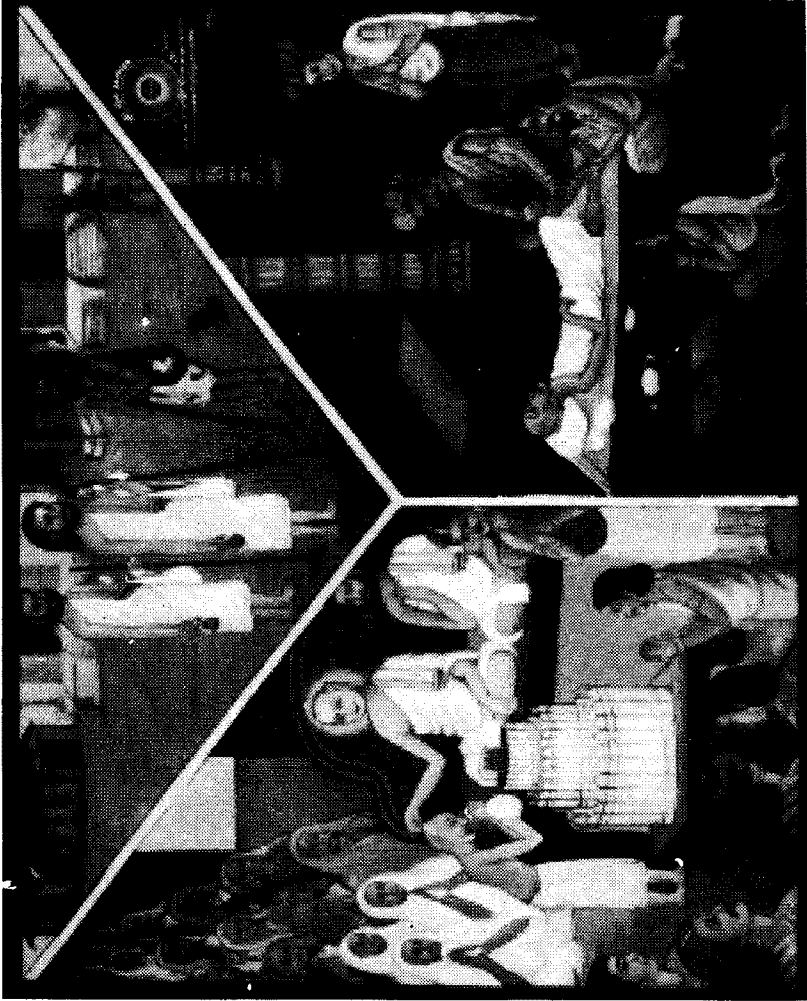
(चित्र नं. १)

(१) यज्ञ करावता शय्यंभव ब्राह्मण (२) सत्य जागवा माटे
यज्ञना पुरोहितने मृत्युनी धमकी आपता शय्यंभव

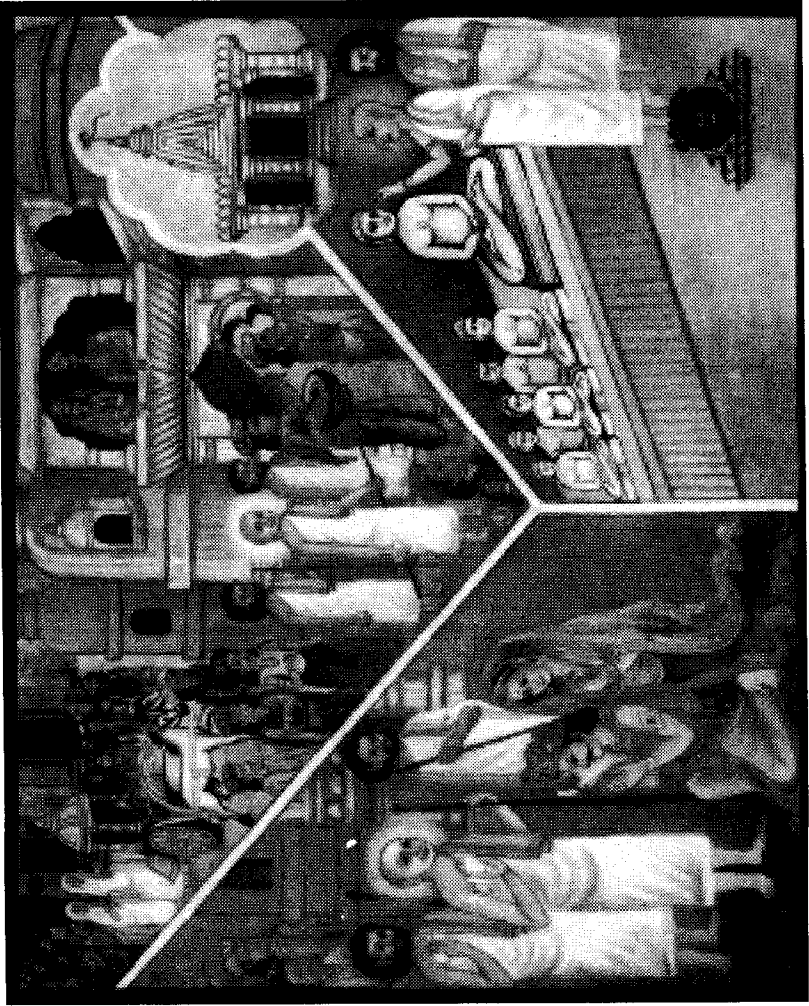
(ચિત્ર નં. ૨)

(૧) યજ્ઞમંડપની નીચે સોળમા શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની મૂર્તિને જાગ્રાવતા અને દેખાડતા પુરોહિત - (૨) જિનશાસનનો મહિમા જાગુ કરી જૈનસાધુ બનતા બ્રાહ્મણ શય્યંભવ

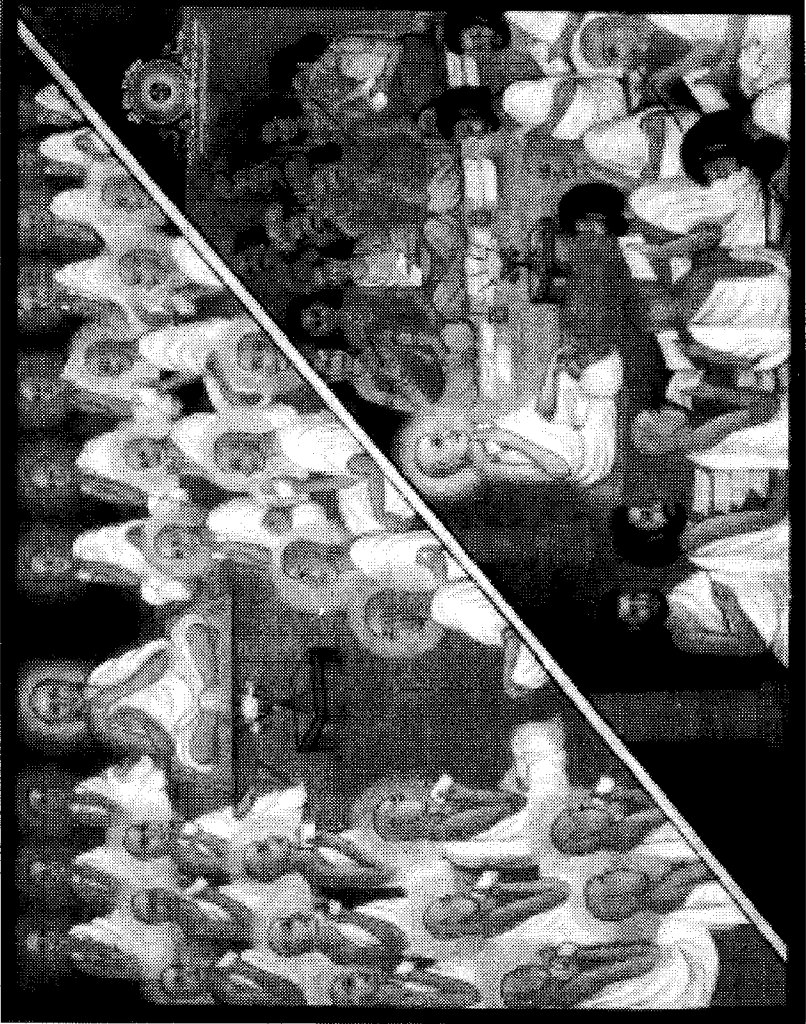
(ચિત્ર નં. ૩)

- (૧) સંપ્રતિ રાજનો જીવ પૂર્વભવમાં ભિખારી હતો, -
 (૨) ખાવાની ઈચ્છાથી જૈન સાધુ બને છે -
 (૩) વધુ ખાવાથી બિમાર પડે છે - સાંજે ધનિક શ્રાવકો એમની
 સેવાભક્તિ કરે છે - સાધુ શુભભાવમાં મૃત્યુ પામે છે.

(ચિત્ર નં. ૪)

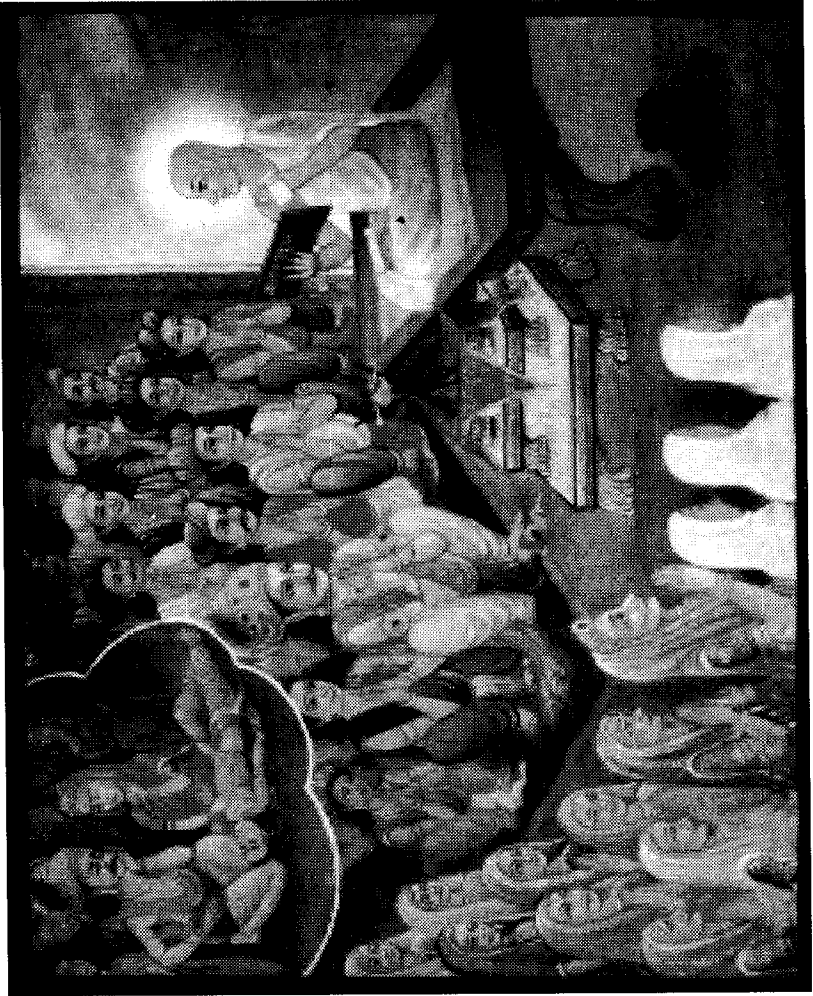
(૧) એક દિવસના અવ્યક્ત સંયમપાલનથી ભિખારીમાંથી મહાન રાજા બનેલ સંપ્રતિ શ્રી જિનમૂર્તિની રથયાત્રા સાથે ચાલતા ગુરુદેવને જુએ છે - જાતિસ્મરણગુણાન પામે છે. - (૨) કૃતજ્ઞતારૂપે ગુરુચરણે સમર્પિત થાય છે - (૩) ગુરુ મહારાજના પવિત્ર કરકમળ વડે સવાસો કોડ જિનબિંબોની અંજનશલાકા કરાવે છે.

(ચિત્ર નં. ૫)

(૧) ઉત્તર મથુરા નગરીમાં જૈન સાધુઓનો સંઘ ભેગો કરીને
આર્ય સ્કંદિલજીની નિશ્રામાં ભાવી સુરક્ષા માટે શાસ્ત્રલેખન -

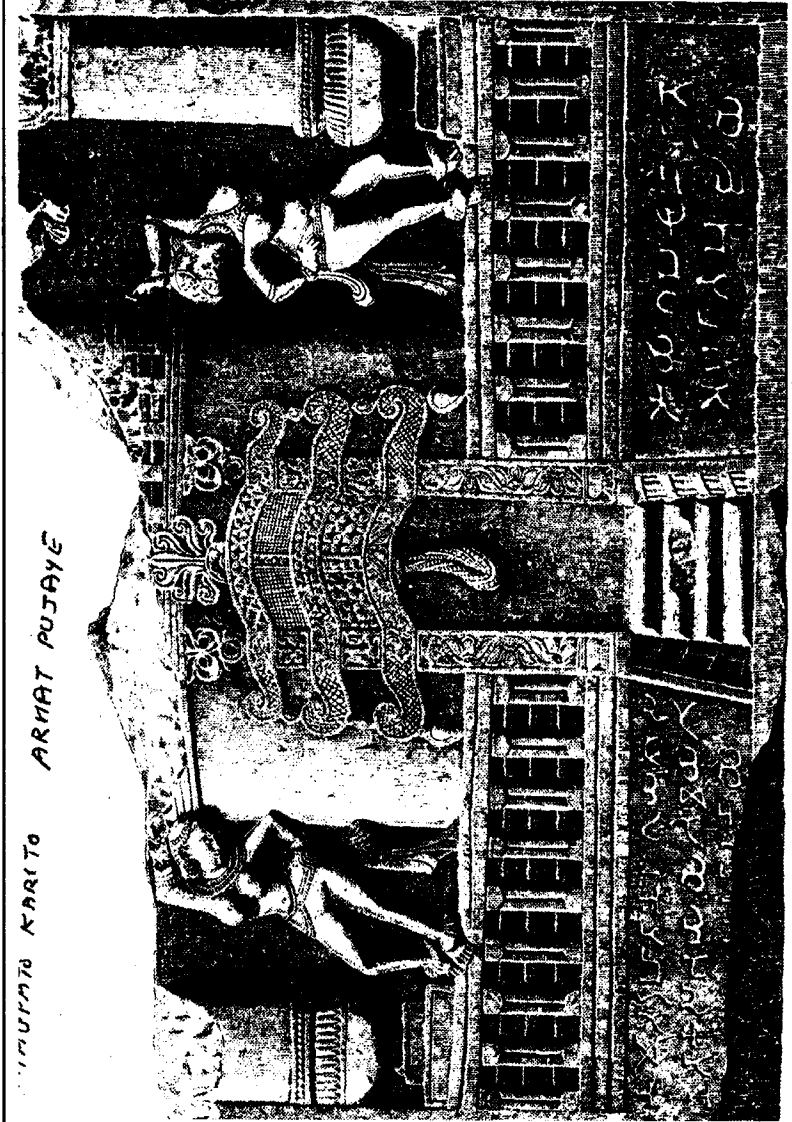
(૨) આ માથુરી વાચના તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી.

(चित्र नं. ६)

(१) आनंदपुरनगरमां ध्रुवसेन राजना पुत्रना मृत्युधी राज अने परिवार शोकातुर - (२) अेमनो शोक निवारवा सौ प्रथम सत्मासमक्ष कल्पसूत्रशास्त्रनुं वाचन करता आचार्यदेवश्री.

NAMO ARAHANTĀNAM PLATE XII
 AYAGPATO KARITO ARHAT PUJAYE
 MAY BE CONSIDERABLY EARLIER THAN THE CHRISTIAN ERA

શ્વેતાંબર-દિગંબર ગ્રંથોમાં મતાંતર

પ્રશ્ન:- ભગવાનશ્રી મહાવીરદેવની સાધ્વી સંખ્યા કેટલી હતી?

જવાબ:- શ્વેતાંબર શાસ્ત્રો ભગવાનશ્રી મહાવીર દેવની સાધ્વી સંખ્યા ૩૬૦૦૦ ની જણાવે છે, જ્યારે દિગંબર મત :-

ઉત્તરપુ - ૩૬૦૦૦ / તિલોચ - ૩૬૦૦૦ ની સંખ્યા બતાવે છે, તો હરિવંશ ૩૫૦૦૦ ની સંખ્યા જણાવે છે.

પ્રશ્ન:- તીર્થંકર પ્રભુની વાણી અક્ષરમયી હોય કે અનક્ષરમયી હોય?

જવાબ:- ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને ભાષારૂપે પરિણામી વચનોચ્ચાર પૂર્વકની પ્રભુલની અક્ષરમયીવાણી શ્વેતાંબરો માને છે જ્યારે દિગંબરો અનક્ષરમયી (એટલે કે દિવ્યધ્વનિથી સમજાતી) અને અક્ષરમયી (શ્વેતાંબરોની માન્યતા જેવી જ) એમ બન્ને રીતે માને છે.

(જુઓ જિનસેનાચાર્યકૃત 'મહાપુરાણ' પ.૨૩૦)

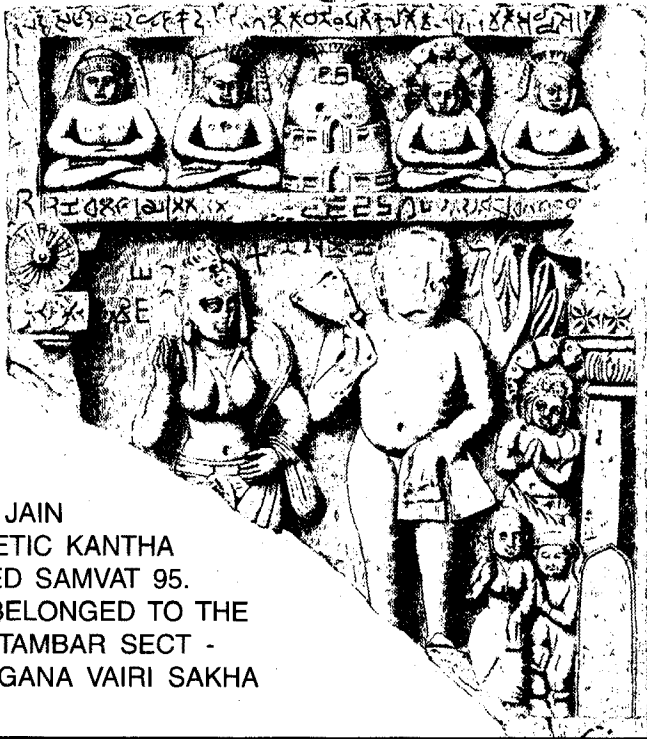

કંકાલી ટીલા, મથુરા કી શ્રમણી પ્રતિમાએં રેખાચિત્ર (લગભગ પ્રથમ સદી ઈ. પૂ.)

(જૈન ધર્મકી શ્રમણિયોં કા બૃહદ્ ઇતિહાસ - ડૉ. સાધ્વી વિજયશ્રી 'આર્યા')

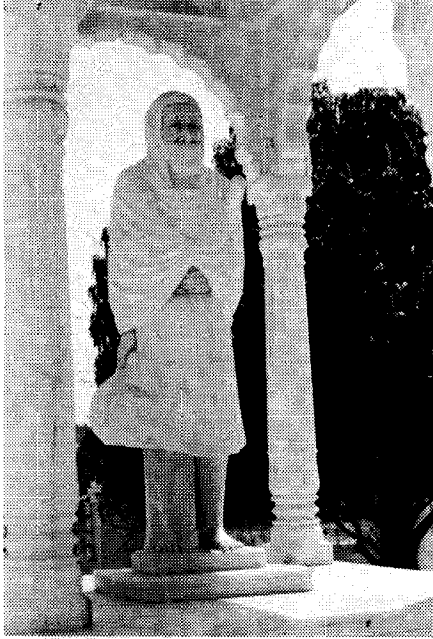
પ્રકાશક : ભારતીય વિદ્યા પ્રતિષ્ઠાન - સેક્ટર ૧૩, આત્મ વલ્લભ સો. દિલ્લી

VARDHAMĀNA PREACHING TO ROYALTY PLATE XVII

THE JAIN
ASCETIC KANTHA
DATED SAMVAT 95.
HE BELONGED TO THE
SWETAMBAR SECT -
KOTIGANA VAIRI SAKHA

હા ! સ્થાનકવાસી
લોક પણ ગુરુમૂર્તિને
તો માન્યતા આપે છે જ !

વળી ગુરુમૂર્તિની સાથે જ
બગીચો પણ દશ્યમાન
થઈ રહ્યો છે.
સ્થળ છે -
ઓરંગાબાદ (મહારાષ્ટ્ર)

MATHURA SERIES - KANKALI TILA PLATE XCIII
APPROXIMATELY DURING THE KUSHAN PERIOD

SMALL IMAGE OF
SEATED VARDHAMĀNA

MATHURA SERIES - KANKALI TILA PLATE XCII
PROBABLY DURING THE KUSHAN PERIOD

LIFE-SIZE IMAGE OF
SEATED JINA

MATHURA SERIES - KANKALI TILA PLATE XCIV

VARDHAMĀNA SURROUNDED BY THE
PREVIOUS 23 TIRTHANKARAS

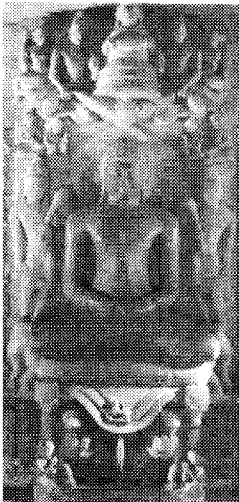
MAY DATE FROM THE FIFTH CENTURY AD

KANKALI TILA

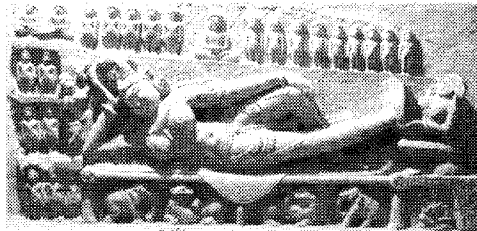
અરિહંતની પૂજા માટેનો આચાર્ય પટ ઈ.સ. ૫૯૧નો તો નથી
એટલે કે એ સમયનો અથવા તેના પૂર્વનો.

દેવગઢ ૮ થી ૧૨ મી સદી
શ્રી મહાવીર (વર્ધમાન સ્વામી)

તીર્થંકરપ્રભુના માતાજી

MATHURA SERIES KANKALI TILA PLATE XV
 VENERATION OF A STUPA PROBABLY TO BE DATED
 ABOUT 100 OR 50 BC

પ્રાયઃ ઇસુના લગભગ
 ૧૦૦ કે ૫૦ વર્ષ પૂર્વનો
 - સ્તુપની પૂજા

આર્કિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા કંકાલી ટીલા - મથુરાના ખોદકામમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા વિક્રમની પહેલી સદી આદિ માંથી મળેલા જૈન પ્રતિમા વગેરેને જણાવતી સચિત્ર ભુક :-

THE JAIN STŪPA

AND

OTHER ANTIQUITIES OF MATHURĀ.

BY
 VINCENT A. SMITH.

INDIAN CIVIL SERVICE,
 FELLOW OF THE ALLAHABAD UNIVERSITY.

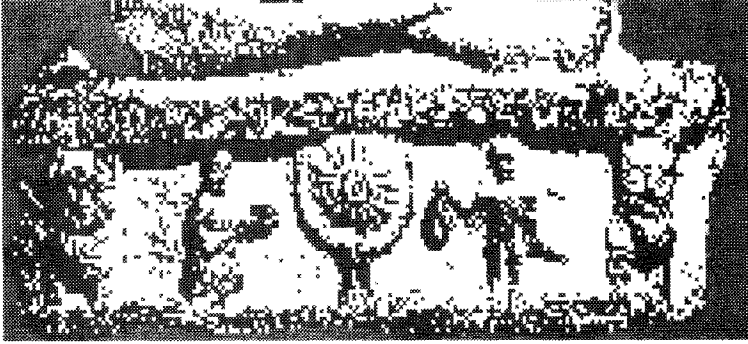
GORAKHPUR - FEBRUARY 1900

ALLAHABAD:

Printed by FRANK LUKER, Superintendent, Government Press, North-Western Province and Oudh.

લેખક છે ભારતમાં ઈંગ્લીશ સામ્રાજ્યના વખતના જિલ્લા કલેક્ટર કક્ષાના I.C.S. અધિકારી - વિન્સેન્ટ એ. સ્મિથ.

जैन श्रमणी की प्राचीन प्रतिमा (ईस्वी सन् प्रथम द्वितीय शताब्दी) चित्र के उपर के भाग में (किसी व्यक्ति का) पद्यासन दीखाई दे रहा है, संभवित यह जिनेश्वर का भी हो सकता है.

(जैन धर्मकी श्रमणियों का बृहद् इतिहास - डॉ. साध्वी विजयश्री 'आर्या')

तेरापंथी आचार्यों की भी मूर्तियां बनीं

आचार्य श्री महाप्रज्ञजी का साहसिक कदम

स्थानकवासी जैन सम्प्रदाय में गुरुओं की मूर्तियों, चरणों, समाधियों का निर्माण श्वे. मू.पू. खरतगच्छ परम्परा के अनुरूप दादाबाड़ियों की तर्ज पर जगह जगह हो चुका है.

स्थानकवासी मुनियों, महासतियों की प्रेरणा से जिन मंदिर भी बन चुके हैं. अनेक स्थानकों में गुरु-गुरुणियों के चित्र लगाये जा चुके हैं. तेरापंथ सम्प्रदाय के प.पू. आचार्य की प.पू. स्व. आचार्य श्री तुलसीजी की मूर्ति एवं स्वयं आचार्य श्री महाप्रज्ञजी की मूर्ति भी बन गई है.

- साप्ताहिक श्रमण भारती, सोमवार ७ जनवरी २००८ में से आभार

MATHURA SERIES - KANKALI TILA PLATE XCII
PROBABLY DURING THE KUSHAN PERIOD

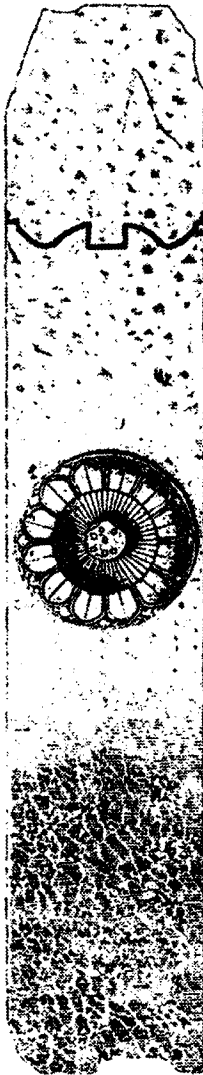

LIFE-SIZE IMAGE OF
SEATED JINA

MATHURA SERIES KANKALI TILA PLATE XV
 VENERATION OF A STUPA PROBABLY TO BE DATED
 ABOUT 100 OR 50 BC

KANKALI TILA
 REVERSE OF TORANA BEAM REPRESENTING A PROCESSION

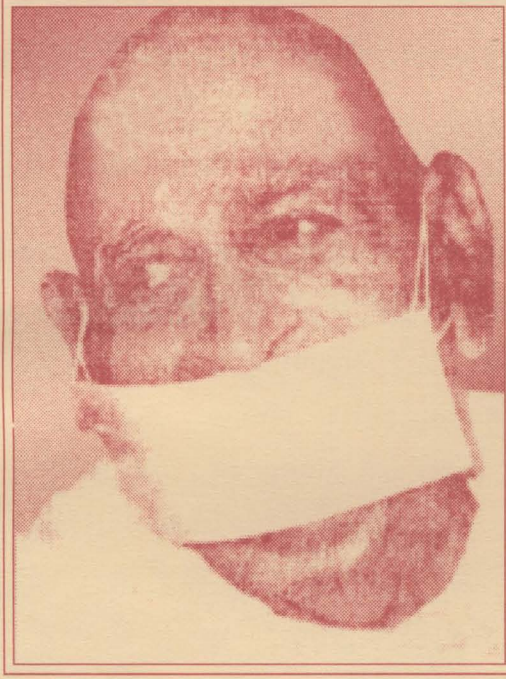

REVERSE OF TORANA BEAM REPRESENTING A PROCESSION ABOUT TO VISIT HOLY SACRED PLACE.
 REVERSE OF TORANA BEAM REPRESENTING THE WORSHIP OF A STUPA

प्रायः ईसुना लगभग १०० के ५० वर्ष पूर्वको - स्तूपनी पूजा

तेरापंथी आचार्य तुलसीनुं पकतव्य

युगप्रधान आचार्य श्री तुलसी ने कहा -

“में तो हमेशा जाता हूं मन्दिरों में । अनेक स्थानों पर प्रवचन भी किया है । आज भीनमाल में भी पार्श्वनाथ मन्दिर में गया । स्तुति गाई । बहुत आनन्द आया ।”

- जैन भारती पृष्ठ 23, वर्ष 31, अंक 16-17
दिनांक 20-7-83 तेरापंथ अंक ।

आपको भी जैन मन्दिरों में प्रतिदिन दर्शन-पूजन करके आनंद लेना चाहिए ।

: પ્રેરણા : (સ્થાનકવાસી)
ગોંડલ સંપ્રદાયના તપસ્રામટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.ના
સુશિષ્ય શાસન અણ્ણોદય ગુરુદેવ
પૂજ્ય શ્રી નમ્રમુનિ મ.સા.
(સ્થાપના નિક્ષેપાનો જય જયકાર)

મનવાંછિત ફળદાતાર શ્રી ઉવસગ્ગહર સિદ્ધપીઠ.

આપણાં સર્વ પર જેનો પ્રભાવ સવિશેષ રહ્યો છે એવા આપણા રતમા તીર્થંકર પરમાત્મા પાર્શ્વનાથ પ્રત્યે ભક્તજનોને અનન્ય ભક્તિ અને શ્રદ્ધાભાવ રહેલાં છે.

ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસન પ્રભાવક પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ.સા. ની પ્રેરણા અને ભાવનાથી ઘાટકોપરના નવનિર્મિત “પારસધામ” ના પાવન પ્રાંગણે પરમાત્મા પાર્શ્વનાથની પરમકૃપા વરસાવતી એક દિવ્ય અને અનુપમ “શ્રી ઉવસગ્ગહર સિદ્ધપીઠ” સાકાર થઈ છે.

સિદ્ધપીઠમાં બિરાજીત પરમકૃપાનિધાન પરમાત્મા પાર્શ્વનાથની અલૌકિક અને સૌમ્ય પ્રતિમા મનને શાંત, પ્રશાંત અને ઉપશાંત કરનારી છે.

આચાર્યદેવ ભદ્રબાહુસ્વામી અનુગ્રહિત શ્રી પાર્શ્વયક્ષ પરિપૂજિત અને જૈન સમાજમાં સુવિખ્યાત શ્રી ઉવસગ્ગહર સ્તોત્રની “સિદ્ધપીઠ” એટલે પરમાત્માના પ્રગટ પ્રભાવને અનુભવવાનું અનેરું શક્તિ કેન્દ્ર !

મહાપ્રભાવક શ્રી ઉવસગ્ગહર સ્તોત્રનાં સિદ્ધ આરાધક પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ.સા. ની શ્રેષ્ઠતમ સાધનાની ઉર્જશક્તિ આ ‘સિદ્ધપીઠ’માં સમાયેલી છે.

(સ્થાનકવાસી પ્રકાશનમાંથી સાભાર)

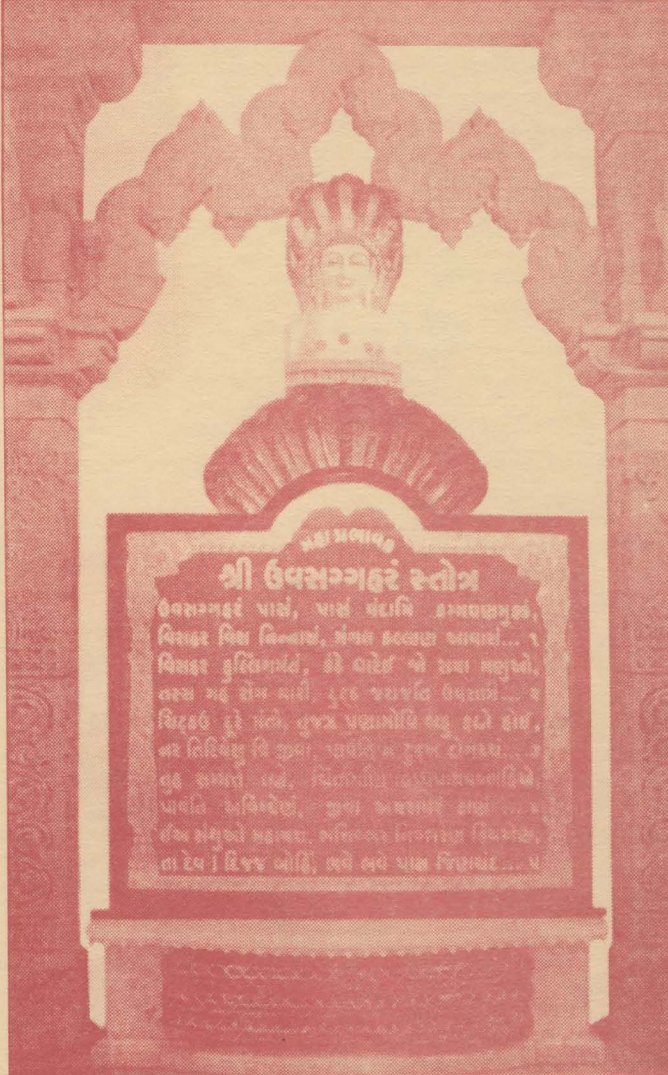
: પ્રેરણા : (સ્થાનકવાસી)

ગોંડલ સંપ્રદાયના તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.ના

સુશિષ્ય શાસન અણ્ણોદય ગુરુદેવ

પૂજ્ય શ્રી નમ્નમુનિ મ.સા.

(સ્થાપના નિક્ષેપાનો જય જયકાર)

મનવાંછિત ફળદાતા શ્રી ઉવસગ્ગહર સિદ્ધપીઠ

